

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual of Ferenc Rákóczi II.
Hungarian College of Transcarpathia

2009
VIII. évfolyam, 2. kötet
Том VIII, № 2
Volume VIII, № 2

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2009/2
VIII. évfolyam, 2. kötet / Том VIII, № 2

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Soós Kálmán, Orosz Ildikó, Csernicskó István, Barkáts Jenő
A KÖTETET SZERKESZTETTE: Penckófer János, Kohut Attila

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Шовш К., Орос І., Черничко С., Боркач Є.
ЗА РЕДАКЦІЮ: Пенцкофер І., Когут А.

KORREKTÚRA: G. Varcaba Ildikó / Коректура: Г. Варцаба І.
TÖRDELÉS: Garanyi Béla / Верстка: Гороній А.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

A kiadásért felel: Orosz Ildikó és Soós Kálmán / Відповідальні за випуск: Орос І., Шовш К.

ISBN: 978-966-7966-78-2

Készült: PoliPrint Kft. Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

A II. Rákóczi Ferenc
Kárpátjai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

Történelem

ORBÁN LÁSZLÓ: Nemzet- és nacionalizmuselméletek	7
BOCSKOR MEDVE CZ ANDREA: Nacionalizmus és történetírás. Az ukrán történelemformálás hatása a nemzetté válás folyamatában	17
LUKÁCS ATTILA: Kárpátalja magyar–magyar kapcsolatainak alakulása. 1989–1994	35
SZAKÁL IMRE: Magyar ellenzékiesség Podkarpatszka Ruszban 1919 és 1938 között. Pártprogramok és érdekérvényesítés	49
MOLNÁR FERENC: A máramarosi határvidék hadászati problémái az 1849. évben	61
SZÉKELY GUSZTÁV: Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében	73
HOMOKI DIANNA: Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete	91

Pedagógia

ЧЕРНИЧКО СТЕПАН: Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті	97
BERECZKY GYÖRGY: A nemzetiségek helye és szerepe a szovjet iskolai történelemoktatásban a <i>Szovjetunió története</i> című tankönyvek alapján	107
HEVESI TIBOR: Dinamikus geometriai szerkesztések mértanórán	115
LECHNER ILONA: <i>Altersspezifische Merkmale des Fremdsprachenerwerbs und Fremdsprachunterrichts</i>	125
ÁDÁM ERZSÉBET: A zenei nevelés helye és szerepe a pedagógusi munkában	137

Nyelvészet. Irodalom. Művelődés

MÁRKU ANITA: Nyelvválasztási stratégiák a kétnyelvű kárpátaljai fiatalok körében	145
SZILÁGYI LÁSZLÓ: Language Learning Strategies used by Monolingual and Bilingual Students in Transcarpathian Secondary Schools	163
DR. ILONA HUSZTI: How can a language learner be successful in second or third language acquisition?	177
AGNES G. HAVRIL: The past and present periods of English for Special Purposes teaching and testing in Hungary	187
GAZDAG VILMOS: Nyelvi attitűdök és az interferencia kérdései Vadastanya ukrán/ruszin nyelvű lakossága körében	199
BÁRÁNY BÉLA: Традиции «Войны и мира» А. Н. Толстого в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба»	215
CSEH GIZELLA: A magyar népszínmű XIX. századi művelődéstörténetének vázlata	229

Egyház(történet)

ORBÁN MARIANNA: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947)	239
GERENDELY BÉLA: Egyházi felekezetek Tiszakeresztúrtban	245

Epidémia. Vízvizsgálat. Régészet. Logisztika

DANCS GYÖRGY: Az 1831-es kolerajárvány és Perényi szerepe az ellene folyó harcban	253
CSOMA ZOLTÁN–HADNAGY ISTVÁN: A felszíni és a felszín alatti vizek nitráttérhelése Makkosjánosi községben és környékén	265
РАЦ А.Й.: Закарпатські обсидіани: міфи та реальність	273
PATAKI GÁBOR: Kárpátalja logisztikai szerepköre és fejlődési stratégiái	279

<i>Eseménynaptár</i>	300
-----------------------------------	-----

2009. március 7.

Becsei Zsolt, Európai Parlamenti képviselő a kisebbségi jogokról tartott előadást a főiskolán.

(Fotó: Kacsur Gusztáv, *Kárpátalja*)

Nemzet- és nacionalizmuselméletek

Rezümé A nemzet fogalmának összetettségét mutatja, hogy nem találunk olyan meghatározást, amely kellően kielégíti minden érdeklődő elképzelését. A fogalom kialakulásának az ideje sem tisztázott, még mindig élnek az olyan elméletek, melyek a mai nemzetfelfogást öröktől létezőnek és örökérvényűnek tartják. Mellettük sokkal jelentősebbnek tűnnek a *modernista-primordialista* állásfoglalások, melyek a nemzetet modern konstrukciónak vagy valós, de modern létezőnek, esetleg egy a kezdetektől fejlődő közösségnek képzelik el. A nacionalizmus értelmezése – ha lehet – még összetettebb. Minden bizonnyal megállapítható, hogy kötődik a nemzetfogalomhoz és annak származékaihoz, s semmiképp sem választható el tőlük. Felfogása viszont egyénenként változó; van, aki a patriotizmussal azonosítja, a másik véglét pedig a rasszizmushoz hasonlóan fogja fel. Ezenkívül a kutatók ideológiaként, politikai-kulturális programként vagy nemzeti érzésként és fejlődésként tárgyalják.

Резюме Тема даної роботи дослідження формування поняття нації та ідеології націоналізму у творах міжнародної історіографії. В результаті дослідження автор прийшов до висновку, що не можна знайти таку дефініцію на означення поняття нації, яка б задовільнила всіх, хто цікавиться цим. Час утворення цього означення ще не встановлено, досі є такі теорії, які вважають, що поняття нації вже існує з давніх давен і до цих пір являється дійсним. Поряд з ними більш важливими являються позиції модерністів-примордіалістів, які вважають націю сучасним утворенням або дійсним існуючим. Поняття націоналізму – якщо можна – ще складніше. В повній мірі можна визначити, що це поняття пов'язане з поняттям нації й його складовими. Поняття націоналізму деякі люди поєднують з поняттям патріотизму, інші ж сприймають, як расизм. Окрім цього науковці обговорюють поняття націоналізму як політико-культурну програму або як відчуття та розвиток нації.

A nemzet és a hozzá kapcsolódó fogalmak, mint a nacionalizmus, a mindennapi szóhasználatunk részévé vált. A mögöttük rejlő fogalmak tisztázása azonban korántsem egyértelmű. Nem teljesen tisztázott a fogalmak eredete, fejlődése és különböző jelentéstartalmaik sem. A témával foglalkozó szakemberek pl. több nemzetfejlődési utat különböztetnek meg, amelyek más és más nemzetfelfogásokat vonnak maguk után. A nacionalizmus értelmezései is rendkívül széleskörűek, s nemcsak földrajzi különbségeken alapulva, hanem egyen-egyenkénti felfogásban is megkülönböztethetők.

Nemzetfogalmak és -elméletek. A nemzetté válás útjai Európában

A nemzet fogalmi és tartalmi jellemzői

A modern európai történelemírás a nemzet és a nemzetté válás két alaptípusát különbözteti meg. Az egyikre a közös terület, valamint az ugyanazon jogi, politikai és gazdasági keretekhez, tehát az államhoz való tartozás a meghatározóan jellemző. A másik típusnál pedig a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága a leginkább meghatározó. Friderich Meineke – német történész (1862–1959) – az előző típust *politikai-* vagy *államnemzetként*, az utóbbit pedig *kultúrnemzetként* határozta meg. E két típus földrajzi elterjedéséből kiindulva A. D. Smith – napjaink egyik elismert angol történésze – a nemzet

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola IV. évfolyamos hallgatója.

nyugati és keleti vagy etnikai modelljéről írt. Szerinte a nyugati modell leginkább az Amerikai Egyesült Államokra és Nyugat-Európára jellemző, míg a keleti modell legtípikusabb példáival Európa keleti felében találkozhatunk.¹

A két típus földrajzi különbségekre épülő kialakulását a nyelvhasználat is jelzi. Az amerikai és a brit angolban a nemzet (nation) elsődleges jelentése azonos az állammal (state), illetve az országgal (country), és a nemzetiség (nationality) elsősorban az állampolgárságot (citizenship) fedi le. Ugyanez a helyzet a francia nation és nationalité szavakkal is. A közép- és kelet-európai nyelvek azonban világos különbséget tesznek nemzet és állam, illetve nemzetiség – mint etnikailag és kulturálisan elkülönülő embercsoport – és a politikai kötetlékre utaló állampolgárság között.²

A magyar nemzetiség szó szorosan kapcsolódik a nemzet szavunkhoz és több értelemben is használjuk. Az egyik valamely nemzethez tartozást jelöl. A másik jelentés olyan népcsoportot fed, mely nem nemzet vagy nem uralkodó nemzete egy országnak és semmiképpen sem államalkotó. Így a hétköznapi, de még a szakirodalmi nyelvben is a nemzetiség szó mindenekelőtt kisebbséget, nemzeti kisebbséget jelent. A szó harmadik jelentése a nemzetet más nemzetektől való megkülönböztető tulajdonságainak összessége.³

A XIX–XX. század fordulóján a leginkább elfogadott álláspont az volt, hogy a nemzetek időtlen idők óta léteznek, és az ókori „nemzeteket” gyakran azonosították a maiakkal. Ezek szerint az ember valamilyen nemzethez való tartozását egy állandón létező, örökkévaló tulajdonságnak tekintették, mint a látást vagy a beszédkészséget.⁴ Ezzel sok kutató nem ért egyet és kételkednek abban, hogy magát a mai modern fogalmat tartalmilag egyáltalán azonosítani lehet-e az akkori megfelelőjével. Sokan a nemzetet mint formálható dolgot képzelik el, melynek létrehozásában nagy szerepe van az emberi akaratnak és erőfeszítéseknek. Mások azt is elképzelhetőnek tartják, hogy ez emberek akár el is veszíthetik nemzetiségüket és könnyen egy másik nemzet tagjai lehetnek.

A téma azon kutatóit, akik a nemzetek modern voltát hangsúlyozzák – *modernistáknak* hívják. Ők a nemzetet a nacionalista és más elitiek konstrukciójának és a modern feltételek (kapitalizmus, iparosodás, bürokratizmus stb.) kialakulásának tekintik. Ebben az értelemben tehát a nemzet csak egy kitalált, kreált fogalom, melyet csak azért hoztak létre, hogy egyes csoportok érdekeinek érvényesítése könnyebb legyen. Velük szemben állnak az ún. *primordialisták*, akik a nemzetek valóságát hangsúlyozzák, melynek kialakulása egy természetes történelmi folyamat és a nemzeti hovatartozás érzése természetes, valódi és tömegekre támaszkodó érzés.⁵

A. D. Smith foglalkozik a nemzetek premodern gyökereivel, amit ő „*etnikai magnak*” nevez. Továbbá azt is mondja, hogy ahhoz, hogy egy közösséget nemzetnek nevezzünk, több kritériumnak is meg kell felelnie:

- egységes gazdaság, közoktatási rendszer és jogrendszer;
- a népcsoport közös neve;

¹ ROMSICS IGNÁC: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 9–10. o.

² Uo.

³ KÖVÁGÓ LÁSZLÓ: *Kisebbség-nemzetiség*. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 49. o.

⁴ ANTHONY D. SMITH *A nemzetek eredete*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf664.pdf

⁵ Uo.

- leszármazásának és közös eredetének mítoszai vagy valósága;
- az együtt megtapasztalt dolgokra vonatkozó közös történelmi emlékek;
- közös „történelmi terület” vagy „haza”, illetve az ezekkel kapcsolatos képzettársítások;
- a közös kultúra egy vagy több eleme – nyelv, szokások vagy vallás;
- a közösség közti szolidaritás érzése.

Ennek az ókorban, de még a középkorban sem felel meg egyetlen – később akár nemzetté váló – közösség sem. Ebből világosan levonható a következtetés, hogy az említett korszakokban még nem beszélhetünk nemzetekről, maximum etnikai közösségekről. Ezen etnikai közösségek abban különböztek a mai modern nemzetektől és egymástól, hogy a kulturális sokféleség szerepe inkább társadalmi, mintsem politikai szinten volt jelentős. Tehát a meghatározott kulturális tulajdonságokkal rendelkező emberek gyakran szerveződtek társadalmi hálózatba, melyek azzá váltak, amit mi *etnikai közösségnek* nevezünk. A. D. Smith az „*etnikai magból*” nemzetté válás két útját különíti el: „A nemzetnek nevezett modern kulturális és politikai közösség elemzésének kiindulópontja a különböző típusú premodern etnikai közösségekben található, az arisztokratikus laterális (oldali, oldalsó – szer.), illetve a démotikus vertikális (népi alá- és fölérendeltségen alapuló – szer.) változatokban. Ezek szolgáltatják azt az alapot és azt az „*etnikai magot*,” amelyből a nemzetté válás két fő útvonala kiindul. Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy az etnikai alap különböző típusai nagymértékben meghatározzák a nemzetté válás formáit és mechanizmusait.”⁶

Tehát az elkülönítés fő szempontja, hogy milyen társadalmi rétegek játszották a vezető szerepet a nemzetté válás irányításában. Valószínűsíthető, hogy ez kihatással van a kialakuló nemzeti kultúra formájára és tartalmára, valamint a gazdaságra és a tudományra is. A laterális etnikumokra épülő nemzetek esetében az állam és a hivatalnokréteg szerepe rendkívül jelentős volt. Az inkorporáló vagy bekebelező bürokratikus állam egy arisztokratikus etnikum kultúráját közvetíti a társadalom többi rétegének, a vidéknek, a külvárosoknak, felváltva ezzel (vagy saját szolgálatába állítva) az egyházi hatóságokat és a helyi nemeseket.⁷ A nyugati társadalmak ezt az utat követték, vagyis a felső rétegekből álló etnikai mag körül szerveződő kulturális egységesítést. A vertikális etnikumok bázisán kiépülő nemzetek esetében az értelmiségiek által képviselt etnikai történelmiség pótolta a hiányzó bürokratikus állam kereteit és erejét.

A nemzet és a nemzeti összetartozás érzésének kialakulásával kapcsolatos szubjektív történelmet Gangó Gábor *etnotörténelemnek* nevezi. Egy nemzet tagjai közösen rendezgetik múltjuk emlékeit, közösen dolgozzák ki és őrzik szimbólumaikat, tradícióikat. Az *etnotörténelem* nyelvészek, történészek és néprajzkutatók által kidolgozott erősen érzelmi színezetű portré az adott népről és annak történelméről. Ezek a portrék az adott népet mindig bátornak, nagylelkűnek és nagyobb részt sikeresnek tüntetik fel, ezért könnyen kifejezhetőek népszerű formában.⁸

Az *etnotörténelem* tehát sokkal inkább jellemző a nemzetté válás vertikális démotikus útjára. Itt a vezető szerepet az értelmiség játszotta a nemzeti kultúra

⁶ Uo.

⁷ ANTHONY D. SMITH: *A nemzetek eredete*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf664.pdf

⁸ GANGÓ GÁBOR, *Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról*. In: *Mindentudás Egyeteme*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2004. 75–83. o.

újraélesztése vagy akár újrateremtése révén. Tehát nem a már meglévő – csak arisztokrata – kultúra felhasználásával, hanem jelentős népi kulturális elemet is felhasználva.

A. D. Smith szerint a nemzetek azért is szükségszerűek, mivel kielégítik az utódokon keresztül felmerülő kollektív halhatatlanság igényét, ami csökkenti a halál értelmetlenségét is. A történelmi és sorsközösség révén az emlékek megőrizhetővé válnak. „Ebben az értelemben a nemzetek kialakulása és az etnikai nacionalizmusok megjelenése inkább valamiféle pótvallás, semmint valamilyen politikai ideológia intézményesülésének tűnik, s éppen ezért sokkal tartósabb és hatásosabb is, mint gondolnánk.”⁹

A nemzet, mint fogalom megjelenése

A nemzet (natio) – és a belőle eredő nemzetiség és nacionalizmus – szavunk a latin *nasci* igéből származnak, melynek általánosan elfogadott jelentése születni, származni, s megszületésekor egyértelműen a közös vérségi kötelék jelölésére használták. A *nationem* latin főnév így magában foglalja a fajta, illetve faj szavak jelentését is. A középkori egyetemeken a diák nációja az országnak azt a részét jelölte, ahonnan az illető jött. Amikor azonban a XIII. század végén az angol nyelvbe is bekerült a szó, akkor a vérségi csoport eredeti jelentésével kezdték használni. A XVII. század elején azonban már a nemzet fogalmát egy ország lakosainak a megjelölésére alkalmazták, tekintet nélkül a populáció etnikai összetételére, s így a bizonytalan tartalmú nép, illetve polgárság szavak helyettesítőjévé vált.¹⁰

A fentebb tárgyalt premodern megközelítés szerint tehát az emberi közösségek fejlődésének elválaszthatatlan, mintegy egymásból következő fázisai az etnikum és nemzet, valamint az etnicitás és a nacionalizmus. Az etnika, etnikum szavaink a görög *ethnosz* (nép, nemzetség) szóból eredeztethetők, s így a közös származásra mutatnak rá. A latin *natio* szintén rokon értelmű vele. Az angolszász és a francia változatait (*ethnic group*, *ethnie*), melyek a magyar nyelvben etnikumként vagy etnikai csoportként honosodtak meg, a nemzetközi szaknyelv kettős értelemben használja. Az egyik szerint olyan közös kulturális hagyományokkal és azonosságtudattal rendelkező embereket jelent, akik egy nagyobb társadalom alcsoportját alkotják. Ebben az értelemben az erdélyi magyarokat a romániai társadalmon belül éppen olyan halmaznak tekintik, mint pl. a clevelandi magyarokat az amerikai társadalmon belül. Az etnikai csoport tehát itt nem más, mint az emberek nyelvi, faji, vallási területi, életmódbeli vagy külső megjelenés alapján történő csoportosítása, tekintet nélkül annak kulturális fejlettségére vagy politikai törekvéseire. A függetlenségre vagy politikai autonómiára törekvő csoportokat *etnonacionalistáknak* is szokás nevezni. A másik megközelítés szerint az etnikum területileg és kulturálisan elkülönülő, közös gyökerű csoportok olyan együttese, mely a nemzet ismerveivel még nem rendelkezik, viszont már a nemzetté válás lehetőségével igen. Ez az etnikai csoport nem szükségszerűen alkot kisebbséget, sőt egy vagy több társadalom, illetve állam uralkodó eleme is lehet. Romsics Ignác

⁹ ANTHONY D. SMITH: *A nemzetek eredete*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf664.pdf

¹⁰ WALKER CONNOR: *Nemzet, állam, nemzetállam*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf652.pdf

szerint: „Ami az etnikumot és a nemzetet megkülönbözteti, az a közösséggé válás folyamatában elért fejlettségi szint, azaz az összetartozás vérségi-származási és tudatos-tanult elemeinek aránymódosulása az utóbbi javára.”¹¹

Tehát a mai értelmezés szerint a nemzet egy történelmileg kialakult tartós, emberi közösséget jelent, melyet különböző sajátosságok kötnek össze és egyúttal megkülönböztetnek más közösségektől. Ezeknek a sajátosságoknak a meghatározása igen bonyolult az egyes nemzetek történelmi fejlődésének különbözősége miatt. De a legtöbb meghatározásban a következőket találjuk: közös származás, nyelv, vallás, kultúra, történelmi emlékezet és mítoszrendszer, terület, gazdaság, állam- és jogrendszer. Ezek összessége azonban nem fedi le a magát nemzetnek valló közösségek mindegyikét és mindegyik nemzetre más-más sajátosságok jellemzőek. Így éppen nem érdemes a nemzet egyetemes megfogalmazását keresnünk, inkább több nemzetfelfogásról kellene beszélnünk.

Nacionalizmuselméletek. Kialakulásuk, történeti fejlődésük

A nacionalizmus fogalmi meghatározásának problémái

A nacionalizmus szavunkhoz kötődő fogalom definiálása rendkívül bonyolult a sokféle értelmezés miatt. Általában ideológiaként emlegetik. Kántor Zoltán, aki a terület elismert szakembere ezt megkérdőjelezi, s azt mondja, a nacionalizmust nem lehet a liberalizmushoz, a szocializmushoz vagy a konzervativizmushoz, mint tipikus ideológiai irányzatokhoz sorolni. Szerinte inkább a kulturális eszmerendszerekhez kellene hasonlítani, tekintettel arra, hogy kialakulását megvizsgálva gyökerei nagymértékben a kultúrához köthetők. Amiórt a nacionalizmust sokan mégis ideológiaként kezelik, az azért van, hogy látszólag egyszerű és konkrét választ adott arra a kérdésre, milyen legyen az állam és a társadalom, a politika és a kultúra viszonya egymáshoz. Szerinte a nacionalizmus különböző értelmezései között szerepel az ideológia is, ám igen ritkák azok a megközelítések, amelyek a nacionalizmust kizárólag vagy elsősorban ideológiának tekintik.¹²

A nemzet egyéb származékaihoz hasonlóan tehát a nacionalizmus is több jelentésű. A legszélesebb értelmezés a nemzetek kialakulásának folyamatát, a nemzethez tartozás érzését, a nemzetet középpontba helyező tanokat és ideológiákat és az ezeket képviselő mozgalmakat egyaránt a nacionalizmus gyűjtőfogalmába vonja. Más értelmezések a fentebbieknek csak egyes elemeit emelik ki és a nacionalizmust olyan érzelmi és pszichológiai jelenségnek tartják, mely erősen kapcsolódik a szülőföldhöz, a nyelvhez, meghatározott eszmékhez, értékekhez és hagyományokhoz, illetve különböző csoportazonosulási jelképekhez (pl. zászlók, címerek vagy himnuszok stb.). Olyan meghatározásokat is találunk a fogalom vizsgálatakor, melyek azt vallják, hogy az államhatároknak egybe kell esniük a nemzeti vagy etnikai határokkal. A modern európai nemzet alaptípusához hasonlóan szokás a nacionalizmus megkülönböztetése egy Nyugat-Európára jellemző

¹¹ ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 12–13. o.

¹² KÁNTOR ZOLTÁN: *Nacionalizmus. Izmus?* Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf754.pdf

racionalisabb, az egyéni szabadságjogokat, illetve a királytól vagy bármely más központi hatalomtól való polgári függetlenséget hangsúlyozó változata (*állampolgári- vagy területi nacionalizmus*) és egy inkább Kelet-Európában gyakoribb, az egyéni szabadságjogok helyett a nemzet egészének szabadságát és az etnikailag és kulturálisan idegen politikai hatalomtól való függetlenedést előtérbe helyező változata (*etnikai nacionalizmus*). Ezen belül a vonatkozó szakirodalom megkülönböztet *kulturális nacionalizmust* is, mely a fejlődés valamely alacsonyabb szintjén lévő népcsoport (etnikum) nemzetté válásának elősegítésére törekszik, valamint *politikai nacionalizmust*, mely céljának a kulturálisan már kész nemzet területi politikai megszervezését vagy a már meglévő állami keretek fenntartását tekinti. A politikai nacionalizmus egyaránt lehet támadó vagy védekező, szeparatista vagy egyesítő, baloldali vagy jobboldali.¹³

A téma egyik legjelentősebb magyar kutatója, Schöpflin György meghatározása szerint: „A nacionalizmus olyan modern doktrína, amelyet a modern értelemben vett nemzet igazolására használnak. Legfőbb alaptételei a következők: a világ nemzetekre és csakis nemzetekre oszlik; minden egyén tagja valamelyik nemzetnek, de csakis egy nemzetnek; minden nemzet egy csakis rá jellemző múlttal és jövővel rendelkezik.”¹⁴

Más kutatók, mint pl. Eric J. Hobsbawm, a nacionalizmusnak a politikai vonatkozását hangsúlyozzák leginkább. Az ő megfogalmazása szerint: „A nacionalizmus – politikai program, amely történelmi mércével mérve meglehetősen újkeletűnek tekinthető. Annyit jelent, hogy a nemzetként definiált közösségnek joga, következképp feladata is, hogy olyan, területileg elkülönült államot hozzon létre, amely a francia forradalom óta vált modellé. E program nélkül – legyen az tudatos vagy sem – a nacionalizmus csak üres kifejezés.” A gyakorlatban ez a program rendszerint a következőt jelenti: szuverén ellenőrzés gyakorlását egy adott terület lehetőség szerint állandó kiterjedése fölött, amelynek egyértelműen kijelölt határai vannak, s ahol homogén népesség lakik, akik lényegében egyben az állam polgárai. Ezekben az államokban egyetlen nyelv, a szóban forgó nemzet nyelve az uralkodó, illetőleg ez élvez hivatalosan is kiváltságos státust, esetleg monopóliumot.¹⁵

Anthony D. Smith definíciója szerint a nacionalizmus kifejezés négy fő értelemben használható:

- mint a nemzetek kialakulásának általános folyamata, melyet néha nemzetalkotásnak neveznek (a kifejezés azonban gyakran magában foglalja az államalkotás folyamatait is);
- mint nemzeti érzés vagy a nemzethez tartozás érzése, attitűdje vagy tudata, és az annak jólétére, erejére és biztonságára való törekvés;
- mint a nemzeti státus elérése vagy fenntartása (annak minden velejárójával) politikai célként maga elé tűzött mozgalom, beleértve az e célok elérésére szánt egy vagy több szervezetet és tevékenységet;
- végül, mint tan vagy tágabb értelemben vett ideológia, mely érdeklődése

¹³ ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 10. o.

¹⁴ SCHÖPFLIN GYÖRGY: *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2003. 10. o.

¹⁵ ERIC J. HOBSBAWM: *Etnikai identitás és nacionalizmus*. In: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf719.pdf

középpontjába a nemzetet helyezi, s amely annak autonómiáját, egységét és identitástudatának megteremtését tűzi ki célként.¹⁶

A nacionalizmus motívumai között találjuk a nemzet identitásáról, polgárainak egységéről és testvériségéről, valamint az egy területen élők közösségének autonómiájáról alkotott elképzeléseket. Ezek alapján Anthony D. Smith szerint nacionalizmusnak mint mozgalomnak és ideológiának megfogalmazható egy kezdeti definíciója. „A nacionalizmus ideológiai-kulturális mozgalom, melynek célja egy olyan társadalmi csoport identitásának, autonómiájának és egységének megteremtése és fenntartása, mely csoportot annak néhány tagja tényleges vagy potenciális nemzetnek tekint.” A nacionalizmus ideológiáját feloszthatjuk alap- és másodlagos összetevőkre. Az alaptan a következő elveket foglalja magában:

- a világot nemzetek alkotják, s minden egyes nemzet sajátos jellemzőkkel rendelkezik;
- minden politikai hatalom forrása a nemzet;
- a nemzet iránti lojalitás minden egyéb lojalitás felett áll;
- valódi szabadság csak egy nemzettel való azonosuláson át valósítható meg;
- a világ békéje és szabadsága a nemzetek összességének szabadságán és biztonságán alapszik;
- a nemzetek csak saját szuverén államaikban lehetnek szabadok.¹⁷

A nacionalizmus – mint ideológia – fejlődéstörténete

A nemzetek kialakulásának történetében a XVIII. század vízvonalzó volt. Miközben már a tizenegyedik században megkezdődött a nemzetek formálódása Franciaországban, Spanyolországban, Angliában, Hollandiában, Svédországban és Oroszországban a nacionalizmus ideológiája csak a késő XVIII. században jelent meg, először a forradalmi Franciaországban, azután Németországban, Lengyelországban, Görögországban, Latin-Amerikában és a nem sokkal korábban alakult Amerikai Egyesült Államokban. Az ilyen típusú ideológiai mozgalmak legalább egy évszázadig érlelődtek, és ezalatt a „nemzeti lélek” gondolata elterjedt Európa művelt osztályai körében. A XIX. század folyamán a nacionalizmus egyesítő mozgalomként jelent meg Németországban és Olaszországban, szeparatista mozgalomként Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Lengyelországban, Szerbiában, Horvátországban, a csehek, a szlovákok, valamint Kelet-Európa és Oroszország más népei között. A két világháború közötti Európában a versailles-i békeszerződés néhány nacionalista mozgalom törekvéseit részben kielégítette, mások azonban nem tudtak ellenállni a sokkal radikálisabb fajgyűlölő fasizmus kihívásának. Ezt követően, talán az ázsiai és afrikai gyarmati felszabadító mozgalmak hatására, az etnikai nacionalizmus hulláma söpört végig Nyugat-Európa ipari országain, melynek során a bretonok, a skótok, walesiek, a baszkok, a katalánok, a flamandok és a korzikaiak nagyobb autonómiát és saját területi közigazgatást követeltek.¹⁸

Miért alakult ki a nacionalizmus ideológiája? Az utóbbi időben nagy erőfeszítések történtek a nacionalizmus okainak, természetének és következményeinek

¹⁶ ANTHONY D. SMITH: *A nacionalizmus*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf651.pdf

¹⁷ Uo.

¹⁸ ANTHONY D. SMITH: *A nacionalizmus*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf651.pdf

tisztázására. E magyarázatok három fő csoportba sorolhatók: *perennialista*, *modernista* és *összetett szimbolikus elméleteket* különíthetünk el. A *perennialisták* a nemzeteket állandó létezőknek, a történelem alaptényezőinek tekintik annak első nyomaitól kezdve, melyhez kezdettől fogva kapcsolódik a nacionalizmus. A nacionalisták nagy többsége és a kutatók egy korábbi nemzedéke ezt a nézetet osztotta.¹⁹

A *perennialistákat* más néven *primordialistáknak* is nevezik, akik szerint a nacionalizmus a természetesen meglévő nemzeti lét elkerülhetetlen kelléke. A *primordializmus* elméletét hosszú idő óta éppen a nacionalisták használják arra, hogy a nemzetet, természetesen a saját nemzetüket, örök érvényű igazságként értelmezzék, amelynek nevében mindenek felett álló és engedelmességet követelnek, és amely mélyen a múltban gyökerezik, és tisztán kirajzolódik a jövőben is.²⁰

A nemzetekről és nacionalizmusról alkotott újabb elméletek főleg *modernisták*. Vagyis szerintük a nemzet és a nacionalizmus szilárdan a modern világban gyökerezik, és megjelenése a modernizációval magyarázható. E széles értelemben használt fogalom olyan folyamatokat foglal magába, mint a kapitalizmus, az iparosodás, az urbanizáció, a politikai mobilizáció, szekularizáció, kötelező oktatás és a tudományok felemelkedése. Ők állítják azt is, hogy a nacionalizmus a hanyatló vallás és dinasztikus hatalom helyett alternatív közösséget és hitet tud nyújtani. Szerintük az emberi lényeknek szükségük van arra, hogy stabil közösségekhez tartozzanak, és a nacionalizmus sikere abban a képességében rejlik, hogy az elpusztult hagyományos hitek helyett tud ilyen közösséget nyújtani.²¹

A nacionalizmus kialakulásának magyarázatát és létének igazolását a *szimbolikus elmélet* hívei abban látják, hogy egy nemzet kialakulásában és összetartásában a szimbólumoknak van a legnagyobb szerepe. Ilyen szimbólumnak tekintik a nyelvet, a kultúrát, a szokásokat, de bizonyos jelképeket is, mint pl. zászlók, címerek stb.²²

Anthony D. Smith már az 1970-es évek elejétől kezdve fáradhatatlanul megkérdőjelezte azt az axiómát, amely szerint nemzeteket ki lehet találni, és a nacionalizmus nem más, mint az elitek manipulációjának eredménye. Abban viszont egyetértés van, hogy a nacionalizmus a modern kor terméke. „Igaz ugyan, hogy a nacionalizmus modern jelenség, de a mítoszok, emlékek értékrendek, szimbólumok generációkon át öröklődő ősi szövetére támaszkodik.” Tekintettel az etnikai szimbólumok jelentőségére a népek származási mítoszainak kialakulásában és azok mindennapi újjáélesztésében, ez az elmélet az *etno-szimbolikus* elnevezést kapta.²³

Az *instrumentalizmus* elmélete – mely szemben áll Anthony D. Smith elméletével –, mely szerint a nacionalizmus csak az elitek manipulációjának eredménye, és ezért lehet a nemzetet megalkotni vagy akár kitalálni. Az *instrumentalizmus* feltétlen hívei minden nacionalista megnyilvánulás mögött az elitek összeesküvését látják a tömegek mozgósítása céljából. Ezt a megközelítést *összeesküvés-elméletnek* is szokás nevezni. A klasszikus *összeesküvés-elmélet* szerint az elitek a nacionalista indulatokat arra használják fel, hogy eltereljék a tömegek figyelmét a

¹⁹ Uo.

²⁰ DANIELE CONVERSI: *Kisebbség, politika, társadalom*. Régió, 1998. 9. évf. 3. szám. 11. o.

²¹ ANTHONY D. SMITH: *A nacionalizmus*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf651.pdf

²² Uo.

²³ DANIELE CONVERSI: *Kisebbség, politika, társadalom*. Régió, 1998. 9. évf. 3. szám. 11. o.

valódi kérdésről, az osztályharcról. Ez a felfogás rengeteg marxista elemet tartalmaz. Más dogmatikus elméletek hívei (a radikális feministák, a vallási integrációt sürgetők, a szabad piacot abszolutizálók, a szélsőségesen individualista liberálisok, anarchisták stb.) is egyetértenek abban, hogy a nacionalizmus csak arra jó, hogy elterelje a figyelmet más nehézségekről.²⁴

Hasonlóan vélekedik egy másik híres nacionalizmuskutató, Ernest Gellner is, akinek véleménye az, hogy a nacionalizmus, a nemzeti identitás nem természetes, hanem egy bizonyos történelmi szituációban mesterségesen életre hívott formája. Az ipari forradalom és a polgárosodás a régi típusú közösségeket felbomlasztotta, s identitásbeli vákuumot hozott létre. Ezt a vákuumot hivatott betölteni a nacionalizmus, mint nemzeti érzés.²⁵

Minden tárgyalt elmélet alapvetően fontos a nacionalizmus megértéséhez. Együtt teljesebb képet adnak a nacionalizmus kiváltó okairól, illetve kialakulásáról.

Ha a területi elkülönülés szemszögéből vizsgáljuk, akkor a nacionalizmus két egymástól jelentősen különböző formában ölt testet. Az egyik a nyugati, a másik a keleti forma. Azonban nem lehet azt mondanunk, hogy az egyes népekre jellemző nacionalizmusokat egyértelműen be lehet sorolni e két csoportba, azonban ha általánosságban vizsgálódunk, akkor ez a csoportosítás jól használható. A keletinek nevezett nacionalizmus leginkább a szlávok között, valamint Afrikában és Ázsiában virágzott, és megtalálható Latin-Amerikában is. A keleti forma legtipikusabb képviselőivel Kelet-Európában találkozhatunk – innen az elnevezés is. John Plamenatz szerint a nacionalizmus akkor jelentkezik, ha egy adott nép nemzeti vagy kulturális identitásának megőrzésére, illetve erősítésére irányuló vágy felerősödik. Ez az erősödés akkor jelentkezhet, ha a nemzeti identitást veszély fenyegeti. Kapcsolatban áll, de egyszersmind különbözik is mind a patriotizmustól, mind a nemzettudattól. A patriotizmus – azaz a közösség iránt érzett odaadás – mindig is létezett, amióta közösségek élnek a Földön. Jóllehet a XVIII. század előtt ritkán használták ezt a szót, de régi és ismert dolog volt olyan elnevezések formájában, mint a hazaszeretet vagy a nép iránti hűség. Az ókori vagy a középkori népek mégsem ismerhették a nacionalizmust, mivel nem úgy gondoltak más népekre, mint akik fenyegetik a kultúrájukat, legfeljebb önállóságukat féltették. A mai nacionalizmusok legfőbb forrása pedig éppen ez, vagyis a kultúra féltése más népektől. A nacionalizmus mint közösséget összetartó erőként is felfogható. Azonban, hogy az összetartás megvalósuljon, a közösségen belül valamiféle egyenlőségnek kell lennie.²⁶

²⁴ DANIELE CONVERSI: *Kisebbség, politika, társadalom*. Régió, 1998. 9. évf. 3. szám. 12. o.

²⁵ ERNEST GELLNER: *A nacionalizmus tipológiája*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf720.pdf

²⁶ JOHN PLAMENATZ: *A nacionalizmus két típusa*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf640.pdf

IRODALOM

- GANGÓ GÁBOR: *Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról*. In: *Mindentudás Egyeteme*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.
- KÓVÁGÓ LÁSZLÓ: *Kisebbség-nemzetiség*. Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- SCHÖPFLIN GYÖRGY: *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2003.
- DANIELE CONVERSI: *Kisebbség, politika, társadalom*. Régió, 1998. 9. évf. 3. sz.
- ANTHONY D. SMITH: *A nemzetek eredete*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf664.pdf
- ANTHONY D. SMITH: *A nacionalizmus*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf651.pdf
- ERIC J. HOBBSBAWM: *Etnikai identitás és nacionalizmus*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf719.pdf
- ERNEST GELLNER: *A nacionalizmus tipológiája*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf720.pdf
- JOHN PLAMENATZ: *A nacionalizmus két típusa*. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf640.pdf
- KÁNTOR ZOLTÁN: *Nacionalizmus. Izmus?* Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf754.pdf
- WALKER CONNOR: *Nemzet, állam, nemzetállam*, Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf652.pdf

Nacionalizmus és történetírás. Az ukrán történelemformálás hatása a nemzetté válás folyamatában¹

Rezümé Az ukrán nép 1991. évi függetlenedése következtében lépett át a kulturálisról a politikai nemzet szintjére, melyben nagy szerepe volt az egykori kommunista szuperhatalom, a Szovjetunió felbomlásának. A nemzetállami státus elérésével lehetőség nyílt, illetve szükségessé vált a korábbi értékek és fogalmak átértékelése, a nemzeti érdekek és perspektíva kialakítása. Az államiság sokévszázados hiánya miatt az államszervezet majd minden lépcsőfokát meg kellett teremteni, vagy pedig nemzeti nyelvűvé tenni. Az ukrán nyelv és az ukrán történelem mint a nemzettudat formálásának elsődleges eszköze, kiemelt szerephez jutott, mivel az orosz és szovjet historiográfia által kialakított „kisorosz”-kép és státus, már nem felelt meg az új viszonyok között. A dicső múlt, az őshonos területek történetének megírásakor viszont céljaiknak megfelelően szelektálva, olykor a forráskritikát mellőzve, ők is szívesen nyúltak a szovjet érában kitermelt (ál)tudományos irodalomhoz, koncepciókhoz. Azonban fontos hangsúlyozni azt is, hogy az 1991 utáni történetírás alapjaiban visszatért az 1917 előtti történeti koncepciókhoz, művekhez, nagymértékben azokat használják forrásul a korai, közép- és újkori események taglalásánál, majd kiegészítik a XX. századra vonatkozó fejezetekkel, mely kor-szak tisztázásához nagy segítséget nyújtanak az emigráns ukrán történészek munkái.

Резюме Становлення нації є довгим процесом в житті кожного народу, має своєрідні ознаки та фактори, які прискорюють та затримують його. Становлення української національної самосвідомості пройшло згідно типічного східноєвропейського моделю, в якій важливу роль зіграли інтелегенція, історики та історіографія. В зв'язку з цим мета цієї роботи довести яким чином вплинули історичні дослідження на розвиток українського національного руху, який згодом перетворився на націоналістичний рух, а також на якій ідейній основі утворився та формувався український націоналізм, і яку роль зіграла ідейна течія націоналізму у досягненні незалежної української держави.

A nemzettudat és a nemzeti megújulás kora

Nemzettudat – minden ember valamely nemzethez tartozásának érzése, a közös múlt, jellemvonások, mentalitás, kultúra vállalása. Ebből fakad az a természetes törekvés minden nemzet tagjai körében, hogy megőrizzék ezeket a jellegzetességeket, ne asszimilálódjanak más néphez, minden áron megőrizzék anyanyelvüket, népi hagyományaikat, szokásaikat, vallásukat. Innen ered továbbá az a törekvés is, hogy kezdetben nemzeti-kulturális vagy nemzeti-területi autonómiát szerezzenek, idővel pedig a gazdasági-politikai függetlenség, a polgári társadalom és nemzetállam szintjére érjenek.²

A nemzeti megújulás a kelet-európai fejlődés ismert jelensége, a modern nemzetek kialakulásának formája. A nemzeti öntudat fejlődése más-más népeknél különbözőképpen és eltérő ütemben zajlott, mégis három fő szakasza különíthető el. Ahogy *Miroslav Hroch*³ megfogalmazta, egy etnikum értelmisége, maroknyi ember felfedezi ennek az etnikumnak a létét, felfedezi mint nemzetet, és agitálni kezd

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének tanára.

¹ Folytatás. Elejét lásd.: ACTA BEREKSASIENSIS, 2006, V. évfolyam, 2. kötet, 100–120. A tanulmány a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Dunatáji népek kutatása” szakalapítványának támogatásával készült.

² V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko: 1999. i.m.: 140.

³ Miroslav Hroch: Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge, 1985.

ennek érdekében. Ez a mozgalom első szakasza. Amikor már százával akadnak hívei a mozgalomnak, az a második szakasz. A harmadik szakaszban a nemzet meglétének tudata – többnyire az iskolarendszer útján – eljut a széles tömegéig. Ez az időbeli fejlődés egyik menete. Tartalmilag pedig úgy lehet fogalmazni, hogy a nemzeti megújulásnak van egy első, kulturális, és egy második, politikai szakasza. Az elsőben a nemzeti nyelv és a nemzeti múlt, vagyis a történelem áll a középpontban, ez jelenti a kialakuló nemzeti identitás magvát. A követelések, ha vannak egyáltalában, a nyelv elismertetése köré rendeződnek. A második szakaszban már ebből kiindulva politikai követelések fogalmazódnak meg, a nyelv hivatali használatától az önálló nemzetállam igényéig. Ez a modell persze nem minden részletében azonos az egyes kelet-európai nemzetek esetében, mert a konkrét körülmények módosíthatják, a sorrend akár fel is cserélődhet.⁴

Nemzeti megújulásnak *Niederhauser Emil*, neves Kelet-Európa-kutató szerint „inkább utólag nevezzük azt a fejlődési sort, amely a modern nemzethez vezetett. A maga korában ébredésnek vagy újjászületésnek hívták, abból a fikcióból kiindulva, hogy a nemzet öröktől fogva (Kelet-Európában ez nyilván a korai középkort jelenti) létezik, csak most éppen alszik. Fel kell tehát ébreszteni, mielőtt végleg elalszik, vagyis eltűnik”.⁵ Ez a felismerés voltaképpen egy szűk értelmiségi rétegé, és „különösen azoknak az etnikumoknak az esetében, amelyeknek vagy egyáltalában nem volt államiságuk, vagy még a középkor folyamán megszűnt” – olvashatjuk alább. Ezt látszik igazolni az ukrán historiográfia is, mely napjainkban továbbra is a „vidrodzsennya” (újjászületés) kifejezést használja a folyamat tárgyalása során.

A nemzeti megújulás (újjászületés) tulajdonképpen az etnikumból nemzetté alakulásnak a formája, amely egy sajátos kelet-európai modell szerint zajlott. De hogyan is zajlott a nemzeti újjászületés az ukránok körében? Milyen hazafias erők keltették életre az ukrán nemzeti eszmét és emelték egy magasabb szintre? Erről szól a következő rész.

A „ruina”⁶ hosszú évei után a nemzeti „újjászületés” nem volt könnyű. A XVIII. sz. végén – XIX. sz. elején a Dnyeper-menti Ukrajnában a nemzeti élet megrekedt, de a nép tudatában tovább élt a dicső kozák múlt, a Hmelnycicsina, a Zaporozsjei Szics emléke. A majdnem teljesen eloroszosodott ukrán urak körében sem veszett ki teljesen a nemzeti jellegzetesség tudata, fennmaradt az önálló fejlődésnek és államiságnak a törekvése. Mindez kedvezően hatott a nemzeti újjászületés folyamatában, amely a XVII – XIX. sz. fordulóján majdnem minden meghódított és erőszakosan államiságuktól megfosztott szláv nép körében megjelent, és ez Ukrajnában éppen a Bal-parti részen jelent meg először. Az orosz cárizmus sovinizta ukránellenes politikája ellenére, az ukrán nép nemzeti öntudata tehát nem halt ki. Ez viszont az egyszerű népnek volt köszönhető, hiszen a nemességgel ellentétben ők nem oroszosodtak és nem lengyelesedtek el. Számos történész szerint éppen ez az erős nemzeti öntudat az ukránok egyik fő jellegzetessége, illetve a források szerint több külföldi utazó is feljegyezte ezt a sajátosságot, akik a XIX. sz. elején Ukrajnában jártak. „Az orosz cárizmus gyarmatosító politikája váltotta ki az ukrán társadalomból azt a sajátos önvédelmi reakciót, amely számos olyan

⁴ Niederhauser Emil: A nemzeti megújulás kora. História, 1995/XVII. évf. 1. szám. 11.

⁵ Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Könyvtár, Budapest, 2001. 127.

⁶ „Ruina” vagyis „hanyatlás”. A XVII. század 60–80-as éveit nevezi így az ukrán történelmi irodalom, mivel Bohdan Hmelnycickij utódai nem tudták befejezni, sikerre vinni az általa megkezdett harcot. A nevezett időszak kezdetének az 1657. évet tartják, amikor Bohdan fiát, Jurij Hmelnycickijt Ivan Vihivszkijt váltotta fel a hetmani tisztségben.

cselekményben nyilvánult meg, melyek arra utaltak, hogy az értelmiség és a nép körében feléledt és terjedt a nemzeti identitástudat, kulturális és politikai tartalmú nemzeti mozgalmat indítottak. Összességében ezeket a folyamatokat az ukrán nemzeti újjászületés időszakának szokták nevezni⁷ – olvashatjuk egy egyetemisták számára készült ukrán történelmi kézikönyvben.

Oreszt Szubtelnij szerint az ukrán nemzeti-állami újjászületési mozgalom szerves részét képezte a kelet-európai nemzeti mozgalmak fejlődési modelljének, melyek 3 fő szakaszban zajlottak:

- Akadémiai szinten
- Kulturális szinten
- Politikai szinten.

Az ukrán nemzeti eszme fejlődése szempontjából fontos szerepet játszottak az európai események: a francia forradalom és a napóleoni háborúk, melyek hatására jött létre pl. a dekabrista mozgalom, amely célja többek között a cári abszolutizmus és önkényuralom leváltása (forradalmi ág), illetve a társadalmi és gazdasági élet megreformálása (liberális-felvilágosult ág).

Ukrajnában éppúgy, mint Kelet-Európa más országaiban a haladó nemzeti eszmék alkotói, terjesztői az értelmiségiek voltak (a XVII. sz. végén – a XIX. sz. elején). A Dnyeper-melléki Ukrajna értelmiségi rétege főként a polgárságból került ki, majd a kisnemesség, kozákság és parasztság soraiból bővült. Ők voltak hivatottak ellátni a nép kulturális, majd idővel politikai vezetését, irányítását. Az intellektuális generáció kinevelésében az első egyetemek – Harkovban (1805) és Kijevben (1834) – létrejötte játszott fontos szerepet.

A nemzeti eszmékkel túlfűtött nemzedék fő célja az volt, hogy a nemzeti és a politikai törekvéseket összhangba hozzák az alsóbb néprétegek érdekeivel. A nép és a népi elit kultúra iránti érdeklődésük az Ukrajnába is eljutó nyugati eszmék hatására alakultak ki. A korabeli ukrán politikai gondolkodásra különösen nagy hatást gyakoroltak a herderi eszmék és a romantika szellemi irányzata, melyek megteremtették a nemzetek önmeghatározásának szellemi alapjait.

A nemzeti identitás összetevőinek feltárásához az ukrán értelmiség az ukrán etnikum egyedi és jellegzetes vonásainak felkutatására koncentrált: történelem, folklór, nyelv és irodalom. Ebben a korai időszakban a múlt írásos emlékeit, népdalokat, falusi szokásokat, hagyományokat kutatók körében kezdett megfigyalmazódni, mik is tulajdonképpen az ukrán kultúra fő alkotórészei, jellegzetességei. Idővel majd ezek a következtetések adták meg az elméleti alapot az ukrán nemzet önmeghatározásához, melynek legfontosabb tényezőjének az ukrán történelmi múltról szerzett ismereteket tekintik.

Az ukrán nemzeti eszme és a nacionalizmus

Az ukrán nemzeti eszme elméleti és filozófiai megalapozása csak a XIX. században ment végbe, gyökerei viszont jóval mélyebben, az ukrán nép létrejötte idején keresendők, mivel a nép mentalitása és etnikai identitástudta már ezzel egy időben kialakult.⁸ Az ukrán kutatók többsége ezt az időszakot a Kijevi Rusz kialakulása és virágkora idejével azonosítja. Fontos tényezőnek tartják számon e

⁷ V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko, 1999. i.m.: 141.

⁸ Natalija Vihrisztjuk: Sztanovlennya ta rozvitok ukrajinszkoji nacionalnoji ideji. – In: Mology, oszvita, nauka, kultura i nacionalna szamoszvidomiszty. Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovoprakticsnoji konferenciji. Kijiv, 2005. Tom 5. 124.

szempontból azt, hogy más népekkel ellentétben, az ukránoknak sohasem kellett elhagyniuk az őshaza területét, melynek következtében „az ukrán területeken a kulturális kötődés sehol és semmikor nem szakadt meg”.⁹ Az ukrán kulturális élet jelentős mérföldköve volt a Kijevó-Mohilevi Akadémia létrehozása, amely számos híres alkotó, pap, filozófus – Radivilovszkij, Grigorij Szkovoroda – alma mátere volt.

Tarasz Sevcsenko műveiben a nemzeti eszme már nemzeti mítoszként jelent meg, mivel verseinek fő témája Ukrajna múltja és jövője. A múlt – a dicső kozák szellemiséggel átvődött ideális állapot, melynek újjá kell születnie a jövőben, egy szabad és független Ukrajna formájában.¹⁰

Az ukrán nemzeti eszme filozófiai megalapozása leginkább Ivan Franko nevéhez fűződik. A nyugat-ukrán területen élő költő és író mélyre ásta magát a témában: elméleteket fogalmazott meg a nemzet fogalmáról, a nemzetté válás tényezőiről, a nemzet ideális állapotáról és az értelmiség szerepéről a nemzeti és társadalmi életben. Ivan Franko megfogalmazásában a nemzet olyan egységes kulturális szervezet, amely képes az önálló kulturális és politikai élet megszervezésére.¹¹ Az ukrán nép nagy etnikai tömegéből az értelmiség feladata nemzetet faragni, amihez az kell, hogy széles körben ismertessék a nemzeti ideológiát, ezáltal erősítsék a nemzeti egység érzését, nemzeti öntudatot, vagyis tanítsák meg a népet arra, hogy „ukránnak érezzék és vallják magukat”.¹²

Az ukrán nacionalizmus jellegzetességeinek és történetének tárgyalása előtt *Hans Kohnt* idézném a Keleten és Nyugaton kifejlődött nacionalizmusok közötti különbség tömör összefoglalása érdekében. „Nyugaton a nacionalizmus ama erőfeszítésből emelkedett föl, amely nemzetet akart építeni, méghozzá a politikai realitásban, a harcot a jelenben folytatta, kevés tekintettel a múlthoz fűződő érzelmi (sentimental) viszonyra. Közép- és Kelet-Európában a nacionalisták gyakran a múlt mítoszaiból építkeztek, s a jövőről álmodoztak, amely álmom egy eszményített hazára vonatkozott, szorosan kapcsolódott a múlthoz, kevés a közvetlen kapcsolat a jelenhez.” Kimondva-kimondatlanul majd mindegyik kutató azt hangoztatja, hogy „Nyugaton” az állam volt a nacionalizmusok célja, a nemzeti gondolat az állam megteremtésében csúcsozott ki, „Keleten” a nemzetfogalmat a nyelv egybekovácsoló lényegéből vezették le.¹³

A függetlenedés óta eltelt évek során különösen aktuális témává vált Ukrajnában a nacionalizmus, hiszen a fiatal állam berendezkedésének folyamatában ez az eszme kulcsfontosságúvá lépett elő. Tudósok, történészek, politikusok, politológusok és szociológusok is elkezdtek érdeklődni a téma iránt, hiszen az új helyzet megszülte az ideális állampolitika megtalálásának szükségességét. A nacionalizmus azonban nem vált egyértelműen állami ideológiává, mivel „az ukrán társadalom viszonyulása ehhez az eszméhez még mindig nem egyértelmű. A mai

⁹ Szoldatenko V., Szivoljub J.: Vitoki i peredvizniki ukrajinszkoji ideji. – In: Vicse. 1993/№ 11. 32.

¹⁰ Natalija Vihrisztjuk, 2005. i.m.: 125..

¹¹ Franko felfogása nagyon hasonlít Isaiiah Berlin: A nacionalizmus: valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr (In: Politikai doktrínák. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Demeter M. Attila. Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad, 2004.) című tanulmányban kifejtett gondolatmenethez, mely szerint „egy társadalom életének a rendszere a biológiai szervezet sémájához hasonlatos”. A nemzeti organizmus vagy nemzet – akár állam formáját ölti is egyben, akár nem – az a lényegi egység, amelyben az emberi természet maradéktalanul realizálódik, s ez nem az egyén, és nem egy szándékosan létrehozott egyesülés, amit akaratlagosan fel lehet oszlatni, meg lehet változtatni vagy el lehet hagyni.

¹² Franko I. J.: Odvertij liszt do halickoji ukrajinszkoji molodezsi. – In: Franko I. J.: Zibr. Tvoriv u 50 tomah. Kijiv, 1986. Tom 45. 404-405.

¹³ Hans Kohn: Nationalism. Its Meaning and History. Princeton, Toronto, 1955.

napig érvényesek azok a sztereotípiák, amelyek a nacionalizmust a „nácizmussal”, „fasizmussal” vagy „sovinizmussal” azonosítják”.¹⁴ Ezt a szemléletmódot nyilvánvalóan a sokéves szovjet propaganda alakította ki és rögzítette az internacionalizmus légkörében szocializált ukránok nagy részében.

Az ukrán publicisztikában a *nacionalizmus* fogalma először a XIX. század 80–90-es éveiben jelent meg, B. Hrincsenko és Mikola Drahomanov polémiájában. Az ukrán nacionalizmus fő ideológusának a XX. század elején tevékenykedő Mikola Mihnovszkijt tekintik, akinek a *Független Ukrajna* című műve a század közepén működő aktív nacionalista mozgalmak és szervezetek „kézikönyvévé” vált. Ezidőtájt rögzült az ukrán értelmiség politikai tudatában az „ukrán nacionalizmus” mint egy radikális ideológiai eszme. A fogalom radikalizálódásának folyamata az 1917–21. évi ukrán nemzeti forradalom¹⁵ veresége után kezdődött, amikor azt a radikális nacionalisták „monopolizálták”. Dmitro Doncov *Nacionalizmus* és Szciborszki *Naciokrácia* című műveikkel megteremtették az ideológiai alapokat az ukrán integrál-nacionalisták számára.¹⁶ Ezen eszmékre alapozva jött létre a század 20–30-as éveiben az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN – Orhanyizacija Ukrajinszkij Nacionalisztiv). A szovjet érában az ukrán nacionalistákat az „ukrán burzsoá nacionalista” terminussal illették, és ide sorolták pl.: V. Lipinszkijt, Mihajlo Hruszevszkijt, Sz. Jefremovot, Volodimir Vinnicsenkot és L. Jurkevicsét.¹⁷ A XX. század második felében az ukrán nacionalizmus képviselői, ideológusai, az önálló államiság elérését tűzték ki célul, műveik erre koncentráltak. Itt kell megemlíteni J. Malanyuk, V. Lipa, Ivan Bahrjanij, Dmitro Doncov műveit. A Szovjetunió totalitárius államberendezkedése ellenére az ukrán értelmiség széles körében tovább élt az identitástudat és a nemzeti eszme. A 60-as években jött létre az értelmiség körében az ún. disszidens mozgalom, amely főként kulturális-felvilágosító és irodalmi tevékenységet fejtett ki. A szovjet vezetés mégis ugyanúgy viszonyult a disszidensekhez, mint a radikális nacionalistákhoz, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének és az Ukrán Felkelő Hadsereg¹⁸ tagjaihoz. A gorbacsovi érában a társadalmi élet viszonylagos demokratizálódása után az egykori disszidensek és az emigráns ukrán nacionalisták kísérletet tettek nacionalista pártok létrehozására, így tevékenységük hozzájárult a független Ukrajna megteremtéséhez.

Az 1991-es fordulat óta eltelt időszakban a nacionalisták körében is folyamatban volt az alkalmazkodás az új államformához, a megfelelő állami ideológia keresése, kialakítása. Míg a 1994. évi parlamenti és helyhatósági választások eredményei azt bizonyították, hogy a nacionalisták nem rendelkeztek nagy támogatottsággal, népszerűséggel a lakosság körében, 1998-ban viszont az Ukrán Kommunista Párt után nagyságrendileg a jobboldali (nemzeti-demokrata) pártok frakciója volt a második. A jobboldalra szavazó választópolgárok többsége a nyugat-ukrajnai megyékből kerültek

¹⁴ Szerhij Masovec: Ukrajinszkij nacionalizm. – In: Mology, osvita, nauka, kulytura i nacionalyna szamoszvidomiszty. Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. Kijiv, 2005. Tom 5. 186.

¹⁵ Az 1917–21. évi forradalomról részletesebben l. a publikáció első részében.

¹⁶ A témáról és a művekről részletesebben l. Bohdan Cservak: Ukrajinszkij nacionalizm. Doszlidsennya, interpretaciji, portreti. Drohobics, 1996.

¹⁷ A felsorolt személyek többségét a függetlenné válás óta mint ukrán nemzeti hősokeket, az ukrán nemzeti eszme kiemelkedő „harcosait” tisztelik.

¹⁸ Ukrán Felkelő Hadsereg (UFH) – Ukrajinszka Povsztanszka Armija – a második világháború idején működő partizánosztatok, amelyek a bevonuló szovjet hadsereg előrevonulását próbálták akadályoztatni.

ki,¹⁹ a lakosság egy része azonban még mindig a régi nomenklatúra tagjaira adta le voksát, akik a régi, „megszokott” szovjet, internacionalista berendezkedést propagálták az országban. A nacionalisták iránti politikai érdeklődés hiánya a XX. század 90-es éveinek közepén Ukrajnában kialakult társadalmi-politikai válsággal magyarázható, mivel őket tették felelőssé érte.²⁰ 2002-ben a nemzeti-demokraták, nacionalisták és liberálisok nyerték meg a pártlisták szerint zajló parlamenti választásokat, s az új állami ideológia megfogalmazása, kialakítása jelenleg is folyamatban van.

A nacionalizmus kutatás, mint tudományos terület és a publicisztika kedvelt témája, jelenleg reneszánszát éli Ukrajnában. Elismert kutatója a témának Kaszjanov Georgij Volodimirovics, aki 1999-ben jelentetett meg egy alapművet *Teoriji naciji ta nacionalizmu* címmel. A 352 oldal terjedelmű kötet a hagyományos és modern nemzetfogalmak és nacionalizmuselméletek mellett, sorra veszi a téma nyugati szakirodalmát, jelesebb kutatóit, illetve ismerteti a kérdéskör ukrainai kutatóinak álláspontját, eredményeit is. Jelentős megállapítása a szerzőnek, hogy az „ukrán nemzet” fogalma még az ukrán alapokmányokban, pl. az Alkotmányban sincs hivatalosan definiálva, és gyakran felváltva használatos az „ukrán nép” terminussal, annak ellenére, hogy az „ukrán nép” fogalma gyakran az „ukrán állampolgár” értelemben is használatos. Bár a történeti irodalomban megfogalmazódott, hogy „az ukrán nemzet – egy etnikai-kulturális és nyelvi egység”, a nép és nemzet fogalmát gyakran azonosítják és egymás szinonimájaként használják.²¹

Heves vitát váltott ki az ukrán társadalom, történészek, nacionalista mozgalmak és pártok körében Koszty Bondarenko politológus *Bliszki i zlidnyi ukrajinszkoho nacionalizmu* („Az ukrán nacionalizmus tündöklése és hanyatlása”) címmel 2002-ben megjelent cikke. Pozitívan értékelt a publikációt pl. Vaszil Mihalszuk, aki szerint azért nagy a jelentősége, mert „80 év óta először mondja ki valaki Ukrajnában, hogy az ukrán nacionalizmus az nem ukrán burzsoá nacionalizmus, amellyel a szovjet propaganda etette az embereket, hanem a népi hazafiság egy természetes formája. Ez nemcsak az ukránokra jellemző, hanem a világ minden népénél jelen van, és a hagyományok, kultúra és nyelv védelmében nyilvánul meg.”²² Továbbá azt is hangsúlyozza mindkét szerző, hogy mivel a „nacionalizmus” terminusa nem volt népszerű Ukrajnában, azt sokáig a „nemzeti eszme” fogalommal helyettesítették.

Szimbólumok és nemzetképzés

-----Az 1996. június 28-án elfogadott új Ukrán Alkotmány egyes történészek véleménye szerint „az ukrán állam történelmi alkotmányozó hagyományain”²³ nyugszik. E hagyomány első elemének egy kozák államalakulat, a Zaporizsjei

¹⁹ A nyugat-ukrainai területeken (l. a fenti történeti áttekintésben is) mindig erősebb volt a nemzeti eszme, haladóbb, nyugatiasabb szellem uralkodott egyrészt a földrajzi közelség miatt, másrészt a lengyel, majd osztrák befolyás miatt, míg a keleti rész erős orosz hatás alatt fejlődött, nagymértékű volt az eloroszosodás a felső társadalmi rétegekben.

²⁰ K. Bondarenko: *Bliszki i zlidnyi ukrajinszkoho nacionalizmu*. – In: Dzerkalo tiznya, 2002. №7.

²¹ Kaszjanov G.: *Teoriji naciji i nacionalizmu*. Kijiv, MAUP, 1999. 99.

²² Vaszil Mihalszuk: *Problemi ukrajinszkoho nacionalizmu v Ukrajinyi*. <http://www.mirror.kijiv.ua>

²³ *Dovidnik skoljara*, 2003. i.m.: 805.

Had jogait és szabadságait tartalmazó, Pilip Orlik hetman által 1710-ben elkészített Alkotmányt tekintenek, mely soha nem lépett életbe. Az első XX. századi ukrán Alkotmány, az Ukrán Nemzeti Köztársaság Alkotmánya, 1918. április 29-én lépett életbe, ám a szovjethatalom idején 1919. március 6–10. között Kijevben a III. Összukrán Tanácsok Gyűlése már az Ukrán Szocialista Tanácsköztársaság Alkotmányát fogadta el, semmissé téve az előző évit. A szovjet–ukrán érában az USZSZK 1938-ban elfogadott alapokmánya lépett életbe, melyet 1978. április 20-án módosítottak, és attól kezdve ez volt hatályban egészen az 1996. évi Alkotmány elfogadásáig.²⁴ Paradox módon magában az Alkotmányban pedig ezt olvashatjuk: „Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa az ukrán nép – Ukrajna valamennyi nemzetiségű állampolgárai nevében, kifejezésre juttatva a nép szuverén akarátát, az ukrán államalapítás több évszázados történetére támaszkodva és annak alapján, hogy az ukrán nemzet, az egész ukrán nép érvényre juttatta önrendelkezési jogát, ...”²⁵ A fentiek ismeretében azonban felmerül a kérdés, milyen „ukrán államalapítás több évszázados történetére” hivatkozik a Legfelsőbb Tanács, illetve mikor történt ez az államalapítás. Ez a ködös megfogalmazásból nem derül ki, mint ahogy az sem, pontosan milyen területeket foglal magába „Ukrajna földje”, csak a IX. fejezetben kerülnek felsorolásra az ukrán területek (oblaszty) a jelenlegi status quo alapján.

Az állami identitás megteremtésében fontos szerepet játszott két törvénynek az elfogadása: a M. Verbickij zenéjén alapuló nemzeti himnusz és az állami attribútumok²⁶: kék-sárga lobogó és a „trizub”,²⁷ (háromágú címer) Nagy Vlagyimir fejedelmi címerének bevezetése mint kis állami címer, illetve a Zaporozsjei Had címere nyomán készült nagycímer elfogadása. Az állami jelképek kiválasztását természetesen az ukrán nép számára kiemelkedő történelmi események, személyiségek és korszakok felelevenítése motiválta. Ukrán történészek szerint például már 1410-ben a grünwaldi csatában harcoló halics-volhíniai fejedelem hadseregének zászlói kék alapon aranyszínű oroszlánt ábrázoltak. Később az egykori Kijevi Rusz több részfejedelemsége is használt kék-sárga lobogókat. A kozákok és hajdamákok²⁸ viszont már a zászlókon kívül harci ruházatukat is e két színből állították össze, amiről több historizáló festmény tanúskodik.²⁹ Nagy Vlagyimir címerének használata a nép eredetére, első államára a Kijevi Ruszra utal, illetve Vlagyimir fejedelem révén – aki 988-ban megkeresztelte a szlávokat – a kereszténység fontosságát is kiemeli.

1992. január 16-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ülésén került napirendre az ukrán nemzeti himnusz kérdése. Itt született határozat a himnusz zenei változatáról, amely a Verbickij-féle dallam és a *Még nem halt meg Ukrajna* című Csubinszkij (1863) tollából származó vers mellett döntött³⁰.

A *Még nem halt meg Ukrajna* című himnusz megszületése (előbb, mint költemény, majd dalként) az ukrán nép XIX. század 60-as éveinek társadalmi-politikai helyzetéhez fűződik, ebben az időszakban kezdett kibontakozni a keleti és nyugati

²⁴ Erről részletesebben I. T. V. Ladicsenko: Isztorija Ukrajini XX. szt. Zrazki vidpovidej do egzamenacijnih biletiv. Kijev, 2002. 25–26.; O. D. Bojko, 2002. i.m.: 584–588.

²⁵ Ukrajna Alkotmánya, 1996. 3.

²⁶ Ukrajna Alkotmánya, 1996. 20. cikkely, 11.

²⁷ Trizub – szigony formájú, háromágú címer, melynek számos jelképes értelme van. A legáltalánosabbak, hogy a 3-egység: ég, föld és pokol, vagy a nap, víz levegő, vagy az Ember, Tér és Idő; vagy a Szentháromság egységét szimbolizálja. Részletesebben I. T. V. Ladicsenko, 2002. i.m.: 17.

²⁸ Hajdamákok – a XVIII. század elején Jobb-parti Ukrajnában kibontakozó lengyelelles felkelő mozgalom tagjai.

²⁹ T. V. Ladicsenko, 2002. i.m.: 17.

³⁰ Uo. 18.

ukrán földeken a nemzeti mozgalom. Új, ukrán nyelvű folyóiratok láttak napvilágot, terjedt az a gondolat a nép körében, hogy a két részre szakadt Ukrajnát újra kell egyesíteni és függetlenedni mind az orosz, mind az osztrák befolyástól. A Csubinszkij tollából származó, először 1886-ban kiadott vers eszméi gyorsan magával ragadták az olvasó közönséget és közismertté vált nemcsak az értelmiség körében. Egy ideig ezt a híressé vált irodalmi költeményt Sevcsenkónak tulajdonították. Népszerűségét annak is köszönhetette a mű, hogy egyik szerzője Csubinszkij a Dnyeper mellékéről származott, a másik pedig Mihajlo Verbickij Galiciából, így ez az együttműködés is az ukrán földek egységének és függetlenségének eszméjét jelképezte.

A szovjet éra uniformizált *Szojuz nyerusimmih...* kezdetű himnusz³¹ után, 1989-ben hamvaiból újjáéledt Pavlo Csubinszkij már-már „feledésbe merült” alkotása. A „feledésbe merülés” kifejezés idézőjelbe való tétele nem véletlen, mivel a szovjet rendszerben a *Még nem halt meg Ukrajna* című himnusz előadása, vagy szövegének népszerűsítése tilos volt, s még vers formájában sem szerepelt az irodalmi antológiákban. Szerzőjét nacionalistának titulálták, s tevékenységéről egyetlen szakkönyvben sem lehetett olvasni. 1989-ben Pavlo Csubinszkij költő boriszipoli sírhelyénél újra felzengett az ének egy népi kórus előadásában Leopold Jascsenko karmester irányításával, a sírnál tisztelő tömeg is azonnal elkezdte énekelni.

A *Még nem halt meg Ukrajna...* és hasonló motívumok igen gyakori eleme a tragikus és hányattatott sorsú népek himnuszainak és nemzeti verseiknek. A nemzet fennmaradásának és továbbélésének a kérdése a társadalom kulcseszméje több nemzedéken keresztül, és ezt kifelé újra és újra bizonyoságtétellel kellett alátámasztani. A különböző állami fennhatóság alatt élő ukrán nép állandó függetlenedési törekvését, szabadságharcát jelképezik a következő sorok: „leszünk még mi is urak a saját hazánkban...”, vagy „lelkünket, testünket áldozzuk szabadságunkért...”. Rögtön megjelenik itt az ukrán múlt dicsó szabadságharcosainak, a kozákoknak a képe, az ukrán nép büszkén tőlük származtatja magát. A szabadság, önálló államiság, jobb élet és szebb jövő reményét, megvalósulásuk hitét kifejező sorok erős optimizmust és magabiztosságot sugallnak. A történelem kiemelkedő személyiségei közül Bohdan Hmelnyickij³² az, aki helyet kapott a himnusz szövegének egyik verziójában.

A függetlenedés óta ukrán történészek százai dolgoztak azon, hogy a szovjet történelem korában „nacionalistáknak” és „hazaárulóknak” bélyegezett múltbéli hősokeket rehabilitálják és méltóképpen tiszteljék (lásd Ivan Mazepa vagy Mihajlo Hruszevszkij).³³ Ma leginkább azokat a személyeket tartják nagyra az ukránok, akik évszázadokon át az „elnyomók” ellen harcoltak: Halicsi Danilo, Bohdan Hmelnyickij és a zaporozsjei kozákok, Oleksza Dovbus és a hajdamákok, Tarasz Sevcsenko stb. Általános tendencia a világ minden országában, hogy a nemzeti valután az illető állam kiemelkedő történelmi személyiségeit ábrázolják. Az ukrán hrivnyákra³⁴ így kerültek fel Bölcs Jaroszlav, Bohdan Hmelnyickij, Ivan Mazepa, Tarasz Sevcsenko és Ivan Franko.

A kozák múlt felidézése és idealizálása központi témája számos tudományos, publicisztikai műnek és a középiskolai tananyagának. Olyan sajátosság ez, amely megkülönbözteti az ukrán népet az oroszától.

³¹ A „Szojuz nyerusimmih...” kezdetű himnusz a Szovjetunió egységét és az új szovjet típusú embereszményt erősítette „szövetségbe forrtak a szabad köztársaságok...” mondattal kezdődik.

³² Bohdan Hmelnyickij – kozák hetman, az 1648–1654 közötti nemzeti felszabadító háború vezetője.

³³ Ivan Mazepa – kozák hetman, az északi háborúban szembe fordul I. Péter orosz cárral és a svéd király oldalán harcol, tőle remélve segítséget egy független ukrán állam megeremtéséhez. Mihajlo Hruszevszkij – az I. világháború utáni ukrán nemzeti mozgalom vezéregyénisége, az Ukrán Központi Tanács vezetője.

³⁴ 1996 augusztusában vezették be ismét a hrivnyát, ami 1917 decemberében volt először nemzeti fizetőeszköz.

Az ukrán történetírás

A modern Ukrajnának a szó általánosan elfogadott értelmében állami történelme szinte nincs; úgy tekintendő tehát ez a történelem, mint amely a népnek különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatait foglalja össze. „Minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igényvel fellépő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja”³⁵ – olvashatjuk egyik neves kortárs magyar történész írásában. Hasonlóan lehetne jellemezni a nemzeti (ön)kép megteremtésén munkálkodó fiatal ukrán állam helyzetét, mely számára a nemzetkép teremtő folyamat elengedhetetlen részévé vált többek között a nemzeti történelmi narratíva megteremtése. A nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása immár itt is politikai szerepet kapott. Az ún. „védhatalmi nacionalizmus”³⁶ formája – melyet általában Közép-Kelet-Európa kis államaira tartanak érvényesnek –, úgy gondolom, az ukrán állam esetében is jellemző irányzat, hisz ebben „a nemzeti történelem és általában a nemzeti hagyományok, nem utolsósorban a nemzetállami önállóság állandó hangsúlyozása érzelmi és politikai töltetet nyert”³⁷.

Folytonos államiság hiányában az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve sokszor, de nem mindenütt az „ukrán földek” fogalmát használják. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukrán lakta területek folytonossága. Hiszen ha ez nem így volna, nem beszélhetnének XVII. vagy XIX. századi ukrán történelemről, hanem a lengyel vagy orosz történelem részeként kellene tárgyalni a korszakot.

Minden nép számára kiemelt fontossággal bír a széles körű nemzeti öntudatra nevelésben a saját nemzeti történelem megismertetése, megtanítása. Ez minden időben erősítette a társadalom közösségi érzését, a közös sorsfordulók, hazaszeretet, a történelmi hősök és kiemelkedő személyiségek emléke révén. A múltra vonatkozó kutatások azt próbálják bebizonyítani, hogy az ukrán nép körében régi hagyományai vannak a nemzeti függetlenségért és önálló államiságért folytatott harcnak. Történelmi tanulmányokra azért is szükség volt, hogy eloszlassák a számos szkeptikus véleményét, akik kétségbe vonták az ukrán nemzet létezését. Mivel ezt a feladatot a nemzeti historiográfia hajtotta végre természetes, hogy az ukránoknál éppúgy, mint más népeknél, történészek álltak a nemzeti újjászületési mozgalom folyamatainak középpontjában.

Hogyan is alakult ki az ukrán történelemtudomány és történetírás? Milyen fejlődési szakaszokon ment keresztül? Kik voltak a legfontosabb történelemkutatók és milyen koncepciók domináltak? Ezekre a kérdésekre próbálok meg választ adni az alábbi részben.

Szembetűnő, hogy az ukrán nép múltja iránti érdeklődés a XVIII. század végén nagymértékben erősödött. Bal-parti Ukrajna nemesi értelmiségei kezdik el a dicső kozák múlt eseményeit felkutatni és publikálni az ide vonatkozó

³⁵ Tökéczki László: Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás. In: Történelem, eszmék, politika. Budapest, 1999. 333.

³⁶ Glatz Ferenc: Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8–9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. In: História, 2001. 5-6. sz. 58-59.

³⁷ Glatz, 2001. i.m.: 58-59.

történelmi forrásokat. Pl.: Olekszandr Rigelman: *Lyetopisznoje povesztvovanyije a Maloj Rossziji i jejo narogye i kozakah voobscse*; Mihajlo Antonovszkij: *Isztorija o Maloj Rossziji* (1799); Jakov Markovics: *Zapiszki o Malojrossziji* (1798). Abban a történelmi szituációban, amikor Ukrajna „már elvesztette függetlenségét és akarta ellenére elkezdte elveszíteni autonómiájának maradványait, ezek a hazafias művek óriási népnevelő jelentőséggel bírtak”³⁸ – olvashatjuk egy 1999-ben megjelent egyetemisták számára készült kézikönyvben. Majd a szerzőik megpróbálták műveikben rávezetni az olvasókat, hogy az ukrán nép balsorsát a „külföldi hódítók elnyomása okozza”, de ez csak ideiglenes állapot és nemsokára ismét szabad és erős állam lesz.

Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a múlt újdonsült kutatói nem mindig csak hazafiasságuk által vezérelve kezdték el a történelmi források felkutatását. A XIX. század elején a Birodalmi Címertani („Heraldia”) Kancellária megkérdőjelezte számos ukrán kozák család utódjának nemesi rangját, s ennek következtében indult meg a családi és vidéki könyvtárak és levéltárak anyagainak átvizsgálása, a nemességét bizonyító oklevelek érdekében. Ez keltette fel sokakban az érdeklődést a kozák kor iránt, s teljesedett ki később azáltal, hogy a megtalált források publikálásra kerültek, majd összefoglaló történelmi monográfiák születtek azok alapján. Az ukrán kozákság legnevesebb kutatóivá így váltak Roman Markovics, Timofij Kalinszkij, Vaszil Csernis, Vaszil Poletika, Fegyvir Tumanszkij és mások.

Fontos műnek számít a fentiek mellett a XIX. század első felében Dmitro Bantis-Kaminszkij tollából származó 4 kötetes mű: *Isztorija Maloj Rossziji szo vremjon priszojegyinyenyija onoj k Rosszijszkomu goszudarsztvu* címmel. A szerző ebben az ukrán múlt sajátos értelmezését fejti ki, mely szerint az ukrán nép – hősies múltja ellenére – csak az orosz nép egyik ágát alkotja, s Ukrajna „újraegyesülése” Oroszországgal (1654) volt a legjelentősebb eseménye a közös történelmi múltnak. Bantis-Kaminszkij mérsékelt monarchista és birodalmi tisztségviselő volt, így ezt a lojalitást tükrözte szemlélete is, „amellyel egyébként az ukrán nemesség egy része egyetértett, hisz ezáltal ukrán (kisorosz) jellegük és a cárhoz fűződő hűségük egyaránt hangsúlyozva volt”³⁹ – jegyzi meg a művel kapcsolatosan a már idézett mű szerzőpárosa.

Teljesen más értékeket tükröz a következő mű, Mikola Markovics *Isztorija Malorossziji* című 5 kötetes munkája, amely 1842–43-ban látott napvilágot Moszkvában. Markovics az ukrán nemesek demokrata köréhez tartozott és műve az ukrán patriotizmus jó példája, határozottan megfogalmazta benne Ukrajna állami önállósághoz való jogát. Ezzel ellentmondott az akkori hivatalos (Karamzin, Pogogyin és Usztrjalov által kialakított) koncepciónak, amely teljes mértékben tagadta az ukránok mint önálló nép létezésének tényét és semmibe vette nemzeti érdekeiket.

Meghatározó történészi vélemények szerint, kiemelt fontosságú műve az ukrán historiográfiának a névtelen szerzőtől származó *Isztorija Rusziv*. Az alkotás akkor született, amikor az ukrán értelmiségiek körében a titokban régóta áhított ukrán állami függetlenség törekvése egyre inkább körvonalazódott, megfogalmazódott. S ebben a műnek is igen nagy szerepe volt. O. Oglöblin történész ezt a könyvet „az ukrán nép önállóságának örök könyve”-ként emlegette. A mű keletkezésének pontos dátumát és körülményeit, szerzőjének kilétét a mai napig homály

³⁸ V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko, 1999. i.m.: 145.

³⁹ V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko: 1999. i.m.: 147.

fedí, csak feltételezések és találgatások folynak. A mű népszerűségének záloga, hogy minden nép (beleértve az ukrán népet is) kulturális, erkölcsi és történelmi egyediségét vallja és azt, hogy joguk van az önálló állami-politikai fejlődésre.

Az említett könyv az ukrán nép történetének taglalását a legkorábbi időktől kezdi, s nagy hangsúlyt fektet az ukránok autochton voltának kérdésére. A Kijevi Rusz idejét az önálló ukrán államiság első szakaszának tekinti, és kijelenti, hogy a Kijevi Rusz az ukránok állama, vagyis a Rusz Ukrajnával és nem Oroszországgal egyenlő. A belső ellentétek és a mongol-tatár támadás után Ukrajna (Rusz) meggyengült és külföldi államok hódították meg.

A történelmi mű központi alakja az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom vezetője, Bohdan Hmelnyickij, akinek fő érdeme az ismeretlen szerző szerint, hogy felszabadította Ukrajnát az idegenek uralma alól és visszaadta valaha elvesztett államiságát. Az 1654. évi perejaszlavi szerződést nem „újraegyesülésnek”, hanem csak két nép és két állam szövetségének tartja a külső ellenfelek (Törökország és Lengyelország) ellen.

Egyik kortárs ukrán történész, V. Krizsanivszkij úgy jellemezte a művet, hogy az ukrán nemzeti és állami élet mélypontján, a XVIII–XIX. század fordulóján megjelent könyv éppúgy, mint Kotljarevskij *Eneidája* mintegy „égi jel volt a sokat szenvedett ukrán népnek, egy felhívás a nemzeti öntudat újjáélesztésére és az állami hagyományok feltámasztására”.⁴⁰

Az ukrán értelmiség tevékenységének másik fontos köre a népi folklór tanulmányozása és népszerűsítése. Ezt tartották az egyedi és teljes nemzeti kultúra kimeríthetetlen forrásának, ezért a XIX. század elején elkezdtek kijárni a falvakba („a nép közé”, ahogy ők nevezték) és gyűjteni a népszokásokat, népdalokat – a népi bölcsesség gyöngyszemeit. Ennek egyik eredményeképpen látott napvilágot 1819-ben Mikola Certeljev könyve, mely az ukrán történelmi mondák első gyűjteménye volt. Dmitro Dorosenko neves ukrán történész véleménye szerint „a kötetnek ugyanolyan jelentősége volt az ukránok körében, mint Vuk Karadzsić szerb ifjúsági énekeinek kiadása a délszlávok vagy a kraljedvori kézirat publikálása”.⁴¹

A népi hagyományok és folklór gyűjtéséhez és eredményeinek publikálásához nagymértékben hozzájárultak olyan neves kutatók, mint Mikola Kosztomarov, Mihajlo Makszimovics, Oszip Bogjanszkij és Ivan Szreznyevszkij. Történelmi vélemények szerint ez, az első ránézésre a politikától távol álló kulturális tevékenység nemcsak kedvezett a tömegek nemzeti öntudatra ébredésének, hanem hatással volt az értelmiség társadalmi öntudatának, illetve felelősségének kialakulásában is. Az ukrán paraszti élet minden nehézségét és elmaradottságát megismerve a gyűjtések során, az értelmiség fokozatosan ráébredt arra, hogy gazdasági és társadalmi reformokra van szükség helyzetük megjavításához.

Összességében a XVIII–XIX. századról elmondható, hogy az ukrán nemzeti újjászületésnek a kezdeti stádiumban általában történelemtudományi, népművészeti és irodalmi tartalma volt.

Világszerte gyakori jelenség, hogy a kis népek történelmét és annak periodizációját mindig egy nagy nemzet történelmébe integrálva foglalták össze. Az ukrán történelmi folyamatnak létezik orosz, lengyel és német értelmezése, sajátosága pedig, hogy nem jött eddig számításba Kelet-Európa történetének szöveggörnyezetében. Az ukrán történettudomány sokáig nem alkotta meg hiteles verzióját

⁴⁰ V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko: 1999. i.m.: 149.

⁴¹ Uo.: 150.

Ukrajna mint nemzetállam történetével kapcsolatban. A legfontosabb feladat volt egy ukrán nemzeti perspektívát keresni és találni; s így alakult ki, fejlődött a XIX. és XX. század folyamán az ukrán történelmi gondolkodás. A XIX–XX. század ukrán történelme a nemzeti mozgalmak története. A nemzeti gondolat fejlődése és a periodizáció szorosan összefüggnek. Az ukrán történészek korszakolására vonatkozó kutatások nélkül Ukrajna és az ukrán nemzeti mozgalom történetét nem érthetnénk meg.⁴²

Alább a Tarján Miklós fordításában megjelent legnevesebb ukrán történetírók legfontosabb koncepcióiból következnek részletek.

Mychajlo Hruševskij történetkonceptiója

1. A terület kérdése: ez egy elkülönült ukrán terület kialakulásának folyamata; korábban, a XIX. században Ukrajna különböző történelmi, földrajzi, etnikai régiók konglomerátuma volt, külön-külön regionális történelmi tudattal. A XVII–XVIII. század a kozák hetmanok (katonai kormányzók) uralma. Az ukrán kozákok 1648-ban, kiváltságaik védelmében, Hmelnickij vezetésével felkeltek a lengyelek ellen, ami Ukrajna Oroszországhoz való csatlakozását eredményezte. A cári kormány a XVIII. századtól fokozatosan felszámolta autonómiájukat. Vezető elemeikből földbirtokos tiszti réteg alakult, többségük állandó katonai szolgálatot teljesített, vagy jobbágyorsba süllyedt. A XIX. században az általános hadkötelezettség bevezetésével végleg elveszítették kiváltságaikat.

„Jugo-Zapadnyij Kraj” (Délnyugati régió)

Orosz és lengyel Ukrajna között egzisztált a XVIII. század végéig Dél-Ukrajna, mely a XVI. századtól 1775-ig a Zaporozsjei köztársaság és török–tatár birtokok között a Fekete-tengertől északra szerveződött.

„Novorossija” (Új Oroszország), „Novorossijskij Kraj” (Új orosz régió)

1917-ben az erősen megnövekedett Orosz Birodalom része lett. A nyugat-ukrajnai területek, Bukovina, Galícia, Kárpátukrajna a XX. század közepéig nem tartoztak Oroszországhoz. Ezen régiók területi-etnikai egységesítése, azaz egy ukrán nemzeti állam létrehozása a XIX–XX. századi ukrán történelem legfontosabb folyamata.

2. A politikai kérdés: Az ukrán területek az Orosz Birodalomhoz, majd a Szovjetunióhoz tartoztak, ez sokban akadályozta a nemzeti állam kialakulását. Ukrajna „Délnyugati Régió” volt, az orosz kormányzat „Kisoroszországnak” tekintette a területet. Nem nézett jó szemmel semmilyen nemzeti törekvést, az ukrán nyelvet sem volt szabad használni, az orosz volt a hivatalos nyelv.

3. A koncepció kérdése: Ukrajna politikai életével kapcsolatban kétféle elképzelés érvényesült: az egyik a konzervatív felfogást képviselte, és orosz vezetés alatt kívánta tudni az országot. A másik a populista ukrán koncepció, mely ukrán irányítást óhajtott, s először használta a területen az „Ukrajna” nevet. Tarasz Sevcenko művei, az ukrán hazafias irodalom hatottak erre a koncepcióra, illetve fogalmazták meg, s magáévá tette az ukrán arisztokrácia is. E koncepció a nemzetállam megalakítását tűzte ki célul.

4. A metodológia kérdése: A kis népek életében a nemzeti függetlenség kivívása érdekében elengedhetetlen a nemzeti történetiszemlélet továbbfejlesztése.

⁴² Tarján Miklós: Az ukrán történelmi gondolkodás a 19. és 20. században: Koncepció és periodizáció. (Potulnyckij, Volodymyr: Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. = Geschichte Osteuropas, 1997. 1. H. 2–30. p. műve alapján.) – In: Kisebbségkutatás. 11. évf. 2001. 4. szám.

*Periodizáció***Mychajlo Maksymovyc** (1804–1873)

1. A kijevi állam (864–1240)
2. A kijevi hercegség a tatár fennhatóság alatt (1240–1320)
3. A kijevi és perejaslavi hercegség a Litván Nagyhercegség keretében (1320–1569)
4. A lublini unió eredményeként a Litván Nagyhercegség ukrain területei Lengyelország részei lettek.
5. Kijev és Perejaslav visszatérnek az orosz világba, de autonómiát nyernek (1654–1764)

6. 1764-től a kisorosz hetmanátus felbomlása

Mychajlo Drahomanov (1841–1895)

1. Hercegi-városi periódus
2. Feudális-litván periódus
3. Lengyel uralom periódusa
4. Kozák korszak
5. Orosz cári korszak

Drahomanov az ukrán történelem lengyel periódusáról írva a lengyelek túlzott befolyását hangsúlyozta. Nagy hiba volt Fehéroroszország, Ukrajna területének egyesítése Lengyelországgal. A lengyelek „Drang nach Osten” törekvése, valamint a török és tatár nyomás veszélyezteti Ukrajnát. Drahomanov szerint az orosz uralom korszaka „elveszett idő” az ukrán kultúra számára.

Mychajlo Hruszevskij (1866–1934): Ukrajna történetét összeurópai történelmi összefüggésben vizsgálja *Az orosz történelem gyakorlati sémája és a keleti szlávok története racionális struktúrájának keresése* című, Szentpéterváron 1904-ben megjelent művében. A lengyel befolyás, lengyel államiság elemzését a lengyel történetírás végezte el.

Vjaceslav Lypynskij (1881–1931) nem alkotott más periodizációt Ukrajna történetéhez; munkái elemzésekor az ember megállapíthatja, hogy az ukrán történelem biztos periodizációján az elit és politikai kultúrájának összefüggéseit értette.

Ivan Rudnytskij (1919–1984)

- Az arisztokrácia kora (XIX század 40-es éveitől, a „Szt. Kirill és Metód társaság” fellépéséig)
- A populizmus kora (1840–1880) – romantikus korszak, pozitivisták korszak
- A modernizmus kora – a XIX. század 90-es éveitől az 1. világháború kezdetéig – a pártok és a szocialista eszmék kifejlődése.

A nemzettudat erősödését, a „kis népek” önállóságáért vívott harcot szolgáltatta 1818-ban az ukrán nyelv tan megjelentése, 1876–1882 között a *Hromada* (az első ukrán politikai folyóirat) kiadása, a Sevcsenko Tudományos Társaság alapítása Lembergben (Lvov).

A dekabrista felkelés utáni orosz kormányzás

II. Sándor cár idején Ukrajnában nincs területi autonómia. Az ukránok anyanyelvüket akarják használni az iskolákban, a templomokban, a bíróság előtt. Az orosz kormány e követeléseket megtagadja, attól félve, hogy teljesítésük újabb követeléseket gerjeszt. Az orosz közönségben az elnyomás ellenére is létezik az ukrán nemzeti öntudat, a kultúra területén nyilvánul meg: 1803-ban, majd 1834-ben megnyitja kapuit a nyugati stílusú harkovi, illetve kijevi egyetem.

A XIX. század 90-es évei. Az első világháború

Terjed az ukrán nemzeti eszme a Rutén Történelmi Könyvtár és a Sevcsenko-társaság tevékenysége által. Fellendül a könyvkiadás, bár Ukrajna történetéről szintézis nem jelenik meg, több részmű születik. Mychajlo Hruszevszkij művében Ukrajna ukrán és lengyel lakosságának egyensúlyát kívánta bemutatni. Vjacseslav Lypynskij írásba foglalja kisorosz koncepcióját: a schlachta különleges szerepét, a területiség kérdését, a hetmanság szerepét stb. Továbbfejlesztette a területi elvet, mint az ukrán nemzet alapvető tényezőjét.

1914-től a 20. század harmincas éveig tart a történetírás „ukrán” korszaka. Az 1918-ban létrehozott Ukrán Tudományos Akadémia történelmi, politológiai, illetve gazdasági osztályai fontos tanulmányokat jelentetnek meg a hetmanátus, a területiség, az elit szerepéről, a görög katolikus egyházzól, Galícia hagyományos elitjéről. Elmélyült a szakadék az ukrán – főként emigrációban alkothattak – és a hivatalos szovjet történettudomány és történetfelfogás között: az ukrán nemzeti öntudat és a szovjet proletár internacionalizmus között. Az 50-es években Nyugat-Ukrajnában a bolsevik katonai hatalom fegyveres támadására ellenállás volt a válasz. Politikai síkon, az emigrációban az ellenállás egyik letéteményesének éppen a történettudomány bizonyult.

A függetlenedés óta eltelt több mint egy évtizedben ezekhez az alapokhoz és koncepciókhoz térnek vissza, illetve próbálnak visszakanyarodni a történészek, melynek eredményeképpen nagy mennyiségű történelmi irodalom (tudományos és publicisztikai jellegű) látott napvilágot, melyek mind részei az ukrán történelmi látószög kialakításának.

Sokszor róják fel a kortárs történészek az előző nemzedéknek, hogy az ukrán nemzet történelmét általában nem értékelik kellőképpen. Ez a tendencia leginkább az „internationalizmus” időszakában jelentkezett a legmarkánsabban, s ideológiai alapját az ún. „kémcső-elv” képezte. Ez azt jelentette, hogy minden nemzetiséget egy új történelmi egységbe – a szovjet népbe egyesítettek, a nemzetiségi kultúrákból pedig létrehozták a szovjet kultúrát. Ez az elmélet a történelmi tudat deformációját eredményezte, mivel a nemzetek fejlődésének, a történelmi gyökeket kérdésüket kiiktatták és az „ukrán nép” fogalmát is lecserélték az „Ukrajna népe” terminusra. Ezt azzal indokolták, hogy az elsőnek nacionalista színezete van, míg az utóbbi az internacionalizmus jegyében használatos.⁴³

Anatolij Ponomarjov szerint ez a koncepció nem nevezhető újnak, mivel módszereiben a XIX. sz. végén a hazai és külföldi historiográfiában elterjedt elvet ismétli, vagyis a keleti szlávokon belül az orosz történelem felsőbbrendűségét vallja, amely a Kijevi Ruszból ered, majd Nagy Volodimir fejedelemségén, a Moszkvai fejedelemségén, az Orosz Birodalmon át a Szovjetunióba alakult át, ahol a geopolitikai és etnogenetikai központ Moszkva volt. Ebből következett, hogy az ukránoknak sosem volt önálló nemzetük, mivel az „beleolvadt” vagy a világtörténelemben, vagy a Rzech Pospolita és az Orosz Birodalom történetébe. Ukrajna kora középkori (XIV–XVI. század) története egybeolvadt a Litván Nagyfejedelemség, Magyarország, Rzech Pospolita történetével, a XVII. század utáni pedig az Orosz Birodalom történetével. Ukrajna és az ukrán nép önálló fejlődéstörténete ebből következően csak nagyon rövid ideig tartott (a Hetmanscsina idején).⁴⁴

Az ukrán történészek első próbálkozásait, hogy összekapcsolják a nép jelenét az előző századok eseményeivel egy egységes történelmi narratívába a szócikk

⁴³ Etnicsnij dovidnik, 1996. i.m.: 148. Az ukránokról szóló szócikket Anatolij Ponomarjov írta.

⁴⁴ Etnicsnij dovidnik, 1996 i.m.: 149.

szerzője tudomása szerint kezdetben bizalmatlansággal, mint az ukrán szeparatizmus és politikai érdekek megnyilvánulását fogadták. A szovjet ideológia bilincsebe vert sok évtizedes történetírás, amely tagadta az ukránok nemzeti történelmét, ködösített az ukrán nép eredete és az ukrán nemzetté válás folyamataira vonatkozóan – a mai napig érezteti hatását. Azáltal továbbá, hogy eltussolták Ukrajna korai történetét, természetesen a nép etnogenezise és nemzetté válása is egy későbbi időre tolódik – és ez az egész nemzeti történelem deformációjához vezetett, illetve az ukrán nemzet egységét is vitatta. Különállása is vita tárgyát képezte, mivel az ukránokat csak „provinciális (falusi) népességnek”, nyelvüket pedig a nagyorosz egyik nyelvjárásának tekintették. A jelenkori ukrán tudományos életben most a „megtisztítás” fázisa zajlik, vagyis a tudomány megszabadítása az ideológiai és politikai dogmáktól, illetve a visszakanyarodás a tudományos objektivitáshoz. Ez alapján lehet csak az etnikumokat, így az ukrán népet is, egyediségében és tárgyilagosan vizsgálni, megállapítani keletkezésének mechanizmusát, valódi történelmét. Ezt a nézetet L. Humiljov alapozta meg, de amikor az ukránokra vonatkozóan alkalmazzák, ez még mindig heves polémiát vált ki, mivel ez ellentmond a kelet-európai „testvérnépek”: oroszok, ukránok és beloruszok (fehéroroszok) genetikai egységét és egyidejű keletkezését valló berögződött nézetnek. A már idézett szerző nem veti el a fent említett népek etnokulturális rokonságát (de nem osztja a „közös etnogenetikai bölcső” elméletét), s a három nép egyediségét hangsúlyozza, amely nemcsak a különböző történelmi fejlődésben, hanem magában az eredetben gyökerezik.⁴⁵

Az ukrán nép és nemzet genezise megismerésének is különös aktualitása van, mivel a téma politikai és publicisztikai viták okozója mind a mai napig, és amelyből sokszor fantasztikus eredetelméletek is keletkeztek. Az ukránok eredetét egyesek a szkítákhoz, mások a hunokhoz, bolgárokhoz vagy az etruszkokhoz, de vannak olyanok is, akik kínai törzsekhez kötik annak érdekében, hogy „öregbítsek” az ukrán nép történelmét. Ezek azonban csak feltételezések, melyeknek semmiféle tudományos megalapozottsága nincsen. A régészeti, antropológiai, nyelvészeti és néprajzi adatok azt támasztják alá, hogy az ukránok távoli ősei az antok és szklavinok voltak, akik az i.e. I. évezred első felében népesítették be a Dnyeper és a Pripjatj folyók közötti területet. A keleti-szlávok állama – a Kijevi Rusz – a XIX. században jött létre, és lényegében az ukrán államiság és nemzetfejlődés kiindulópontjának lehet tekinteni. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez a folyamat a Kijevi Rusz idején nem fejeződött be, nem teljesedett ki, mivel az állam egysége nem maradt fenn sokáig, és a lakosság ukrán öntudata nem alakult ki teljesen. Az ukrán nemzetté válás a XVI–XVII. századi nemzeti fellendülés időszakában ment végbe, melynek fő megnyilvánulása a nemzeti felszabadító harcokban jelentkezett. Ekkor fogalmazódtak meg a nemzeti érdekek, a nemzeti eszme, jelképek, illetve az ukrán államiság első megtestesülése – a kozák köztársaság, a Zaporozsjei Szics, melyből kiindulva az ukránokat „kozák nemzetnek” is szokták nevezni. A nemzetté válás folyamatának következő fázisa – a nemzeti-kulturális „újjászületés” időszakára tehető. A XVI. században elkezdődött katonai-politikai „újjászületés”, a XVIII. század végén a kultúra és vallás terén folytatódott és a XX. század 20-as éveitől napjainkig egy általános nemzeti felemelkedés stádiumába lépett, amikor is az ukrán társadalmi élet minden szférájában – államiság, kultúra, tudomány, sajtó, mindennapok – megnyilvánul.⁴⁶

⁴⁵ Uo. 150.

⁴⁶ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 154.

Visszakanyarodva az ukrán történelemhez, mint a nemzeti önkép formálásának egyik fő eszközehez, meg kell említenünk továbbá az általános és középiskolai történelem tankönyvek fontos szerepét e folyamatban. Ismeretes, hogy a történelem tanítása, ebből kifolyólag a tananyag és a tankönyvek a fő alapja a felnövekvő nemzedék identitástudata és világnézete formálásának. A tanulókhoz írt előszavakban, bevezető fejezetekben szintén lehetőség nyílik az új államrendet propagálni. Jó példa erre az 1994-ben Ungváron kiadott 10–11. osztályosok számára készült Ukrajna története című tankönyv. Ennek előszavából megtudhatjuk: „az ukrán nép a mai napig sem ismeri érdemben saját múltját, elsősorban történelmének azon lapjait, melyek a szovjet korszakról szólnak. A korlátlan hatalmú birodalom, melybe Ukrajnát is belekényszerítették, vezetői jól tudták, hogy így könnyebb uralkodni, így biztosabban meg tudják őrizni a kommunista rendszert. Éppen ezért mindent megtettek azért, hogy elferdítsék a tömegek történelmi tudatát. Különösen céltudatosan hamisították meg az állam pártfelügyelői az utóbbi évszázad történelmét. Az állampárt megszűnése és Ukrajna függetlenségének kikiáltása véget vetett az eddigi hivatalos történelemnek. A tudósoknak lehetőségük nyílt egy olyan történeti szemléletmód kidolgozására, amely az élet igazságán alapszik... Reméljük, hogy köztársaságunk történelmének tanulmányozása során szívetekbe vésődik az igazság, mi szerint az ukrán nép nagy európai néphez méltó tragikus és hősi utat tett meg.”⁴⁷ Felróva a megelőző kor „történelemtudósainak” hibáit, ferditéseit, e szempontból az ukrán történetírás sem marad el. A múlt, az „őshonos területek” történetének megírásakor ők is szívesen válogatnak a szovjet érában kidolgozott, birodalmi ideológiától nem mentes irodalomból. Jó példa erre a mai Kárpátalja történetének feldolgozása, mely témában a kárpátaljai ukrán történészek alapvető koncepciója a fehér horvát–ukrán kontinuitás elmélete⁴⁸. Ez alapján „bizonyítják”, hogy ezen a területen az ukránok alkotják az őshonos lakosságot, nem pedig a magyarok, akik Álmos vezetésével „átkeltek a Kárpátokon, elfoglalták a Felső-Tisza-vidéket, majd elvonultak délre, a középső-dunántúli területekre”⁴⁹, s csak a XI–XII. században hódították meg végleg „Kárpátalját” (Zakarpattya), bár a terület szláv jellege ezután is megmaradt.⁵⁰ A fenti nézettel majdnem egybeeső számot kiejvi kutató véleménye is, akik úgy tudják, „a IX. század végén lezajlott magyar honfoglalás idején Kárpátalján (Zakarpattya – M. A.) már jelentős szláv lakosság élt”, „a hódító magyar földesurak” pedig fokozatosan „megtörve a helyi szlávok erős ellenállását, foglalták el a Kárpátok keleti lejtőit. Ruzscka Krajna (Kárpátalja akkori neve a szerzők szerint) teljes meghódítása pedig köztudottan a XIV. század első felében fejeződött be”.⁵¹ Ilyen és ehhez hasonló jellegű megállapítások gyakran előfordulnak az ukrán nyelvű történeti irodalomban, vagyis nem minden esetben vannak szinkronban az egyetemes vagy pl. a magyar historiográfia mai állásával.

Összegzőképpen megállapítható, hogy az ukrán nép 1991. évi függetlenedése következtében lépett át a kulturálisról a politikai nemzet szintjére, melyben nagy szerepe volt az egykori kommunista szuperhatalom, a Szovjetunió felbomlásának. A nemzetállami státus elérésével lehetőség nyílt, illetve szükségessé vált a korábbi értékek és fogalmak átértékelésére, a nemzeti érdekek és perspektíva

⁴⁷ Sz. V. Kulcsickij, J. O. Kurnoszov, M. V. Koval: Ukrajna története 10–11. I. rész. Ungvár, 1994. 3.

⁴⁸ Teszik ezt annak ellenére, hogy számos történész, régész kutatásainak eredménye cáfolta ezt az elméletet.

⁴⁹ Nariszi isztoriji Zakarpattya. I. tom: z najdavnyisih csasziv do 1918 roku. Red.kol. pid ker.: I. Hrancsaka. Uzshorod, 1993. 48.

⁵⁰ Uo. 52.

⁵¹ Etnicsnij dovidnik, 1996. i.m.: 136.

kialakítására. Az államiság sokévszázados hiánya miatt az államszervezet majd minden lépcsőfokát meg kellett teremteni, vagy pedig nemzeti nyelvűvé tenni. Az ukrán nyelv és az ukrán történelem, mint a nemzettudat formálásának elsődleges eszköze, kiemelt szerephez jutott, mivel az orosz és szovjet historiográfia által kialakított „kisorosz”-kép és státus, már nem felelt meg az új viszonyok között. A dicsó múlt, az őshonos területek történetének megírásakor viszont céljaiknak megfelelően szelektálva, olykor a forráskritikát mellőzve, ők is szívesen nyúltak a szovjet érában kitermelt (ál)tudományos irodalomhoz, koncepciókhoz. Azonban fontos hangsúlyozni azt is, hogy az 1991 utáni történetírás alapjaiban visszatért az 1917 előtti történeti koncepciókhoz, művekhez, nagymértékben azokat használják forrásul a korai, közép- és újkori események taglalásánál, majd kiegészítik a XX. századra vonatkozó fejezetekkel, mely korszak tisztázásához nagy segítséget nyújtanak az emigráns ukrán történészek munkái.

IRODALOM

- Anthony D. Smith: A nacionalizmus és a történészek. In: *Regio*, 2000/2.
- Anthony D. Smith: *Theories of nationalism*. Holmes and Meier Publishers, New York, 1983.
- Berend T. Iván: Romantika, nacionalizmus, modernizáció. Közép- és Kelet-Európa a 19. században. – In: *História*, 2001/3.
- Beszámoló II. János Pál pápa 2001. június 23.-i ukrainai útjáról: *Kilencvennegyedik, mégis első. „Az ember nem lett szabadabb, mert megtagadta Istent” – mondta a pápa Ukrajnában*. Új Ember Tallózó. 2001/26 (július 1.)
- Bohdan Cservak: *Ukrajinszkij nacionalizm*. Doszlidzsennja, interpretaciji, portreti. Drohobics, 1996.
- Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995.
- Dovidnik skoljara. Isztorija Ukrajini. Red. kol.: Sz. Krupcsan, T. Krupcsan, O. Szkopnenko. Kijev, 2003.
- E.J. Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Kiskönyvtár, 1997.
- Etnicsnij dovidnik. Etnicsnij mensini v Ukrajinyi. Red. kol. pid ker.: Vlagyimir Jevtuh. Kijiv, 1996.
- Felipe Fernández-Armesto: *Európa népei*. Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- Font Márta, Krausz Tamás, Niederhauser Emil, Szvák Gyula: *Oroszország története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- Franko I. J.: *Odvertij liszt do halickoji ukrajinszkoi molodezsi*. – In: Franko I. J.: *Zibr. Tvoriv u 50 tomah*. Kijiv, 1986. Tom 45.
- G. Grabovics: *Do isztoriji ukrajinszkoi literaturi*. Doszlidzsennja, esze, polemika. Kijiv, 1997.
- Gereben Ágnes: *A szovjet egyházpolitika gyökerei*. – In: *Magyar Szemle*, Új folyam X. 11–12. sz. Budapest, 2001. december.
- Glatz Ferenc: *Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában*. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8-9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. – In: *História*, 2001. 5–6. sz.
- Hans Kohn: *Nationalism. Its Meaning and History*. Princeton, Toronto, 1955.
- Hilarion (Alfejev) bécsi és ausztriai püspök: *A kereszténység a harcok szekularizmus kihívása előtt. Előadás a Magyar Ortodox Egyházmegye (Moszkvai Patriarchátus) konferenciáján – Budapest, 2004. június 19. Fordította: Bilku Szergij lelkes és Tatárka Kirill diakónus*
- Hunyady György: *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre*. – In: *Magyarsághép és történeti változásai*. MTA. Műhelytanulmányok. Budapest, 1999.
- I. Ohijenko: *Nariszi isztoriji Ukrajinszkoi Pravoszlavnoji Cerkvi*. Lviv, 1925. <http://www.ukraine-church.com/index.html>

- Isaiah Berlin: A nacionalizmus: valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr (In: Politikai doktrínák. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Demeter M. Attila. Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad, 2004.
- K. Bondarenko: Blizsk i zlidnyi ukrajinszkoho nacionalizmu. – In: Dzerkalo tizsnya, 2002. №7.
- Kántor Zoltán: Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje? – In: Regio, 2001/3.
- Kaszjanov G.: Teoriji naciji i nacionalizmu. Kijiv, MAUP, 1999.
- Lajtai L. László: Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848. Iskolakultúra könyvek, 21. Pécs–Budapest, 2004.
- Miroslav Hroch: Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge, 1985.
- N. Bergyajev: Isztoki i szmizsl ruszkogo kommunyizma. Parizs, 1955.
- Nariszi isztoriji Zakarpattya. I. tom: z najdavnyisih csasziv do 1918 roku. Red.kol. pid ker.: I. Hrancsaka. Uzshorod, 1993.
- Natalija Vihrisztjuk: Sztanovlennya ta rozvitok ukrajinszkoji nacionalnoji ideji. – In: Mology, oszvita, nauka, kulytura i nacionalyna szamoszvidomiszty. Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. Kijiv, 2005. Tom 5.
- Niederhauser Emil: A nemzeti megújulás kora. In: História, 1995/XVII. évf. 1. szám.
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Könyvtár, Budapest, 2001.
- O. D. Bojko: Isztorija Ukrajini. Kijev, 2002.
- Oreszt Szubtelynij: Ukrajina: isztorija. Kijiv, 1993.
- Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája 1900–1991. Szerk: Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Pierre Manent: Politikai filozófia felnőtteknek. A demokratikus társadalom látélete. Kende Péter fordításában és előszavával. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- Sz. V. Kulcsickij, J. O. Kurnoszov, M. V. Koval: Ukrajna története 10–11. I. rész. Ungvár, 1994
- Szerhij Masovec: Ukrajinszkij nacionalizm. – In: Mology, oszvita, nauka, kulytura i nacionalyna szamoszvidomiszty. Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. Kijiv, 2005. Tom 5.
- Szoldatenko V., Szivoljub J.: Vitoki i peredviszniki ukrajinszkoji ideji. – In: Vicse. 1993/№ 11.
- Szücs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest, 1974.
- T.V. Ladicsenko: Isztorija Ukrajini XX. szt. Zrazki vidpovidej do egzamenacijnih biletiv. Kijev, 2002.
- Tarján Miklós: Az ukrán történelmi gondolkodás a 19. és 20. században: Konceptió és periodizáció. (Potulnyckyj, Volodymyr: Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. = Geschichte Osteuropas, 1997. 1. H. 2–30. p. műve alapján.) – In: Kisebbségkutatás. 11. évf. 2001. 4. szám.
- Tökéczki László: Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás. In: Történelem, eszmék, politika. Budapest, 1999.
- Történelmi fogsalomtár. Szerk.: Gerencsér Ferenc. Intermix Kiadó. 2000.
- Ukrajna Alkotmánya, 1996.
- V.P. Sevcsuk, M.G. Taranenko: Isztorija ukrajinszkoji derzsavnosztyi. Kursz lekcij. Kijiv, 1999.
- Vaszil Mihalszuk: Problemi ukrajinszkoho nacionalizmu v Ukrajinyi. <http://www.mirror.kijiv.ua>
- Zbiegniew Brzezinski: The Grand Failure. New York, 1989.

LUKÁCS ATTILA*

Kárpátalja magyar–magyar kapcsolatainak alakulása. 1989–1994

Rezümé A tanulmány témája „Kárpátalja magyar–magyar kapcsolatainak alakulása. 1989–1994”. A téma a magyar–magyar kapcsolatok menetét vizsgálja az adott időszakokban. A rendelkezésre álló források alapján, megvizsgálva az 1989–94 közötti magyar–magyar kapcsolatokat és az 1990–1994 közötti sajtóorgánumokat, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az adott időszakban a kárpátaljai magyarságot felfedezte az magyarországi közvélemény és politikai hatalom, az anyaországi kapcsolatok fellendülése magával vonta a támogatáspolitikai kialakulását és a határon túliak segélyezését. Továbbá azokat az eredményeket írja le, amelyek jellemezték a magyar–magyar kapcsolatot 1989–94 között. E tekintetben az a véleménye, hogy a magyar–magyar nemzetközileg elismert kapcsolat csak a '90-es évektől vette kezdetét és szervezett formáját is, mely az Antall-kormányhoz fűződik, s ettől az időtől datálhatjuk. Összességében megállapítható, hogy a vizsgált időszak magyar–magyar kapcsolataiban az anyaország részéről egy közeledő, de mégis az Európai Unióval való integráció felé mutató korszakot lehet kijelölni. Ezen korszaknak megvolt a maga sajátossága, amelyet folyamatosan alakított a nemzetközi helyzet alakulása, elvárása, illetve ezen belül a két fél egymáshoz való viszonya.

Резюме Тема наукової статті «Формування між угорських відносин на Закарпатті у 1989–1994 рр.». У даному періоді досліджує відносини між угорцями Закарпаття та угорцями, які проживають в Угорщині. На основі наявних джерел, обстежуючи між угорські відносини у 1989–1994 роках та органи преси можна зробити висновки, що в даний період угорців Закарпаття ставить до центру уваги суспільство та політична влада Угорщини, і розвиток зв'язків з Угорщиною приводить до виникнення політики підтримки і допомоги угорців за межами країни. Надалі описує ті результати, які характерні для між угорських відносин у 1989–1994 роках. До цього є думка, що міжнародні признанні між угорські відносини почалися у 90-х роках у організованій формі, що дагується владі Йозефа Антала в Угорщині. Підсумувавши можна виявити, що у даному періоді між угорські відносини з боку Угорщини є наближеним, але це період інтеграції країни до Європейського Союзу. Ці періоди мали свої особливості на яких постійно впливає формування міждержавних відносин та світової міжнародної ситуації.

A rendszerváltást környékező kapcsolatalakító tényezők

A szovjetkorszak magyar–magyar kapcsolatait a pangás jellemezte. A Szovjetunió nem nézte jó szemmel a nemzetiségi diverzitást, különösen nem, ha az a területi integritását veszélyeztette.¹ A Birodalom igyekezett elérni egy olyan közösségi tudatállapotot, mely a kárpátaljai és az anyaországi magyar társadalom elidegenedéséhez vezetett. A rendszerváltás környékéig nem volt számottevő kapcsolattartás. A kontaktust leginkább érintő nemzetközi helyzet 1980-as évekbeli mélyreható átalakulása gyökeres változásokat eredményezett mind a kárpátaljai, mind a magyarországi félben. Pozitív fejlődést a Szovjetunió legfiatalabb vezetőjének, Mihail Gorbacsovnak hatalomra jutása eredményezett. A peresztrojka meghirdetője tisztában lévén a Birodalom gyengeségeivel, reformokat vezetett be, melyek a kapcsolattartás szempontjából kedvező társadalmi, bár még mindig cenzúrázott liberalizációhoz, a kisebbségi öntudat felébresztéséhez és a határok átjárhatóságához vezettek.

A fordulópontnak köszönhetően a kárpátaljai tudományos könyvkiadás is egyre „jobban árnyalja a korábban kötelezően megfestett rózsaszín képet...”²

* A Beregszászi 3. Sz. Zrínyi Ilona Középiskola földrajztanára.

¹ SOÓS KÁLMÁN – MEDVEZC ANDREA: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” *Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989)*. Hatodik Sip, XI. évf., 1999/1-4. 52.

² SOÓS KÁLMÁN: *Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig. (1985 – 2005)*. In.: SIMON ATTILA: *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005. 16.

A helyi magyarság a '80-as évek vége felé már megengedhetett olyan kiadványokat is, melyekben felvetette a sztálini kultusz hibáit. Engedélyezték a nemzeti történelem oktatását, 1988-ban magyar anyanyelvű óvodai oktatást. Ungváron 1989-ben megalapították a vitatott Szovjet Hungarológiai Intézetet.³ 1989. február 26-án megalakult az első érdekvédelmi szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, azaz a KMKSZ. Megalapításánál alapszabályában rögzítette és hirdette, miszerint Kárpátalja magyarsága szerves és elválaszthatatlan része a magyar nemzetnek.

A reformeszmék kivitelezése közben elkövetett hibák a Szovjetunió összeomlásához vezettek. A gazdaság dekonjunktúrájának köszönhetően nemcsak a kultúrára szánt források elapadása, az állami könyvkiadók csődbe jutása, az '57-től tartó anyaországi lapok, kiadványok behozatalának megszűnése⁴ rendítette meg a lakosságot, hanem a létet jelentő állami gazdaságok, gyárak folyamatos leépülése és csődbe jutása, munkahelyek elvesztése. „Ebben a helyzetben a magyar nemzeti közösség számára a túlellést elsősorban a határ menti (csere) kereskedelem jelenti. Sok ezren vállalnak feketén mezőgazdasági idénymunkát a szomszédos magyarországi megyékben...”⁵ A feketemunka elharapódzása miatt azonban a kapcsolattartás eme módja negatívan hatott a határon túliak majdani anyaországi megítélésére.

A szovjetunióbeli fordulat a szocialista táborra is rányomta bélyegét. Az eseményekkel párhuzamosan Magyarországon is megindult egy nyugatorientálódó folyamat, mely a későbbiekben igyekezett betölteni a Szovjetuniót követő űrt. Az anyaország határon túli kisebbségfelfogása és állásfoglalása is jelentős mértékben átlényegült. A rendszerváltozás lehetővé tette a nemzeti kötődéseket. A Kádár-politika átcsapott a határon túliak iránti érdeklődésbe, szabad utat adva a tudományos kisebbségkutatásnak is.

A szovjet politika hatását jól példázza az, hogy legkésőbb a kárpátaljai magyarságot ismerte meg a magyarországi közvélemény.⁶ A szovjet befolyás regressziójának eredményeként 1989-ben „Magyarország felfedezte Kárpátalját...”⁷ A hivatalos visszatartó, nagyhatalmi erő hiányában immár valós kétoldalú tárgyalások, párbeszédetek indulhattak meg a két fél, az anyaország vezetői, társadalma és a közel-külföldi magyarság között. A határ két oldalán ténykedő és a térségből korábban hiányzó szervezetek is lassan felvették egymással a kapcsolatot. A kárpátaljai kulturális rendezvényeken és egyéb találkozókön ezentúl már néhány anyaországi közéleti személyiség – főleg politikus – is részt vett.

Az Antall-kormány és a kárpátaljai magyarság

A határon túliak iránti rendszerváltást követő odafigyelés a magyarságpolitika sajátos fejezete. A rendszerváltást környékező magyarországi politika,

³ DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR–MÓRICZ KÁLMÁN: Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990. 20.

⁴ SOÓS K.: Tudományos könyvkiadás... i.m. 18.

⁵ BOTLIK JÓZSEF: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 295.

⁶ LUDÁNYI ANDRÁS: Programozott amnézia és kellemetlen ébredés. Magyar kisebbségek a nemzetközi politikában (1945–1989). In.: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Tanulmányok. Szerkesztette: ROMSICS IGNÁC. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. 246.

⁷ BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből. 1918–1991*. Mandátum–Universum, Ungvár, 1991. 5–6.

közelnépföldi magyar diaszpórához fűződő nexusa, valamint a kapcsolattartást szolgáló politikai ideológia jelentős mértékben átlényegült, minden kormánynak és pártnak megvolt a maga sajátos határon túli retorikája. Változás a magyar-magyar kapcsolatokban akkor jelentkezett, amikor az anyaország felismerte a határon túliak alapvető szükségleteit, melyet leginkább a szociális, gazdasági és kulturális élet dekadenciája jellemzett. A rendszerváltást követően az anyaországi és a külföldi magyarság közelkerülésének jeleként egy addig elhanyagolt magyar-nemzet-közi jelenség kezd eluralkodni a Kárpát-medencében. A legmeghatározóbb formái voltak a határon túliak gondjait enyhíteni próbáló támogatások. A támogatásoknak két fő típusa alakult ki: egyéni és szervezett. Rokoni, illetve magánakciók képezték az egyéni kezdeményezéseket, azonban társadalmi visszhangjuk csekélyebb volt. A közvélemény szemében az intézményesített támogatásoknak volt nagyobb sikere, amelyek az aktuális kormányprogramoktól függték.

A határon túli politizálás az 1990-es tavaszi rendszerváltás⁸ után kormányalakító Antall-kabinettel vette kezdetét. Ekkortájt kezdett kialakulni a külmagyarokat érintő támogatáspolitikai rendszere. Az anyaországi történelmi felelősségérzet volt az Antall-kormány határon túli politikájának alapja. Az Antall-kormány magyarságpolitikája már tudatosan, határozott célkitűzésekkel próbált úrrá lenni a határon túli kisebbség problémáin. Különböző alapelvek szerint dolgozták ki a magyarságot illető kérdéseket és azok megoldásait. A kapcsolattartást meghatározta a külpolitikai alapprioritás, melynek rangsora a következő volt: az Amerikai Egyesült Államok igényeinek kielégítése, az Európai Gazdasági Közösség integrációs elvárásainak megfelelése, jószomszédi viszony fenntartása, a határon túli magyarság érdekeinek védelme és képviselése úgy, hogy az egyik szint érdekeit sem sérthette, különösképpen a jószomszédi viszonyt.

Az Antall-kormány magyarságpolitikájának kérdéskörét alapvetően két dolog határozta meg. „Egyrészt el kellett helyeznie a problémát a kormányzati munkában, és ki kellett építeni a megfelelő intézményes kereteket... Másrészt ennek a kormánynak kellett a legélesebben szembenéznie... az integrációs, a szomszéd-sági és a magyarságpolitika kényes egyensúlyával.”⁹ Az Antall-kormány határon túli kisebbségbe került magyarság kezelésének, azaz magyarságpolitikájának három alaptétele közé tartozott a kisebbségek nemzetközi védelme, a kisebbségi kérdés kezelésére a közép-európai mintaadás, valamint az Antall-doktrína kidolgozása, azaz „a határon túli magyarok véleményének meghallgatása nélkül nem lehet magyarságpolitikai kérdésekben róluk döntést hozni... Ez persze nem jelentett vétőjogot...”¹⁰ Az Antall-doktrínát anyaországi kormányzati szinten azonban nem fogadták kitörő örömmel, hiszen nem akarták, hogy a kormányzati politikába a határon túliak is betekintést nyerjenek.

Közvetlenül a rendszerváltás környékén a kapcsolattartás ezen formája még a külpolitika égisze alá tartozott. A magyar-magyar kapcsolat hatóköre túlmutatott ugyanis a nemzetközileg elismert és szankcionált határokon. „A külügyi munkában lényegében az euróatlanti integráció és a magyarságpolitika került előtérbe, és így a szomszéd-sági kapcsolatok kezeletlen konfliktusok sorából áll.”¹¹

⁸ PETSCHING MÁRIA ZITA: *Örökségtől örökségig. A magyar gazdaság. 1990–1994.* Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 7.

⁹ BARDI NÁNDOR: *Tény és való...* i.m.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

A szovjet hegemonia megszűnésével és a régi-új államok függetlenedésével, azok egymás közötti kapcsolatának tisztázása és nemzetiségekhez való viszony volt az elsődleges államközi aspektus. Európa e kórnerében a korábban egymás ellen elkövetett sérelmek megakasztó tényezőnek bizonyulhattak volna. A nyugati elvárások feledtetni látszottak a baljós viszonyok összetevőit. A politikai pálfordulást és az europánizálás folyamatát nem mindegyik, a területén magyarsággal rendelkező szomszédos állam tudta megoldani. A kárpátaljai magyarság értékdifferenciálódása is szükségessé tette a befogadó álammal történő egyeztetéseket a rájuk vonatkozó státus megállapításában. A fennálló helyzetet többször próbálta egyeztetni az anyaország. A problémás kérdések megoldását tisztázandó, mintaadó szándék szellemében dolgozták ki elsőként az ukrán–magyar alapszerződést, melyben mindkét fél kötelezettségeket vállalt magára, bár maradéktalan betartására egyik fél sem látott garanciát. Viszonylagos sikerek mindenképpen voltak a kárpátaljai magyarságra vonatkozóan. A korábban ruszifikált Árpád-kori településnevek nagy részét rehabilitálták. A hivatalos dokumentumok ennek ellenére továbbra is ukrán nevükön említették őket.

A magyar politika is csakhamar rájött, hogy a közel-külföldi magyarságot nem lehetett külpolitikaként kezelni, hiszen szerves részét képezték a magyar nemzetnek. A határon túli magyarság kérdése és a határon túliakkal való kapcsolattartás átlényegült a belpolitika sajátos külpolitizálásává.¹² A mindenkor magyar kormány feladatává és felelősségévé vált elszakadt nemzetrészei identitástudatának, életerének, helyzetének fenntartása és javítása, melyeket segítyezéssel próbáltak meg elérni.

A külmagyarok dotálása többnyire nem spontán módon történt. A dotációk folyósítását legtöbbször komoly helyzetértékelés előzte meg. Kiosztásuk logikus, stratégiai célok megfogalmazását indokolták. A kategorizálás többnyire azon aspektusok alapján történt, hogy mely célcsoportot és célterületet érinthetett a legnagyobb hasznosulás érdekében. Ezen szempontok alapján a célcsoport bármely olyan személy vagy közösség, intézmény, program lehetett, amely valamely hiányt, hátrányt vagy megoldásra váró problémát szenvedett és a támogatásnak köszönhetően az várható enyhülést vagy megoldást ért el. Célterületek lehetettek kulturális, gazdasági, politikai-diplomáciai, egészségügyi, egyéni, intézményi programok. A támogatók sem voltak egységesek, lehettek állami, politikai, gazdasági, kulturális, egyházi szervezetek, alapítványok, magános mecénások.¹³

A támogatás mozgatórugói változatosak voltak: az anyaország történelmi felelőssége, a nemzeti szolidaritás, a kicsit sem elhanyagolható csaknem félmillió magyar állampolgár családi és rokoni kapcsolatai, az adott terület etnikai-migrációs stabilizálása – hiszen egy etnikai konfliktus jelentős migrációt okozhat –, valamint a magyarországi munkaerőpiac kiszélesítése, frissítése képzett szakembergárdával.¹⁴

A határon túliakhoz való viszonyulást kettőség jellemezte, a társadalmi hozzáállás ugyanis nem mindig esett egybe az egyéni, különösen nem a politikai elvárásokkal. Az anyaországi politikai és társadalmi folyamatok a határon túli magyarság emócióját is megbolygatta. A rendszerváltás mezsgyéjén még örömmel fogadták a külmagyarokat. Ez a fajta gondolkodásmód nagymértékben idealizálta a határon túliakat, hiszen „a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek a magyarországi politikai élet szent tehenei; kritikai elemzés tárgyát nem képezhetik életük

¹² KOVÁCS M.: *Üzenet...* i.m. 184.

¹³ TÓTH PÁL PÉTER: *A kutatás módszertana*. Balassi Bálint Intézet, Budapest, 2002. 8–10.

¹⁴ BÁRDI NÁNDOR: *Tény és való...* i.m. Vö.: KOVÁCS MIKLÓS: *Üzenet...* i.m. 229–230.

bizonyos vonatkozásai, s a hozzájuk való viszonyulásban is van egy sor rituális elem”.¹⁵A rendszerváltás után értelemszerűen nem változtak meg rögtön a sztereotípiák, melyekkel a kisebbségi magyarokat illették, illetve lassan és fokozatosan átalakultak saját érdekek féltésévé, főleg a kishatárnak köszönhetően. A határon túli magyarság *visszaélései* is rombolólag hatottak a kialakult image-re.

A sajtó hasábjain

A támogatások rendszere rendkívül szerteágazó és nehezen áttekinthető témakör. Az egységes összefoglaló munkák hiányában a sajtó alapján történt a kutatása. Három-négy év sajtó anyagát ajánlott¹⁶ feldolgozni az áttekinthetőség és a periódus alatt hatalmon lévő kabinet aktuális határon túli magyarságpolitikája végett. A sajtót e tekintetben nagyfokú bizonytalanság jellemezte. A támogatások nem tematizált egységekként és nem is rendszeresen jelentkeztek, hatásukra vonatkozó részletes visszacsatolások hiányoztak, ugyanakkor egyes, a sajtóreferensek érzelmeit inkább felkorbácsoló nemzetközi és ukrainai politikai, gazdasági események szinte teljes mértékben háttérbe szorították a vonatkozó híreket. Az alábbi kutatás nagyrészt Miskolc város támogatásával működött és már megszűnt *Kárpátalja* című havilap 1990–1994 közötti, és a KMKSZ *Kárpátaljai Szemle* elnevezésű folyóiratának 1993–1994-es időszakát felölelő sajtóanyaga alapján történt.

1990-től már egyre jobban nyomon követhetővé váltak az anyaország és a határon túli magyarság közötti kapcsolat és a helyi intelligencia érzelmei a sajtó hasábjain. A kutatás során a vizsgálat tárgyát képezte mindennemű magyar–magyar interakció, nemcsak az állami támogatások, hanem a magánosok akciói, valamint a kétoldalú kölcsönös meghívások mint a kapcsolattartás közvetlen formái.

A '90-es évek elején a magyar–magyar kontaktus szinte minden eseménye kurióznak számított és a legkisebb vonatkozó híreket is legalább fél vagy egy oldalon közölték az újságok. A kutatás első évét az 1990-ben jelentkező események jelentették. Leginkább azon cikkeknek volt jelentősége, melyekben a közéleti és politikai szereplők támogatásukról biztosították a határon túli magyarságot, akárcsak tette ezt a kormányalakító MDF tagja, Für Lajos¹⁷ is, aki szerint a kölcsönös kapcsolattartásban nagy szerep jutott a Magyarok Világszövetségének. A kárpátaljai magyarság részéről ezt a KMKSZ töltötte be, mely saját bevallása szerint is számított az anyaország segítségére. Mint későbbiekben kiderült, nem hiába, hiszen figyelemmel kísérte a határon túliak életét, és mint kárpátaljai specifikumot a magyar kormányt sem hagyták hidegen az 1944-es elhurcolások, ugyanis október 15-én, a Határon Túli Magyar Kisebbségek Titkársága budapesti politikai tanácskozásán egy hétpontos munkatervet dolgoztak ki az 1944–56 közötti politikai foglyok és elhurcoltak ügyében, határozatot fogadtak el az adatgyűjtésről, valamint egy rehabilitációs alap megszervezéséről és az ismeretek úgynevezett „Fehér Könyvben”¹⁸ történő összegyűjtéséről.

A Vereckei-hágó emlékművének 1996-ra tervezett végleges helyreállítására vonatkozóan az MVSZ és a KMKSZ között többször történtek tárgyalások¹⁹,

¹⁵ KOVÁCS MIKLÓS: *Üzenet...* i.m. 184.

¹⁶ TÓTH P. P.: *A kutatás módszertana...* i.m. 10.

¹⁷ -MANKOVITS-: *Újra választották a KMKSZ elnökét. Számítunk az anyaország segítségére.* Kárpátalja, 1990. május, I. évf., 2. sz. 4.

¹⁸ Kárpátalja, 1990. október, I. évf., 12. sz. 8.

¹⁹ Lásd SZ: *Emlékmű Verecke híres útján.* Kárpátalja, 1990. november, I. évf., 13. sz. 9. és M.K.: *Magyarok a Vereckei-hágón.* Kárpátalja, 1990. december, I. évf., 16. sz. 12.

érdemi változásra azonban még sokáig kellett várni. Decemberben Göncz Árpád és Leonyid Kravcsuk közösen leplezték le a Beregszásznak adományozott Petőfi Sándor-szobrot, ezt követően élénk tárgyalás folyt olyan kérdésekben is, melyben távlati célként szerepelt a helyi magyarság helyzetének tisztázása is.²⁰

A magyar nyelvű könyvek, kiadványok hiányát felismerve is sorra érkeztek a segélyek. Március 15-én Drucker Tibor²¹ a TÉKA könyvértékesítő vállalat igazgatója, még ungvári látogatása során tett ígéretet egy, az Ungvári járásbeli és felső-Tisza-vidéki magyar anyanyelvű iskolák számára szervezett nagyobb tételű könyvszállítmányra. Május 13-án érkezett meg a 70 000 kötetet számláló szállítmány a Csapi 2. Számú Középiskolába további elosztásra, az iskolaigazgató Sütő Ottó közreműködésével, akinek ez irányú tevékenységét a cikk szerzője burkolt kritikával fogadta. A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat is küldött tankönyveket. Május 20-án egy újabb, immár kisebb szállítmány lépte át a határt, valamint Zöld Ferenc, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének igazgatója is ígéretet tett egy kisebb könyvcsomag útnak indítására. A rendszerváltás óta komoly gondnak számított a magyarországi sajtótermékek hiánya is. Ennek elhárítására született meg a Magyar Lapkiadók Egyesülete és a KMKSZ²² megegyezése novemberben Kárpátalja különböző magyarországi sajtókiadványokkal való ellátásáról, amennyiben van rá igény, vállalják a helybeliek a szállítást és beszerzik a szükséges engedélyeket.

A szellemi élet szabadabbá válása, fellendülése és a közös megismerés jeleként 1990 novemberében Budapesten megalakult kulturális céllal a Magyar–Ukrán Társaság is és közeli céljai között a kárpátaljai magyarsággal történő szorosabb kapcsolattartás is szerepelt.²³

Az anyagiakon túl a helyi magyarság képviselőinek, diákjainak, rászorulóinak az anyaországba történő meghívása is a támogatások és a kapcsolattartás kategóriájába sorolhatóak. Főleg a határon túli magyar gyerekek megvendéglései, tanulmányi útjai váltak gyakorivá. Így kerülhetett sor május környékén a debreceni Helikon Napok keretén belül szerveződött 10 fős kárpátaljai gyermekcsoport látogatására.²⁴ A meghívások ősszel sem maradtak el. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem szervezésében is történt szintén 10 fős és főleg a Nagyszőlős járásbeli fiatalokat érintő meghívás egy anyanyelvi táborba,²⁵ melynek feladatai között jellemzően tanintézmények közötti kapcsolatok szorosabbra fűzése is szerepelt.

A határon túli magyar gyerekeket tanulmányösztönző pályázatokkal is próbálták segíteni. Ilyen volt például a népismereti tanulmányok készítése iskolásoknak, melyet a KMKSZ és a Művelődési és Közoktatási Minisztérium koordinált közösen.²⁶ Miskolc városa is segítőkésznek mutatkozott a határon túliak kulturális támogatása terén. Kobold Tamás Miskolc alpolgármestere ígéretet tett a kárpátaljai oktatás segítésére, hiszen „mindkét fél szeretné, ha az első lépcsőfoktól, a bölcsődéktől, az iskoláktól kezdve, a legfelsőig, az egyetemig ez már a közeljövőben

²⁰ M.K.: *Mi Sándorunk*. Uo. 13.

²¹ DEBRECENI MIHÁLY: *Szép szó*. Kárpátalja, 1990. május, I. évf., 2. sz. 10.

²² SZN: *Mégis lesz magyar újság Kárpátalján?* Kárpátalja, 1990. november 24, I. évf., 14. sz. 9.

²³ SIKLÓS IMRE: *Budapesten megalakult Magyar–Ukrán Társaság*. Uo. 15.

²⁴ SZN: „A magyar Keszthelynél árad, máshol apad.” *Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében*. Kárpátalja, 1990. május, I. évf., 2. sz. 10.

²⁵ STEFÁN S.: *Anyanyelvi tábor Pécssett*. Kárpátalja, 1990. november 24, I. évf., 14. sz. 8.

²⁶ SZN: *Pályázati felhívás*. Uo. 10.

bekövetkezne.²⁷ Továbbá ígéretet tett, hogy a Miskolci Nemzeti Színház 1991-től önálló műsorokkal keresné fel Kárpátalját, készek segíteni a paputánpótlásban, gazdasági téren szorosabbra fűznék kapcsolataikat és az ott tanuló 12 kárpátaljai diák létszámát is bővítenék, valamint a *Kárpátalja* című lapot anyagilag támogatnák.

Az év nagy meglepetését, mint magánakciót Pécsi Ildikó október 13-ai jótékonyági műsora szolgáltatta, melyet a Beregszászi Kultúrházban tekinthetett meg a nagyerdemű közönség. Bevételét a '44-es elhurcoltak emlékművének ajánlotta fel a művésznő.²⁸

Az 1991-es év magyar támogatáspolitikáját már inkább a kapcsolatfelvétel és a szervezés jellemezte. A támogatások menetére Kálmán Attila a Magyar Köztársaság, Művelődési és Közoktatási Minisztériumának (MKM) államtitkára adta meg a választ: „*a kisebbségi politika nemcsak nyelvi kérdés, hanem gazdasági kérdés is*”,²⁹ nyíltan kimondta, hogy eddig is figyeltek minket, csak ezt háttérbe szorították, és egy későbbi interjújában összegezte, hogy a hatékony támogatás csak az anyaország gazdasági stabilitásával érhető el.³⁰ További gondot jelentett a kivándorlás is, mivel Kárpátalja elveszthette a kulcsfontosságú személyeit és veszélyeztethette a megmaradásának esélyeit. A legkisebb veszteséggel kellett kikerülnie ebből a magyarságnak és szerinte ebben csak az anyaország segíthetett. Itt már jelentkezett a helybenntartás politikája, mely egyre inkább tudatossá vált. Az anyaországi politikai elit folyamatosan biztosított segítő szándékáról, ahogy történt az a márciusi KMKSZ ünnepi ülésén az MDF-es meghívottak részéről,³¹ és mint a Fidesz országgyűlési képviselője, Médi László kárpátaljai látogatása során, amikor is Técsőt és környékét kereste fel.³²

Az oktatás és kultúra sem kerülte el az anyaország figyelmét. A kárpátaljai diákok továbbtanulása miatt március 21-én Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke Orosz Ildikóval, az Oktatási Bizottság elnökével folytattak tárgyalásokat az MKM-mel.³³ Ennek hatására áprilisban meghirdette a felvételit Kárpátalján 25 szakra a Nemzetközi Előkészítő Intézet (NEI)³⁴ – amely remélte, hogy kiküszöböli az előző év szervezési hibáit,³⁵ amikor csak 30 diákot vehetett fel – és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem (GATE). A Békéscsabai Tanítóképző is felvételit hirdetett, melynek kidolgozását a KMKSZ-re bízták.³⁶ Ezt követően szinte verseny alakult ki a kárpátaljai diákokért.

Az egyetemi továbbképzés körüli bonyodalmak sem árnyékolhatták be a kárpátaljai diákok és tanáraik szórakoztatását, továbbképzését. A május 4–6. között tartott V. Berzsényi Helikon Napokon kárpátaljai meghívottak is részt vehettek,³⁷ szintúgy, mint a Kiskunhalason rendezett természettárgyakat oktató tanároknak szóló szakmai továbbképző táborban, ahol 85 határon túli pedagógus is részt vett,³⁸ sajnos a kárpátaljaiak számáról nem írtak. Volt Nyírbátoron egy olyan

²⁷ BORNEMISSZA ESZTER: *Miskolc kezét nyújt Kárpátaljának*. Kárpátalja, 1990. december, I. évf., 16. sz. 19.

²⁸ KERÉNYI GYULA: *Pécsi Ildikó jótékonyági műsora*. Kárpátalja, 1990. október, I. évf., 12. sz. 15.

²⁹ HORVÁTH SÁNDOR: *Vigyázni kell...* Kárpátalja, 1991. március, II. évf., 5. sz. 9.

³⁰ SZN: *Tudnak rólunk. Beszélgetés Kálmán Attilával, a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának államtitkárával*. Kárpátalja, 1991. november, II. évf., 22. sz. 9.

³¹ M.K.: *Szövetségben minden haladó erővel*. Kárpátalja, 1991. március, II. évf., 4. sz. 7.

³² SZN: *KMKSZ eseménykrónika*. Kárpátalja, 1991. május, II. évf., 9. sz. 9.

³³ SZN: *KMKSZ eseménykrónika*. Kárpátalja, 1991. április, II. évf., 6. sz. 8.

³⁴ SZN: *Magyarországon tanulhatnak*. 1991. április, II. évf., 7. sz. 10.

³⁵ BORNEMISSZA ESZTER: *Budapest várja őket*. Kárpátalja, 1991. július, II. évf., 13. sz. 4.

³⁶ BORNEMISSZA ESZTER: *Bumm!* Kárpátalja, 1991. augusztus, II. évf., 16. sz. 11.

³⁷ SZN: *KMKSZ eseménykrónika*. Kárpátalja, 1991. május, II. évf., 9. sz. 9.

³⁸ -MANKOVITS-: *„Amerikába viszont nem könnyű eljutni.” (Szakmai továbbképző tábor természetismereti tárgyat oktató tanároknak)*. Kárpátalja, 1991. július, II. évf., 13. sz. 4.

rendezvény is – Dr. Szendrei László ügyvéd, országgyűlési képviselő szervezésében július 31–augusztus 7. között –, amelyen saját bevallása szerint szervezési hibák miatt csak 17 kárpátaljai diák vehetett részt.³⁹ Augusztusban megrendezték a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust is Szegeden, melyen tanácskoztak Kárpátalja helyzetéről, a külföldiek támogatásáról és a magyar kultúra ápolásáról.⁴⁰

A helyi magyarság kulturális anyagi támogatása is fontos volt az anyaországnak. Ennek érdekében tartott a Széchenyi Casino Budapesten kárpátaljai esztét május 8-án. Május 9-én a Pro Educatione Alapítvány megnyitotta az Országos Kereskedelmi és Hitelbank nyíregyházi fiókjának 440-10665-ös számlaszámát, mellyel a beregszászi színházi élet fellendülését próbálták meg segíteni.⁴¹

A szellemi élet megsegítésén kívül, szinte kurióznak számított az ivanofrankivszki klórgyár csődbe jutása miatt kialakult helyzet, ugyanis a korlátozott mennyiségű fertőtlenítőszernek köszönhetően Ungváron vízhiány lépett fel, ezért Nyíregyházáról, Kazincbarcikáról és Miskolcra „nem elvtársi, nem testvéri, csak baráti segítség”⁴² érkezet ivóvíz formájában. Mint látható, az anyagi javak mellett néha akadnak fontosabb dolgok is.

Fontos momentum volt 1991-nek, hogy Magyarország számára „Kárpátalja felértékelődött”,⁴³ mivel a nemzetközi politika nem kedvezett a környező államok magyar kisebbségének. Skultéty Csaba, az egykori Szabad Európa Rádió munkatársa azonban felhívta a figyelmet a politikai stabilitás megőrzésére, mivel Magyarország az Európai Unió felé közeledik és jobb elkerülni a konfliktusokat. A korábban elvtársositorozó, magyarságvédő szerep átalakulása europánizálássá jellemző társadalmi-politikai pálfordulás volt, mely került a nemzetközi konfrontálódást. Ebből a politikai nézetből fakadt a kárpátaljai magyarság életét leginkább felkavaró eseménye, a magyar–ukrán viszony rendezése, mellyel azonban a helyi sajtó nem foglalkozott kellőképpen.

1992 az alapítványok éve volt. Az állami támogatások is már nagyrészt rajtuk keresztül bonyolódtak. A legfontosabb támogatások a Kárpátalja Alapítvány (KA) és az Illyés Közalapítvány (IKA) neveihez fűződtek.

Március elején a miskolci székhelyű Kárpátalja Alapítvány Nyíregyházán rendezett Kárpátalja kulturális és gazdasági életének fejlesztésére jótékonyági esztét, amelyen Göncz Árpád és Vjacseszláv Csornovil is részt vett. Göncz Árpád ezen az esztén kijelentette, hogy a magyarság a híd, a két nemzet, az ukrán és a magyar között.⁴⁴ Ez év áprilisa egy érdekességgel szolgált. Egy hatvani lakos, ifj. Balogh Sándor a kárpátaljai magyarság segítésére és a helyi származású édesapja emlékére karitatív szervezetet szeretett volna létrehozni, azonban az iktatására még ekkor nem került sor.⁴⁵ A kárpátaljai vállalkozóknak is akadt támogatójuk Kiss Zoltán,⁴⁶ a PRIMON Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Vállalkozásélénkítő Alapítvány vezetőjének személyében, aki megígérte, hogy segítségére lesz az ungvári

³⁹ SZN: *Keresztény alapérték a mai európai politikában*. Kárpátalja, 1991. augusztus, II. évf., 16. sz. 6.

⁴⁰ BORNEMISSZA ESZTER: *Ez az igazság*. Uo. 4.

⁴¹ SZN: *KMKSZ eseménykrónika*. Kárpátalja, 1991. május, II. évf., 9. sz. 9.

⁴² SZN: *Nem elvtársi, nem testvéri, csak baráti segítség*. Kárpátalja, 1991. július, II. évf., 13. sz. 15.

⁴³ HORVÁTH SÁNDOR: *Kárpátalja felértékelődött*. Kárpátalja, 1991. április, II. évf., 6. sz. 7.

⁴⁴ M.K.: *Jótékonyági esztét Nyíregyházán. A Kárpátalja – Kárpátaljért*. Kárpátalja, 1992. március 24., III. évf., 6. sz. 6.

⁴⁵ NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *Egy alapítvány kálváriája. Végre vagy mégse?* Kárpátalja, 1992. április 7., III. évf., 7. sz. 7.

⁴⁶ -MOÓR-: *Megalakult a vállalkozók klubja. Üzletemberek előre*. Uo. 15.

vállalkozóknak és bekapcsolja őket a nemzetközi információcserébe. A vállalkozókat Miskolc is segítette közel 60 m²-es kiállítási területtel, melynek bevételét Kárpátaljának ajánlották fel.⁴⁷ Beregszászt is elérte évvégére a támogatás, november elején az Illyés Közalapítvány, a magyar kormány, valamint a miskolci Kárpátalja Alapítvány öt nagyteljesítményű búvárszivattyút ajándékozott Beregszásznak, hogy javuljon a város vízellátása.⁴⁸ A Kárpátalja Alapítvány ezenkívül még édességet és könyveket is ajándékozott a későbbiekben a tiszaujhelyi gyerekeknek.⁴⁹ A kárpátaljai magyarság információtechnikai korszerűsítését a Supernova Műszaki Fejlesztés Alapítvány segítette elő, amikor is december 15-én a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetét egy számítógéppel lepte meg, mely nagy segítséget jelentett az adatfeldolgozásban.⁵⁰ December 17–19. között a Pro Minoritate Napok alkalmából Budapesten a FIDESZ konferenciát rendezett a Pro Minoritate Alapítvány közreműködésével Kisebbségek és Média címmel. Ez a rendezvény alapozta meg a határon túli kisebbség vendégszereplését a magyarországi médiumokban, elsősorban a televízióban, valamint a rádióban.⁵¹

A kultúra támogatása '92-ben sem maradt el. A Visken júniusban szervezett Magyar Folklorfesztivál alkalmából a győzteseknek kijáró jutalom az MVSZ szervezésében egy ötnapos budapesti látogatás volt.⁵² A még január 22-én Fehérgyarmaton megalakult Hármashatár Irodalmi Társaság is létrehozott egy összmagyar kulturális találkozót, amelyet Fehérgyarmat, Szatmárnémeti és Kárpátalja irodalmárai – Kárpátaljáról Dupka György – képviseltek. Célja a határon túli kisebbség kultúrájának ápolása.⁵³ November 10-én pedig négynapos anyaországi pedagógus-továbbképzésre is sor került.⁵⁴

Az alapítványok éves költségvetései, támogatásaik mérlegei is egyre inkább fontossá váltak. A Kárpátalja Alapítvány mérlege ezen az éven 600 ezer kupon volt. Egy év alatt 200 ezer kupont csak a kultúra fejlesztésére költött: a sok szervezésre, versenyekre, műemlékek építésére. Több mint 1000 hanglemezt, 8 írógépet, több ezer könyvet osztottak szét az IKA-nak és a miskolci Kárpátalja Alapítványnak köszönhetően.⁵⁵ Ennek ellenére is voltak, akik úgy gondolták, hogy a támogatások nem célszerűek, mert „hiába kapunk meséskönyveket, irodalmi kiadványt, amikor még ábécéskönyvre lenne szükségünk... Mi ugyanis a nulláról indultunk...”⁵⁶

Az 1993-as időszak kapcsolatait két fontos esemény határozta meg. Az első az ukrán–magyar alapszerződés magyarországi ratifikálása, a másik az úgynevezett kárpótlások folyósításának megkezdése.

Az alapszerződés nagyfokú közfelháborodással járt a kárpátaljai magyarság részéről. Az Antall-kormány által kidolgozott alapszerződést leginkább a KMKSZ tagjai illették kritikával, főként azért, hogy hol volt akkor az Antall-doktrína. A kárpátaljai magyarság képviselői árulásként fogták fel. Jól példázza a kárpátaljai elit véleményét Kovács Miklós értekezése a történetekről: „*Vagyis mi csak akkor*

⁴⁷ -HORI-: *Miskolc ismét segít*. Kárpátalja, 1992. április 7., III. évf., 7. sz. 15.

⁴⁸ SZN: *Javul Beregszász vízellátása*. Kárpátalja, 1992. december 23., III. évf., 14. sz. 19.

⁴⁹ SZN: *Kétszer ad, aki gyorsan ad*. Uo.

⁵⁰ SZN: *Számítógép a beregszásziaknak*. Uo.

⁵¹ SZN: *Pro Minoritate Napok*. Uo. 18.

⁵² BORNEMISSZA ESZTER: *Magyar folklor fesztivál-e a magyar folklor fesztivál*. Kárpátalja, 1992. június 12., III. évf., 11. sz. 9.

⁵³ TÁRCZY ANDOR: *Kifejezi a magyarság sorsát is*. Uo. 14.

⁵⁴ BAGU BALÁZS: *Egy pedagógus tábor tanulságai*. Kárpátalja, 1992. december 23., III. évf., 14. sz. 13.

⁵⁵ HORVÁTH SÁNDOR: *Kárpátalja Alapítvány. 1 év – 600 ezer kupon*. Uo. 20.

⁵⁶ BORNEMISSZA ESZTER: *Magyarnak maradni nem könnyű*. Kárpátalja, 1992. március 24., III. évf., 6. sz. 5.

lehetünk „jófiúk”, ha valamelyik magyarországi zenekarhoz igazítjuk lépteinket... a KMKSZ a magyar–ukrán szerződés kapcsán a magyar politikai közélet egészével került összeütközésbe... Hiszen nincs olyan parlamenti párt, amely ne hangsúlyozta volna, hogy a kisebbségek vonatkozásában azok érdekképviselői szervezeti véleményét tartják mérvadónak. Ezzel szemben kötnek a hátunk mögött egy alapszerződést. Ha azt mondják: az ukrán–magyar viszony annyira fontos, hogy ebben a kárpátaljai magyarok sorsa nem tétel, az népszerűtlen, de egyenes álláspont lett volna...”⁵⁷A magyar–ukrán alapszerződés a nyár folyamán tartott vegyes bizottságok üléseinek folyamánaképpen egészült ki. A nyíregyházi⁵⁸ tartott magyar–ukrán vegyes bizottságot Entr Géza címzetes államtitkár, a külügyminisztérium főtanácsadója, Povázsai Sándor ungvári magyar konzul, Szabó Tibor, a HTMH főosztályvezetője alkotta magyar, M. P. Makarevics a külügyminiszter első helyettese, Dmitro Tkacs Ukrajna magyarországi nagykövete ukrán, a KMKSZ-es Fodó Sándor kárpátaljai oldalról.⁵⁹A tanácskozáson az alapszerződés ratifikálását, valamint Antall József és Leonyid Kravcsuk találkozáját vitatták meg, melyet a *Kárpátalja* havilap Antall–Kravcsuk-paktumnak nevezett.⁶⁰A találkozóon olyan elhatározások születtek, melyek többek között a közös kapcsolatok ápolását, egy magyar–ukrán történelmi bizottság felállítását, az alapszerződés betartását tűzték ki céljául. A dokumentum 17. cikkelye rendelkezett a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának kölcsönös védelméről. Mindkét fél kötelezte magát – mind az ukrán állam, mind a magyar – egymás baráti kapcsolatának fenntartására, a határok sérthetlenségére (2. cikkely) és a magyarság elismerésére, segítségére, valamint megegyezés született a magyarság autonómia törekvéseinek egyengetéséről. Nem váltotta be azonban a hozzáfűzött reményeket, ugyanis az ukrán fél elvetette a magyar autonóm körzet megvalósulását, annak ellenére, hogy a folyamat törvényes keretek között zajlott.⁶¹A negatívumok ellenére sor kerülhetett a kisebbségi viszony tisztázására, 50%-os magyar arány esetén az adott település helységnevtábláinak visszaállítására, valamint megállapodás született a támogatás értékét csökkentő átutalási adó eltörléséről, a Magyar Nemzeti Színház felújításáról és a beregszászi kórház befejezéséhez szükséges 60 millió forintos hitel nyújtásáról, önálló magyar tanfelügyelői kerület és a Nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola kárpátaljai tagozatának létrehozásáról.⁶²Az ukrán kormány azonban a mai napig nem támogatta kellőképpen a szerződést, mi sem bizonyította jobban, mint az említett egészségügyi objektum ikerépületének félkész állapota. A két fél tisztában volt azzal, hogy a szerződésnek nincs garanciális háttere.

A közvélemény leginkább a kárpótlással foglalkozott, mely nagyban meghatározta az elkövetkezendő fél évtized magyar–magyar kapcsolatát. A sztálinizmus áldozatainak kárpótlása szinte felülírta a kedélyborzoló alapszerződés hangulatát. Az alapszerződés a politikai elit érzelmeire hatott, az átlagembernek nem volt elég kézzelfogható. Sokan eredményesnek értékelték az anyaország segítő szándékú törekvéseit, mint ahogy az alábbi cikk hangvétele is tanúsította. *„Bármilyen*

⁵⁷ Sz. KOVÁCS MIKLÓS: *Üzenet a kalapács alól*. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 1. évf., 2. sz. 3.

⁵⁸ M.H. HIR-P. Zs: *Kisebbségkérdésben nincsenek viták*. Magyar–ukrán vegyes bizottság. Kárpátalja, 1993. június 29., IV. évf., 5. sz. 4.

⁵⁹ SZN: *Folytatta munkáját a magyar–ukrán vegyes bizottság*. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 1. évf., 2. sz. 2.

⁶⁰ M.H. HIR-P. Zs: *Kisebbségkérdésben...i.m.*

⁶¹ M. BADIDORICS: *Kibújik a szög a zsákból*. In.: Kárpátaljai Szemle, 1994. január, 2. évf., 1. sz. 12-13.

⁶² SZN: *Folytatta munkáját... i.m.*

nehéz gazdasági helyzetben tengetjük életünket, de azért Kárpátalja magyarsága is érzi az elmúlt néhány év demokratizálódási folyamatának pozitív következményeit. Nagyra értékelhető az anyaország önzetlen gondoskodása is, amely szintén ennek a folyamatnak a következménye. Az anyaország támogatását a lakosság jelentős része a kárpótlás kapcsán tapasztalja. Vajon ki tudná megmondani, hány családba költözött területünkön remény, megnyugvás, hány embernek biztosít jobb megélhetést a Magyar Köztársaság által nyújtott kárpótlás? Fél évszázad gyótró fájdalmainra jelentett gyógyírt tízezrek számára.⁶³ A folytatásból azonban kiderült, hogy a helyi magyarság részéről nem mindenki értett egyet ezzel az állásponttal. A kárpótlások ügyében sem volt minden világos. A kárpótlás kérdéseért Sepsey Tamás címzetes államtitkár, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnöke felelt, szerinte a helyiek számára „a kárpótlási jegyek befektetése jelenti az igazi hasznot.”⁶⁴ A kárpótlásokat az 1992–93-as kérelmek megítélése alapján tisztázták. A nagy adatmennyiség miatt először a 85 éven felülieket, ami kb. 16000 főt jelentett, utána 75 éven felülieket (50000 fővel) részesítették elbírálásban. A kárpótlás ráadásul még adóköteles sem volt.⁶⁵

Az alapítványi támogatások ebben az évben is jelentkeztek. Januárban a KA és a nyíregyházi Szent Lázár Alapítvány, a Népjóléti Minisztérium alá tartozó Mocsáry Alapítvány gyógyszersegélyben részesítette a Beregszászi járást, ígéret született a felszámolt nyíregyházi SZÁÉV építési vállalat által még az 1992 februárjában félbehagyott beregszászi kórház épületének befejezésére.⁶⁶ A Magyar Máltai Szeretet Szolgálat (MMSZS) miskolci csoportja és a KA pedig még márciusban egy 4 autóból álló konvojt indított Tiszaújlakra a görögkeleti egyházközösségnek, német és magyar adományozóktól: több mint 1 millió Ft-nak megfelelő ruha, élelmiszer és 700 kötetes könyv formájában. A küldemények kiszállításában a Miskolci Likörgyár és az Édenfrucht Kft. segített.⁶⁷ A Rákóczi Szövetség szeptember 11-ei kárpátaljai látogatása alkalmával sem jött üres kézzel, ugyanis tanszereket, 6 selyemzást, emléklapokat és plaketteket adományozott Rahónak.⁶⁸ A KA november végén ismét meglepte Kárpátalját, amikor is a mezővári kórház számára gyógyszert és Nagyszőlőre a ferences misszió ruhát, játékot, könyvet, tisztítószereket juttatott, melyet Avás római katolikus hívei gyűjtöttek össze.⁶⁹

A szellemi élet ápolása továbbra is jelen volt. Az MKM például pályázatot hirdetett a határon túli magyar lapkiadók számára, melynek nem titkolt célja volt a Kárpáti Kiadó monopolhelyzetének visszaszorítása, így egyre inkább kezdett előtérbe kerülni az amerikai–magyar–ukrán INRTERMIX vegyesvállalat.⁷⁰ Perduk János szerint is célszerűbb pályázatokon keresztül támogatni. A 20 millió Ft-os alapösszegeből történő támogatások mértékét Tóttösy Istvánné bírálta el a pályázatok alapján. Előfordultak visszaélések is, mert gyakran mások kézjegyével látták el az ajánlásokat.⁷¹ Az alapítványoknál történő pályázati lehetőségeket nem tudták

⁶³ OROSZ KÁLMÁN: *Ne általánosítsunk!* Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 1. évf., 2. sz. 7.

⁶⁴ SZN: *A kárpótlási jegyek befektetése jelenti az igazi hasznot.* Kárpátaljai Szemle, 1993. november, 1. évf., 6. sz. 6-7.

⁶⁵ BAGU BALÁZS: *Nem adóköteles!* Kárpátaljai Szemle, 1993. december, 1. évf., 7. sz. 6.

⁶⁶ MT: *Gyógyszersegély a beregszászi járásnak.* Kárpátalja, 1993. január 28., IV. évf., 1. sz. 20.

⁶⁷ B.A.: *MMSZ – Segítség Kárpátaljának.* Kárpátalja, 1993. április 29., IV. évf., 3. sz. 18.

⁶⁸ BECSI VALI: *Nem üres kézzel jöttek...* Kárpátalja, 1993. október 31., IV. évf., 9. sz. 19.

⁶⁹ SZN: *Adomány Kárpátaljára.* Kárpátalja, 1993. november 30., IV. évf., 10. sz. 11.

⁷⁰ -MANKOVITS-: *Találkozó anyanyelvünk és kultúránk megőrzéséért.* Kárpátalja, 1993. február 28., IV. évf., 2. sz. 18–19.

⁷¹ KACSUR GUSZTÁV: *Hogyan támogatják a határon túli magyar könyvkiadást?* Kárpátaljai Szemle, 1993. december, 1. évf., 7. sz. 8–9.

széleskörűen kihasználni, ez gyakran félreértések táptalaját adta. Történt ez a *Kárpáti Igaz Szó* (KISZ) című lap esetében is, melyet a felröppent hírek alapján a vég fenyegetett. Megkezdődtek a találgatások és a vádaskodások. A nem hivatalos megállapítás szerint a 10 milliós támogatásból csak 1 millió Ft-ot kapott a KISZ és a *Beregi Hírlap* közösen. A későbbiekben kiderült az érintettek tájékozatlansága is. A kiosztásra került összesen 60 milliós alapösszezből azért nem kaptak semmit sem, mivel nem pályáztak rá, melyet az IKA-nál gond nélkül megtehettek volna.⁷²

A szellemi élet ápolása és a kapcsolattartás szempontjából egyaránt fontos volt azon együttműködési megállapodásnak a megkötése, melyet júniusban kötöttek a Magyar Kollégium és a KMKSZ képviselői. Távlati céljai között szerepeltek olyan előadássorozatok, konzultációk megrendezése, melynek keretében kulturális tapasztalatcserékre került volna sor.⁷³

Nagy jelentősége volt az oktatás fejlesztésének is. Magyarország és a kárpátaljai magyarság érintett képviselői egy mélyreható tanácskozás alkalmával próbálták meg a kérdésben zöld ágra vergődni. A június 22-én Beregszászban tartott eseményt egy helyi vonatkozású felsőoktatási intézmény létrehozása ihlette. Az intézmény szükségességét Orosz Ildikó, a KMPSZ elnöke taglalta. Ez ügyben tárgyalta a GATE-vel is, valamint a nyíregyházi főiskolával is. Az ügy iránti elkötelezettségüket mutatta, hogy még a magyar földművelésügyi minisztériumot is megkeresték ezzel a céllal. Antall Józsefhez egy 85 millió Ft-os beruházással fordultak a helyi magyarság képviselői. A tanácskozáson Dr. Kecskés Mihály, a Kárpátalja Szövetség elnöke, Csoóri Sándor az MVSZ részéről, valamint a kárpátaljai Dalmay Árpád, a KMKSZ beregszászi elnöke, KMKSZ alelnöke Milován Sándor és Orosz Ildikó vett részt. GATE főiskolát nyitott volna Beregszászban, Orosz Ildikó támogatja ezt a Kárpátaljai Szövetségtől eredő ötletet. A további munkában azonban már nem volt egyetértés.⁷⁴

Az anyaországi felsőoktatást nyújtó intézményeket sok támadás érte. A GATE kijelentette, szüksége van a kárpátaljai diákokra, már így is van 30 diákja, amelyet sokan kifogásoltak azzal az ürüggyel, hogy „nagyüzemi agrármérnökök helyett pedagógusok”⁷⁵-at akartak hozni. Antall József, Szabó Tibor kormányfő tanácsos a HTMH osztályvezetőjét bizta meg azzal, hogy tanácskozzon ez ügyben augusztus 18-án Beregszászban a helyi magyarság vezetőivel.⁷⁶Ezenkívül a Nyíregyházi Tanítóképző Főiskolával is tovább folytak tárgyalások a felsőoktatás fejlesztéséért. Később tisztázódni látszottak a már régóta húzódó ösztöndíjak is. A tanácskozások alatt kiderült, hogy a NEI 60 diákja automatikusan részesül a Kemény Zsigmond Alap ösztöndíjában. További 98 kérelem várt még elbírálásra, de már csak 36-ra volt pénz. Szintén lamentálásra adott okot a tanulói létszám kiterjesztése az intézmények támogatása miatt. A GATE ugyanakkor a 13 kárpátaljai diákját nem támogatta és szemére vetették, hogy Kárpátalja egészére, Felső-Tisza-vidékére és a többi szórvány magyarságra sem írták ki a felvételit, mert saját forrásból és korlátozott módon támogattak.⁷⁷

⁷² SZN: *Veszélyben a Kárpátaljai Igaz Szó*. Népszabadság, 1993. december 4. In.: Uo. 13.

⁷³ SZN: *Együttműködési megállapodás*. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 1. évf., 2. sz. 2.

⁷⁴ KACSUR GUSZTÁV: *A Kárpátalja Szövetség Beregszászon*. Uo. 4.

⁷⁵ SZN: *Nagyüzemi agrármérnökök helyett pedagógusok*. Kárpátaljai Szemle, 1993. augusztus–szeptember, 1. évf., 3–4. sz. 6.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ PUGU: *Döntöttek az ösztöndíjakról*. Kárpátaljai Szemle, 1993. október, 1. évf., 5. sz. 8.

A meghívások most sem maradtak el, azonban nemcsak vezető egyéniségek anyaországi villámlátogatásáról van szó, hanem átlag kárpátaljai gyerekek kormánytámogatással összehozott tanulmányi utjairól is. Április 18–23. között rendezték meg Budapesten a III. Kárpát-medencei Bábfesztivált, amelyen a bátyúi középiskolai 4. osztályos tanulói is részt vettek és második helyezést értek el, a jutalmukat Balatonnál a Belügyi Minisztérium Aranypart Szállójában tölthették el.⁷⁸ Szeptember 10-én Antall József fogadta Milován Sándort, a KMKSZ alelnökét.⁷⁹ A továbbképzéseknek, szakmai találkozóknak az értelmiségek más szintjein is volt prioritása. Novemberben a Csongrádon szervezett Magyar Tanárok III. Országos Konferenciáján például 5 kárpátaljai pedagógus is részt vett.⁸⁰ Novemberben Nagyberegen Sepsey Tamás címzetes államtitkár, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnöke, Tóttósy Istvánné, a MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztályvezetője, Szabó Tibor a HTMH főosztályvezetője és a KMKSZ-es, valamint KMPSZ-es képviselők kétnapos találkozót szerveztek emigrációs problémák, pedagógus hiány pénzügyi problémák megoldásának okán.⁸¹ Másfajta indíttatású látogatásokra is sor került, olyanokra, melyek elsősorban a határon túli magyarság egységét fejezték ki. A háromnapos, szintén novemberi 6 tagú MVSZ-es kárpátaljai látogatás során bejárták szinte az egész vidéket, melynek célja egy globális magyar adatbank létrehozása volt a nemzeti integráció jegyében.⁸²

Antall József 1993-ban bekövetkezett halálával azonban lezárult egy korszak. Az 1994 és 98 közötti terminust már Horn Gyula fémjelezte kormányciklus jelentette. Az év eleji sajtótermékben megjelenő magyar–magyar kapcsolatról szóló hírekben felszínre kerültek a támogatáspolitikai problémái a határ mindkét oldalán. Az új államapparátus beiktatásának közelségéből fakadóan ezen év támogatási rendszere és magyar–magyar kapcsolatai már nem képezik vizsgálat tárgyát, a vonatkozó események bár az előző évek eredője, szorosabban azonban már a Horn-terminushoz kapcsolódnak.

A rendelkezésre álló források alapján megállapítható tehát, hogy a magyar–magyar kapcsolat rendszerváltás előtti szintjéhez képest pozitív minőségi és mennyiségi változás állt be. A külmagyarok sorsát az Antall-kormány próbálta meg egalizálni. Az adott periódus alatti anyaországi társadalom, egyéni érdekek, a politikai hatalmon és a határon túli magyarság kapcsolata nem volt homogén. A támogatáspolitikai rendszer kevésbé átláthatóbb kérdései magával vonták a helyi értelmiség tiltakozását. A támogatásoknak köszönhetően orvoslásra kerültek különböző problémák, ám teljes egészében azokat megoldani nem, elodáznivaló volt. A legfontosabb tényező a kárpátaljai magyarság helyzetének, státusának megoldása, szavatolása meg sem valósult. A támogatások, segélyezések és kultúra-oktatásélénkítés összességében azonban jótékony hatásúak voltak. A magyar–magyar kapcsolatok a szovjet korszakhoz képest sokkal intenzívebbé és érzelmdúsabbá váltak, melynek köszönhetően közelkerült egymáshoz a két – az anyaországi és határon túli – magyar fél.

78 OLÁH KATALIN: *Ismét helyt álltunk*. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 1. évf., 2. sz. 13.

79 Kárpátaljai Szemle, 1993. október, 1. évf., 5. sz. 2.

80 SEREGI ISTVÁN: *Magyartanárok találkozója*. Kárpátalja, 1993. november 30., IV. évf., 10. sz. 14.

81 SZN: *Nagyberég-’93*. Kárpátaljai Szemle, 1993. november, 1. évf., 6. sz. 3.

82 SZÖLLŐSY TIBOR: *Magyar adatbank*. Kárpátalja, 1993. november 30., IV. évf., 10. sz. 14.

IRODALOM

Könyvek, kiadványok:

- BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből. 1918–1991.* Mandátum – Universum, Ungvár, 1991.
- BOTLIK JÓZSEF: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez.* Hatodik Sip Alapítvány, Budapest, 2000.
- BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993.
- CSANÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító évek sodrásában.* Poliprint, Ungvár, 2004.
- DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR–MÓRICZ KÁLMÁN: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.
- KOVÁCS MIKLÓS: *Üzenet a kalapács alól.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
- LUDÁNYI ANDRÁS: *Programozott amnézia és kellemetlen ébredés. Magyar kisebbségek a nemzetközi politikában (1945–1989).* In.: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok.* Szerkesztette: ROMSICS IGNÁC. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.
- Magyarország története a XX. században.* Szerkesztette: ROMSICS IGNÁC. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- PETSCHING MÁRIA ZITA: *Örökségtől örökségig. A magyar gazdaság. 1990–1994.* Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-közép és délkelet-európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- SOÓS KÁLMÁN – MEDVE CZ ANDREA: *„Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989).* Hatodik Sip, XI. évf., 1999/1-4.
- SOÓS KÁLMÁN: *Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig. (1985–2005).* In.: SIMON ATTILA: *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.
- TÓTH PÁL PÉTER: *A kutatás módszertana.* Balassi Bálint Intézet, Budapest, 2002.

Internetes források:

2006. évi jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. Interneten: <http://www.htmh.gov.hu>
- BÁRDI NÁNDOR: *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalomtörténete.* Interneten: <http://www.Hhrf.org/gecse/bardi.htm>

Sajtóorgánok:

- Kárpátalja, Miskolc, 1990–1994.
- Kárpátaljai Szemle, Ungvár, 1993–1994.

SZAKÁL IMRE*

Magyar ellenzékiesség Podkarpatszka Ruszban 1919 és 1938 között. Pártprogramok és érdekérvényesítés

Rezümé A munka Kárpátalja történelmének 1919 és 1938 közötti szakaszát vizsgálja. Tárgyalja a cseh kormány vidékünkön népszerűtlen intézkedéseit, valamint az általuk kiváltott társadalmi reakciót. Különös hangsúly helyeződik a munkában a magyar társadalmi-politikai szerveződések tevékenységének vizsgálatára. Bemutatásra kerülnek a pártok programjai, és a szervezeteken belül tapasztalható belső ellentétek, továbbá a magyar kisebbség képviselőinek együttműködési kísérletei más nemzetiségekével. A munka igyekszik minél teljesebb képet mutatni a korszak podkarpatszka ruszi magyar ellenzékiességéről, továbbá az akkori politikai viszonyokról.

Резюме Робота висвітлює найважливіші події Закарпаття з 1919 до 1938 років. У роботі показано події того часу на Закарпатті як найглибше. Вказано, як чехословацький уряд працював про місцеві інтереси, як діяли органи влади. Також висвітлено: угорські суспільно-політичні організації, які продовжували роботу у період чехословацького режиму. Розкрито їх програму дій та внутрішню боротьбу. Та можна дізнатися більше щодо захисту інтересів русинів, їх дії, політичні погляди, спільну роботу угорських та русинських угруповань. У висновку узагальнено, яким був стан політичних організацій, яких успіхів вони досягнули би своєї роботі, після об'єднання. Тему висвітлено для широкого кола, хоч, для того щоб зрозуміти особливості життя і політику того часу.

Az 1919-es Saint-Germain-i békeszerződés alapján létrejött Podkarpatszka Ruszban élő magyarság a Csehszlovák Köztársaságon belül kisebbséggé vált. Ehhez a társadalmi-politikai helyzethez a helyi politikai elitnek és az érdekartikulációt folytató szervezeteknek is alkalmazkodniuk kellett. Az új államvezetés programja, valamint a különböző nemzetiségek közötti viszony egyre több feszültséget generált a társadalomban, amelynek valamilyen módon hangot kellett adni. Emiatt a terület politikai téren keveset tapasztalt kulturális elitje új szerepkörbe kényszerült, amely ellenzéki magyar politikai csoportosulások létrejöttét hozta magával. A prágai kormány néhány népszerűtlen intézkedésére válaszul a politikai csoportosulásoknak programjaik születtek. A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánya teret engedett a nemzetek politikai érdekképviselőinek, így a fent említett csoportokból hamarosan bejegyzett pártok lettek, amelyek megkezdhették érdekeik (amelyek jobb esetben megegyeztek a helyi magyarságéval) védelmét a csehszlovák törvényhozás különböző szintjein.

A pártok programjaiból, valamint beadványaikból jól kivehetőek a prágai kormány ruszinszkói magyarok körében legnépszerűtlenebb intézkedései, valamint a megoldási javaslatok. Így kutatásunk alapját elsősorban az ezekre a programokra és beadványokra vonatkozó fennmaradt dokumentumok tanulmányozása képezte, használtuk az 1919 és 1938 között kiadott magyar, orosz és ukrán nyelvű sajtóanyagokat, valamint a korszakra vonatkozó szakirodalomból is igyekeztünk meríteni.

Az egyik legkorábban alakult, s az egyik legmarkánsabb irányvonalat képviselő politikai tömörülés a Ruszinszkói Magyar Jogpárt, amelynek vezetője

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának munkatársa, történelem és földrajz szakos tanár.

dr. Korláth Endre, a korszak egyik legjelentősebb kárpátaljai politikusa volt. A párt hivatalos lapja a *Ruszinszkói Magyar Hírlap* volt, amely megjelenésétől kezdve fokozatosan vált a magyar nemzet véleményének legnagyobb kárpátaljai megjelentőjévé. A lapot megjelenésétől kezdve cenzúrázták, ez volt ugyanis az egyik feltétele a működésének, valamint magának a párt bejegyzésének is.¹

A szervezet megalakulását és főbb programpontjait 1920 augusztusában jelentették meg a szervezet lapjában. A párt célja elsősorban a ruszinszkói magyarság politikai, gazdasági és kulturális érdekeinek megvédésére irányult. Ide tartozott továbbá a magyar hagyományok és nemzeti érzelmek ápolása, a magyarság érdekeinek érvényesítése a közéletben, valamint a régió szociális és gazdasági fejlesztése demokratikus eszközökkel.²

A legfontosabb programpontnak a magyarság egy táborba való egyesítését tekinthetjük. A párt nem kívánt más nemzet ügyeibe avatkozni, azonban kereste az együttműködés lehetőségét a többi ruszinszkói párttal. Nem fordított figyelmet sem felekezeti, sem osztály-hovatartozásra. Legfontosabb céljának a magyarság jogainak érvényesítését tekintette.

Programja az egyik legkidolgozottabb volt a ruszinszkói magyar pártok között. Három nagy csoportba gyűjtötték össze a tevékenységük alapját képező kérdéseket.

Az első ilyen a politikai program volt. Ennek főbb pontjai a következők:

- az őslakosság érdekeinek megfelelő autonómia kiépítése,
- Ruszinszkó etnikai alapú határainak kiépítése,
- a közigazgatási beosztás igazságos volta a magyarság szempontjából,
- a vármegyei, városi, községi és egyházi autonómia visszaállítása,
- a párt szabad érvényesülése a választásokon,
- az emberi és szabadságjogok teljes mértékű érvényesítése,
- magyar nyelvű politikai napilap létesítése (*Ruszinszkói Magyar Hírlap*)³

A párt a gazdaság terén is ki kívánta nyilvánítani véleményét, így több ilyen jellegű programpontot is megjelöltek. A legfontosabbak közé tartozott a lakásépítés kérdése, ugyanis több épület is egyre rosszabb állapotba került, elsősorban a városokban. Követelték az igazságos adórendszert, amely legyen egységes a Köztársaság egész területén. Fel kívántak lépni a pénzváltások következtében fellépő esetleges veszteségek megtérítése, valamint az áruzsora eltörlése és a szabad kereskedelem érdekében. Ezek mellett szerették volna szorosabbra fűzni a kapcsolatot a Magyar Királysággal mind gazdasági, mind pedig kulturális téren. Előirányozták a helyes erdőgazdálkodást és legelőhasználatot, valamint a mezőgazdaság – mint a régió fő gazdasági szektorának – támogatását. Továbbá támogatták szakszervezetek létrehozását, a kiscégek fejlesztését.⁴

Programjuk harmadik csoportját a kultúra tárgyköre képezte. Elsősorban az iskolák újraindításáért, a nyelvtörvényben foglaltak betartásáért, a kultúregyesületek szabad működéséért, a magyar nyelvű oktatás fejlesztéséért kívántak dolgozni.

A Ruszinszkói Magyar Jogpárt érdekes jellemzője volt az, hogy több szervezetet is működtetett, amelyek a magyarság érdekeinek védelmét voltak hivatottak képviselni. Ez a tény is kiemelte őket a többi párt közül. Pontosan négy ilyen szervezetet működtettek, amelyek a párt tagjaiból alakultak.

¹ *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1920. aug. 3.

² Uo.

³ *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1920. aug. 3.

⁴ Uo.

Talán a legjelentősebb a jogvédő iroda volt, amely a párt ügyvéd tagjaiból tevődött össze. Feladata a párt tagjainak képviselete különböző politikai, közérdekű, magán-, vagy büntetőjogi ügyben, s az ilyen jellegű sérelmek valamilyen szintű orvoslása volt. Amennyiben a panaszos fél nem tudta anyagilag fedezni az eljárást, a párt ezt magára vállalta.

A második szervezet a szociális ügyi szervezet volt, amely céljának és feladatának tekintette valamennyi ruszinszkói magyar társadalmi (sport, jótékony-sági, közjóléti stb.) szervezet a párt védelme alatt való egyesítését, valamint anyagi támogatását. Szintén kiemelkedő jelentősége volt a gazdasági szaktanácsnak, amely a tömörülés gazda, kereskedő, valamint iparos rétegeiből alakult. Célja az agrár, ipari, valamint kereskedelmi érdekek összeegyeztetése volt a csehszlovák törvényekkel való egyetértésben. Feladatának tekintette továbbá a magyarokat ért gazdasági sérelmek enyhítését. A szervezet szerette volna növelni az anyaországi pénzintézetek befolyását Podkarpatszka Ruszban.⁵

A negyedik ilyen jellegű organizációja a pártnak az ún. közművelődési szervezet volt, amely a párthoz tartozó olyan személyekből alakult, akik a magyar kultúra valamely területén fejtettek ki tevékenységet. Célja az volt, hogy a magyar kulturális egyesületeket egy szövetségbe tömörítse, új szervezeteket alakítson, a már meglévőket pedig, ahogyan a kiáltványban fogalmaztak: „*anyagilag és erkölcsileg támogassák.*”⁶

A párt minden kerületben beindította alapszervezetét, és valamennyi kerületben megjelentek a fenti szervezetek is a magyarság jogainak képviselete érdekében.

1919-ben jött létre az Országos Magyar Kisgazda-, Földműves- és Kispáros Párt. A párt politikai programját és célkitűzéseit három csoportban foglalta össze. Az első a gazdasági követelések csoportja volt. Felszólaltak a földreform, az állattenyésztés fejlesztése, az erdőipar kitermelésének szabályozása, valamint szövetkezetek megteremtése mellett. Fontosnak tartották ezek mellett a szabad kereskedelem, és a versenyképes piac feltételeinek megteremtést, valamint az infrastruktúra fejlesztését.

A második csoportot politikai vonatkozású kérdések alkották. A párt egyik politikai célkitűzése a tisztán etnikai alapon meghúzott határok megteremtése volt. Szintén fontosnak tekintették a régióban élő nációk békés egymás mellett élését és közös politikai fellépését.

1921-ben jött létre Árky Ákos elnökletével a Ruszinszkói Óslakosság Autonóm Pártja, amely elsőként ért el sikereket a választásokon. Programjukat 1921 márciusában hirdették meg. Több pontban is hasonlóságot mutatott a Ruszinszkói Magyar Jogpárt célkitűzéseivel. Főbb pontok voltak: a ruszinszkói lakosság politikai, gazdasági és kulturális érdekeinek egyenlő (valamennyi nemzetiségre kiterjedő) és igazságos védelme. A szociális és gazdasági élet valódi demokratikus alapon való kifejlődése, a békeszerződésben szereplő jogok demokratikus úton való megszerzése és megvédése. Követelték továbbá a határok igazságos, etnikai alapon történő meghúzását, a teljes körű vármegyei, városi, községi és egyházi autonómiát. A hivatalokban ruszinszkói származású tisztviselők alkalmazását, az emberi szabadságjogok teljes körű biztosítását.

⁵ *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1920. aug. 3.

⁶ Uo., 1920. aug. 18.

A gazdaságban az ipari és a mezőgazdasági termékek összhangba hozását; igazságos, és a Köztársaság többi területével egységes adórendszer felállítását; olcsóbb hozzáférést a vetőmagokhoz és mezőgazdasági gépekhez; a fuvarárak csökkentését; szabad dohánytermesztést és gyümölcs-szesztermelést. Lakások építését, munkásjóléti intézmények felállítását; az útlevelkényszer feloldását; a törvények anyanyelven való kihirdetését, valamint a hivatalokban minden nemzetnek a szabad nyelvhasználat biztosítását. Valamennyi nemzeti érzésének szabad ápolását, anyanyelvi oktatást; nemzeti iskolák felállítását.⁷

A Ruzsinszkói Őslakosság Pártja volt az egyik első olyan magyar párt, amely hajlandóságot mutatott a többi Ruzsinszkóban működő párttal való együttműködésre.

A fentiekben felsorolt magyar politikai szervezetek programjain jól látszik, hogy több kérdésben is megvolt az egyetértés, és céljaik sok esetben azonosak voltak. A közös pontokat több síkon is észre lehet venni.

Először is politikai síkon. Valamennyien főként a határkérdéssel, az elmaradt választások miatti politikai érdekképviselő hiányával, a megígért jogok meg nem adásával foglalkoztak. Sérlemzték, hogy az autonómia még mindig nem került megvalósításra, illetve az új közigazgatási rendszer is kivívta nemtetszésüket.

Gazdasági téren a közös pontot főként az adórendszer elítélése jelentette. Megemlíthetjük továbbá a helytelen gazdaságpolitikát, amelyet valamennyien kifogásoltak. Nehezményezték, hogy több ágazatot is elhanyagol a prágai gazdaságpolitika. Felléptek a szakszervezetek megalakítása, valamint a munkások számára történő lakásépítések érdekében.

Kulturális téren az anyanyelvi oktatás, illetve a nemzetiségi nyelveknek a hivatalokban való szabad használata jelentette a közös nevezőt. Mindannyian törekedtek újabb és újabb magyar kulturális szervezet létrehozására és a meglévők támogatására, minél több magyar nyelvű, főként közép- és szakközépiskola megteremtésére.

Azonban az ellentétek is fellelhetők voltak, ugyanis valamennyien arra törekedtek, hogy saját zászlajuk alatt tömörítsék a magyarságot. Ez talán a Ruzsinszkói Magyar Jogpártnak sikerült a legjobban, betudható ez annak, hogy az anyaországból érkező támogatások tetemes része ide folyt be⁸, valamint vezetőjük, dr. Korláth Endre jól hatott a tömegekre, illetve az sem utolsó szempont, hogy a párt újsága az egyik legnagyobb példányszámban megjelenő politikai hetilap volt. Azonban a politikai szervezetek között a követőikért vívott harc még jobban elmélyítette az ellentéteket, amelyeket még más kérdések is növeltek, így a magyarság érdekképviselője lényegesen nehezebb volt.

A magyar pártok között feszülő ellentétek feloldására tett fontos lépés volt az 1920. november 30-án létrejött Ruzsinszkói Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége. Ezt az organizációt a Ruzsinszkói Magyar Jogpárt hívta életre, csatlakozott hozzá a régió két tradicionálisnak nevezetű politikai tömörülése, az Országos Keresztényszocialista Párt és az Országos Magyar Kisgazda-, Földműves- és Kispáros Párt. A szervezet vezetője dr. Korláth Endre lett. Az egyesülésre elsősorban azért volt szükség, hogy ezáltal is erősítsék a magyar érdekek képviselőjét. Azonban nem volt teljes mértékben zökkenőmentes a fúzió. A keresztényszocialisták, valamint

⁷ *Kárpáti Híradó*, 1921. aug. 13.

⁸ FEDINEC CSILLA: *Iratok a kárpátaljai magyarságtörténetéhez*, Forum Intézet–Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002. 12. o.

a kisgazdák is vallottak a Jogpárt által szélsőségesnek tartott nézeteket. A Keresztényszocialista Párt, elsősorban keresztény eszméket valló unióként nemcsak magyar nemzetiségű tagokat fogadott soraiba. Így a Kárpátalján élő többi nemzettel való szoros együttműködés volt egyik fő célja, amitől ekkortájt még mind a Jogpárt, mind a kisgazdák ódzkodtak. Ellentétet jelentett a Kisgazdapárt és a Jogpárt között az, hogy míg az előbbi elsősorban a falusi néprétegek érdekeit képviselte, addig az utóbbi kimondottan a városi polgárság soraiból gyűjtötte tagjait. Az egyesülés azonban mégis létrejött, s a cél elérése, mely nem volt más, mint „... olyan összefüggést teremteni, mely tömegének súlyával ne csak kérni, hanem követelni is tudja nemzeti jogainak elismerését és érvényesítését...”⁹, sikerülni látszott.

Az újonnan létrejött egyesülésnek természetesen megvolt a saját politikai programja, amit szeretett volna minél hamarabb véghezvinni. Célkitűzéseik alapját a már fent említett kérdések képezték. Azonban egy kérdés kiemelkedő szerepet kapott, és sokkal markánsabban jelent meg, mint az eddigiekben, ez pedig nem volt más, mint az autonómia. Az az autonómia, amit már többször is megígért a prágai vezetés, azonban megvalósítására érdemleges lépéseket nem tett. Elsőrendű feladatának tekintette a szervezet – a podkarpatszka ruszi magyar egység megteremtése mellett – az önrendelkezés demokratikus eszközökkel való kivívását a Csehszlovák Köztársaság törvényeinek tiszteletbentartásával. Azonban autonómiatervezetük nem volt, arra hivatkoztak ugyanis, hogy Beneš államfő ígéretet tett annak megalkotására, s majd Ruszinszko lakossága népszavazással dönt, hogy milyen típusú önrendelkezést preferál. Nem kértek a ruszin pártokkal való együttműködésből sem, mivel nem tekintették alkotmányosan megalapozottnak a Podkarpatszka Ruszban működő pártok tevékenységét, hiszen a politikai szerepvállalás választások híján nem volt megvalósítható. Nem zárkóztak el azonban a későbbi közös fellépéstől.¹⁰

A közös lépések ideje pedig hamarabb jött el, mint ahogyan azt a magyar pártok vezetői gondolták. Már 1922 tavaszán egy közös nyilatkozatot adtak ki: a nagyobb ruszinszkoói politikai tömörülések az autonómia ügyében. Kifejtették azon álláspontjukat, mely szerint a kormány programja nem biztosítja a terület számára az autonóm jogokat, amelyek a békeszerződések és a Generalny Statutum értelmében jártak volna. Véghezvittek ugyan bizonyos gazdasági, szociális és kulturális beruházást, azonban az intézkedések nem terjednek ki az önrendelkezési jogra. Nehezményezték továbbá, hogy ki vannak zárva a politikai képviseletből, ugyanis még mindig életben volt a rendkívüli állapot, és nem tartottak választásokat. Mindezek mellett követelték egy szojm összehívását, amely ellátná a terület irányítását, illetve sérelmezték a ruszin népcsoport kettéválasztását. Ugyan válaszul nem hajtott végre érdemleges lépéseket a csehszlovák kormány, a nyilatkozat jelentősége mégis kiemelkedő, hisz az első olyan megnyilvánulása volt ez a podkarpatszka ruszi politikai szervezeteknek, amelyhez nemzetiségtől és ideológiától függetlenül valamennyi párt a nevét adta, mind a ruszin, mind a magyar, valamint a német és a zsidó nációk képviselői.¹¹

A következő momentum, amely a kárpátaljai magyar szervezetek egységét hivatott erősíteni, az 1923 májusában Munkácson megrendezésre került Magyar Nemzeti Kongresszus volt. Az eseményen képviseltette magát az összes ruszinszkoói magyar

⁹ Ruszinszkoói Magyar Hírlap, 1920. december 15.

¹⁰ Uo.

¹¹ Kárpáti Híradó., 1922. március 29.

párt, valamint a Zipser Deutsche Partei, amely a német ajkú kisebbség érdekeit védte, továbbá a szlovenszki magyarság képviselőjében megjelent Petrogalli Oszkár, a *Prágai Magyar Hírlap* főszerkesztője.¹² Elsősorban a kisebbségeket veszélyeztető kérdésekről esett szó. Valamennyi párt sajátos megközelítésből vizsgálta a problémás pontokat, és ez alapján fejtették ki véleményüket. Nagy port kavart Korláth Endre, a Ruszinszki Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége vezetőjének beosztója. Ebben elmondta, hogy nem ruszin, hanem ruszinszki autonómiára van szükség, tehát nem támogatja sem ő, sem szervezete a ruszin kisebbség önálló autonómista törekvéseit. Szólt arról a széthúzásról, amely az általa vezetett szövetségen belül megy végbe. Ezért meglátása szerint elsősorban az egyre inkább szociáldemokrata irányba húzó munkásság, valamint a saját érdekvédelmi szervezeteket alakító, ahogyan ő nevezte, „zsidó vallású magyarság”¹³ okolható. Megfogalmazta továbbá, hogy elsőszámú célkitűzésük ezek után is a magyar nyelv és kultúra védelme, valamint a régió gazdasági fejlesztése. Ez utóbbival kapcsolatos azon követelések sora, amelyet a kongresszuson jelen lévő pártok egyhangúan elfogadtak. Ezek a következők voltak:

1. ugyanolyan termelési és értékesítési feltételek biztosítása, amelyek a Köztársaság többi részén is adva vannak;
2. szabad, és mindenki számára nyitott, valamint versenyképes piac biztosítása;
3. a Podkarpatszka Rusz, valamint a többi csehszlovák terület közötti díjtételek kiegyenlítése;
4. egységes adórendszer bevezetése;
5. az ipari és mezőgazdasági cikkek állami szállításának mértéke legyen arányos a lakosság számával.¹⁴

A gazdasági követelések mellett szintén fontos helyet foglalt el az oktatás helyzetének kérdése. Ezt a legátfogóbban Hokky Károly, a Keresztényszocialista Párt vezetője vázolta beszédében. Kifogásolta, hogy egyre inkább visszaszorul a magyar nyelvű elemi, valamint óvodai oktatás. A középiskoláknak pedig egyre kevesebb hányadában használják a magyar nyelvet, olyan szakiskolák pedig már alig vannak, amelyek anyanyelven biztosítanának képzést.

Arra hivatkozott, hogy a Saint Germain-en-Lay-i békeszerződésben biztosítva van a kisebbségek jogainak védelme, amelyhez hozzá tartozik az anyanyelven történő oktatás is, hisz e nélkül rendkívül nehéz egy nemzet fennmaradása.¹⁵

Mindezek a tervezetek és programok azonban nem érthették el céljukat, amíg a pártok nem vehették ki részüket az ország politikai életéből, ehhez azonban szükség volt a választások megrendezésére. Így mindaddig nem volt tapasztalható előrelépés sem társadalmi, sem gazdasági, sem pedig politikai problémák megoldása terén, amíg Podkarpatszka Rusz nem tudott képviselőket delegálni a szenátusba, illetve a parlamentbe.

Az első választást a területen 1924-ben rendezték meg. Ekkorra már feloldották a rendkívüli állapotot, és megfelelő politikai légkör alakult ki az esemény megrendezéséhez. A Ruszinszki Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége a választásokon a Ruszinszki Őslakosság Autonóm Pártjának zászlaja alatt indult, arra

¹² FEDINEC CSILLA: Kárpátalja történeti kronológiája. 1918–1944. Fórum Intézet, Dunaszerdahely, 2002, 111. o.

¹³ *Ruszinszki Magyar Hírlap*, 1923. május 10.

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. máj. 10.

hivatkozva, hogy ily módon igyekeznek szorosabbra fűzni a magyar egységet. Vállalkozásuk tulajdonképpen sikeresnek mondható, hisz az egyetlen olyan magyar tömörülés volt, amelynek sikerült képviselőt delegálnia a szojmba és a szenátusba. Összesen 28 113 szavazatot sikerült szerezniük, ez elegendő volt ahhoz, hogy képviselőnek Korláth Endrét, szenátornak pedig Egry Ferencet delegálják.¹⁶ A választási eredményekkel azonban korántsem voltak megelégedve. Korláth Endre így nyilatkozott az eredményekről: „A jelenlegi választási eredménynek egyáltalán nem tudok örülni, mert a lezajlott választás során olyan elemi erővel tört ki a népelkeseredés, hogy az végzetessé lehet az itteni egész berendezkedésre és könnyen forradalmivá válhatik, pedig forradalmakból nekünk már épp elég volt.”¹⁷ Ezt a nyilatkozatot valószínűleg az a tény szülte, hogy a kárpátaljai szavazatok többségét a Csehszlovák Kommunista Párt szerezte meg, ezáltal egyértelművé vált, a baloldali gondolkodás vezető szerepet játszik a régió lakosságának körében. Azonban miután sikerült képviselőket juttatni a törvényhozásba, megteremtődhettek a feltételek a sikeres politizálásra Podkarpatszka Rusz számára is.

Így Ruszinszko és a magyarság mindennapjait meghatározó problémák a prágai vezetés elé kerülhettek. Mindkét politikus már első beszédében tolmácsolta a régió követeléseit a törvényhozás irányába. Nehezményezték azt, hogy az autonómia még mindig nem jött létre, követelték az podkarpatszka ruszi vezetés azonnali leváltását, sojzm felállítását, felvetették az állampolgári ügyek rendezetlenségét, a nehéz gazdasági helyzetet, a vallási élet kuszaságát, valamint követelték, hogy a közigazgatás és a kormányzat „adassék az óslakosság kezébe”.¹⁸

A kérések azonban sok esetben zárt ajtókra találtak. Mindeközben pedig a magyarságon belüli széthúzás egyre nagyobb méreteket öltött, és a Ruszin Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége már nem volt képes ellátni feladatát az egység megteremtésére nézve. Egyre inkább érett a helyzet egy új, az eddiginél szorosabban egyesített magyar politikai tömörülés létrehozására.

A helyzet enyhítését célozta az 1925. január 6-án elfogadott érsekújvári egyezmény, amelynek értelmében létrehoztak egy pártközi Vezérlő Bizottságot. Az egyezményt aláírták az Országos Keresztényszocialista Párt, az Országos Kisgazda Párt, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt, a Zipser Deutsche Partei, illetve a Ruszinszkói Ellenzéki Magyar Pártok Szövetségének képviselői. Azonban ez az intézkedés sem hozta meg a várt eredményt.¹⁹

Az 1925. április 5-én megjelent *Ruszinszkói Magyar Hírlap* hasábjain a Keresztényszocialista Párt vezetői, Szilassy Béla és Szentiványi József a Ruszinszkói Ellenzéki Magyar Pártok Szövetségéhez fordultak, hogy szükség van egy egységes magyar pártra, ugyanis egyre inkább a széthúzás lesz úrrá a politikai életen: „... egy elnyomott nemzet csak úgy védekezhet sikeresen a hatalom napról napra megújuló támadásai ellen, ha egységes vezetésnek veti alá magát” – mutattak rá a cikkben.²⁰

A kezdeményezést hamar siker koronázta, ugyanis 1925 szeptemberében egész Kárpátalján megjelentek a felhívások a Magyar Nemzeti Párt megalakításával kapcsolatban.²¹ 1925. október 18-án pedig már a párt programját olvashatták a lapokban. Legfontosabb céljuknak a szlovenszkói és ruszinszkói magyarság

¹⁶ Нариси історії Закарпаття Ред. кол. І. Гранчак та ін. «Закарпаття» Ужгород, 1995 ст. 193.

¹⁷ FEDINEC Cs. i.m., 2002, 139. o.

¹⁸ Kárpáti Híradó, 1924. ápr. 11.

¹⁹ FEDINEC Cs. i.m., 2002, 144. o.

²⁰ Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1925. ápr. 5.

²¹ FEDINEC Cs. i.m., 2002., 154. o.

érdekeinek képviselését, valamint egy szervezetbe való egyesítését tekintették. Ezek mellett szeretnék volna mozgósítani a politikailag inaktív magyarságot. Programjukat a következő pontokban fogalmazták meg:

1. A magyarság teljes politikai egységére való törekvés.
2. Gazdasági érdekvédelmi szervezetek létrehozása és működtetése.
3. Harc a nemzeti és kulturális elnyomás ellen, a Csehszlovák Köztársaság törvényeinek teljes tiszteletben tartása mellett.
4. A jelenlegi kormányzó többség és a kormány megbuktatása minden demokratikus eszköz felhasználása révén.
5. Egyetértésre törekvés más kisebbségekkel, közös politikai harc; autonómia megszerzése Szlovenszko és Ruszinszko részére.²²

Az új párt hamarosan a legnépszerűbb magyar politikai tömörülés lett Podkarpatszka Ruszban, és mind az 1925-ös, mind az 1929-es választáson sikerült képviselőket, valamint szenátorokat delegálnia a törvényhozásba.²³

A párt politikai aktivitását támasztja alá az a felhívás, amellyel az 1926-ban kiadott új nyelvtörvényre reagált, s amelynek értelmében minden kisebbség használhatja nemzete nyelvét az államigazgatás különböző szintjeinek hivatalaiban. Felhívta a magyar lakosság figyelmét, hogy a törvény adta jogokkal minden körülmény között éljenek, különös tekintettel a bírósági tárgyalásokra, amennyiben pedig valakit valamilyen sérelem ér, forduljon a párthoz, ami teljes körű segítséget igyekszik nyújtani.²⁴

A Magyar Nemzeti Párt úgy szeretett volna eredményeket elérni, hogy feltételekhez szabta a kormány támogatását. E feltételek közé tartozott többek között az, hogy minden, kisebbségek ellen irányuló kormányzati intézkedést azonnal be kell fejezni, nemzeti egyenjogúságnak kell érvényesülni. Kijelentették, hogy kizárólag polgári kormányt hajlandók támogatni. Követelték a Magyar Nemzeti Párt bevonását a pártközi parlamenti bizottságba, az autonómia azonnali kiépítését, az állampolgársági ügyek rendezését, a földosztás igazságos végrehajtását. Ezekből a követelésekből természetesen engedniük kellett, hiszen a prágai vezetés mindezt nem valósíthatta meg, a párt pedig nem szeretett volna kiszorulni a törvényhozásból, így szükség volt a kompromisszumokra.

Kompromisszumokra pedig nemcsak a kormánnyal volt szükség, hanem a másik Podkarpatszka Rusz területén élő nemzettel is, a ruszinokkal is. Erre való törekvésüket bizonyítja az, hogy a Központi Ruszin Nemzeti Tanács a nagyzsupa létrehozása elleni tiltakozó kiáltványához csatlakozott mind a Magyar Nemzeti Párt, mind a Ruszinszkoí Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége. Így ír erről a *Ruszinszkoí Magyar Hírlap*: „... megyünk velük a közös szabadságért, mint őseink... ha a ruszin nemzeti tanács kimondja a cselekvést, mi ott leszünk, mert kényszerít az élet, s cselekedni fogunk, mert cselekednünk kell.”²⁵

Természetesen a ruszin és a magyar politikusok közötti ellentétek nem múltak el, hiszen mindannyian a saját nemzetük által vezetett autonómiát szeretnék volna megteremtteni oly módon, hogy abba a másik náció vezetőinek minél kevesebb beleszólásuk legyen. Így néhány közös interpellációt és hangzatos kiáltványt leszámítva, az ellentétek továbbra is léteztek, és a revíziós törekvések erősödésével egyre nagyobb mértéket öltöttek, ezáltal jócskán megnehezítve Podkarpatszka Rusz amúgy is kényes helyzetét.

²² *Ruszinszkoí Magyar Hírlap*, 1925. okt. 18.

²³ *Написи історії Закарпаття* Ред. кол. І. Гранчак та ін. «Закарпаття», Ужгород, 1995 ст. 194. см.

²⁴ *Ruszinszkoí Magyar Hírlap*, 1926. április 18.

²⁵ Uo., 1927. feb. 27.

Az 1930-as években új témák kerültek terítékre. Kárpátaljáról a törvényhozásba delegált politikusok az autonómia már egy évtizede húzódozó kérdése mellett főként az állampolgárság megadásával, valamint a keserves helyzetben lévő ruszinszkói mezőgazdaság problémájával foglalkoztak. Grosschnid Géza szenátor az állampolgárság megadásával kapcsolatban nyújtott be interpellációt, amelynek fontossága abban rejlett, hogy valamennyi kárpátaljai párt csatlakozott hozzá. Így volt ez Füssy Kálmán szenátor javaslata esetén is, amely a rendkívül rossz helyzetben lévő mezőgazdaság megsegítését irányozta elő.

Ruszinszkóban a Magyar Nemzeti Párt, a prágai törvényhozásban pedig elsősorban Korláth Endre képviselő, valamint Hokky Károly szenátor végzett jelentős munkát.

A Magyar Nemzeti Párt ungvári választmánya 1933-ban egy sor követelést intézett a kormányhoz. Ebben kérték a moratórium kiterjesztését Kárpátalján a kisiparosokra és a kiskereskedőkre, valamint a csődtörvény felfüggesztését, hivatkozva a rossz gazdasági helyzetre. Követelték a szociális terhek revízióját, a kamatterhek csökkentését, valamint az árvíz, illetve más elemi csapások által sújtott területek azonnali segélyben való részesítését.²⁶ Követelésük nagy részét teljesítették a csődtörvény eltörlése kivételével, a kért segélyeket az állam hamarosan folyósítani kezdte. Infrastrukturális fejlesztések sora kezdődött el, amelyet valamennyi politikai képződmény kedvezően értékelt. A kívánt autonómia megvalósítása továbbra is késett, annak ellenére, hogy a kárpátaljai képviselők és szenátorok állandó javaslataikkal és interpellációikkal bombázták a törvényhozást, azonban csak további ígéreteket és kifogásokat kaptak válaszul.

Míg Prágában az autonómiát igyekeztek kieszközölni, addig régióinkban továbbra is jellemző volt a széthúzás. Ezen igyekezett enyhíteni folyamatosan a Magyar Nemzeti Párt. 1935-ben a *Kárpáti Magyar Hírlap* oldalain fordult a „zsidó vallású magyarokhoz”, hogy térjenek vissza a közös politizálás talajára, s a Magyar Nemzeti Párton belül egyesülve lépjenek fel a magyarság érdekében. „*Térjetelek vissza abba az őslakó közösségbe, amely a ti éltetőtök is*” – hangzottak a buzdító szavak 1935 májusában. A párt célja ezáltal nem csupán a magyar egység létrehozása volt, hanem a közelgő választásokra szerette volna megerősíteni pozícióit. Ám a zsidó kisebbség igyekezett kerülni a közösködést egy olyan párttal, amit az a Magyar Királyság támogatott, amelynek társadalmában egyre erősebb lett az antiszemitizmus.

Az 1936-os évben felmerült egy újabb fordulat lehetősége a csehszlovákiai magyar politikában, ugyanis február 28-án Pozsonyban a szlovenszkói és kárpátaljai magyar pártok tárgyaltak egy egységes magyar párt létrehozásáról.²⁷ Ezt a gondolatot a Korláth Endre köré csoportosuló politikusok nem helyeselték. A *Kárpáti Magyar Hírlapban* így adnak hangot véleményüknek: „*Ezt a bevált rendszert, mint amilyen a mi pártszövetségünk..., nem lenne célirányos felcserélni olyan rendszerrel, amely esetleg eredményeiben és következményeiben elszigetelhetné a magyarságot az őslakos polgártársaitól való együttműködéstől. Kárpátalja autonómiáját csakis az őslakos egység harcolhatja ki.*”²⁸

A fenti kijelentések ellenére az 1936. június 21-én Érsekújváron megalakult Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt (Egyesült Magyar Párt) alelnöke Korláth Endre lett. A párt célul tűzte ki: harcolni Szlovenszkó és

²⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1933. júl. 9.

²⁷ FEDINEC CSILLA:, i.m., 2002, 252. o.

²⁸ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1936. január 17.

Kárpátalja függetlenségéért oly módon, hogy minden nemzetnek legyen lehetősége az önkormányzatra. Négy alapelve volt a pártnak: nemzeti eszme, keresztény valláserkölcsi szemlélet, szociális igazságosság, demokrácia.²⁹ Tevékenységüket azzal kezdték, hogy egy feljegyzést nyújtottak át Milán Hodža miniszterelnöknek a kárpátaljai magyarság panaszaiával.³⁰ Működésüket a kormányzat nem nézte jó szemmel, több gyűlésüket is betiltották, a párt több tagja ellen is bírósági eljárást indítottak.

Az Egyesült Magyar Párt célkitűzései között előkelő helyet foglalt el a magyar nyelvű oktatás kérdése. Erről tanúskodik az 1937 szeptemberében Beregszászon tartott kárpátaljai kerületi nagygyűlés, amelyen Hokky Károly szenátor hívta fel a figyelmet arra, hogy több mint háromszáz magyar ajkú pedagógusra lenne szükség Kárpátalján, azonban a tanárképzéssel foglalkozó intézetek zömében nem a magyar nyelvet használták.

Ez a politikai tömörülés is szívügyének tekintette az autonómia kivívását, erről tanúskodik dr. Korláth Endrének, a párt alelnökének mondott beszéde a prágai nemzetgyűlésben. Felszólalásában a prágai kormány „adósságait” több pontban foglalta össze, ezek közé tartoztak a békeszerződésben kikötött kisebbségi jogok, a nemzetközileg szavatolt autonómia, valamint az önkormányzat Szlovénia részére.³¹ Az Egyesült Magyar Párt ilyen megnyilvánulásaira azonban a válasz továbbra is csupán a már évekkal azelőtt megígért új nemzetiségi törvény (statútum) kihirdetése időpontjának újabb elhalasztása volt.

A podkarpatszka ruszi belső politikai széthúzásnak is igyekezett az új magyar párt elejét venni. Ezt akár sikeresnek is mondhatjuk, hiszen az 1935 májusában megrendezett választásokon a kárpátaljai magyar szavazók 94, 8% a párt mellett tette le voksát. Sietve ki is jelentették a kárpátaljai magyar lapokban, hogy a régió magyarságának egyetlen és hivatalos képviselője – a választások eredményeinek értelmében – az Egyesült Magyar Párt.³²

Előrelépés történt a Csehszlovák Köztársaság területén élő más nemzetekkel való kapcsolattartás terén is. 1938. július 1-jén – számol be róla a *Kárpáti Híradó* – az Egyesült Magyar Párt és a Szepesi Németek Pártja képviselőinek Pozsonyban tartott közös ülésén egy nyilatkozatot fogalmaztak meg Milan Hodža miniszterelnök irányába, amelyben sérelmezték, hogy még nem készült el a nemzetiségi törvény. Elhatározták továbbá, hogy folytatják a harcot az autonómiáért.³³

A ruszinokkal való együttműködés terén azonban jelentős hiányosságok voltak tapasztalhatóak. „... az autonómiával kapcsolatban továbbra is ragaszkodunk ahhoz az álláspontunkhoz, hogy az autonómia minket is megillet, mert a békeszerződés szerint ez nem csak a rutén nép kiváltsága, hanem a Kárpátok alatt lévő – többségében rutén területen élő – többi népnek is joga. E megvalósítandó autonómia keretében meg fogjuk találni a megegyezést a rutén néppel”³⁴ – hangzott Korláth Endre beszéde, ami többé-kevésbé vázolja a két nemzet közötti ellentétek mibenlétét. Azonban a mondtak azon része, miszerint „megtalálják a megegyezést a rutén néppel”, már a beszéd elhangzásakor sem bírt erős alappal, hisz az 1938-as évre teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy mindkét nemzetiség képviselői eltérően képzelik el területünk további sorsát. A müncheni egyezmény aláírásával (1938. szeptember 29–30.) az ellentétek

²⁹ Uo., 1936. június 22.

³⁰ Uo.

³¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. márc. 30.

³² *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. jún. 3.

³³ *Kárpáti Híradó*, 1938. júl. 2. 1. o.

³⁴ Uo., 1938 július 1.

már csillapíthatatlanná váltak. 1938. szeptember 4-én megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács, október 7-én pedig a Magyar Nemzeti Tanács, amelyet a magyar nemzet csehszlovákiai képviselői szervének tekintettek. Az októberi komáromi tárgyalásokon már ez a tömörülés képviselte régióink magyarságát.

Ezekben a hónapokban a közélet alakulását talán a *Kárpáti Magyar Hírlap*-ban 1938 októberében megjelent írás jellemezte legjobban: „*Kárpátalja közléte egyre zajosabb, bonyolultabb. A lakosság a legnagyobb bizonytalanságban éli napjait, megállt a gazdasági vérkeringés, megállt az üzleti forgalom, senki sem tudta, mit hoz a holnap, milyenek lesznek Kárpátalja határai*”³⁵

A politikai pártok, köztük a magyar tömörülések munkájának az 1928. október 27-én Kárpátalja élére került Avgusztin Volosin október 29-ei rendelete vetett véget, amelyben betiltotta a szervezetek működését.³⁶ Működésüket a politikai szervezetek majd csak az 1938. november 2-ai első bécsi döntés után, a Magyar Szent Korona Fennhatósága alatt kezdték meg újra.

Amint a fentiekből láthatjuk, a podkarpatszka ruszi magyar politikai pártok széles körű tevékenységet folytattak a csehszlovák érában. Munkásságuk a politikai, gazdasági, valamint kulturális kérdésekre egyaránt kiterjedt. Mindeközben több tényező is nehezítette fellépésüket, gondolhatunk itt a magyarságon belül dúló ideológiai vagy néha felekezeti feszültségekre, vagy a prágai kormány állandó halogatására. Mindent egybevéve, a magyar politikai szervezetek kisebb-nagyobb eredményeket elérve – amelyek talán a ruszin pártokkal összefogásban nagyobbak is lehettek volna – megfelelően szolgálták a magyarság érdekeit a közel két évtizedes csehszlovák uralom alatt.

IRODALOM

Korabeli források:

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár fondjai:

- 48 - Крайовий секретаріат партії «Автономно-землеробська спілка» (АЗС) 1920-1939
- 1134 - Центральна Руська Народна Рада, м. Ужгород
- 1139 - Крайовий секретаріат чехословацької національної демократичної партії, м. Ужгород, 1936-1938
- 1143 - Руська національно-автономна партія, 1937-1938
- 1145 - Окружний секретаріат соціал-демократичної партії, м. Хуст, 1926-1938
- 1146 - Християнсько-народна партія, м. Ужгород, 1920-1938

Korabeli sajtó:

- Kárpáti Híradó, Ungvár, 1924–28, 19378–38
- Kárpáti Magyar Hírlap, Ungvár, 1926–1938
- Kárpátaljai Magyar Gazda, Ungvár, 1925–1932
- Magyar Élet, Munkács, 1937
- Magyarság, Budapest, 1938–1941
- Prágai Magyar Hírlap, 1923–1938
- Ruszenszkoí Magyar Hírlap, 1921–1926
- Нова Свобода, Ужгород, 1937–1941

³⁵ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. okt. 7.

³⁶ Стречо П.: Карпато-Українська Держава, Львів, репринтне видання, „За вільну Україну”, 1994, стр. 67.

Русский Вестник, Ужгород, 1938–1939
 Русский Народный Голос, Ужгород, 1937–1941
 Українське слово, Ужгород, 1938–1941
 Ukrán nyelvű könyvek:

СТРЕЧО П.: Карпато-Українська Держава, До історії визволення боротьби карпатських українців у 1938-1939 р., Львів, репринте видання, „За вільну Україну” 1994
Нариси історії Закарпаття Ред. кол. І. Гранчак та ін. «Закарпаття», Ужгород 1995
 РОКАР М.: Політичні партії на Закарпатті у міжвоєнний час, Ужгород 2006

Magyar nyelvű könyvek:

A Szlovákkérdés a XX. században. Szerkesztette: Jacek Baluch, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994.
 ANGYAL B.: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936. Fórum Ki-sebbségi Intézet, Lilium–Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
 BERNÁTH J.: A történelem tanítása – gyakorlatok a történelemtanítás módszertanából. Nemzeti Tankönyv-kiadó, Budapest, 1997.
 BOTLIK J.–DUPKA GY.: *Ez hát a hon... tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Mandatum–Univerzum, Budapest, 1991
 BOTLIK J.: *Egestas Subcarpathica, Adalékok az Északkeleti-felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi törté-netéhez.* Hatodik Sip Alapítvány, Budapest, 2000
 BOTLIK J.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. 1918–1945,* Nyiregyháza, 2005.
 BOTLIK J.–DUPKA GY.: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Budapest, 1993
 DIÓSZEGI I., HARSÁNYI I., KRAUSZ T., NÉMETH I.: *20. századi egyetemes történelem 1890–1945. I. kötet,* Korona kiadó Budapest, 1997
 DIÓSZEGI I.: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939.* Gondolat, Budapest
 DR. BENDA M.: *Egyesületi és társadalmi élet Bereg-megyében. Beregszászi Nyomda és Kiadóvállalat,* 2004.
 DUPKA GY.: *Autonómia törekvések Kárpátalján.* Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2004.
 DUŠAN K.: *Szlovákia története,* Kalligram, Pozsony, 2001
 FEDINEC CS.: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez.* Fórum Intézet – Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2001
 FEDINEC CS.: *Kárpátalja történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Dunaszerdahely, 2002
 GLATZ F.: *A magyarok krónikája.* Officina Nova, Budapest, 2000
 HALMOSY D.: *Nemzetközi szerződéses 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,* Budapest, 1966
 HORVÁTH CS.: *Az újkor és a XX. század története.* Pécs, 1999
 KATONA A.–SALLAI J.: *A történelem tanítása.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
 L. NAGY ZS.: *Magyarország külpolitikája a 30-as években.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995
 MARINA GY.: *Ruténsors – Kárpátalja végzete.* Patria Publishing Co. Ltd., 1977
 NIEDERHAUSER E.: *Kelet-Európa története. Hírtörténelem – MTA Történet-tudományi Intézet,* Budapest, 2001
 PALOTÁS E.: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Osiris kiadó, Budapest, 2003
 ROMSICS I.: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
 S. BENEDEK A.: *A ruszinok, gens fidelissima.* PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2001.
 TILKOVSKY L.: *Revízió és nemzetiségpolitika 1939–1944.* Budapest, Akadémia Kiadó, 1967
 VOITH GY.: *20 év története,* Munkács, 1930
 ZSELCZYK B.: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

MOLNÁR FERENC*

A máramarosi határvidék hadászati problémái az 1849. évben

Rezümé Tanulmányom a máramarosi határvidék hadászati problémáit vizsgálja az 1849. évben. Az itt szolgálatot teljesítő honvédek a Kazinczy Lajosról elnevezett 19. hadosztály kötelékébe tartoztak. Máramaros határvédelmét ellátó katonák, többségében a Kazinczy-hadosztály 1. dandárjában voltak besorozva. Munkám ez utóbb nevezett csapat egység történetét elemezve foglalkozik az 1. dandár katonáinak hadi életével és problémáival, illetve a helyi ruszinok szabadságharcral kapcsolatos tevékenységeivel. Kutatásom anyagát azok a levéltári dokumentumok képezték, amelyek a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlegének 1000. fondjában találhatóak.

Резюме Стаття дає огляд і військові проблеми території Марамароша, який знаходиться на кордоні Угорщині. Хонведи, які тут служили, належали до 19. дивізії імені Лайоша Казинці. Солдати, які захищали кордон Марамароша, у більшості служили у 1. бригаді дивізії Казинці. Моя робота розглядає військове життя і проблеми першої бригади та діяльності міських русинів під час угорської боротьби за свободу. Мої дослідження базуються на документах, які знаходяться у 1000. фонді Березівського відділення Державного Архіву Закарпатської області.

Az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc történelmünk egyik legnagyobb jelentőségű eseménye volt. Magyarország-szerte olyan politikai és harci események, fordulatok történtek ekkor, amelyek értéke ma is érezteti hatását. E két év során indult meg az a megállíthatatlan reformmozgalom, amely a Habsburg-önkéntesen keresztül mind politikai, mind pedig harci sikon igekezett utat törni magának.

A forradalmi nemzedék lavinája megállíthatatlannak tűnt. Országszerte jelentkeztek harcra azok a magyar hazafiak, akik ráéreztek a szent ügy fontosságára. Nem volt ez másként az akkori Máramaros vármegyében sem.

A 19. honvédhadosztály rövid története

A fent említett megye a Kárpátokban húzódó magyar–galíciai határszakasz mentén terült el. Az itt állomásozó határőrcsapatok történetébe nyújt betekintést a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlegén található 1000. levéltári fond, amely egyben a 19. honvédhadosztály 1. dandárjának iratait is tartalmazza. Ebből a dokumentumgyűjteményből fontos adatokat tudhatunk meg a térségben szolgálatot teljesítő honvédszolgálatokról.

Magyarországon a hadseregszervezés teljes lendülettel Jellasics hadainak kiverése után indult meg, amikor 1848 októberében nyilvánvalóvá vált, hogy előbb-utóbb számolni kell a császári–királyi csapatok fő erőinek támadásával¹. 1848. szeptember 27-én a magyar kormány 16 honvédzászlóalj felállítását rendeli el. Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros ezen utasítás értelmében a 21. honvédzászlóaljba küldte újoncait. Az utóbb nevezett katonai egység parancsnokává gr. Dessewffy

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakos, 5. évfolyamos hallgatója.

¹ KEDVES, 1992, 8. o.

Károly őrnagyot nevezték ki, de helyét nem foglalta el. Így november 29-től Martiny Frigyes lett a parancsnok, aki e tisztségét 1849 nyaráig töltötte be².

1848 végén –1849 elején a mai Kárpátalja területén állomásozó csapatok fő funkciója a határvédelem volt. Például 1848 decemberében a 21. és 22. honvédszászlóaljakat a Vereckei-hágó védelmére rendelték ki. Hasonlóan a 22. honvédszászlóalj őrizte novemberben Máramaros határát Rapaics Dániel vezetésével. Ugyancsak e határ védelmének céljából lett elrendelve a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj megalakítása, amelynek feladatával Várady Gábor lett megbízva. Utóbbiból alakult meg a 105. honvédszászlóalj³.

Meg kell említeni, hogy a szabadságharcban szolgáló alakulatok 1848 őszén és telén ad hoc jelleggel alakultak meg az országnak a belső lázadások⁴ és külső támadások által veszélyeztetett részein. Északkelet-Magyarország védelmét az I. magyar hadtest⁵ látta el. Megalakulásában fő szerepet játszott a lemergi főhadparancsnokságból induló gr. Franz Schlik altábornagy támadása.

A 19. hadosztály megalakulásának fő oka – az I. magyar hadtesttel összhangolva – a határvédelem volt. Ezt mind a szakirodalom, és mind az 1000. fond iratai alátámasztják; illetve tudósítanak a Galíciában állomásozó Barco tábornok által vezetett 4. Deutschmeister ezred 1. zászlóaljához tartozó ellenséges, a levéltári iratokban „oros” vagy „muszka” csapatoknak nevezett egységek betöréséről.⁶ Ezek a lokális jellegű támadások Máramaros vidékét főként 1849 telén és tavaszán érték. A magyar hadügyminisztérium a fent nevezett galíciai támadások ellensúlyozására és a Zempléntől Máramarosig terjedő határszakasz védelmére elrendelte a 19. hadosztály két dandárjának megalakítását. Az 1. dandár parancsnoka Zurics Ferenc, a másodiké Lázár Vilmos lett. Míg előbbi 1849. február 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka lett, addig Lázár Zemplén, Bereg és Ung határait őrizte. A két parancsnoknak teljhatalma volt az alakulataik felett⁷.

A 19. hadosztály 3. és 4. dandárjáról az alábbi – általam felkutatott – levéltári dokumentum tudósít: *„Debreczen, April 16^{án} 1849. Kassán felállítatik a 19^{dik} hadosztály 3^{dik} és 4^{dik} dandárja; a főparancsnokság ez egész hadosztály felett a magos kormány által Bikkesy alezredes urra bízott. Ez intézkedés legkevésbé sem másítja önnek utasítás szerinti állását; csak köteles leend ezentúl őrnagy ír félhavonként a létszám és az elhelyezkedési kimutatást mondott hadosztály parancsnokságának beküldeni⁸.”* Az irat által említett Bikkesy-Heinbrucher Alajost 1849. április 25-én ezredessé léptették elő. Május végén pedig a függetlenségi nyilatkozattal Londonba küldték, ahol azonban az angol kormány nem fogadta⁹.

² FAKÁSZ M.–FAKÁSZ J., 2002, 20–21. o.

³ FAKÁSZ M.–FAKÁSZ J., 2002, 40–44. o.

⁴ Máramarosban ilyen jellegű lázadások voltak a román ellenszegülők megmozdulásai. A lázadások megfékezésére és megelőzésére 1848. augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezték ki kormánybiztosnak (FAKÁSZ M.–FAKÁSZ J., 2002, 21–23. o.; HERMANN, 1998, 35. o.)

⁵ Az I. magyar hadtest története az alakulástól a fegyverletételig több jól elkülöníthető szakaszra tagolható. Ezt megelőzően az I. magyar hadtest is különböző neveken szerepelt, illetve 1848. december közepéig azzal nem is rendelkezett. Ebben a kezdeti időszakban leggyakrabban „Pulszky-hadtestként” emlegetik. 1849. január közepéig terjedő időszakban több elnevezéssel is szerepel a hadtest. Leggyakrabban a „Felső-magyarországi mozgó hadsereg”, illetve az „északi mozgó hadsereg néven”. 1849. január közepétől a februári sorszámozásig a hadtest „felső-tiszai” jelzővel szerepel.

⁶ FAKÁSZ M.–FAKÁSZ J., 2002, 40–44. o.; CSATÁRY, 1999, 47–50. o.

⁷ FAKÁSZ M.–FAKÁSZ J., 2002, 44–47. o.

⁸ 1000. fond, 1. opisz, 30, jegy.hr. (1849. ápr. 16, Magyar Hadügyminisztérium, Debrecen)

⁹ BONA, 1987, 113. o.

'49 nyarára a Felső-Magyarországon harcoló erők már önálló hadsereget képeztek. Ide tartozott az előbb említett felső-magyarországi hadtest, a lengyel légió, valamint a Munkács központtal szerveződő, Kazinczy ezredes vezette 19. (tartalék) hadosztály. Parancsnoka Dembinski, majd Wsocki volt. A felső-magyarországi hadtest és a lengyel légió az oroszok elől visszavonulva a Duna-Tisza közén egyesült a tartalék hadtesttel, és annak parancsnoka Perczel tábornok alárendeltségébe lépett. Így jött létre a Tiszai hadsereg¹⁰.

Zurics 19. hadosztály szervezését május 29-től már alezredesi minőségben látta el¹¹. Zurics Ferenc dandárparancsnok mellett a 19. hadosztály további szervezésében fontos szerepet játszott a vértanúhalált halt Kazinczy Lajos is, akit június 2-ától a Máramaros, Bereg és Ung vármegyék területén állomásozó összes haderő parancsnokává neveztek ki. Kazinczy fő feladata az volt, hogy a 19. hadosztály szervezési munkálatait kellőképpen ellássa. Ámde még mielőtt a szervezés munkálatai kellőképpen előrehaladtak volna, az oroszok átkeltek a Tiszán, s ezzel lehetetlennek tűnő helyzetbe hozták Kazinczyt¹².

Június 30-án a 19. hadosztály parancsnoka Bemhez fordult, s felajánlotta hadosztályát az erdélyi hadsereg támogatására. Bem visszautasította ezt a segítséget¹³, s parancsba adta Kazinczynak, hogy az oroszok háta mögött igyekezzen zavart kelteni. Július 15-én egy újabb parancs Knezich hadtestéhez csatolta a 19. hadosztályt. Egy héttel később Kassa esetleges megszállására utasítja Mészáros. Se ebből, se abból nem lett semmi.

Végül 1849. augusztus 6-án a Kazinczy-hadosztály otthagyja Munkácsot, hogy Erdélybe vonulva egyesüljön Bem seregével (ezt a parancsot Görgey hozta). De már késő volt, mert Lüders előrenyomult Segesvár irányába, s eme tettével megghiúsította Bem terveit. A lengyel-magyar szabadsághős július 31-ei veresége után Nagyszében felé fordult, s így többé nem is találkozhatott Kazinczyval.

Kazinczy távozása után a Felvidéken csupán Rembowski őrnagy különítménye maradt, amelyet augusztus 15-én Ungvárnál vert szét Szelvan orosz vezérőrnagy.

Kazinczy Lajos megfosztva attól a lehetőségétől, hogy Bem seregével egyesülhessen, Nagybányán és Désen át Zsibóra húzódott. A világosi fegyverletétel hírére az erdélyi hadsereg hozzá csatlakozott maradványaival (Gál Sándor vezette csapat), itt tette le a fegyvert a cári csapatok előtt. Habár a haditanács Görgey utasítására augusztus 24-én Zsibónál belement a fegyverletételbe, de a csapatok többsége azonban fogta magát és egyszerűen hazament. Így alig párszáz katona és tiszt tette le a fegyvert Grotenhjeml csapatai előtt. Ezzel az utolsó mozgó magyar haderő is kapitulált.

A sors nem volt kegyes Kazinczyval – Aradon golyó általi halálra ítélik és kivégzik¹⁴.

Kazinczy szervezőmunkájának eredményeként 1849. július közepén, a legnagyobb létszám idején, a 19. hadosztály az alábbiakból állt:

- 20 főtiszt (1 ezredes, 2 alezredes, 16 őrnagy és 1 őrnagyi beosztású százados);

¹⁰ BONA, 1998, 20–23. o.

¹¹ BONA, 1987, 344. o.

¹² Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 246–247. o.

¹³ FAKÁSZ M.-FAKÁSZ J., 2002, 70–71. o.

¹⁴ HERMANN, 1998, 49. o.; Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 258–261. o.; KORÁNYI, 1861, 165–184. o.; PÁSZTOR, 1979, 83–85 és 94–116. o.; FAKÁSZ M.-FAKÁSZ J., 2002, 71–75. o.

- 7100 honvéd;
- 27 löveg.

Munkám során főleg az előzőleg említett hadosztály 1. dandárparancsnokságának szálláshelyére (Máramarosszigetre) beérkező katonai jelentéseket, értesítéseket, parancsokat, kimutatásokat stb. dolgoztam fel abból a célból, hogy rávilágítsak a máramarosi határvidék és a 19. hadosztály hadászati problémáira. Emellett igyekeztem bemutatni azokat a tényezőket, amelyek kihatással voltak az itteni csapatok hadászati és mindennapi életére.

A galíciai ellenség által teremtett fenyegetettség és konfliktusok

1849 elején a máramarosi határvidéken szolgálatot teljesítő magyar csapatok számára az egyik legégetőbb probléma az volt, hogy nem rendelkeztek hiteles információkkal a Galiciában állomásozó ellenséges erőkről. A zord természetföldrajzi viszonyok és a korlátolt hadműveleti lehetőségek következtében az ide berendezkedett határőrök nem minden esetben tudták nyomon követni az ellenfél hadmozdulatait, s ami ennél is fontosabb, hadászati céljait.

Az általam felkutatott iratok alapján kijelenthető, hogy az ellenségről való hírszerzés céljának feladatát a magyarok úgy próbálták megoldani, hogy felderítő csapatokat küldtek Galícia vidékére. Ilyen okból parancsolta meg Utassy százados Meskó Vince őrmesternek és 25 honvédnek, hogy *„addig előre nyomuljon, még tsak az ellenség előőreire nem talál, avagy ellenséges czirkálókkal öszve nem jön... , mely utóbbi esetben is ha lehetséges azokat megtámadni, és elfogni”*¹⁵. A levélből megtudhatjuk, hogy az őrmester a galíciai oldalon találkozott az ellenség erőivel: *„á midőn ezen által hatolt mint egy fél ora járásnyira, egy nagy távolságra 4 emberből álló őrzőrajt látott, melly is, hogy őt embereivel előre nyomulni észrevett, azonnal futásnak eredett, ’s egy hegyre szaladt, és onnét puskázni keztek, erre á midőn tovább előre nyomult, azonnal mint egy 30 emberből álló ellenség előre nyomult, mire ő embereivel csatározni kezdett”*. A hírszerző csapat igazán hasznos adatokat nem szerzett az ellenfél csapatáról, mivel *„az ellen jobbra és balra az erdőbe huzodott”*.

A fent említett jelentésből kiderült, hogy a természetföldrajzi viszonyok („szüntelen erdő”, magas hegyek) komoly akadályt jelentettek a határ másik oldalán tartózkodó ellenség felderítésében. Ha azonban a térség fő problémájának (máramarosi határvidék megvédése) szempontjából közelítjük meg a témát, akkor viszont a hegyvidéki jelleg természetes védőrendszerül funkcionált, azaz meg tudta gátolni a nagy csapatmozgásokat, mind az ellenség, mind pedig a magyarok részéről.

Az ellenségről való hiteles információ hiánya a magyar csapattisztek körében sok téves elképzelésnek adott teret. Ezeknek a megcáfolása céljából indult útnak június 7-én Kékessy őrnagy. A 19. hadosztály parancsnokságához címzett jelentésének főbb pontjai:

- Máramaros megye nem az a hely, amely alkalmas nagyobb csapatok felvonulására;
- ennél fogva alaptalanok azok a meggyőzések, amelyek a vármegye

¹⁵ 1000. fond 1opisz 2.jegy. hr., 67. o. (Utassy százados, Borsza, 1849. jún. 7.)

ellenség általi teljes bekerítéséről szólnak. Például Bangya őrnagy Zurics Ferentől kéri, hogy minden egyes ellenséges betörésről értesítse őt, mert „könnyen bekeríthenek”¹⁶;

- ugyancsak lehetetlen volt az ellenség utánpótlásának megszervezése is, „mert tudni való, hogy a bekerítőknek egy kis eledellel és lőszerrel is ellátva kell lenniök”¹⁷ – írta Kékessy.

Figyelembe véve Kékessy tudósítását, elmondható, hogy a magyar határvédelem egyik nagy hiányossága az volt, hogy miközben folyamatosan számoltak a „muszka veszéllyel”, addig nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy egy nagy létszámú ellenséges csapat a máramarosi domborzati akadályokból kifolyólag képtelen arra, hogy e megyében hatékony és az ő számukra biztonságos hadmozdulatokat hajtson végre. És ha ehhez még hozzávesszük Paszkievics orosz hadvezér a perzsák és a lengyelek ellen előzőleg már tökélyre fejlesztett hadi taktikáját – melynek lényege, hogy seregét folyton egy tömegben tartva vonultatta előre, közvetlen nyomában az utánpótlással, ami által elkerülte csapata megosztását –, akkor kijelenthető, hogy az orosz tábornagy érthető okokból nem kockáztatta meg a máramarosi benyomulást, hanem ehelyett inkább főseregét az Északi - és a Keleti-Kárpátok legalacsonyabb pontján, a Dukla-hágón (520 m) át vezette magyar területre.¹⁸

A duklai betörést a legmarkánsabban azonban az a tény határozta meg, hogy a Magyarországnak ezen szorosnál elterülő része esett a legközelebb ahhoz az orosz fennhatóság alá tartozó lengyel területhez, ahol Paszkievics seregeinek zömét összpontosította.

Május 10-én érkezett meg az első jelentés arról, hogy Krakkó környékére 80 000 főnyi orosz sereget várnak¹⁹. A következő napokban egyre újabb és újabb hírek érkeztek a fenyegető orosz beavatkozásról. A magyar kormány számolt ezzel a veszéllyel, hiszen 1849 január–márciusában Erdélyben már harcoltak orosz erők. Ez azonban nem hivatalos segítségadás volt. 1849 május közepén viszont nyilvánvalóvá vált, hogy I. Miklós orosz cár hivatalosan fog fegyveres segítséget küldeni Ferenc József császár megsegítésére és a magyar függetlenségi harc elfojtására²⁰.

A magyar határőrcsapatok hadászati problémái

A máramarosi határvonal védelme bonyolult feladat elé állította az ott állomásozó magyar katonaságot. A megye területére kirendelt csapategységeknek szembe kellett nézni a régió zord természetföldrajzi viszonyaival és ahogy már említve volt, olykor az ellenséggel is.

A portyázó orosz-osztrák katonák ellen csak úgy lehetett volna hatékony határvédelmet folytatni, ha e vidékre a megye viszonyaihoz legjobban alkalmazkodó csapategységekből optimális létszám állt volna rendelkezésre. A Magyarország peremvidékén lévő Máramarosban azonban sokszor még a megfelelő fegyveres

¹⁶ 1000. fond 1.opisz 7 jegy. hr., 67.o. (Bangya, Hársfalva, 1849. jún. 11)

¹⁷ 1000. fond 1. opisz 5. jegy. hr., 37. o. (Kékessy őrnagy, Rahó, 1849. jún. 11.)

¹⁸ Pallas Nagylexikon. Interneten: <http://www.pallaslexikon.hu/pallas/lpext.dll/Infobase/68a588/158489?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>

¹⁹ Barta, 1955, 263. o.

²⁰ Gyalólkay, 1931.

osztagok és tüzérségi erők is hiányoztak. Mihályi Gábor Kőrösmező helyzetével kapcsolatban a következőket írta Zurics Ferencnek: „...felkérem á Dandár Parancsnokságot rögtön vagy két századot Huszth tájékáról oda küldeni valamint á Huszthon lévő fél ágyú úteget is”.²¹ Hasonlóképpen vélekedik Kőrösmező helyzetéről Kékessy őrnagy, aki június 11-én így tájékoztat: „Legveszedelmeszebb helyzetbe vagynak á Kőrösmezőiek, azt tudjuk már régóta de azon nem lehet segíteni, és csak az egy oha jto lenne, hogy legalább Luchi fél és Raho egy századdal megrakva lenne...”²²

A máramarosi-galiciai határvonalon a gyors rajtaütések, portyázások elke-rülése, illetve az információszerzés szempontjából igen sokat jelentett a mobilitás. Ennek fontosságára egy június 3-ai Borsabányát és Viso környékét érő ellenséges támadás hívta föl Utassy Károly százados figyelmét. Levonva a megfelelő következtetéseket a százados az alábbi kéréssel fordult a dandárparancsnokhoz: „Ezen-nel kérem á Hadfőparancsnokságot sziveskedjen mielőbb legalább 24 huszárokat ide rendelni, mivel azok elkerülhetetlenül szükségesek lennének elővigyázatra.”²³

A határ védelme szempontjából az sem volt mellékes, hogy az azt védő ka-tonának ne tévedjenek el a számukra ismeretlen vidéken. A honvédek hegyi vezet-sének fontos feladatát a kalauzok látták el, akiket főként a helyi erdészekből és pásztorokból toboroztak. Ahogyan az Máramarosban lenni szokott, ezen speciális csapategység megszervezése sem ment problémamentesen.

Garamb János máramarosi kincstári igazgató 1849. június 26-án levelet címzett Mihályi Gábor főispán-kormánybiztosnak. Ebben tanúskodik arról, hogy a kincstári uradalomból négy erdőtiszt lett besorozva Zurics Ferenc alezredes kö-telékébe²⁴. A kőrösmezői, rahói, visói és királymezői erdő- és számtartó tisztségek kerületeiből azonban a sürgős erdőkezelési munkák miatt nem volt nélkülözhető több erdőfelügyelő és kincstári munkás, ezért a szükséges „kalauzi” szolgálatok teljesítésére inkább a visói határ melletti havasok birtokosait, és ezek juhászait ajánlotta Garamb. A végső szó Mihályi Gáboré volt, s e szerint honvédek hegyi vezetését ellátó kalauzok a kőrösmezői, királymezői és a szigeti erdő- és számtartó kerületekből kerültek ki, összesen 24 fő²⁵.

A megye területén szolgálatot teljesítő csapatok közül fontos megemlíteni még a vadászosztagok hiányát. Az utóbbi probléma megoldására Asztalos szá-zados az alábbi ötlettel állt elő: „Méltóztatna á hadparancsnokság ki eszközölni azt, hogy ezen határszéli helységben egy állandó vadászcsapat alakítassék, mind fiatal, nőtlen, egyénekből, kik föl fegyverzendők lennének, 's rögtön ugy á töltésbe, mint lövésbe, 's hadi taticába gyakoroltassanak...szerintem ezen egyének 15. év-től 18ig lennének kiszemelendők – Kőrösmező, Borkut, Bilin Votsi, Bogdán, Luhi és Rahó helységekbul...”²⁶

Asztalos százados felvetése hasonlít ahhoz az osztrák katonaiskolákban nagy hatékonysággal alkalmazott oktatási módszerhez, amelyet a birodalom különböző részeiből érkező osztrák, cseh, magyar, szerb stb. fiatalok is kaptak. A birodalmi katonaiskolákban ugyanis a különböző nemzetiségekből kikerülő ifjak a korszerű hadviselés tananyaga mellé részesülni voltak kénytelenek a bécsi udvar által

²¹ 1000. fond 1. opisz 2. jegy. hr., 22. o. (Mihályi kormánybiztos, Máramarossziget, 1849. ápr. 2.)

²² 1000. fond 1. opisz 5. jegy. hr., 37. o. (Kékessy őrnagy, Rahó, 1849. jún. 11.)

²³ 1000. fond 1. opisz 2. jegy. hr., 61. o. (Utassy Károly százados, Borsa, 1849. jún. 4.)

²⁴ 1000. fond 1. opisz 6. jegy. hr., 1-2. o. (Garamb kincstári igazgató, Máramarossziget, 1849. jún. 26.)

²⁵ 1000. fond 1. opisz 6. jegy. hr., 3. o. (Mihályi kormánybiztos, Máramarossziget, 1849. jún. 28.)

²⁶ 1000. fond 1. opisz 4. jegy. hr., 49. o. (Asztalos százados, Kőrösmező, 1849. jún. 6.)

ösztönzött osztrák asszimilációs politikából is. Mivel ez utóbbi célokat a Habsburg Birodalom területén működő katonaképző tanintézetek igencsak sikeresen teljesíteni tudták, ezért elképzelhető, hogy ezek inspirálták Asztalos javaslatát.

Az effektív határvédelem fontos tényezői a lőfegyverek. Az általam felkutatott iratok bizonyítják, hogy vizsgált vidékünkön a fent említett harceszközök mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg is kifogásolhatóak voltak.

1849 első tavaszi hónapjának utolsó napján Amann százados egy lehetséges ellenség általi betöréstől aggódott.²⁷ Aggodalma annál is inkább megérthető volt, mivel a Rahói-völgy védelmére kirendelt 50 vadász „*többnyire rossz fegyverrel vannak ellátva*”. A máramarosi fegyverhiány fő problémáját Mánn József kormánybiztos szavaival foglalhatnánk össze a legjobban: „*s a hit van is löni nemigen tudnak*”²⁸.

Igen szokatlan kéressel fordult Várady őrnagy Zurics Ferenc dandárparancsnokhoz: „*A hétfői ünnepélynél kikeléstől méltóztassék e Zászlóalybeli 5^h századot fölmenteni mert: ... Fegyvereik csak a gyakorlatnál használhatók, 's illy ünnepélynél csak botrányt okoznának.*”²⁹ Talán nem kell kommentárt fűzni ahhoz a tényhez, ami az előző iratból is kitűnik: a 19. hadosztály 1. dandárparancsnokságának főhadiszállásán állomásozó csapatok fegyverei minőségileg kifogásolhatóak voltak.

Nagyon tanulságos Theodorovics Antalnak a novoszeliczi támadás kapcsán küldött helyzetjelentése³⁰. Az ő általa összefoglalt veszteségekkel az alábbi táblázat révén ismerkedhetünk meg:

1. táblázat. A katonai-felszerelési cikkek mennyiségeinek változása a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj 2. századánál

	Lőfegyver	Reklí	Bakkants	Sapka	Nyakraváló	Ing	Gatya	Dolmány
<i>A 2. század alakulásánál által vett</i>	188	121	150	200	200	440	440	190
<i>Ebből a szökötteknél, elfogottaknál, elesetteknél oda maradt</i>	69	64	41	88	85	183	192	40
<i>Maradt a századnál</i>	91	54	109	112	115	257	248	150
<i>Az által vételnél pedig találtatott</i>	79	54	109	112	115	257	248	150
<i>s így össze hasonlítva a bevétellel több</i>	”	”	”	”	”	”	”	”
<i>Kevesebb</i>	12							

A I. táblázatot elemezve látható, hogy egy-egy csatározásnak a magyar háttörőcsapatok számára drasztikus következményei lehettek.

²⁷ 1000. fond 1. opisz 1. jegy. hr., 33. o. (Amman százados, Rahó, 1849. márc. 31.)

²⁸ 1000. fond 1. opisz 2. jegy. hr., 13. o. (Mánn kormánybiztos, Kalocsa, 1849. márc. 22.)

²⁹ 1000. fond 1. opisz 4. jegy. hr., 44. o. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 5.)

³⁰ 1000. fond 1. opisz 24. jegy. hr., 11. o. (Theodorovics térparancsnoksági segéd, Huszt, 1849. ápr. 7.)

A máramarosi egységek elégtelen fegyverellátottságára mutat rá egy június 3-ai Zurics Ferencnek címzett levél³¹: *„Képtelen vagyok két dologba folyamodni önhöz. Egy pár nap múlva az egész fegyvergyártás meg fog állni, köszörűkő hiánya miatt..., éppen oly akadály az öntött aczél hiánya.”* Tehát a fegyverellátottsági probléma egyik oka, magának a gyártási alapanyagoknak a hiánya volt, amelynek következtében szünetelt a fegyvergyártás, így gyengült az itteni osztagok harci potenciálja.

A fegyverek mellett a katonák öltözékei sem álltak rendelkezésre a megfelelő mennyiségben, illetve kifogásolható volt azoknak minősége is. Utóbbival kapcsolatban a legtöbb jelentés, panasz a bakancsok és a nadrágok állapotára és vagy hiányára érkezett.

Amann százados Rahóról küldött levelében a bakancsok rossz állapota miatt a szüntelen meneteléseket és a téli időjárást tette felelőssé. Véleménye szerint ilyen körülmények között egy lábvaló legfeljebb egy hónapig tarthat ki³². Hasonló panaszt nyújtott be a vucskómezői tábor századosa is a dandárparancsnokhoz: *„...a századnak kétharmad része van rossz bakkancsokkal ellátva³³.”*

A minőséget tekintve a nadrágok sem volt sokkal jobbak. *„...a vízenyős-köves vidéken bakkancsaik valamint nadrágjaik nagy részben kijavíthatatlanul haszonvehetetlenné váltak”* – tudósított a 22. honvédszászlóalj őrnagya³⁴. 1849 júniusának elején ugyanilyen problémákkal küzdött Tisotzky százados huszár-csapata is: *„Á fenn említett század alázatos jelentését teszi, hogy embereiről már á hirtelen 's mindenféle rosztokból elkészült nadrágok annyira elnyöttek, hogy rövid idő múlva á legénység nadrág nélkül lészen³⁵.”*

A rossz alapanyagon kívül a nadrágok minőségének az idő szorítása sem kedvezett, mivel ezeket „hirtelen” készítették el.

A helyi ruszinok és a magyarok szabadságharca

A határőrség feladatát ellátó magyar csapatoknak tekintettel kellett lenni az ott élő, többségében ruszin nemzetiségű lakosságra. Mivel Máramaros vidéke etnikailag vegyes összetételű terület volt, ezért itt előnyt jelentett, ha valaki beszélt a helyi nemzetiségek nyelveit.

Május 6-án Eugesszer József főhadnaggyá való kinevezési kérelmét így indokolta meg: *„mit annyival inkább bátor vagyok kérhetni, mivel á nevezett zászlo alynál elő forduló orosz, oláh, és toth nyelveket beszélem, és értem, azoknak betanításba hasznosan felléphetek³⁶”*. Eugesszer itt említést tett a helyi nemzetiségiek határőrökként történő alkalmazásának lehetőségéről. Az kétségtelen, hogy az ottani lakosságból toborzott egyes osztagok (pl. kalauzok) nélkülözhetetlenek voltak a megye határvédelme szempontjából. A kérdés csak az, hogy a nem magyar ajkú lakosság és a belőlük toborzott katonaság lojális tudott és akart-e lenni a magyar szabadságharchoz.

³¹ 1000. fond 1. opisz 24. jegy. hr., 125. o. (Kabola Poljana, 1849. júl. 3.)

³² 1000. fond 1. opisz 5. jegy. hr., 2. o. (Amann százados, Rahó, 1849. márc. 31.)

³³ 1000. fond 1. opisz 7. jegy. hr., 68.o. (Mattheides százados, Vucskómező, 1849. jún. 17.)

³⁴ 1000. fond 1. opisz 24. jegy. hr., 59. o. (Mészely őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 22.)

³⁵ 1000. fond 1. opisz 24. jegy. hr., 76. o. (Tisotzky százados, Máramarossziget, 1849. jún. 2.)

³⁶ 1000. fond 1. opisz 3. jegy. hr., 15. o. (Eugesszer József, Huszt, 1849. máj. 6.)

Ha a ruszinok elit rétegébe tartozó görög katolikus papság helyzetét vizsgáljuk meg, akkor elmondható, hogy ők támogatták a magyarok szent ügyét. 1849. május 17-én Kossuth Lajos is elismerte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében (Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és Zemplén megyék) szolgálatot teljesítő papság hazafiasságát³⁷. A szabadságharc leverése után pedig az osztrák reakció az egész egyházmegyében nem tudott magának ruszin mártírelkészt találni.³⁸

A magyar katonai vezetésnek kétségtelenül szüksége is volt ezekre a papokra, akik főként a görög katolikus többségű alakulatoknál próbálkoztak meg a kohéziós szint növelésével. Így ír erről a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj őrnagya: „E nagy részint görög catholica vallásu zászlóalynál lévén e nép fő öszve tartó kapcsa – egy lelkész nélkülözhetetlen.”³⁹

A helyiekből verbuvált katonák azonban hadászatiilag nem voltak problémamentesek. Mandits százados április 3-án egy verhovinai csatározás után jelentette Zurics dandárparancsnoknak, hogy a máramarosi gerilla csapatban szolgáló helyi lakosság „e vidékre nem alkalmaztathatnak czélszerűen, mert az egész megyebéli lakosokkal rokonságra vagynak és ilyen csapatnak rokonai és ismerősi ellen sikeresen harcolni nem is lehet.”⁴⁰

Hasonló problémáról írt jelentést⁴¹ Mészely őrnagy a Tisza-völgyi Tábori Parancsnokságból: „...alig van 30-40 vadász fegyverekkel ellátva; egy részről meg vallom nem nagy baj a fegyver hiány; miután az itteni nép hangulatyába bizalmat soha nem helyezhetünk, kik nagyobb része a határon túl is atyafisági viszonyban vannak.” Mészely szerint a megoldás az egész alakulat átszervezése lenne, „mert különben első beütés alkalmával szét fognak szaladni”.

A máramarosi lakosság és a magyar csapatvezetés közötti viszony az orosz betörések hatására kezdtek elmérgesedni. Egy Toronya vidékét ért, magyar áldozatokat is követelt ellenséges betörés után a következőket írta Mózer tábori főbiztos: „tisztelt fő szolgabíró úr gondos legyen Szinevér Polyánára és Szinevérré⁴².”

A fenti levél megírásától számítva kb. egy hét telt el, s a levéltár iratai között arról olvashatunk, hogy „Az 1849^{ik} év Marczius 30^{án} Máramaros megyei helységbe tartott rögtön ítélő katonai bíróság 3 szinevéri lakos a rögtön ítélő hadi törvényszék 2^{ik} törvénycikkelyek 2^{ik} szakasza értelmében golyóval végeztessenek ki.”⁴³

A halálra ítélt nevei és bűnei a következők voltak:

- Bocsárszki Iván: „tanúvallomása alapján az ellenséget a magyar katonaság érkezetéről értesítette”
- Bugena Petro: „nem csak hogy összejátszott az ellenséggel, de Szinyevér Polyána pecsét nyomóját az ellenségnek átküldette”
- Hoffmann Jankes: „első volt azon hír hozatalában, hogy Köves Ligeth felől magyar katonaság érkezik”

A rögtönítélő bíróság nem ismerte el enyhítő körülménynek azt a tényt, hogy az elítéltek „önvallomást is tettek”.

³⁷ BENDÁSZ, 1997, 30–31. o.

³⁸ BENDÁSZ, 1997, 44. o.

³⁹ 1000. fond 1. opisz 4. jegy. hr., 17. o. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. ápr. 7.)

⁴⁰ 1000. fond 1. opisz 2. jegy. hr., 24. o. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. ápr. 3.)

⁴¹ 1000. fond 1. opisz 12. jegy. hr., 1. o. (Mészely őrnagy, Kőrösmező, 1849. máj. 31.)

⁴² 1000. fond 1. opisz 2. jegy. hr., 10. o. (Mózer tábori főbiztos, Bogdány, 1849. márc. 22.)

⁴³ 1000. fond 1. opisz 10. jegy. hr., 2–10. o. (Mandits százados, 1849. márc. 30.)

A bíróság ezen szigorú eljárás módját a *Közlöny* című magyar kormánylap is előírta: „A ki az ellenségnek seregeinek állásáról hírt viszen, vagy mond, az halál fia.”⁴⁴

A rögtönítélő bíróság által alkalmazott nagy mértékű szigorhoz hasonlót alkalmazott Bangya őrnagy, amikor Hidegpatak lakosságát büntette meg: „*Hidegpatakot megszállottam, a helység felső részét porig égettem, az ellenszegülő lakosokat, kik fegyverrel álltak ellen szétkergettem. A legénységnek egy órai rablást engedtem.*”⁴⁵

Bangya ezután így folytatta a Zuricsnak tett jelentését: „*A helység alsó része ugy Pilipecz helyége is fehér lobogókkal jövéen előmbe, a népet – mint mely jó szellemű szívesen fogadtam, papjaik által felvilágosítottam.*”

Az előző dokumentumok elemzése során kiderült, hogy a magyar határőrök Máramaros és az ott élő helyi népek pacifikálásához, ha kellett, erőszakot is alkalmaztak.

A magyaroknak azonban 1849 nyarára sem sikerült az egész Máramarost a maguk oldalára állítani. Ezt bizonyítja Bangya őrnagy június 11-ei jelentése⁴⁶, amelyet egy esetleges galíciai betörés kapcsán fogalmazott meg: „*A Marmarosi Werchivinaí parasztok betöréskor marháikat nem honnunkba, hanem Gács országba szándékoznak hajtanni, jó lenne ha á legnagyobb figyelmét vetné ezen ellenséges hajlamu népre, nehogy az á muszkának ellenünk szolgálatokat tehessen.*” Ez a néhány sor a helyiek nyelvén azt jelentette, hogy egy esetleges orosz-magyar csatározással járó galíciai támadás során az itt élők élete és vagyona, azaz marhája, nem lenne biztonságban. Ennélfogva mindkettőt menekíteni kell oda, ahol számukra a leoptimalisabbak az életviszonyok – Galíciába. És hogy miért nem támogatta a verhovinai nép a magyarokat? Íme a válasz: „*Hogy a Marmarosi Werchovinaí nép illy ellenszenvel viseltetik erántunk ezt leginkább a tisztviselők roszelelkűsége és zsarolása okozta...*” – válaszolta meg a kérdést Bangya.

A verhovinaiak ellenséges tevékenységéről olvashatunk a Máramarosi Központi Választmányának a 19. hadosztály parancsnokához intézett utasításában is: „*mikép á Verchovinaí nép á gács országbol é megyébe 's a körüli határszélekre vezető utakon az ellenségnek dolgozik, - á Verchovinaí Szolga birák közbe jöttével vizsgálodjék, 's á szükséghez képest katonai erőt is használjon föl.*”⁴⁷

Az idézet utolsó sorának tartalma jól jellemzi az akkori máramarosi problémákat: szükség esetén a magyar hadvezetés nem volt rest bevetni katonai osztagait.

⁴⁴ 1000.fond 1. opisz 21. jegy. hr., 1-2. o. (Közlöny magyar kormánylap, 11. szám, 1849. jan. 26.)

⁴⁵ 1000. fond 1. opisz 11. jegy. hr., 1. o. (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. ápr. 2.)

⁴⁶ 1000. fond 1. opisz 7. jegy. hr., 67. o. (Bangya őrnagy, Hársfalva, 1849. jún. 11)

⁴⁷ 1000. fond 1. opisz 7. jegy. hr., 74. o. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 17.)

IRODALOM

- Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez (1941). Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 246–261. o.
- Barta, I. (1955): Kossuth összes munkái. XV. k. Kossuth kormányelnöki iratai. Budapest.
- Beksics, G. (1883): Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. 2. javított bővített kiadás. Budapest.
- Bendász, I. (1997): Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. KMKSZ, Ungvár.
- Bona, G. (1987): Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Bona, G. (1998): A szabadságharc fegyveres ereje. – Hadtörténelmi Közlemények 111/1, Budapest.
- Csatáry, Gy. (1999): Szabadságharc a végeken Anno 1848–1849. Clio, Ungvár.
- Elek, I. (1954): A szabadságharc csatái 1848–1849. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Fakász, M.–Fakász, J. (2002): Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.
- Gyalóky, J. (1931): Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849 januárius 31–március 28.). Budapest.
- Hermann, R. (1998): A kormánybiztosi rendszer 1848-49-ben. – Hadtörténelmi Közlemények 111/1, Budapest.
- Hunfalvy, P. (1986): Napló 1848-1849. (S. a. r.: Urbán Aladár). Budapest.
- Kedves, Gy. (1992): A szabadságharc hadserege. I. A lovasság. Sygnatura, Budapest.
- Korányi, V. (1861): A zsidói fegyverletétel. Honvédek naplójegyzetei. 2. kiadás. Pest.
- Kovács, L. (1883): A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára. Budapest.
- Lehoczky, T. (1899): Beregmegeye és a munkácsi vár 1848-49-ben. Kroó Hugó kiadása, Munkács.
- Ormos, M. – Majoros, I.: Európa a nemzetközi küzdőtéren. 1814-1945. Osiris, Bp., 1998.
- Pásztor, E. (1979): A tizenötödik aradi vértanú. Budapest.

2009. február 20.

„Európai uniós agrártapasztalatok átadása” (10 éves a beregszászi kertészmérnöki képzés) – konferencia a képzésben részt vett tanárok, diákok, mezőgazdasági szakemberek részvételével.

SZÉKELY GUSZTÁV*

Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében

Rezümé Írásunkban Ugocsa megye kialakulásának kérdésével foglalkozunk és arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen tényezők hatottak a megye kialakulására és korai fejlődésére. Munkánk első, alább közreadott részében azt a kérdést tárgyaljuk, hogy létezett-e a történészek által sokat vitatott Sásvár megye, mely történelmi előzményét képezte Ugocsának. A korabeli oklevelek, valamint a történelmi álláspontok vizsgálata során megállapítást nyert, hogy a XII. században tényleg létezett a területen egy Sásvári határispánság, melynek központja a ma is létező Sásvár (ma: Trosznik) község volt. Sásvár egykoron azon székelyek lakhelye volt, kiket a XI. század elején telepítettek át a Tisza partjára, ahol határvédelmi feladatot teljesítettek. A Sásvári ispánság a század végén felbomlott, nyugati részét Szatmár, keletit Ugocsa vármegye olvasztotta magába.

Резюме Стаття розглядає питання виникнення комітату Угоча і шукає відповідь на те, що які фактори пливали на його виникнення та ранній розвиток. У першій частині статті розглядаємо наскільки обґрунтоване ствердження істориків щодо існування комитату Шашвар, що був передумовою виникнення комитату Угоча. За даним грамот та результатів досліджень істориків виявилось, що в XII-му столітті насправді існувало прикордонне жупанство з новою Шашвар, його центром було поселення, яке і в наші дні існує – Шашвар (Тросник). Тут жили люди з народу сейкеїв, яких заселили сюди на берег р. Тиси на початку XI-го століття, тут вони виконували прикордонну оборону. На кінець століття жупанство Шашвар перестало існувати. Його західна частина ввійшла до комитату Сотмар, а східна до Угоча.

Az elmúlt bő másfél évszázad során számos értekezés, történelmi munka jelent meg, mely a magyar vármegyrendszer kialakulását, az egyes vármegyék fejlődését mutatta be. Így van ez Ugocsa vármegye esetében is, hisz már 1894-ben napvilágot lát a megye szülöttének és neves helytörténészének, Komáromy Andrásnak *Nyalábvár és uradalma*, majd két évvel később *Ugocsa vármegye keletkezése* című munkája, melyekben a szerző a korban kibontakozó újszerű történelmi kritikai szemléletmód segítségével eléggé pontos és hiteles képet nyújt annak középi és korai történetéről. Néhány évtizeddel később születik meg Szabó István *Ugocsa megye* című monográfiája, melyben a szerző a megye etnikai és településtörténelmi változásait mutatja be kialakulásától a XVIII. század végéig. Mindebből adódhat a kérdés, hogy miért szükséges ez alkalommal ismét szólni a vármegye keletkezésének kérdéséről és korai fejlődéséről? Nos, a válasz abban rejlik, hogy az előbb említett művek megjelenése óta eltelt idő alatt számos új vélemény, történelmi megállapítás látott napvilágot a megye keletkezését illetően, ami szükségessé tette, hogy összefoglaljuk ezeket, valamint a kutatási eredmények kritikai vizsgálatával hiteles képet kapjunk a megye keletkezéséről. Ennek során vázolunk és ütköztetünk minden olyan történelmi feltevést, mely eltérő magyarázatot ad Ugocsa keletkezésére, és segítséget nyújt a kérdés megválaszolásához.

A Sásvári határispánság mint történelmi előzmény

Az alábbiakban azon hosszú ideje vitatott kérdésre keressük a választ, volt-e történelmi előzménye Ugocsa vármegyének, létezett-e bármely, a központi hatalom által létrehozott politikai vagy katonai egység a megyét megelőzően

* A Salánki Középiskola történelemtanára.

annak területén. Mielőtt azonban rátérnénk a vizsgált kérdésre, elengedhetetlennek tartjuk, hogy szöljünk a vármegyéről mint intézményről, s annak néhány alapvető ismervéről.

Napjaink történetírása egyetért abban, hogy a megye szó szláv eredetű, mely kezdetben „*határt*,” „*mezsgyét*” jelentett.¹ A szó vármegye összetételben a vár körülhatárolt területét, illetve egyházmegye összetételben a püspökség tartományát jelentette. A vármegyeszervezet lényegében egy váracon felépülő hatalmi apparátus volt, amellyel az uralkodó a kerületekbe szervezett nép felett uralmat gyakorolt. Egy szűkebb területen ellátta az állam funkcióit és katonai erővel rendelkezett. A megyén belül a hatalom az ispán- vagy várispán (comes) kezében összpontosult, kit távollétében a hadnagy helyettesített. A várhoz tartozó várföldek nem összefüggő területként, hanem elszórtan feküdtek, sokszor igen távol a vártól. A királyi hatalom fő támaszát a várjobbágyok (miles) jelentették, ők adták a hadsereg gerincét, támadás esetén ők védtek a várat, sőt közülük kerültek ki a várszervezet tisztviselői is.² Tőlük különbözött a várnép (civilis, castrensis), akik felszabad állapotú, paraszti foglalkozású termelők voltak, s a várnak adóztak és szolgálatot teljesítettek. A várnép gazdasága tartotta el a várjobbágyot is. Egyes vélekedések szerint a katonai kíséretet a szolganépre telepítették.³

Nincs viszont egyetértés abban, hogy területi vonatkozásban mi az előzménye a vármegyének. A vitáról itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy egyes történészek szerint minden olyan vármegyei területen, ahol Szent István korától ismerjük a birtokviszonyokat és nemzetségi hagyományokat, levezethető annak keletkezése a nemzetségi szállásterületből, illetve a várral rendelkező nemzetségfő uralmi területéből.⁴ A másik álláspont szerint „*a korai vármegye alapvető feltétele a vár volt. Ugyanakkor...nem minden, erődítménnyel rendelkező hely vált vármegyei központtá.*” Ebben az esetben a folyamat nem úgy zajlott, hogy egy előre meghatározott terület kapott volna központi feladat ellátásának célzatával várat, hanem egy-egy vár körül alakult ki az a terület, amely a várhoz tartozott.⁵ Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a szakirodalom különbséget tesz vármegye és várispánság között. E helyen nem a Botka, Ballásy, Pesty vagy éppen Lehoczky által vallott nézetre gondolunk, mely szerint Szent István külön katonai megyét (várispánságot) és külön polgárit szervezett volna,⁶ mivel eme dualista felfogást Pauler Gyula igen korán megcáfolta.⁷ E helyen ugyanis részünkről Kristó Gyula azon megállapítására utalunk, miszerint a vármegye szervezet dualizmusa nem abban nyilvánul meg,

¹ Bakay Kornél: A magyar államalapítás. Gondolat, Bp., 1978. 102–103. o. Györffy György: István király állam-szervezése. In.: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 1/1. Főszer. Székely György. Akadémia Kiadó. Bp., 1984. 785. o. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1988. 37, 43. o. Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Bp., 1990. 119. o.

² Engel, 1990. 119. o.

³ Györffy, 1984. 780–782. o.

⁴ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Bp., 1893. 70. o. Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok, 1958. 27, 46. o. Györffy György: István király és műve. Gondolat, Bp., 1977. 198–199. o.

⁵ Kristó, 1988. 93. o.

⁶ Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok, 1870. 500. o. Balássy Ferenc: Visszhang Botka Tivadar tájékoztására a vármegyék alakulása kérdésében. Századok, 1873. 87–94. o. Pesty Frigyes: A várispánságok története különösen a XIII. században. Bp., 1882. 2–4. o. Lehoczky Tivadar: Beregh vármegye monographiája. I. Ungvárott, 1881. 120–122. o.

⁷ Pauler Gyula: Megye? Ispánság? Századok, 1882. 201–222. o. Uo. Találunk e egységesen külön „polgári” és „katonai” ispánt? Századok, 1882. 635–642. o.

hogy egyazon megyének külön polgári és külön katonai ispánja volt egyazon időben, hanem inkább abban, hogy vitathatatlanul voltak csak várispánságok, amelyek a hozzájuk kapcsolt szórt várbirtokokat fogták össze, de mivel kerületükhöz királyi ingatlanok nem tartoztak, nem minősültek megyének. A várispánság nem foglalta magába tehát a megyét, a megye viszont minden esetben magába foglalta a várispánságot.⁸ Míg vármegyetípusok vonatkozásában megkülönböztetünk még határvármegyét (marchia), mely esetben a határvár az országból kivezető út mentén épült fel ama vonalon, melytől kijjebb a gyeptülve következett. Az átjárást itt kapuval biztosították, ellenőrzése a határvárra tartozott.⁹

E rövid kitérőt követően eredeti kérdésünkhöz visszatérve arra keressük alább a választ, hogy létezett-e Ugocsa vármegyét megelőzően annak területén egy bizonyos Sásvári ispánság vagy megye, melynek központját hajdan a Tisza menti Sásvár képezte. A vonatkozó szakirodalom vizsgálatából kiderül, hogy a forrásokban előforduló „*Sasvár*” földrajzi lokalizálása során igen eltérő vélemények születtek. A vita egyik alapját a Várad Regestrum 172. (32.), valamint 243. (124.) sz. közlése képezi, melyekben „*de Sasvár*” és „*castrum Sasvár*” megnevezések szerepelnek.¹⁰ Ezek földrajzi meghatározására a következő elképzelések születtek az eddigiek során:

A történészek közül elsőként Vályi András foglalkozott a kérdéssel, amikor munkájában Ugocsa vármegye vonatkozásában Sásvár községről ezt írja: „*Hajdan híres földvéra volt, melynek dűledék maradványai a Tiszában szemlélhetők, mikor megapad...mert a Tisza egészen elrontotta, és újra kövér homokkal hánytá bé.*” Majd megjegyzi: „*Amint a múlt századbéli levelek bizonyítják, itten valának régenté a vármegyének gyűlései.*”¹¹ Botka Tivadar a Regestrum 243. (124.) sz. közlése alapján egy Sásvár nevű várispánság létét tételezte föl a Tiszántúlon, és a 72 vármegye egyikének tartotta.¹² Pesty Frigyes elveti Botka feltevését, s szerinte az idézett helyen Sasvár vagy Sásvár van említve, melyet ő is várispánságnak tart, mivelhogy az ennek létehez szükséges várjobbágyok és várnépek az oklevél tanúsága szerint megvoltak. Bizonyítását folytatván megállapítja, hogy e várispánság központja Nyitra megyében, Pozsony megye szélén, a Miava folyónál fekvő Sasvár volt, sőt az Anonymusnál szereplő Sásvárt is e helyre vonatkoztatja. Ugyanakkor elismeri, hogy az általa említett Sasvár vidékén nem találunk az oklevélben előforduló „*Hongony*” illetve „*Dravec*” falvakhoz hasonlót, de ugyanakkor elveti az Ugocsa megyei Sásvárral való azonosságát.¹³ Pauler Gyula az Anonymusnál szereplő Morva folyó parti „*Saruvár*” tartja Sasvárnak, mellyel szemben Strázsa, mellette az Erdélyi Küküllőre emlékeztető Kukló és Székely falvak találhatók. Mindezek arra engednek következtetni, hogy itt határ volt.¹⁴ Míg egy másik írásában Sásvárt az Anonymusnál említett Tas, majd később „*Saruuar*”-ként említett helyen látja felfedezni. E helyen megjegyzi, hogy a „*Sásvári, erdélyi egyházmegyében fekvő monostor patronusai, István, Slavonia bánja, Privartus és többben, annak futaki birtokát eladják, mert a kolostor épületei birtokai a tatárjárásakor annyira elpusztultak...*”

⁸ Kristó, 1988. 176. o.

⁹ Györfly, 1984. 782–784. o.

¹⁰ Regestrum Varadinense. Ordine Chronologico Digestum... Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, 1903. 172., 243. szám.

¹¹ Vályi András: Magyarország leírása. III. Budán, 1796. 246. o.

¹² Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok, 1872. 37. o.

¹³ Pesty, 1882. 397–400. o.

¹⁴ Pauler Gyula: A magyarok meglepedéséről. Századok, 1877. 491. o.

Már most ha tudjuk, hogy e patronusok a Gutkeled nemzetségből valók, hogy a Gutkeledék az ecsedi láp mellett bírnak, és Szatmár az Erdélyi Püspökséghez tartozott: alig kételkedhetünk, hogy a sárvári monostor azon a Sárváron keresendő,” melyet Anonymus említ.¹⁵ Kandra Kabos a Regestrum 124. (243.) sz. közlését vizsgálván megállapítja, hogy a Sasvárként említett hely az nem más, mint Sárvár, s az oklevélben csupán elírásról lehet szó. A forrásban szereplő „Hongun” azonos a Szatmár megyei Czegényel, míg a „villa Drancy” helységet a szintén szatmári Fülöpös-Daróczal látja azonosnak. Az okiratokban szereplő személyek közül ötöt várjobbágnak tekint, míg Adorján segédbíró a Bihari Kalata nemzetség tagjának véli. Szerinte Sárvár nem lehetett kiterjedt várispánság, mivel vidéke már igen korán egyes nemzetségek kezébe került.¹⁶ Kandra szerint Sárváron monostor is állt,¹⁷ melynek bizonyítékát a Várad Regestrum 172. (32.) sz. oklevelében látja, ahol egy bizonyos „S. Petri de Sasvar” egyházzól találunk említést.¹⁸ Balássy Ferenc Kandra megállapításait bírálva kijelenti, hogy a „Regestrumunk idézett szakaszát nem lehet a sárvári várispánság nyomozásában kútforrásul felhozni, s az abban említett Sasvart az ecsedi Sárvárra erőszakolni ill. azzal azonosítani, mert itt Sasvár értetik, s az idézett szakasz arra vonatkozik, mely ma is fennálló mezőváros Nyitra megyében.”¹⁹ A maga részéről a Regestrum 243. sz. híradásában szereplő Hongony nevű faluról elismeri, hogy az nem létezett Nyitrában, de ez szerinte nem képez semmilyen nehézséget, mivel a gömöri Hangonyban lakó Ustre perlekedhetett a sasvári várjobbágyokkal, valamint a Sasvárhoz tartozó Darázsiban lakó várnéppel. Ezt úgy képzei el, hogy a sasvári várjobbágyok és darázsai várnép egy hadjárat során Gömörben járván elpusztították a felperes birtokát, majd ebből keletkezett a per. Az oklevélben előforduló „Scily” Adorján pristoldot a nyitrai Szill faluban lakónak mondja, habár elismeri, hogy akár a Bihari Sil nevű helységből is származhatott, mivel az országbíró bárholnan magával vihette. Balássy szerint az is figyelmet érdemel, hogy Sasvár és vidéke habár Nyitra megyében fekszik is, a nyitrai főesperességtől eleitől fogva megkülönböztetett főesperesi kerületet képezett, amit egy 1248-ból származó írásos adat is alátámaszt. E különálló főesperesség igazolhatja a terület hajdani politikai önállóságát is.²⁰ Ami a Regestrum 172. sz. közlésében szereplő S. Petri de Sasvart illeti, azt az Ugoicsai Sásvárral azonosítja, ahol szerinte egykoron vár is állt, de ez nem volt ispánsági központ. Az oklevélben szintén előforduló Szent-Márton és Ceunand falvak szerinte nincsenek a megyében, míg a Csoma priszkold lakhelyeként feltüntetett „Jond”-ot Bereg megyében fekvőnek írja le. Végezetül azt is tudni véli, hogy a Sásvári egyházat Sz. Péterről nevezték el.²¹

A „Sasvar” körül kibontakozott történelmi vitába Komáromy András is bekapcsolódott, amikor az Ugoicsa vármegyéről szóló írásában a Sásvári esperességről szólván kijelenti, hogy „bár az oklevelek nem világoztatják meg

¹⁵ Pauler Gyula: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. 115. o. Napjainkban a történészek egyetértéssel Pauler megállapításaival, Tas várat az Ecsedi láp környékére, míg Sárvárt morvaországi határvárnak tartják. Vö.: Györfly György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 3. kiadás. Gondolat Kiadó. 1986. 288, 289. o.

¹⁶ Kandra Kabos: A Sárvári várispánságról. Századok, 1884. 426–427. o.

¹⁷ Uo. 432–433. o.

¹⁸ Az említett helyen, mint látjuk Sasvar és nem Sarvar olvasható, amit a szerző nem vesz figyelembe. V.ö. Regestrum Váradinense, 1903. 172. sz.

¹⁹ Balássy Ferenc: Válaszul Kandra Kabosnak. II. A sárvári várispánság. Századok, 1884. 627. o.

²⁰ Uo. 628–630. o.

²¹ Uo. 632–633. o.

tökéletesen azt a vitás kérdést, hogy a Várad Regestrumban említett *Ecclesia s. Petri de Sasvar*, melynek jobbágyai egymás között perlekednek, az ugocsai Sásváron állott-e? avagy talán, mint némelyek hiszik ... a Gutkeledek sár-vári monostoráról volna szó? Nékünk azonban úgy tetszik, hogy több valószínűséggel bír az első mint az utolsó föltevés.²² A történész itt a Regestrum 172. sz.-ről világosan kijelenti, hogy az az ugocsai Sásvárra vonatkozik, s ugyanezt teszi annak másik 124. sz. részéről is, mikor megjegyzi, hogy a „*Sasvári várispánságra nézve nem hisszük, hogy Pestynek és Balássynak igazsága volna.*”²³ Számos bizonyítékot sorol fel, miszerint az ugocsai főesperesség 1301-ese említését megelőzően a területen a sásvári főesperesség működött. Ez utóbbi fennállásának első írásos bizonyítékát II. András királynak a szatmári németek szabadságát biztosító oklevelében jelöli meg, mely 1230-ban íródott és világosan „*Archidiconi de Sasvar*”-t említ.²⁴ Szintén az ugocsai sásvári főesperességet említi az 1264. március 13-án Orbán pápa által kiadott bulla, mely szerint a főesperesség határain túl fekvő vidék egészen a tatárok birodalmáig lakatlan terület. Végezetül megcáfolja a Szirmay által kitalált és az ő hagyományát követő Pesty és Kandra azon állítását, miszerint Sásvárt és annak várát csak a XIV. század elején építette Miklós főispán, a Szirmay család egyik őse.²⁵

Az eddigiektől eltérően egészen más megállapításokra jutott Marjalaki Kiss Lajos a Regestrum 243. sz. közlését vizsgálva, s a benne szereplő földrajzi neveket Sasvárral együtt Borsod és Gömör megyében lokalizálja. Itt található Hangony, ami Alsó- és Felső-Hangonnyal azonos, Drancy, mely az Ózdtól délkeletre elhelyezkedő Lénárd-Darócnak felel meg, míg Sasvár nem lehet más szerinte, mint a Bolyk határában található Vasvár nevű népes pusztá a Hongony folyócska völgyében.²⁶ Végezetül, de nem utolsósorban Karácsonyi János Sásvár kérdésében arra a megállapításra jutott, hogy „*Szent László az 1069-iki és 1085-iki nagy győzelmek után elhatározta, hogy az ország gyepűit északkeleten áthelyezi egészen a Kárpátok aljáig, délkeleten pedig a Maros és Kis-Küküllő völgyeit bezáró helységig. Az így végleg megszállt területeken szervezte aztán Zemplén, Ung, Borsova és Sásvár megyéket, a Sárvári vármegye székhelyét pedig áthelyezte Szatmárra.*”²⁷

Az elmondottakból láthatóvá vált számunkra, hogy a történészek igen eltérő következtetésekre jutottak a Regestrum két szakaszának vizsgálata során. Valamelyikük Sárvár, Sasvár vagy éppen Sásvár várispánságot illetve főesperességet olvas ki a forrásokból, olykor Anonymus „*Saruuar*”-ját is segítségül hívva koncepciójuk alátámasztására. Nem voltak ugyanis ismertek számunkra az 1931-ben

²² Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése. Bp., 1896. 45. o.

²³ Uo. 45. o.

²⁴ Uo. 41. o. Itt jegyeznénk meg, hogy a Várad Regestrum 243. és 172. sz. közlését ekkor még az 1230-as évek elejére helyezték a kutatók. V.ö. Kandra, 1884. 428. o. Az oklevelek helyes kronológiai sorrendjét 1903-ban Karácsonyi és Borovszki határozta meg, s így a 172. (32.) sz. oklevelet 1217-re, míg a 243. (124.) sz.-t 1220-ra keltezték. V.ö. Regestrum Varadinense, 1903. 216., 241. o. Ez viszont Komáromy feltevése esetében azt jelenti, hogy a Regestrum korábban említi Sásvárt mint II. András oklevele.

²⁵ Uo. 42–43. o. A Szirmay családra lásd. Komáromy András: A Borsodi és Ugocsai Szirmayak. Turul, 1893. 184–194. o.

²⁶ Marjalaki Kiss Lajos: A Várad Regestrum néhány kétes helynévének megfejtése. Magyar nyelv, 1925. 47. o. Marjalaki nyomán hasonló következtetésekre jut Heckenast Gusztáv is. V.ö. Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. In.: Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp., 1968. 149. o.

²⁷ Dr. Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095. Odera–Nagyvárad. 1926. 182. o.

Jakubovich Emil által közreadott oklevelek, melyek új adatokat tartalmaztak egy bizonyos „*de generacione Syculorum de Sasvar*” személy vonatkozásában. Mielőtt azonban rátérnénk e források történések általi megítélésének bemutatására, néhány észrevételt fűznénk az eddig elmondottakhoz.

Elsőnek vizsgáljuk meg a Regestrum 243. (124.) sz. oklevelének tartalmát, mely fordításban a következőképpen hangzik: „*A Hongun faluból való Tubul fia Vztras a Sasvari várnak várjobbágyait úgy mint: Zoboslou-t, Vtesam-t, Bagdanum-ot, Chequeleu-t, Polonk-ot és a Drancy falvi várszolgákat és pedig: Krazet, Coetan-t, Visatam-t, azzal vádolja, hogy birtokát megtámadván és lerombolván általa neki 20 ezüst márka kárt okoztak. A panasz Demeter országbíró előtt tétetett; bírói végrehajtó a Scily-falusi Adorján volt a Kalatha nemzetségből. A vádlottakat Váradra utasították, hol a vád istenítéletileg bebizonyosodott.*”²⁸ (A szer. ford.)

A magunk részéről az oklevelekben szereplő „*Sasvar*”-t szintén az Ugocsa megyei Sásvárral azonosítjuk és érvelésünket a következő pontokban foglaljuk össze:

1. Nem hisszük először is azt, hogy az oklevélben szereplő Sasvar csak másolói hiba lenne, s annak helyes olvasata Sárvár volna, hisz ilyen nevű község és híhetően vár is állt Ugocsában.²⁹

2. Nem fogadhatjuk el Drancy falu magyarázataként Darázsit, annak helyesebb olvasatának a Draucy, vagyis a Daróci szót tartjuk.³⁰ A település pontos földrajzi fekvésének meghatározása ugyanakkor elég nehéznek bizonyul, mivel ugyanúgy szóba jöhet a Regestrum magyarázatakor szerepeltetett Beregdaróc,³¹ mint ahogy a Szatmári területen fekvő valamely Daróc,³² sőt az adott időben már bizonyára létező Ugocsai Daróc is.³³

3. A Scily falusi Adorján akár a Nyitrai, akár a Bihari, vagy esetleg a Doboka megyei Szilből való, nem bír nagy jelentőséggel, hisz mint Balássy megállapította, az országbíró bárhonnan magával vihette ítélezései során. Ámbár némely körülmény a Dobokai Szilre utal.³⁴

4. Ami „*villa Hongun*”-t illeti, mi is nyitva kívánjuk hagyni a kérdést, habár Kristó megjegyzi, hogy akár a Gömör megyei Hangannyal is azonos lehet, hisz az, hogy a felperes magát Hongunról valónak mondja, még nem jelenti, hogy a kárvalott birtoknak is ott kellett feküdnie.³⁵

A Várad Regestrum 172. (32.) sz. híradását tekintve szintén azokkal értünk egyet, akik az ugocsai Sásvárra vonatkoztatják. Ennek tartalma röviden a következő: Gens, Szent Márton falvából és a Szent-Péter Sasvari egyháznak birtokáról való

²⁸ Megjegyezzük, hogy a fordítás során a latin neveket azok eredeti formájában közöljük. Az eredeti szöveg 1903-as közreadása és magyarázatakor a szerzők „*villa Hongun*” helyet azonosítatlanul hagyják, „*Sasvar*”-t az Ugocsai Sásvárral azonosítják, „*Drancy*” esetében Beregdarócra gondolnak, míg „*Sily*”-t a Doboka megyei Szentpéter-Szilivel azonosítják, mely a Kalatha nemzetség központja volt. Regestrum Váradinense, 1903. 244. o.

²⁹ Komáromy, 1896. 43. o. Székely Gusztáv: A várépítéset kezdetei Ugocsában. In.: Közoktatás, 2008/1–2. sz. 31. o.

³⁰ Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Akadémia Kiadó. Bp., 1970. 98–99. o.

³¹ Regestrum Váradinense, 1903. 244. o.

³² Kristó szerint Drancy magyarázatakor szóba jöhet Fülöpdaróc a Szamos partján, Pusztadaróc Szatmárnémeti mellett, valamint Királydaróc a Kraszna partján. Kristó, 1988. 368. o.

³³ Az Ugocsai Darócról munkánk második részében még szó lesz, s itt csak annyit említenénk meg, hogy az 1262. évi első szereplésekor már lakatlan, s keletkezését az erdőuradalom alapításához köthetjük a XII. század elején. V.ö.: Szabó István: Ugocsa megye. Hatodik Sip Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest–Beregszász. 1994. 153. o. Heckenast, 1970. 98. o.

³⁴ Kristó, 1988. 367. o.

³⁵ Uo. 367–368. o.

férfi lopással vádolta Ceunand falubéli Chechamt ugyanezen egyház jobbágyát. A per végére Checa bűnössége beigazolódott, mely Chepan ítéelő és a Jond-falusi Choma bírói végrehajtó előtt zajlott.³⁶ E második oklevéllel kapcsolatban a következő megállapításokat tennénk:

1. Az oklevélben a fenti esethez hasonlóan most is „*Sasvar*” íródik, s így ismét kizárhatjuk Sárvárként való olvasását.

2. Az oklevélben szereplő Szentmartint Karácsonyi és Borovszky a Szatmár megyei Szentmártonnal véli azonosnak, amit mi is igaznak tartunk azzal a megállapítással, hogy az a szóban forgó időben egyházzójogilag még nem a Szatmári esperesség része. Tudjuk ugyanis, hogy az Ugocsai főesperesség a XIV. század első harmadában Szatmár megyének Szamosközi járását is magába foglalta, illetve hogy az Ugocsai esperesség neve csak 1301-től ismert előttünk, azt megelőzően Sásvárinak nevezték.³⁷ Kristó a tizedjegyzékekben szereplő helységnevek alapján az esperesség határát a következőképpen rajzolta meg: „*Északi határa Fehérgyarmattól Penyigén, Kőlcсэн, Tiszaújlakon át Tiszaszászfaluig húzódott. Ez azt jelenti, hogy északi határa a Tisza volt, de Tiszaújlaknál átsapott a folyó jobb partjára. Keleti határa Tiszaszászfalutól Halmin keresztül Berendig tartott, s itt elérte a Szamos jobb partját. A keleti határ az alföld peremén vonult nyugat felé Berendtől egészen Fehérgyarmatig, végig a Szamos jobb partján (hihetően a Tisza-Szamos torkolatáig).*”³⁸ Ez az egyházi beosztás már az általunk vizsgált 1217-es évben is létezett, melynek térképes vizsgálatából kiderül, hogy a keleti határpontjaként megjelölt Berendtől nem mesze ott találjuk a Regestrumban szereplő Szentmártont a Szamos jobb partján, mely így tényleg a Sásvári egyház birtokát képezte.³⁹ A Csoma priszkold lakhelyeként szereplő Jondot a történészek Bereg megye területén, Tarpa falu mellett fekvőnek írják le, amit mi is hasonlóképpen vélünk.⁴⁰ Míg végül Ceunand lokalizálása további kutatásokat igényel.

Az 1323–1326. évi oklevelek

A történelmi vitában új fejezetet nyitottak a már említett Jakubovich által közreadott oklevelek. Az 1323. május 29-én Visegrádon és 1326. augusztus 20-án Székesfehérvárott Salamon fia, Domonkos részére kiadott két oklevélből arról értesülünk, hogy a király „*az esztergomi és egrí káptalan vizsgálata alapján igazolja, hogy Domonkos a sásvári székelyek nemzetségébe tartozik, őseitől öröklött birtoka van a szabolcs megyei Nagylövön, Temesi-Székelyen és Sényőn, továbbá hogy Debreceni Dózsa vajda szolgálatában kifejtett hadi érdemeiért nemzetsége törvényeinek megfelelő hadi szolgálat fejében azon kiváltságot adományozza neki és utódainak, hogy saját birtokaikon vagy bárhol máshol az országban nemesek*

³⁶ Regestrum Váradinense, 1903. 216. o.

³⁷ Komáromy, 1896. 39-40. o. Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 28. o.

³⁸ Kristó, 1988. 496. o.

³⁹ A helységek meghatározására lásd Maksai a kisnemesi falvakra és nemzetségi birtokokra vonatkozó térképeit. Maksai, 1940. 27., 55. o. Kandra Szabolcs megyében is ismer Szentmárton nevű települést (ma Tiszaszentmárton), mely a borsovai főesperesség tartozéka. A fenti bizonyítás alapján mégsem ez lehet azonos a Regestrumban szereplővel. Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulásáról. ÉTK. XII. Bp., 1884. 16. o.

⁴⁰ Balássy, 1884. 632. o. Regestrum Váradinense, 1903. 216. o.

módjára szabadon tartózkodhatnak és senki sem kényszerítheti őket arra, hogy a székelyek közös őrhelyen vesztegeljenek.”⁴¹ A történészek körében két vélemény fogalmazódott meg az oklevéllel kapcsolatban. Az egyik részük elfogadja Jakubovich feltevését, és az oklevélben szereplő „Sycularum de Saswar”-t Ugocsában fekvőnek vélik, míg másik részük máshol keresi annak helyét. Lássuk az indoklásokat!

Szabó István szerint az oklevélben megnevezett székely Sásvár megyének az ugocsai Sásvárhoz való kapcsolása nem tekinthető vitán felül állónak. Alig hihehető – véli ugyanis –, hogy „a székely határőröknek Ugocsában semmi egyéb nyoma nem maradt volna. A XIII. századból s a XIV. század elejéről ugocsai dolgokkal számos oklevél foglalkozik s ezek egyikében sincs szó székelyekről.” Megjegyzi, hogy a Tisza-parti sásvári magyar településcsoport nyelvjárása a szatmári tiszahátival alkot rokonságot. Végül nyitva hagyja a kérdést és csak azt állapítja meg, hogy a Tisza-menti falvak alapítói szabad kisbirtokosok voltak, kik a kismanesség osztályában foglalták el helyeiket.⁴²

Egészen más eredményekre jutott Györffy György az oklevelek vizsgálatára alapján. Számos írásában amellet érvelt, hogy az 1323-ban kiadott oklevélben szereplő Sasvár a Kis-Kárpátok nyugati oldalán, a Miava partján található Sasvárral azonos. Sasvár az azonos nevű megye székhelye is volt, ahol ez időben székelyek laktak. Szerinte az „oklevélben előforduló Szent János és Nagy Lövő közvetlenül Sasvár mellett található, hol Nagy Lövő neve Nagy Lévárd alakban élt tovább.” Sasvár mellett fekszik még Székely falu és egy Strázsa nevű helység, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy itt egy összefüggő nagy székely határörtelep létezett, mely egy időben külön vármegyét alkotott.⁴³ Domokos néhány évvel később már mint szabolcsi szolgabíró szerepel az oklevelekben, olykor magisteri és comesi címmel, de előfordul csak egyszerűen székely néven is. Egy oklevélből azt is tudjuk, hogy egy alkalommal jobbágya négy ökrét viszi el tőle. A gazdagság Györffy szerint azt igazolja, hogy a „székelyek közösségéből kiszakadt és magánbirtokot szerzett székely az első generációba beolvadt a feudális társadalom uralkodó osztályába.”⁴⁴ Utoljára ekként foglalta össze álláspontját: „Tény, hogy a Morva mellett 1116-óta laktak ispánjuk alatt harcoló székelyek és besenyők, míg a Tisza mentén székely lakterületről egy szabolcsi falun kívül nincs tudomásunk. A szabolcsi Sényő a sasvári székelyek adományos birtokának tűnik, alighanem az 1317. évi debreceni csatában szerzett érdeméért, s a király 1326-ban az alól adott felmentést, hogy nem kell a székelyek közös helyére visszatérniük. Mindamellet a sasvári ispánság és esperesség nem szükségszerűen egy tömbben terült el, hanem egy-egy székely tartozhatott a sasvári ispán és esperes alá más helyre költözése után is. Ilyen módon egy szepességi, Körtvélyes faluban birtokló sasvári „lövő” (1279) is tartozhatott a székely ispán alá, mint ahogy máshová költözött kézdi székelyek sem kerültek ki a székelyek közösségéből, s lehetett egy átmeneti idő, amikor ezek ispánja és esperese két helyen gyakorolt joghatóságot felettük. Elvben tehát a sasvári ispán és esperes alá az ország többi vidékén lakó csoportjaik is tartozhattak. Noha nincs rá korai adat, feltehető, hogy az ország eltérő határvidékeihez hasonlóan a korai

⁴¹ Jakubovich Emil: Ugocsai-Szabolcsi székelyek a XIV. században. Magyar Nyelv. 1931. 205–206. o.

⁴² Szabó, 1994. 38. o.

⁴³ Györffy György: A magyarság keleti elemei. A székelyek eredete és településük története. Gondolat. Bp., 1990. 15. o.

⁴⁴ Györffy György: A székely társadalom. In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szer. Székely György. Akadémia Kiadó. Bp., 1953. 114. o.

Árpád-korban a Felső-Tisza mellékén...szintén laktak székelyek, s ezek révén a sasvári esperesség rájuk is kiterjedhetett. A temesi székelyek, akiket ide telepítettek, látszólag szintén ispánjuk és esperesük alá tartoztak... A XIV. század végére az itt lakó (Morva mellett –szer.) székelység eltűnt, ill. beolvadt a Morván túli vidékről betelepedett morva és német lakosságba.”⁴⁵

Győrffy tehát a következő érvek felhozásával zárja ki az oklevelekben szereplő Sasvár az ugocsai Sásvárral való azonosítását:

1. A forrásokban szereplő „*Nogh Lweuu*”-t vagy „*Magna Lueu*”-t illetve „*Temusy Zekul*”-t⁴⁶ Nyitra megyében azonosítja.

De mint láttuk Jakubovich, majd az ő hagyományát követve Kristó egy másik megoldást tart igaznak, mely szerint Nagylövő a mai Nyírlövővel, Temes Székely a mai Székellyel azonos, s mindkettő Szabolcs megye területén található. Ami „*Seneu*”-t illeti, mindenki a szabolcsi Sényővel azonosítja.⁴⁷

2. Második érvként a Felső-Tisza-vidéken élő székelyek autokton fejlődésének bizonytalanságát és a nyitrai származását hozza fel.

Azokban épp a szóban forgó történész állapítja meg, hogy „*Magyarország határvármegyéiben, a gyepük mellett székelyek laktak az Árpád-korban.*” Ezen határvármegyék közé sorolja Pozsonyt, Nyitrát és Borsovát is.⁴⁸ Borsova esetében egy másik helyen megjegyzi, hogy „*amennyiben ez is a bihari dukátushoz tartozó vármegye volt, aminek feltevése van némi alapunk, első megszállói kabarok lehetnek.*” Az itt élő kabarság a X. század folyamán elenyészett, s helyét más népcsoport váltja fel.⁴⁹ A magunk részéről igazoltnak látjuk Németh Péter megállapítását, miszerint a Felső-Tisza-vidékét és Borsova egy részét „*a kabarok egy tömbje szállotta meg a honfoglalás idején.*” Ezt látszik igazolni Székely község, mely a bolgár-török eredetű székelyekről, míg Besenyőd a később szintén határőrfeladatot ellátó besenyőkről kapta a nevét. Szintén a kabarokkal hozható összefüggésbe a Ladány helynév, Nyírkércs a Kér törzsszel, a Kend-tó pedig a fejedelmi nép, a kék-kendek egy csoportjával illetve azok idetelepítéséről tanúskodik.⁵⁰ Német az általunk vizsgált 1323 és 1326-os oklevelekben szereplő Sényői Domokost a Sásvári (?), Morvaország melletti székelyek nemzetségéből valónak mondja, kinek öröklött birtoka van Nagy-Lövön, Temes Székelyen és Sényőn, „*ahol bizonyára székelyek is laktak.*”⁵¹ Lehoczky Bereg vármegye területét a honfoglalást követően a fejedelmi nemzetség birtokaként írja le, és Beregről mint dukátusi területről szól.⁵² A dukátusi területről ugyanakkor tudjuk, hogy székelyekkel is kapcsolatba hozhatók.⁵³ Kandra Szabolcs megye területén szintén nagyszámú besenyőkről és székelyekről ír. Igaz,

⁴⁵ Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Akadémia Kiadó. Bp., 1998. 455-456. o.

⁴⁶ Jakubovich, 1931. 207. o.

⁴⁷ Nagylövő és Temes Székely szabolcsi azonosítására lásd: Blazovich László-Gécy Lajos: Anjou-kori Oklevéltár. VII. 1323. Budapest – Szeged. 1991. 173 sz., 227. sz. Kristó, 1988. 368-369. o. Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996. 67. o.

⁴⁸ Győrffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok, 1958. 60. o.

⁴⁹ Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 3. kiadás. Akadémia Kiadó, Bp., 1987. 520. o. A történész a székelyeket a kabarokkal, vagy azok egy részével azonosítja. V.ö. Győrffy György: A magyarság keleti elemei. A csatlakozott népek. 43-79. o.; A kabar kérdés. 83-93. o. Gondolat, Bp., 1990.

⁵⁰ Német Péter: Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárdai, 1975. 11. o.

⁵¹ Uo. 13. o.

⁵² Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Sip Alapítvány-Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász. 1996. 57. o.

⁵³ Győrffy, 1987. 572-573. o.

hogy a határőr feladatot ellátó népcsoportnak itt nem a székelyeket, hanem a besenyőket véli, s így hozzájuk köti e szolgálat bizonyítékát tükröző Eör, Őr-Ladány, Őr-Mező, Lövő helyneveket is. Szerinte ugyanis a besenyők „őrök” és „várnépek” voltak, akik felerészben a Borsovai comitatusnak, felerészben a Szabolcsi honvédelmi védterületnek voltak alávetve.⁵⁴

Kristó Gyula hívja fel figyelmünket arra, hogy megvan a folytonosság a „kavarokra” vonatkozó IX–X. századi adatok és a XII. században immáron székely néven szereplő, kifejezetten elő- és utóvédet alkotó népcsoport, illetve a XIII–XIV. században az ország különböző pontjain előforduló kisebb székelycsoportok között. Szerinte a „kavarok” székelyeken kívüli csoportja az északi és déli régió határvédelmét látták el, s ugyanezt tették a székelyek is a nyugati-délnyugati és keleti (Ugocsától Biharig terjedő) területen is. A székelyek a XIII–XIV. században katonák, határőrök, könnyűlovas íjászok, lövők voltak. Ugyanakkor nem minden lövő tekinthető székelynek, olykor a besenyőket is takarta e kifejezés.⁵⁵

A fent elmondottak alapján bizonyítottak véljük, hogy a Felső-Tisza-vidéken a honfoglalás óta éltek székelyek, melyek maradéka akár a XIII. században is megőrizhette etnikai különállását esetleg azonosságtudatát. Azt sem tartjuk véletlennek, hogy az oklevélben szereplő székely éppen Lövön és Székelyen rendelkezett birtokkal.

3. Györffy megállapítása, hogy Sényő az 1317. évi debreceni csatában szerzett érdemeiért került Domokos birtokába csupán feltevés, oklevelekkel nem lehet alátámasztani.

4. Végezetül szólnunk kell azon feltevésről, mely szerint egy székely elköltözését követően is az eredeti lakhelye szerinti ispán és esperes fennhatósága alá tartozott, vagy az elköltöző csoportok szintén.

Ha volt is erre példa a történelemben, a fentiek fényében mi még sem hiszünk, hogy ez esetünkben is igaz volna. Mindamellet tudnunk kell, hogy a Györffy által oly jelentősnek tartott Sasvári esperesség alá tartozó egyházak, melyeket az 1561. évi összeírásból ismerünk, az 1332–1338-as pápai tizedjegyzékben még nem képezik részét, ugyanis többségük még a nyitrai főesperesség alá tartozott. Komáromy mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a sasvári főesperesség csak az Anjou-korban alakult Nyitra területén, melynek II. Gyula pápa 1505-ben kelt bulája szerint egy Szabó Péter nevű világi ember az alapítója. Sasvár egyébként is 1317-ben csak mint már birtok fordul elő Pozsony megyei ingatlanként.⁵⁶ Osztoznunk kell tehát Székely György véleményével, mely szerint vitathatónak látszik Györffy feltevése, hogy egy Sényőn élt középkori székely eredetű birtokos a kissé távoli Morva folyó mellől származott volna.⁵⁷

Utoljára szólnunk kell még Kristó Gyula következtetéseiről, aki az oklevelek vizsgálataiból megállapítja, hogy sem a Váradi Regestrum Sasvarja, sem az 1323. és 1326-os oklevelek Sasvarja nem azonos a Nyitra megyei Sasvárral.⁵⁸ Az 1323. és 1326. évi oklevelekben szereplő helynevek mindegyikét a középkori

⁵⁴ Kandra, 1884. 13–14. o.

⁵⁵ Kristó, 1996. 69–70. o.

⁵⁶ Komáromy, 1896. 44–45. o. Kristó, 1988. 368–369. o.

⁵⁷ Székely György: Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez. In.: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szer. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1984. 321. o.

⁵⁸ Kristó, 1988. 367. o.

Szabolcs megyében fekvőnek mondja.⁵⁹ Szerinte ezekből nem csupán sásvári főesperességre, hanem sásvári várispánságra is következtetni lehet, mely Ugocsa megye kialakulását megelőzően ennek nyugati, illetve Szatmár megye északi és északnyugati területeit foglalta magába. Sásvár és Ugocsa kettősségét Borsova és Bereg kettőssége alapján látja feloldhatónak a következőképpen: „*Mint ismeretes, az egri püspökség legdélibb területén előbb jött létre a borsovai várispánság (megye) és a borsovai főesperesség, s utóbb létesült a beregi királyi erdőuradalom, s a kettő egybeolvadásából a tatárjárás után alakult ki Bereg megye. Esetünkben ez azt jelenti: Sásvár mint várispánság (megye) a korábbi (ezt mutatja a főesperesség eredeti, sásvári elnevezése is), Ugocsa erdőispánságként később kelt életre, de a tatárjárást követően már csak Ugocsa élt tovább, Sásvár helyére lépett mint megye, a főesperesség is nevet váltott, sásvárriból ugocsai archidiaconatus lett.*”⁶⁰

A Kristó által feltételezett Sásvári ispánság egykori létezését mi is igazoltnak látjuk, de annak kialakulását és pontos jogi állását némiképp másként tételezzük fel. A fent elmondottak alapján igazoltnak látjuk, hogy a Felső-Tisza-vidéket a honfoglalás alkalmával a kabarok, székelyek szállják meg, amit a helynevek is bizonyítanak. A székelység egykori központját a Borsova területén fekvő Kisvárdra képezte, mely a terület első székhelyét is jelentheti. A belső gyepű vonalát ekkor a Tisza képezte, melynek bizonyítékát a Kisvárdra körül elhelyezkedő Őrmező, Őrpátróha, Lövépetri, Váraslövő stb. települések bizonyítják, egyszersmind lakóik foglalkozását is jelölve. A X–XI. század fordulóján a régészeti leletek tanulsága szerint a területen megerősödik a fejedelmi hatalom, megjelennek a nehéz fegyverzetű királyi katonák, melyek fő feladata talán épp a kabarság fékentartása lehetett.⁶¹ A történészek szerint nagyjából erre az időre esik a kabarok széttelepítése, minek utána a fejedelmi-királyi hadsereg német vezérei, Gut és Keled és más magyar vitézek jelentős birtokokat szereznek itt. Az új katonai erő másik feladata az észak és észak-keleti átjárókhöz vezető út ellenőrzése lehetett.⁶² A kabarok két mohamedán etnikumát, a kálizokat és alánokat Györffy szerint megtérítésük érdekében telepítették szét az ország eltérő vidékeire. A székelyek viszont továbbra is együtt maradtak katonai szervezetben, csak a nemzeti kötelekeket bontották meg. A nemzeti helyét tisztí, jobbágyi réteg foglalta el, ami elősegítette elmagyarosodásukat. István király uralkodása alatt az etnikai határvédelmet territoriálisra változtatta, s az összes határvármegyébe különféle segédnépeket telepített, amivel a megyéknek sajátos szervezetet biztosított. Az ilyen megyékben a határispánok alá tartoztak az örök, az oklevelekben sagittariusoknak nevezett lövők vagy lövérek. Az örök és lövők, valamint a melléjük sorolt határvédő besenyők⁶³ nem egy képzeletbeli védővonal mentén voltak letelepítve, hanem minden határvármegye területén mélységben tagolva. A határvédelmi építményeket, a gyepüket vagy torlaszokat és az ezeken való átjárást biztosító kapukat a lakott és lakatlan, vagy gyéren lakott terület határán helyezték el, olyan helyen, ahol könnyű bejárás nyílt az ország belső területeire. A gyepük nem összefüggő vonalat alkottak, hanem az exponált pontok össze nem függő sorozatát. A gyepükön és kapukon kívül eső

⁵⁹ Uo. 368–369 o. Kristó, 1996. 67. o.

⁶⁰ Kristó, 1988. 492–496. o.

⁶¹ Györffy, 1987. 520–521. o. Német, 1975. 5–7. o.

⁶² Német, 1975. 6–7. o. A Gut-Keled nemzeti betelepülését 1067-ben már ismerjük Szabolcsban. Lásd Kandra, 1884. 20–24. o.

⁶³ Ilyennek véljük a Szabolcsi és Borsovai besenyőket is. Kandra, 1884. 14. o.

lakatlan vagy gyéren lakott terület volt a gyepeivel. Amikor e lakatlan erdős területek a XII. század közepétől kezdve fokozatosan betelepültek, a gyepeket és a kapukat mind kijebb és kijebb helyezték. Ez a folyamat a határvármegyékben ment végbe, ahol a határispán feladata lett a gyepek és kapuk áthelyezése, mint ahogy az örök és lövők megfelelő pontokra való kihelyezése is. E határispánságokban éltek tovább a szétszórt dukáthusi eredetű segédnépek is.⁶⁴

A magunk részéről ilyen gyepeőröknek tekintjük a sásvári székeket is, akiket legkésőbb a székelység széttelepítése során helyeznek a Tisza partjára. Ezek feladata lehetett a folyón lévő gázló, átkelőhely a „*Vadum Liberum*” őrzése.⁶⁵ Györffy a székeket határvédelmi feladatának irányítását a határispánság kialakulását követően (mint láttuk) az ispán feladatának tekinti. Egészen más megállapításra jut viszont Tagányi Károly, aki szerint „*a határokat őrző örök (speculatores, custodes confiniorum) semmiféle tekintetben sem azonosítható a királyi vármegyék várszolgáival (civiles, castrenses), várnépeivel.*” Mivel az oklevelek csakis a határőröket hívják öröknek, strázsának, a várszolgákat soha. Szerinte a határőrök határszéli várakat soha nem őriztek, hanem csakis az ország külső, belső határait, gyepeket, kapukat, a határszéli folyók átkelőit. A határőrök régebbiek a váraknál és a királyi vármegyéknél, az örök előbb voltak a várszolgáknál. Ugyanakkor elismeri, hogy a királyi vármegyék felállítását követően a határőrök is bizonyos kapcsolatba kerültek az illető határszélhez legközelebb eső királyi vármegyével, de ezek kötelessége sosem tartoztak.⁶⁶ Mindez ismét azt a megállapítást erősíti, hogy a sásvári székeket először határőrizeti feladatot láttak el a Tisza mentén, mely folyó eleinte a külső gyepeket is képezte. A honfoglalást követően a belső gyepek hihetően beljebb húzódtak a Tisza-kanyarban fekvő Váraslövön keresztül dél irányba Csoboklövő, Örmező, Lövő irányába a Szatmár megyei Dobos, Ór, Hodász, Esztrő (szláv jelentése gyepek), Petre, Ibrány falvakon keresztül a Kraszna mentén délre. Ezek némelyikében az oklevelek tanulsága szerint sagittariusok laktak.⁶⁷ Maksai Tagányival szemben a korai földvárakat is a gyeperendszer tartozékának véli, ami megegyezik a Sásvári vár építése idejének pontos meghatározását. Szerintünk Maksai állításának van valóságalapja, melyre később még visszatérünk. A belső gyepeket a magyarok már igen korán átlépték, s a Szamos völgye a X. század folyamán lakottá vált. Az új településhálózat szórtsága azt igazolja, hogy ezek lakossága az addigi településhatár nemzetségeiből származhattak, melyeket a magunk részéről elsősorban határőrizeti feladatokat ellátó segédnépeknek vélünk. A királyi adomány esetén az új birtokos nyilván egységesebb településhálózatot hozott volna létre a telepítések során, a valós helyzet viszont mást mutat.⁶⁸ Véleményünk szerint a gyepek ekkor, a X. század végén vagy a XI. század elején tolódtak ki egészen a Tiszáig (ez időben egybeesik a kabarok széttelepítésével), s az Erdélyi gyepek folytatását képezte a nagybányai Örmezőn keresztül, ahol az őrszolgálatot a török eredetű Kék-kend népe látta el⁶⁹Magasmarton át, (itt az oklevelek sagittariusokat emlegetnek),⁷⁰ egészen Sásvárig. Innen a gyepek észak-nyugat irányba haladtak tovább a Tisza vonalán Tiszabecsen át, melynek tiszai átkelőhelyénél a XII. században földvárak építésére erődítmény volt.

⁶⁴ Györffy, 1958. 580-584. o.

⁶⁵ Székely, 1984. 321. o.

⁶⁶ Tagányi Károly: Gyepek és gyepeivel. Magyar Nyelv. 1913. 3. szám. 100-102. o.

⁶⁷ Maksai, 1940. 12-14. o.

⁶⁸ Uo. 16-17. o.

⁶⁹ Szabó a Szamos két partjára helyezi őket, míg a Hernád-Bodrog-Sajó környékét a kabarok széttelepítésének véli. Szabó, 1994. 17. o.

⁷⁰ Maksai, 1940. 18. o.

Ez utóbbi tartozékát képezte a Tiszakóródi három örhalom is.⁷¹ Az iménti eset szintén a gyeplétszám későbbi várakkal való megerősítésének elvét erősíti, ami Sásvárnál is bekövetkezhetett, és amit Maksai is valószínűsített. A gyeplétszám innen a Szamos menti Kölcshán haladt tovább észak felé, melynek bizonyítékául a korábban vele kapcsolatban említett gyeplétszám szolgálhat.

Ugocsa ekkor még a gyeplétszámhoz tartozó vidéket jelentette, melynek erdősegei a beregivel és máramarosival együtt jó védelmet biztosítottak egy esetleges kelet irányú támadás kivédésére. Gyeplétszámok megletelepülése kezdetén teljesen királyi birtokot képezett, betelepítése a XII. században indult meg.⁷² Sásvár azonban hamarosan szerepet vált, s a határőrizeti feladat mellett a területen megjelenő falvak központjaként lép elő. Fennhatósága alá kerülnek mindazon települések, melyek az első gyeplétszám-tól keletre keletkeznek. Legkésőbb ekkor már várak emelnek védelmükre a határt jelentő Tisza menti Sásváron. (Szatmár esetében az ispánsági központ hasonlóan a korábbi gyeplétszám mentén keletkezett, de ugyan ezt tapasztaljuk a borsovai vár és határvármegye esetében is.) A félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy ispánsággá alakulása nem etnikai alapon történt.⁷³ Sásvár közigazgatási központként való előrelépése mögött az húzódott inkább meg, hogy mint a királyi hatalom legfőbb támaszát jelentő hatalmi erő (a székelyek jelenléte miatt) a dolog természeténél fogva kiemelkedik környezetéből. Fentebb már elfogadtuk azt a véleményt, mely szerint az első szervezésű vármegyénk esetében nem volt olyan közöttük, melynek területe két egyházmegye között oszlott volna meg, így a Sásvári egyházmegye birtokviszonyait vizsgálva megkapjuk a Sásvári ispánság határát is.⁷⁴ Ennek területe lefedi a második megszállású gyeplétszám területét a Szamostól a Tiszáig. Sásvár hatalmi központi szerepét erősíti egy másik tény is. Ismert ugyanis, hogy mindig az ispánsági vár temploma emelkedik a vidék többi temploma fölé, s fennhatóságot kezdett gyakorolni a várkerület többi egyháza felett. Fontos megjegyezni, hogy egyháza jóval idősebb a környező egyházaktól, s ez jogositja fel elsőbbségére és az egyházmegyei névadásra.⁷⁵ Esetünkben ez azt jelenti, hogy a kereszténység felvételekor a székelyek is megkeresztelkednek, majd a sásvári gyeplétszám területén saját egyházat hoznak létre, mely ilyen formán a legidősebb a körülötte később keletkező települések egyházaihoz képest. Az ekkor gyeplétszámot képező Ugocsa feltehetően szintén felügyelete alá tartozhatott. Területe a Szamos felől érkező szász telepések megjelenése előtt a szent királyok vadászterülete volt, s benne legfeljebb szláv eredetű erdőőrök, vadászok, halászok, solymárok laktak.⁷⁶

Mielőtt azonban összegeznénk véleményünket, még egy kérdést meg kell vizsgálnunk. A XII. század végén Sásvár körül kialakult egy új, a következő században a kismemesi vidéknek helyet adó településhálózat. Az oklevelekben való felbukkanásukkor azok mind Ugocsa megye területén fekvőknek íródnak.⁷⁷ Komáromy

⁷¹ Székely, 1984. 323. o.

⁷² Szabó, 1994. 18. o.

⁷³ Kristó, 1988. 367. o.

⁷⁴ Uo. 213, 496. o.

⁷⁵ Uo. 215–220. o.

⁷⁶ Komáromy, 1896. 14. o. Karácsonyi János: Halvány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok. 1901. 1052. o.

⁷⁷ A Várad Regestrum 163. sz. „Flandrenses de Batar”-t az 1216. évben, a 171. sz. „Holmy”-t az 1217. évben, és a 246. sz. „villa Petur”-t az 1220. évben mindegyik esetben comite de Hugosa vagy Ogocha területén állónak mondja, melynek élén Esau illetve Isou comest említi. V.ö. Höke Lajos: Fő- és alispánok a Várad Regestrumból. Századok, 1874. 509. o. Doby Antal Esau comest a Várad Regestrum 163. sz. alapján azonosnak véli a Regestrum 171. sz. alatti Isau comessal, az előzőt az 1210. év alatt, az utóbbit 1215. év alatt említi. 1220-ban Pál a főispán, míg 1250-ben Ubul Mihály, a Kállay család őse. Doby Antal: Ugocsa megyei főispánok. Századok, 1874. 723. o. Wertner Mór 1216–1217-ben Ezsaut nevezi főispánnak, 1220-ban Pált. Dr. Wertner Mór: Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztségviselők ismeretéhez. Történelmi Tár, 1905. 168. o.

szerint ezek közül Öszödfalván, Forgolányban, Tivadarfalván, Farkasfalván és Szirmán várjobbágyok utódai éltek. Ezt részben a váradhegyfoki convent 1251-ben kelt bizonyosságlevelével látja igazoltnak, melyből kiderül, hogy Botheus a Mylete fia, Dénes és Mihálc a Farkas „*dictus Hadnagh*” fia szirmai birtokukat közös meg-egyezőssel két egyenlő részre osztják. A „*dictus Hadnadh*” nyilván a régi várszerkezet emléket tartotta fenn, s így Szirmának is valamikor várföldnek, vagy conditionatus emberekkel benépesített királyi birtoknak kellett lennie. Ezen kötelezettségük alóli föltszabadulást követően független birtokosokká váltak. Számunkra ezért elég érthetetlen, hogy a történész végkövetkeztetéseiben Ugocsa területén a XIII. században sem királyi várat, sem olyan birtokot nem ismer, melyről ki lehetne mutatni, hogy valamikor várföld lett volna.⁷⁸ Az oklevelekben szereplő Farkas hadnagyot azonosnak véli azzal a Farkassal, aki II. Andrástól két öccsével együtt hű szolgálataiért 1230-ban Bökény földet kapja adományul. Mindamellett fölmenti az ugocsai ispán hatósága alól birtokával együtt, amivel a „*valóságos nemesek sorába emeli*.”⁷⁹ Ez ismét azt bizonyítja, hogy előtte várjobbágy volt, s éppen azért kellett külön megparancsolni az ugocsai ispánnak, hogy őt többé ne háborgassa.⁸⁰ A magunk részéről az előbb elmondottak alapján bizonyítottnak véljük, hogy Ugocsa területén a XIII. század elején tényleg éltek várjobbágyok, akik a tatárjárást megelőzően az ugocsai, míg azelőtt a sásvári comes fennhatósága alá tartoztak. Ugyanakkor az a megállapítás, miszerint a XIII. század közepén sem királyi várat, sem alá tartozó várföldet nem ismerünk Ugocsában, épp a tatárjárás okozta pusztítással hozzuk kapcsolatba.⁸¹

Szabó az ugocsai kisenemesi vidék falvait vizsgálván megállapítja, hogy azok eredetében és belső jellegében különbségek mutatkoznak. Van közöttük olyan, mely királyi adomány révén jutott birtokosához, mások viszont adományozási jegyeket nem viselnek magukon. Némely falut valamely kisenemesi család alapította, mások mint korábbi alapítások jutottak a tulajdonosok kezére. A nemesi vidék egy szűkebb csoportját Bökény, Farkasfalva, Péterfalva, Csatóháza, Andrásfalva, Tivadarfalva, Forgolány, Csoma, Öszödfalva, Sásvár és Szirma képezi, melyekről Farkasfalvát kivéve nincs adatunk, miként kerültek a falualapítók kezére. Az alapítás körülményeit sejteti viszont némelyik esetben egy 1300-ban kiadott oklevél. Ebben Forgolány fia Domonkos, Öszvény fia Öszöd és Pál, János fia Péter és Pál, Tywadar fia Abrafm ugocsai nemesek eltöltik Kopasz Miklóst a birtokaik között fekvő Sásvár és Bónya elidegenítésétől, akár meg is vásárolják azt, de nem engedik, hogy idegen férközzön közéjük. A tiltakozó Forgolány, Tivadar, Öszöd és Péter nevei a hasonló települések alapítóinak neveit rejtheti. Szabó szerint mindebből akár az is feltehető, hogy e falvak 1260–1300 között keletkezettek. Andrásfalva, Csatóháza és Csoma települések csak később jelennek meg az oklevelekben, de eredetük azonos az előbbiekével.⁸²

⁷⁸ Komáromy, 1893. 186–187. o.

⁷⁹ Hazai okmánytár. VII. kötet, 16. sz. In.: Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa-Budapest, 2005.

⁸⁰ Komáromy, 1896. 17–18. o. Lehoczky a Bereg vármegyei főispánok között szintén ismer egy Farkast, mely szerint 1248-ban comes de Borsova név alatt szerepel az oklevelekben. V.ö. Lehoczky Tivadar: Beregvármegyei főispánok. Századok, 1871. 649. o. Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Ungvár. Grazsda KFT–KMKSZ, 1995. 88. o. Ellenben Nagy Imre helyesen állapítja meg, hogy a Lehoczky által hivatkozott IV. Béla oklevelében Farkas nem mint comes, hanem mint borsovai főesperes említették. V.ö. Fejér György: Codex Diplomaticus, Budán. 1829–1844.IV/2. 26. o. In.: Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa-Budapest, 2005. Nagy Imre: Észrevételek a Bereg vármegyei főispánok névsorára. Századok, 1871. 720. o. Részünkről így elvetjük a két személy azonosságát.

⁸¹ Az erre vonatkozó elképzelésünket és bizonyítását bővebben alább tárgyaljuk Ugocsa vármegye kialakulásakor.

⁸² Szabó, 1994. 36–38. o.

A magunk részéről nem osztjuk Szabó elképzelését a falvak keletkezési időpontját illetően, s azt néhány esetben jóval korábbra tesszük. Sásvár már 1217-ben, míg Péterfalva 1220-ban szerepel az oklevelekben,⁸³ s így az 1300-as oklevél személynevei csak a falvak alapítóinak korábbi őseire utalhatnak. Egyébként az oklevélből az is megállapítható, hogy a birtoklás jogi forrása közös volt, de ez nem vérségen alapult. A helyi kismanesek ugyanis nem a vérség, a közös származás címén jelentették be tiltakozásukat Sásvár és Bónya elidegenítése ellen, hanem a szomszédság elvén. A szomszédokat valamilyen kapocs mégis összefűzte, s ezért nem akarták az idegent maguk közé engedni. Viszont ha ez nem vérségi, akkor bizonyára társadalmi kapcsolat volt, s a tiltakozókat egy közös társadalmi csoport elemeinek tekinthetjük.⁸⁴ Nem zárkózhatunk tehát el attól, hogy e közös kapcsolat a várjobbágyi múlt volt, hisz tudjuk, hogy a várrendszer bomlását követően e katonáskodó elem a kismanesség soraiba tagozódott be. Szabó e feltevést nem látja teljesen bizonyítottnak, illetve Károly Róbert 1323-as oklevelének tartalma alapján fölveti annak lehetőségét is, hogy „*az Ugocsaí Tisza-parti kismanesi rétegben eredetileg határőrzésre rendelt székelyek utódait kell tekinteni, aki a Sásvári gyeplűnek a máramarosi völgybe történő kihelyezésével földjeiken visszamaradva az ugocsai comes hatósága alá kerültek, s később a megyében megtelepült birtokos elemekkel együtt a kismanesi rendbe jutottak.*” Mint fentebb már utaltunk rá, végeredményben nyitva hagyja a kérdést, s csak annyit jegyez meg, hogy a Tisza-menti falvak alapítói szabad kisbirtokosok voltak, akik a társadalmi fejlődés megfelelő szakaszában a kismanesség osztályában foglalták el helyeiket.⁸⁵

A magunk részéről a kismanesi vidéket alkotó falvak lakóit részben várjobbágy eredetűeknek, részben a Szatmári síkról ide települt szabad jogállású magyar telepeseeknek tartjuk. Várjobbágyok által lakott település lehetett Tivadar-, Őszöd-, Péter- és Forgolányfalva, minek bizonyítékát az egykori várjobbágyi múltban látjuk. Hasonlóan vélekedünk Szirmáról is, valamint a már később keletkezett Andrásfalva, Csatóháza és Csoma településekről, melyek eredete, mint tudjuk, közös volt az előzőekével. Szintén a várjobbágy eredetű Farkas hadnagy és két testvére alapította Bökényt és az alapítója nevét viselő Farkasfalvát is. Jól látható, hogy az általunk felsorolt települések neveinek többsége mind személynévből képzett helynév (kivétel talán csak Bökény és Szirma), ami magában hordoz egy olyan lehetőséget is, hogy Farkasfalvához hasonlóan a többi települést is várjobbágyok alapították. Természetesen elismerjük, hogy ezt írott források híján kétséget kizáróan bizonyítani nem tudjuk. Sásvárról itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy mind fejlődése, mind családi kapcsolata révén szoros szálak fűzik a Bökény-Szirmai település egységhez,⁸⁶ és a fenti bizonyítás alapján egykoron székelyek lakták.

E kisbirtokos réteg származási helyét illetően a nyelvészeti vizsgálatok alapján sem mondhatunk biztosat. Szabó szerint az itt élő lakosság nyelve a Tiszaháti nyelvjárással mutat szoros rokonságot, sőt olyan kapcsolatra is lehet következtetni, mely révén az ugocsai nemesség egyes elemeit az Észak-Erdély területén megszállt Farkas-Agmánd nemzetséghez fűzi.⁸⁷ A Farkas-Agmánd nemzetségről tudjuk, hogy Zomborral együtt a honfoglalás alkalmával az egykori gyeplű területét képező Észak-Erdélyt, azon

⁸³ Regestrum Váradinense, 1903. 216, 246. o.

⁸⁴ Szabó, 1994. 38. o.

⁸⁵ Uo. 38. o.

⁸⁶ Uo. 40–41. o.

⁸⁷ Uo. 42. o.

belül is a Mezőséget, a Nagy-Szamos és a Maros vidékét szállják meg. Anonymus Agmándról, mint a honfoglaló vezérek kémjéről, előörséről szól, s nemzetségének ez volt és ez maradt a szerepe később is.⁸⁸ Elképzelhető tehát, hogy a nemzetség tagjai kezdetben határőrizeti feladatot láttak el, majd észak felé terjeszkedve Szatmár megyében is telepés falvakat hoztak létre. Ezt az is alátámaszthatja, hogy igen nagy számban található Erdélyben a Nagy-Szamos és a Maros folyók közt olyan helynevek, melyek párja megvan Szatmárban és Szabolcsban is. Ilyen pl. Kend – Kék-kend, Kapjon – Kaplony Szatmárban, Zsombor – Zombor Szabolcsban, illetve az 1342-ben említett Ogmánd lovasmezeje a Szamos szatmári folyása mentén. Mindez egyes történészek szerint arra utal, hogy a nemzetség egyik része Erdélyben maradt és a meszesi kapun át tartotta a kapcsolatot az elvándorolt csoportokkal.⁸⁹ Más vélekedés szerint a kék-kendek az eredetileg szűkebben megszervezett magyar államterület Erdély felől védelmező gyepűrendszerének egy szakaszán őrködtek, ott, ahol a szatmári síkságon áthaladó Szamos völgyet a gyepű elzárta. E szerint a kék-kend határőröket csak a XII. században helyezték át a gyepűk kitolásával Szolnok területére, az erdélyi szász telepek védelmére.⁹⁰ Ez utóbbi feltevést erősítheti az a fentebb tett utalásunk, mikor is a székelyek Borsova megye területén való jelenlétének bizonyításakor szoltunk egy bizonyos Kend tőről, mely itt élésük és a székelyekhez való kapcsolásukat bizonyítja.

Nem kívánunk mindebből messzemenő következtetéseket levonni, de mindezenre azt megjegyeznénk, hogy az ugocsai kismemesi vidék általunk vizsgált lakosságának nyelvjárása egy olyan területtel mutat rokonságot, melynek lakosságáról nagy valószínűséggel megállapítható, hogy egykoron határőrizeti feladatokat ellátó, vagy ilyen elemeket is magába foglaló népcsoport lakta. Nem bizonyos tehát, hogy az ugocsai kismemesi vidék nyelvjárása, mely magába foglalta az általunk határőrizeti feladat ellátásához kötött sásvári székelyeket is, valamint a szatmári terület nyelvjárása között feltűnően nagy különbségeknek kellett volna lenniük, még akkor sem, ha ez utóbbiak mindegyikét ténylegesen nem tekinthetjük a sásvári várjobbágyok utódainak.

Konklúzió

Sásvár tehát egykoron a Tisza mentén húzódó gyepű vonalán alakult határőrtelep volt. A határőrizeti feladatot azok a X. század végén vagy a XI. század elején idetelepített székelyek végezték, melyek egyik utóda, Salamon fia, Domonkos birtokokkal rendelkezett a Szabolcs megyei Sényőn, Lövön és Székelyen. Miután a Szamos–Tisza köze a XII. század folyamán lakottá vált, megnyílt az út a királyi hatalom alapját képező várispánság kialakulásához. A gyepűelvéből fakadóan a terület először teljesen királyi birtok volt, s a rajta keletkező települések mind királyi tulajdonúak. Ispánsági és királyi népek nyomát találjuk a már említett gyepű és a Szamos tágabb környékén. Nem ismert az eredete a Szamos-vidéki kismemesi falvakkal, de mivel szintén e királyi birtokok mentén feküdtek, hihetően nagy részük egykoron

⁸⁸ Makkai László–Mócsi András: Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. Akadémia Kiadó. Bp., 1986. 263–265. o. a Szamosi gyepűre és megszállására ld.: Karácsonyi, 1901. 1053–1056. o.

⁸⁹ Uo.: 267. o.

⁹⁰ Székely, 1984. 322. o. a Kák-kendre ld.: Németh Gyula: Nyelvtudományunk és a történetírás. In.: A magyar történetírás új utjai. Szer. Hóman Bálint. Bp., 1932. 337–338. o.

ugyancsak a várszervezet részét képezték.⁹¹ Nincs tehát település a területen, melyről kétséget kizáróan ki tudnánk mutatni, hogy az általunk a XII. század első negyedére keltezett Sásvári ispánság keletkezésekor ne királyi birtokon feküdt volna. Erre az időre változott meg ugyanis Sásvár szerepe, ahol hihetően a Tiszai átkelőhely őrzésére várat is emeltek a székelyek. A sásvári vár határőrizeti feladatát lecserélve, a király akaratából, mint e vidék hatalmát biztosító természetes központ, kiterjeszti hatalmát a Szamos–Tisza közén keletkezett királyi falvakra és gyepűőr telepekre. Ezt igazolja a Várad Regestrum általunk sokat emlegetett 243. sz. oklevele is, mely szerint a sásvári vár hatósága alá tartoztak a Hongun lakhelyű várjobbágyok és a területén fekvő Darócy várnép. Ezt az új politikai képződményt a Hóman által elképzelt olyan szervezettel azonosítjuk, melynek vezetője a határispán volt, kinek hatalma kiterjedt a honvédó gyepűvonalon kívül eső vidékre éppúgy, mint ahogy a határfolyó átkelőhelyeit és a gyepűkapukat védő várakra és az országhatár védelmére rendelt határőrökre is. Ez utóbbiak a maguk saját nemzeti szervezetében élő besenyők, úzok, míg esetünkben a székelyek voltak.⁹² Felfogásunk szerint a király tehát Sásvár esetében csak határispánságot és nem megyét hozott létre, melynek ugyan megvolt a lehetősége, hogy vármegyévé fejlődjön, de a rövid ideig való fennállása során ez már nem igen következett be.

Szintén a Sásvári várispánsághoz köthetjük a körülötte fekvő korai keletkezésű települések azon részét, melyek a későbbi évszázad során Ugocsa megye kismenesi vidékének tartozékát képezték. A települések némelyike ugyanis várjobbágyi múlttal rendelkezik, és lakosságában a sásvári székelyek utódait is megtalálhatjuk. Utóbbiak az ispánság kialakulásakor a várjobbágyokhoz hasonlóan katonai szolgálatot teljesítettek az ispán felé (esetleg ők is várjobbágyokká váltak), majd egy évszázad múltán a kismenesség soraiban találták meg helyüket. Akadtak közöttük olyanok is, akik földet szereztek valamely közeli megyében, de ezen új helyen is megőrizték (Salamon fiához, Domonkoshoz hasonlóan) székely azonosságtudatukat és szabadságjogaikat.⁹³ A Sásvári határispánsággal hasonló nevű esperesség is alakul, melyek határai megegyeztek egymással. Ez utóbbi az ispánság megszűnése után is tovább élt, s hatalma kiterjedt a Sásvár nyomdokába lépő Ugocsa bizonyos területeire is. Sásvár központi emléket őrizheti később Ugocsában az a körülmény is, hogy még a XV. század közepéig itt tartják annak megyegyűléseit.⁹⁴

⁹¹ Maksay, 1940. 22–25. o.

⁹² Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet I. Bp., 1935. (A vonatkozó rész Hóman munkája). 213–214. o.

⁹³ A székely nemzetségi szállásterületen a földek közös tulajdonban voltak, s így ott a székely nemzetségtagoknak nem volt szabad saját tulajdonú birtokokat szerezniük. Kristó, 1996. 150. o.

⁹⁴ Vályi, 1796. 246. o. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890.

IRODALOM

- Bakay Kornél: *A magyar államalapítás*. Gondolat, Bp., 1978.
- Balássy Ferenc: Visszhang Botka Tivadar tájékozására a vármegyék alakulása kérdésében. *Századok*, 1873.
- Balássy Ferenc: Válaszul Kandra Kabosnak. II. A sárvári várispánság. *Századok*, 1884.
- Blazovich László–Géczy Lajos: Anjou-kori Oklevéltár. VII. 1323. Budapest – Szeged. 1991.
- Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. *Századok*, 1870-1872.
- Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890.
- Doby Antal: Ugocsa megyei főispánok. *Századok*, 1874.
- Jegler Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Bp., 1990.
- Fejér György: Codex Diplomaticus, IV/2. Budán. 1829-1844. In.: Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pépa-Budapest, 2005.
- Győrffy György: A székely társadalom. In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szer. Székely György. Akadémia Kiadó. Bp., 1953.
- Győrffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. *Századok*, 1958.
- Győrffy György: István király és műve. Gondolat, Bp., 1977.
- Győrffy György: István király államszervezése. In.: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 1/1. Főszerk. Székely György. Akadémia Kiadó. Bp., 1984.
- Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Akadémia Kiadó. Bp., 1987–1998.
- Győrffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 3. kiadás. Gondolat Kiadó. 1986.
- Győrffy György: A magyarság keleti elemei. Gondolat. Bp., 1990.
- Hazai okmánytár. VII. In.: Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pépa-Budapest, 2005.
- Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. In. Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp., 1968.
- Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Akadémia Kiadó. Bp., 1970.
- Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet I. Bp., 1935.
- Hóke Lajos: Fő- és alispánok a Váradi Regestrumból. *Századok*, 1874.
- Jakubovich Emil: Ugocsai-Szabolcsi székelyek a XIV. században. Magyar Nyelv. 1931.
- Kandra Kabos: A Sárvári várispánságról. *Századok*, 1884.
- Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulásáról. ÉTK. XII. Bp., 1884.
- Karácsonyi János: Halvány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. *Századok*. 1901.
- Dr. Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095. Odera–Nagyvárad. 1926.
- Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése. Bp., 1896.
- Komáromy András: A Borsodi és Ugocsai Szirmayak. Turul, 1893.
- Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1988.
- Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996.
- Lehoczky Tivadar: Beregvármegyei főispánok. *Századok*, 1871.
- Lehoczky Tivadar: Beregh vármegye monographiája. I. Ungvárott, 1881.
- Lehoczky Tivadar: Beregh vármegye. Ungvár. Grazsda KFT–KMKSZ, 1995.
- Lehoczky Tivadar: Beregh vármegye. Hatodik Sip Alapítvány – Mandátum Kiadó. Budapest – Beregszász. 1996.
- Makkai László–Mócsi András: Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. Akadémia Kiadó. Bp., 1986.
- Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940.
- Marjalaki Kiss Lajos: A Váradi Registrum néhány kétes helynevének megfejtése. Magyar nyelv, 1925.
- Nagy Imre: Észrevételek a Beregh vármegyei főispánok névsorára. *Századok*, 1871.
- Németh Gyula: Nyelvtudományunk és a történetírás. In.: A magyar történetírás új utjai. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1932.
- Német Péter: Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárd, 1975.
- Pauler Gyula: A magyarok meglepedéséről. *Századok*, 1877.
- Pauler Gyula: Megye? Ispánság? *Századok*, 1882.
- Pauler Gyula: Találunk e egyidőben külön „polgári” és „katonai” ispánt? *Századok*, 1882.
- Pauler Gyula: Anonymus külföldi vonatkozásai. *Századok*, 1883.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1893.
- Pesty Frigyes: A várispánságok története különösen a XIII. században. Bp., 1882.
- Regestrum Varadinense. Ordine Chronologico Digestum... Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, 1903.
- Szabó István: Ugocsa megye. Hatodik Sip Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest–Beregszász. 1994.
- Székely Gusztáv: A várépítéset kezdetei Ugocsában. In.: Közoktatás, 2008/1–2. sz.
- Székely György: Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez. In.: Málusz Elemér emlékkönyv. Szer. H. Balázs Éva, Fügédi Erik, Maksay Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1984.
- Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelv. Magyar Nyelv. 1913. 3. szám.
- Vályi András: Magyarország leírása. III. Budán, 1796.
- Dr. Wertnwr Mór: Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztségviselők ismeretéhez. Történelmi Tár, 1905.

Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete

Rezümé A tanulmány témája „Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete”. A kuruc sereg társadalmi összetételét vizsgálja a szabadságharc ideje alatt. A rendelkezésre álló források alapján elmondható, hogy Rákóczinak sikerült a nemességet is megnyerni a függetlenségi harc ügyének, bár tudta, hogy fennáll egyfajta gyűlölet a nép és a nemesség között. Már kezdetben felismeri, hogy a népi kuruc mozgalom önmagában nem boldogul, szükség van a nemesség támogatására is. Elmondható, hogy a vitézli rend és a fejedelem közti kapcsolatot politikai érdekezésség is erősítette. Ez a kapcsolat a harcok során hol erősödött, hol meggyengült. A nemesség csatlakozásával a vitézli rend veszített ugyan a jelentőségéből, majd a szabadságharc utolsó éveiben ismét növekedett. Ez azért történt meg, mivel a pénzügyi csőd, a reguláris szervezőmunka hiányosságai, a nemesség elfordulása a függetlenségi politikától és más hasonló negatív tényezők előtérbe emelték annak a rétegnek a szerepét, amely a felemelkedés érdekében továbbra is hajlandó volt harcolni akár fizetség nélkül is.

Резюме Тема наукової статті «Утворення армії Раковці Ференца II.». Під час визвольної боротьби досліджує утворення куруцької армії. За допомогою використаного матеріалу можна сказати, що Раковцію удалось переконати панство у визвольній боротьбі, але він знав, що зависла загроза ненависті між народом та панством. Уже на початку він усвідомлює, що народному куруцькому руху потрібна допомога від панства. Загалом констатується, що з пригодом панства до армії, армія втратила своє значення, але в останні роки визвольної боротьби значення армії знову виросло. Це трапилось і за того, що виникала із нестачою грошей, панство відвернулося від незалежної політики і від других подібних негативних фактів, але народ незважаючи ні на що був згідний продовжувати боротьбу без ніяких коштів.

A nemesség és a parasztság

Rákóczi seregének alapját a kurucok alkották, kiknek szervezkedése évekkal a felkelés kirobbanása előtt már elkezdődött. Mozgalmuk központja a Felső-Tisza-vidék, a Tiszahát, a Hegyalja, a Partium és a Duna–Tisza közének egy része volt. A kurucok bázisát és a résztvevők többségét azok a csoportok alkották, akik valamiképpen kikerültek a feudális társadalom zárt kereteiből. Ilyenek voltak a volt katonáskodók, a Thököly-felkelés veteránjai, a bujdosók, a szökött jobbágyok. Miután az abszolutizmus kiépítésére erőszakos lépéseket tettek, csatlakoztak még hozzájuk sócsempészek, marhatolvajok, diákok, papok, a jobbágyi kötöttség alól kibújni akaró módosabb parasztok, volt tisztek, nemesek.¹

A kuruc mozgalom viszonya mind a jobbágyokhoz, mind a nemességhez ellentmondásosan alakult. A jobbágyok rokonszenveztek velük, mert olyan mozgalomról volt szó, amely lényegében szemben állt a feudális renddel. A közbiztonság éppen e nagyszámú bujdosó elem felhalmozódása következtében megromlott, s ez a jobbágyok termelőmunkáját is nagymértékben akadályozta. A nemesség viszonya ellentmondásos volt a mozgalomhoz.

A szervezés során a kurucoknak nem volt kellő számú fegyverük és lovuk. Felszerelésük csupán visszaszerezett kaszákból, lándzsákból és botokból állt. Ha már valakinek parasztpuskája és kardja is volt, az már jólfegyverzett vitéznek számított.

Május 6-tól² a zászlóbontásig³, ahogyan a kurucok járták a falvakat, mindig

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt történelem–földrajz szakos hallgatója, a Dédai Általános Iskola földrajztanára.

¹ *Rákóczi hadserege 1703–1711*. Szerk.: Bánkúti Imre. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976. 9. oldal

² Brezsáni pátens kiadása

³ május 21

akadt néhány vállalkozó paraszt, aki közjük esküdött. 1703. április 15. körül még csak 50-60 emberből állt a felkelők csapata. Minden felkelő tudta azt, hogy kinek a parancsnoksága alá tartozik, melyik lovas- vagy gyalogtisz csapatába.⁴

A tiszaháti hadjáratot még maga Rákóczi és Bercsényi vezette, így azon a vidéken a felkelő hadak tisztikarának létrejöttét a fejedelem nyomon követhette.⁵ Rákóczi *Emlékirataiból* megtudhatjuk, hogy miután elrendezte a csapatokra osztott sereget, öröket állított közjük, éjszaka pedig titokban kihallgatta beszélgetésüket, hogy biztosabban megtudja, hogyan vélekedik a nép róla és vezéreiről.⁶ Magukat a tiszteteket megismerhette személyesen vagy főbb híveinek tájékoztatásából.⁷

A fejedelem tudta, hogy fennáll egyfajta gyűlölet a nép és a nemesség között, mégis elfogadta a kezdeményezést abban a reményben, hogy sikerülni fog a nemességet is megnyerni a függetlenségi harc ügyének.⁸ Már kezdetben felismeri, hogy a népi kuruc mozgalom önmagában nem boldogul.⁹ A nemesség ugyanis kezdetben nem akart csatlakozni, a jobbágyok pedig egyszerre akartak harcolni a császáriak ellen és az őket szolgáló vagy csak óvatoskodó nemsek ellen, akik kizsákmányolóik voltak.¹⁰ De megszületett a kompromisszum közöttük. Ez nem volt más, minthogy Rákóczi (illetve a magyar nemesség) hajdúszabadságot ígért a Bécs ellen fegyvert fogóknak, a kuruc mozgalom viszont elfogadta a nemesi vezetést. Ez a megegyezés válik a kuruc hadsereg 1703–1704-ben történt megszervezésének alapjává. Az 1703. május 21-én kirobbanó felkelés eseményei eleinte még Rákóczi ellenőrzése és irányítása nélkül alakultak.¹¹

Az egység – nemsek és felkelők között – létrehozása érdekében Rákóczi nagy jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a felekezeti ellentéteket megszüntesse, mivel ezek legtöbbször társadalmi és politikai ellentétekhez is kapcsolódtak.¹² A fejedelem felvállalta a Magyarországon élő vallási kisebbségek ügyét, így a nemzeti egységet a felekezeti hűség fölé helyezte. Azzal, hogy szorgalmazta a vallási toleranciát, megfelelő visszhangra talált Magyarország vallási kisebbségeinek körében. Ez döntő szerepet játszott abban, hogy táborába sereglettek azok a nem magyar nemzetiségűek is, akik kevésbé vették zokon a Habsburg adó- és közigazgatási politikát. Így a román, szlovák és a lutheránus városi német lakosság egy része is csatlakozott a kurucokhoz. Csupán a déli és a délnyugati vidékeken élő katolikus horvátok és görögkeleti vallású szerbek maradtak hűségesek a koronához.¹³

Rákóczi szabadságharcának résztvevőit különböző okok mozgatták. A nemességet elsősorban a bécsi udvarnak az ország alkotmányos rendjét semmibe vevő és a nemesi jogokat korlátozó politikája sértette. A parasztság elégedetlenségét a felszabadító háború elhúzódása, a katonaság eltartásának terhei, a hozzá kapcsolódó

⁴ ESZE TAMÁS: *A tiszaháti felkelés*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1952, 3. oldal

⁵ Mészáros Kálmán: *Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban* Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs 2001. 304. oldal

⁶ *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*. Szerk.: VARGA KATALIN. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 19–20. oldal

⁷ Mészáros Kálmán: *Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban* Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs, 2001. 304. oldal

⁸ KÓPECZI BÉLA: *II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az tró*. Magvető Kiadó, Budapest 1976. 14. oldal

⁹ SIPOS FERENC: *A Rákóczi-szabadságharc előkészítése*. Hadtörténeti Közlemények, 1981. 54. oldal

¹⁰ KÓPECZI BÉLA i. m. 14–15. oldal

¹¹ *Rákóczi hadserege* i. m. 10. oldal

¹² KÓPECZI BÉLA i. m. 17. oldal

¹³ DR. CHARLES W. INGARO: *A kuruc háború*. A Nagy Fejedelem szabadságharca, Újvidék, 2004, 21–23. oldal

visszaélések váltották ki.¹⁴ A szabadságharc kibontakozásának országrészekként eltérő voltát végső soron a lakosság társadalmi elrendeződésében mutatkozó különbségek magyarázzák. Tiszántúlon és Felső-Magyarországon jobbágyok, nemesek álltak tömegesen a zászlók alá, a Dunántúlon a volt végvári katonaság és a kisenemesség alkotta az ismétlődő kuruc hadjáratok tömegerejét. Erdélyben jobbágyfelkeléssel indult meg a harc: a földesúri szolgálatba viasztörített szabadok ragadtak először fejtől, s kényszerítették erőszakkal Rákóczi mellé a főnemeseiket.¹⁵

Rákóczi gyulai pátensében megtiltotta a nemesek elleni támadásokat. A július 29-én bevett kállói vár birtokában Rákóczi a hajduk csatlakozását is ki tudta kényszeríteni. Augusztus 18-án a huszti vár a kurucok kezére került. A sikereket látva megkezdődött a megyei birtokos nemesség felsorakozása Rákóczi mögé. Közben egyre több paraszt is csatlakozott zászlói alá, így a hadsereg létszámának növekedése súlyos társadalmi gondokat is előidézett. Az augusztus 28-án közzétett vetési pátens felmentette a kuruc seregben harcoló jobbágyokat és azok családtagjait minden közteher és földesúri szolgáltatás alól. Ez azonban a nemesek elégedetlenségét váltotta ki. A pátens ezért szeptember 27-én módosították, ami már csak a harcoló jobbágyokra vonatkozott, a családtagokra nem. Így a vetési pátensek lehetővé tették a jobbágyok és nemesek közös harcát. A probléma megoldatlanságának negatív hatása végigkísérte az egész szabadságharcot, de Rákóczi politikája eredményesnek bizonyult, mert a nemesi vezetés alá helyezett kuruc hadsereg jelentős sikereket ért el.

A hadsereg megszervezése

Rákóczi hadseregének arculatát jelentősen meghatározta a kuruc hadsereg gerincét alkotó vitézrend.¹⁶ A vitézrend képviselői a társadalomnak a török korban, majd a felszabadító háború idején militarizálódott elemei voltak, akiket foglalkozásuk, életvitelük, környezetük eltávolított a jobbágyságtól.¹⁷ E rendbe elsősorban azok tartoztak, akik már régóta fegyveres szolgálatot láttak el a királyi végvárakban, a kincstári birtokokon, az egyes nagybirtokosok váraiban. E szolgálatokért bizonyos kedvezményekben részesültek, melyeket írott törvény vagy a szokásjog szentesítette. De a 17–18. század fordulóján e réteg sorsa bizonytalanra vált, s egyre valószínűbbé vált az a veszély, hogy viasztörlyednek a jobbágyi állapotba. De Rákóczi fegyverbe hívó pátensei a jobbágyság és kisenemesség jelentős csoportjait is a hadseregbe vonzották. Ez volt az egyetlen olyan út, ha kötöttségükből szabadulni, helyzetüket megtartani vagy a társadalmi létrafokon eggyel feljebb akartak lépni. A kuruc hadsereg zömét tehát azok alkották, akik önként álltak az ezredbe, de voltak olyanok is, akik zsoldosként vagy kényszersorozás útján kerültek a hadseregbe. Rákóczi – mivel más lehetősége nemigen volt – kényszerből választotta a hadsereg kiépítésének ezt az útját. Ez a kényszer abból fakadt,

¹⁴ BARTA JÁNOS: *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi háttere*. (Előadások a Rákóczi szabadságharc történetéből) Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2004, 17. oldal

¹⁵ *Rákóczi Tükör 1* (Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról). Szerkesztette: KÖPECCI BÉLA, R. VÁRKONYI ÁGNES, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 12. oldal

¹⁶ *Rákóczi hadserege 1703–1711* i. m. 47. oldal

¹⁷ BARTA JÁNOS 2004 i. m. 18. oldal

hogyan a kuruc állam sem megfelelő pénzforrásokkal, sem képzett tisztekkel nem rendelkezett ahhoz, hogy korszerű hadsereget szervezzen.¹⁸ A kuruc hadsereg gyors kialakulása számottevő feladattal terhelte a szabadságharc vezetőit. A felkelő sereg nem volt kiképezve rendszeres, folyamatos hadműveletekre, alig volt tüzérsége. Az a feladat állt előtte, hogy a harcok folytán nyerje el szervezeti formáit és felszerelését.

Rákóczi reguláris haderővé akarta szervezni a felkelő csapatokat. Valamennyi katonáját jegyzékbe akarta foglalni, hogy gondoskodhasson rendszeres ellátásukról, és így elkerülhető legyen a katonák zsákmányszerző kilengése.¹⁹ Rákóczi tudta jól, hogy a „háborús élet rideg, reális számadásában végül mégis csak az fog dönteni, hogy melyik fél képzetlenebb, fegyelmezettebb”.²⁰ A számbeli fölény, amely a hadjárat egész idejében a kurucok oldalán volt, a reguláris ellenséggel szemben nem igazán csatadöntő. A nemességnek volt egy rétege, amely tisztként szolgálva összefonódott a vitézlő renddel, s elsősorban a zsákmány és a rang révén volt érdekelve a hadsereg létszámának fenntartásában. A katonáskodók, akik a hajdúszabadságért küzdő helységekről érkeztek, tudták, hogy a megígért hajdúszabadságot csak a fejedelmi hatalomtól — Rákóczitól — várhatják. Elsősorban ennek a következménye az iránta megnyilvánuló tisztelet. A vitézlő rend és a fejedelem közti kapcsolatot politikai érdekazonosság is erősítette. Ez a kapcsolat a harcok során hol erősödött, hol meggyengült. A felkelés kezdeti időszakában Rákóczi szinte egyedül csak a katonáskodókra támaszkodhatott mind katonai, mind politikai vonatkozásban. A nemesség csatlakozásával a vitézlő rend veszített ugyan a jelentőségéből, majd a szabadságharc utolsó éveiben ismét növekedett. Ez azért történhetett meg, mivel a pénzügyi csőd, a reguláris szervezőmunka hiányosságai, a nemesség elfordulása a függetlenségi politikától és más hasonló negatív tényezők előtérbe emelték annak a rétegnek a szerepét, amely a felemelkedés érdekében továbbra is hajlandó volt harcolni akár fizetség nélkül is. Az előkelő nemesek csatlakozásának megindulásával a fejedelem igyekezett közülük új főtiszteket kinevezni. Ennek főleg politikai okai voltak. A nemesség vezető szerepének biztosításával a mozgalom bázisának kiszélesítése volt a fő célja, valamint a vármegyék és az arisztokrácia csatlakozása. Emellett az első, képzetlen, fegyelmezetlen tisztek megfélemlítését várta a fejedelem az újonnan kinevezett, katonai tapasztalattal is rendelkező mágnásoktól és nemesektől. Ez utóbbi csoport tagjai sem voltak katonailag kellően képzettek és alacsonyabb sorból származó tisztársaiknál eredményesebb csapatvezetők. Rákóczi számára nagy kihívást jelentett a korai kuruc mozgalom szervezőinek és a maguk választotta tisztjeinek megfélemlítése és a hadak központi irányítása. A fejedelem nagy körültekintéssel látott a feladathoz, mivel tudta, hogy egyszerre leváltani nem lehet őket a kezük alatt szolgáló hadak eloszlásának veszélye nélkül. Rákóczi kezdetben a mozgalom társadalmi bázisának kiszélesítését és a nemesség és az arisztokrácia megnyerését tartotta a legfontosabbnak. Az elsők között csatlakozó nemesek egy része azonban rangja, származása ellenére sem bírt elegendő politikai súllyal, így nem feltétlenül jelentett követendő példát a középnemesség döntő többsége számára. Rákóczi csak akkor nevezte ki az első tábornokait, amikor kellő politikai súllyal rendelkező személyek csatlakoztak hozzá. Rájuk azonnal egy-egy országrész irányítása hárult. A nemesi és főúri ezredesek, ezredtulajdonosok egy részének

¹⁸ Rákóczi hadserege 1703–1711. i. m. 47. oldal

¹⁹ SZÉKELY GYÖRGY: A „pro patria et libertate” eszmetörténetéhez. Rákóczi tanulmányok, szerk.: Sinkovics I., Gyenis V. Budapest, 1978. 12. oldal

²⁰ MARKÓ ÁRPÁD: *II. Rákóczi Ferenc csatái*. Nap Kiadó Bt. Budapest, 2003, 24. oldal

kezdeti lelkesedése hamar leapadt, a hadseregtől való visszavonulásukat követően az első kuruc tisztek így ismét nagyobb szerepet kaptak.²¹

1708-tól megsokszorozódtak azok az intézkedések, amelyek a vitézlő rend jelentőségének növekedését mutatják. Ezek során lett hajdúváros 1707-ben Gönc, valamint 1708-ban nemességet kapott Esze Tamás és hajdúszabadságot Tarpa mezőváros és Diószeg.²²

Rákóczi tiszttában volt azzal, hogy paraszthaddal lehetetlen háborút kezdeni Európa legjobb hadseregével rendelkező Habsburg Birodalom ellen.²³ Ennek ellenére a körülmények mégis egy nemzeti mozgalom kibontakozásához vezettek. Okának tekinthető az, hogy a lakosság minden rétege saját bőrén tapasztalta a különbséget a között, ahogyan Lipót császár a magyar és nem magyar területekkel és alattvalóival bánt. Világosan felismerték a Habsburg uralom idegen és kizsákmányoló jellegét.²⁴

A kuruc hadsereg lényegében a nemesi „osztályérdekeket” védő fegyveres erő volt. Szükség esetén a szolgálatokat megtagadó jobbágyokat engedelmességre szorította. A kuruc hadsereg amellett, hogy a második jobbágyág feudális rendjének fenntartását védte, fontos szerepe volt még a függetlenség kiharcolása is. A függetlenség kiharcolása pedig az egész feudális társadalom érdekében állt, bár e társadalom nem minden rétege és csoportja fogadta el a függetlenség politikai célját. A nemesek katonai szolgálat alól kiválhattak magukat, mégpedig úgy, hogy jövedelmük arányában zsoldosokat kellett kiállítaniuk. A nemesség a szenátusban és az országgyűlésen elfogadta ugyan a hadseregépítésnek a parasztság katonáskodására épülő elvét, de az egyes nemesek és megyék ellenkezően tevékenykedtek. A katonának állást különböző módszerekkel akadályozták. Az otthonmaradt családtagokat zaklatták, terhelték, házaikból, telkeikről el akarták távolítani őket. Mindezek az intézkedések azt mutatták, hogy a nemesség egyre inkább visszanyeri jobbágyai fölött a hatalmat.²⁵

A faluközösségek sokszor nem látták szívesen, ha közülük valaki katonának állt. Ez ugyanis azt jelentette, hogy csökkent az adóképes személyek száma, s a falura rótt terhet most már kevesebb embernek kellett előteremtenie. Ezért gyakran a faluközösség sem kímélte a katonáskodók családját. A nemesség megszerezve szinte valamennyi vezető helyet a kuruc hadseregben, átvette az irányítást. Ezért nem meglepő, hogy a hadsereg rohamosan vesztett vonzerejéből a parasztság előtt. A nemesi vezetés kialakulása és az egyre távolabbra tűnő győzelmi remények csökkentették a hajdúszabadság kivívásának esélyeit. Előfordult az is, hogy a jobbágyok nem akartak katonának állni, sokszor földesuraikkal összejátszva vonták ki magukat a katonáskodás alól.²⁶

²¹ Mészáros Kálmán: i. m. 305–314. oldal

²² Rákóczi hadserege 1703-1711 i. m. 48–52. oldal

²³ R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc, 1676–1735.* i. m. 40. oldal

²⁴ Dr. Charles W. Ingaro: *A kuruc háború.* i. m. 19. oldal

²⁵ Rákóczi hadserege 1703-1711. i. m. 97–98. oldal

²⁶ Rákóczi hadserege 1703-1711. i. m. 99–101. oldal

2009. március 27.

„Nyelv, azonosságtudat és anyanyelvi nevelés a XXI. században ” – nemzetközi tudományos konferencia.

ЧЕРНИЧКО СТЕПАН*

Напрямки мовної освіти України і угорськокомовна освіта на Закарпатті

Rezümé Ukrajna nyelvi és oktatási politikájának új irányvonala egyértelműen a kisebbségi nyelven folyó képzés felszámolására, az oktatás ukránosítására törekszik. A 20089-től kötelezővé tett ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsga, a 2010-től bevezetendő csak ukrán nyelvű felvételizés és más miniszteri rendeletek arra mutatnak, hogy Ukrajna a kisebbségek hátrányos megkülönböztetésével akarja átirányítani a nem ukrán tannyelvű oktatási intézményekből a tanulókat az államnyelven oktató iskolákba.

Резюме Особливо вагомим напрямком державної освітньої політики України є мовна освіта. Мовна освіта у державі спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою та опанування хоча б одної іноземної мови. Але мовна і освітня політика України спрямована не на створення рівних умов і можливостей при вступі до ВНЗ, а на дискримінацію випускників шкіл з мовами навчання національних меншин.

1. Поняття комунікативної компетенції

Комунікативна компетенція – термін американського мовознавця, Д. Хаймса (Hymes 1975). Комунікативна компетенція – це вміння і навички людини вести розмову у різних комунікативних ситуаціях згідно комунікативних норм даного соціуму (Gumperz 1982: 205, Trudgill 2003: 24–25, Wardhaugh 1995: 225). У 21 столітті представники національних меншин обов'язково мають мати мовну і комунікативну компетенцію не лише у рідній мові, а і в державній. Розвиток мовної і комунікативної компетенції – одна із найважливіших цілей мовної освіти.

2. Мовна освіта – вагомий напрямок освітньої політики України

Особливо вагомим напрямком державної освітньої політики України є мовна освіта. Мовна освіта у державі спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою та опанування хоча б одної іноземної мови. Саме мовна освіта як необхідна складова усього освітнього процесу покликана сприяти розвитку мовної культури та компетенції, вихованню поваги до лінгвістичного розмаїття держави, толерантності та виваженості у ставленні до представників різних етносів, носіїв різних мов і культур. В Україні „забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, у яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови”.¹

Мова є однією з вагомих ознак національної та культурної ідентичності, і збереження мови, її вивчення, підтримка та розвиток є і підтримкою своєї етнокультури, своєї самобутності у світі. Законодавство України (У Конституції та законі про мови) гарантує представникам національних меншин право

* Csernicskó István, PhD. Nyelvtész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettese, a Hodinka Antal Intézet vezetője.

¹ Національна доктрина розвитку освіти. Схвалена Президентом України 17 квітня 2002 року. Розділ IV. Стратегія мовної освіти.

на навчання рідною мовою та/або вивчення рідної мови. Право мовного вибору у навчальному процесі мають батьки (або особи, які їх замінюють) та їх діти.

Можливості вивчення рідної мови для угорської національної меншини реалізуються у різних формах:

- в школах, у яких мова національної меншини є основною мовою викладання, а державна мова та іноземна мова (подекуди дві) є окремими навчальними предметами;
- школи, у яких викладання проводиться державною мовою, а мова і література національної меншини та іноземна мова є окремими навчальними предметами;
- двомовні і тримовні школи, які передбачають класи з різними мовами викладання; на практиці форма роботи у таких класах збігається з двома попередніми;
- факультативне вивчення мови національної меншини як окремого предмету у школах з українською мовою навчання;
- недільні школи, мовні курси та факультативне вивчення рідної мови при культурних центрах;
- представники національних меншин мають право і можливість навчатися у школах, де мова навчання – державна мова, і мова меншини зовсім не вивчається.

„Галузева програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки”, затверджена наказом міністра освіти і науки № 461 від 26 травня 2008 р. запроваджує нову форму вивчення рідної, а також і державної мови. Згідно з Галузевою програмою, від 1 вересня 2008 року, у школах з мовами навчання національних меншин деякі предмети викладатимуться на двох мовах, і з наступного навчального року – лише державною мовою. Із впровадженням цієї освітньої програми виникає ряд мовних, освітніх та юридичних проблем.

3. Проблемні питання мовної освіти

Освітні права мовних меншин послідовно представлені у багатьох важливих документах які регулюють освітні проблеми в Україні. Проте слід зауважити, що благородні наміри, які викладено у цих документах, не завжди збігаються із реальними можливостями та/або прагненнями держави у забезпеченні цих освітніх прав і часто-густо мають хоча і позитивний, але декларативний характер.

Внаслідок політики русифікації, вивчення української мови в УРСР було обов'язковим лише в школах з українською мовою навчання, тоді як російська була обов'язковим предметом в усіх освітніх закладах країни. Українська мова як навчальний предмет не входила до навчальних планів шкіл з національною мовою викладання (як угорська, румунська, молдавська тощо).

Після впровадження в дію закону України *Про мови в УРСР* (1989) ситуація щодо української мови поліпшилася. Стаття 2 цього закону встановлює, що державною мовою України є українська, і держава забезпечує через навчальні заклади всі необхідні умови для її опанування. Крім того, Стаття 27 визначає викладання української мови обов'язковим у всіх освітніх закладах.

Вивчення державної мови є необхідною умовою включення національних меншин в суспільне життя держави. Володіння державною мовою розширює освітні, культурні, економічні, політичні перспективи особистості. У державному стандарті загальної середньої освіти України ставиться мета забезпечити активне володіння всіма учнями державною мовою, сформувати в них мовну, комунікативну та етнокультурологічну компетентність у різних сферах і жанрах мовлення.²

Право вивчати офіційну мову певної країни є частиною мовних прав людини (Skutnabb-Kangas 1990, Phillipson-Rannut-Skutnabb-Kangas 1994). Гаазькі рекомендації щодо освітніх прав мовних меншин проголошують, що державна мова повинна викладатися як навчальний предмет і бажано двомовними вчителями.

Проте протягом 18 років незалежності Україна так і не змогла створити належні умови для засвоєння державної мови у національних школах (Берегасі-Черничко 2005). У викладанні української мови виникають певні проблеми насамперед щодо організації навчального процесу та методичного забезпечення, які можна підсумувати таким чином.

Перша проблема стосується навчальних програм та підручників, навчальних посібників. Шкільний предмет *Українська мова* вимагає від вчителів застосування зовсім іншого підходу у школах з українською мовою навчання, ніж у школах з мовами навчання національних меншин. У школах з українською мовою навчання на уроках української мови вивчається **рідна мова** учнів, якою вони з дитинства вже володіють. А в школах національностей **українська мова – державна**, з якою учень незнайомий, і яку починає її вивчати у першому класі. (В нашій країні, на жаль, мережа дошкільних виховних закладів недоступна для всіх, особливо у сільській місцевості.)

Дитина в українськомовній школі вже у першому класі володіє українською мовою як рідною, і основна мета вивчення шкільного предмета *Українська мова* – розвивати мовлення, мовні навички і комунікативну компетенцію учнів. У школах з навчанням мовами національних меншин першокласник лише починає знайомитися з державною мовою, і це обов'язково потрібно враховувати при створенні навчальних програм і підручників. Але діючі навчальні програми для шкіл національних меншин, які базуються на державному стандарті освіти, зобов'язують дітей вже у початкових класах (замість розуміння і говоріння) вивчати граматику української мови, коли вони майже зовсім не розуміють цієї мови.

У школах з мовами навчання національних меншин особливу увагу слід звертати на те, щоб учні могли розуміти державну мову та спілкуватися українською, а тому робота вчителя повинна зосереджуватися на гармонійному розвитку чотирьох основних мовних навичок (слухання і спілкування, читання і писання), тобто на розвиток комунікативної компетенції та компетентності учнів. Це передбачає значну роботу на початковому етапі, етапі засвоєння мови, коли слід домагатися високої комунікативної компетенції, а не засвоєння сукупності граматичних правил.

Таким чином, викладання української мови у школах національних меншин повинно ґрунтуватися насамперед на напрацюваннях методики

² Державний стандарт загальної середньої освіти України. <http://www.mon.gov.ua/laws>

вивчення мови як державної, а не як рідної, бо значна кількість учнів у таких школах сідають за парти без будь-яких, навіть елементарних, знань української.

Українська мова і мова окремих національних меншин (угорська, кримськотатарська, румунська, молдовська) не є близькоспорідненими мовами.³ Навчальним програмам це теж треба було б враховувати: зовсім інша справа вивчати українську мову росіянам, білорусам, полякам, ніж угорцям, румунам, молдованам або кримським татарам. Румунська чи угорська мови відмінні від слов'янських і вимагають особливої методики викладання. Ці мови мають не тільки різні граматичні системи, фонетичний та словниковий склад, словотворчі особливості, вони мають інший алфавіт – латиницю.

Підручники, необхідні для освоєння української мови як державної, зазнали критики від вчителів насамперед тому, що були розроблені викладачами і вченими, які не ознайомлені із соціолінгвістичною ситуацією, мовою і культурою меншин.

Подальше серйозне зауваження щодо підручників стосується подання матеріалу. Такі підручники переобтяжені теоретичною граматиною і у них мало приділяється уваги комунікативному аспекту і розвитку комунікативної компетенції (Гульба 2000, Кормочі 2003, Коляджин 2004, Повхан 1999, 2003, Райплік-Горват 2002).

Не розроблені також і додаткові навчальні матеріали: робочі зошити, посібники для вчителів, шкільні словники, відео чи аудіо матеріали, які б дали змогу інтенсифікувати навчальний процес для учнів. Це дуже важливо для тих учнів, які проживають у місцях компактного поселення національних меншин і рідко стикаються з державною мовою поза шкільними стінами.

Викладання державної мови для національних меншин методами рідної – це велика педагогічна і методична помилка, яка приводить до того, що меншина не оволодіє досконало державною мовою. Такі педагогічні й методичні помилки можуть привести до мовних конфліктів (Baugh 1999, Kontra-Szilágyi 2002).

Крім вищезгаданих, великою проблемою вивчення української мови в школах з навчання мовами нацменшин вважаються і кадрові недоліки.

Проблему відповідних педагогічних кадрів неможливо вирішити з направленням українських філологів до сільських шкіл з мовами навчання національних меншин. Фахівці, які отримали диплом вчителя української мови і літератури, підготовлені викладати українську мову як рідну. Вони не знають, як це робити в класах, де рідна мова дітей інша, якою більшість цих вчителів не володіє. У школах з мовою викладання національних меншин вчителям державної мови треба викладати українську мову методом зіставлення рідної мови учнів з українською мовою. Отже, у школах з мовою навчання національних меншин вчителям державної мови потрібно володіти і рідною мовою учнів. „На нашу думку, кожен із вчителів повинен на належному професійному рівні бути двомовником. Тобто, він обов'язково повинен володіти конкретною національною мовою, яка викладається у даному закладі, та державною, і навпаки. Вчителі рідної мови повинні володіти державною мовою, а вчителі державної мови – національною мовою, яка викладається у тому закладі, де

³ Українська мова належить до східнослов'янської групи індоевропейської мовної сім'ї. Угорська – до угорської групи уральських мов. Українська за морфологічною типологією мов – флективна, угорська – аглютинативна мова.

він працює” (Антонюк 2003, див. ще Skutnabb-Kangas 1990). У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту сказано: „Викладання мови меншин як предмета має здійснюватися на постійній основі. Офіційна мова держави також повинна бути предметом постійного викладання, бажано вчителями, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини”.⁴ Це визнано і українськими політиками: „Значну увагу слід приділити підготовці педагогів, які вільно володіють як українською, так і мовою національної меншини”.⁵

У системі вищої освіти навчальна дисципліна *Методика викладання української мови* має бути іншого спрямування для студентів, які викладатимуть у школі українську мову як рідну, і для студентів, які вивчатимуть державну мову України у школах з мовою навчання національних меншин. Такий підхід викладання української мови вже має практику. О. Хорошковська розробила декілька програм, підручників по теми викладання української мови у школах з російською мовою навчання. В Одеському обласному інституті удосконалення вчителів розроблена методика викладання державної мови як нерідної (Ананченко 2007). Так само, у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II готують майбутніх вчителів української мови і літератури саме для шкіл області з угорською мовою навчання. Кожний студент навчається на поєднаній спеціальності: українська та угорська мова і література.

4. Гадузева програма – добра мета, але неправильний шлях

Всі соціологічні дані та результати переписів населення вказують на значну роль освіти рідною мовою у збереженні національної мови та національної самосвідомості. Оскільки українська нація пережила за радянський період велику русифікацію, не дивно, що одним з пріоритетів національної та мовної державної політики є ре-українізація суспільства. Політична еліта України вважає українську мову одним із головних елементів єдиної держави. Це підтверджує рішення Конституційного Суду України: „Статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами”.⁶ Уряд України також вважає символічним статус української мови як державної: „У державотворчому процесі українській мові відводиться провідна роль. Разом з тим у останні роки не забезпечується її належний розвиток. (...) Існує гостра проблема в активізації цілеспрямованої роботи над забезпеченням використання української мови у засобах масової інформації, сфері культури, освіти та науки, в інформаційних технологіях, рекламі тощо.”⁷ Державна програма Кабміну розвитку і функціонування української мови розглядає українську мову „як важливий показник національної ідентичності”. Гадузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки також приділяє велику увагу

⁴ Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. Фондація міжнародних відносин, 1996 – с. 6–7.

⁵ Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, p. 45.

⁶ Рішення Конституційного Суду України № 8-рп від 22 квітня 2008 року.

⁷ Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1546.

українській мові: „Державність мови є універсальною формою об'єднання людей в одне ціле, в один народ. Це – важливий чинник самовизначення нації, її генетичний код, надійна основа розвитку країни і основний засіб творення національної культури”.

У процесі державотворення і реукраїнізації значна роль відводиться державній освітній політиці. Основою такої державної політики є українізація освітньої системи. Доказом цього слугують нещодавні події.

Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні від 20 березня 2008 року № 244/2008 починаючи з основної школи в школах з мовами навчання національних меншин запроваджує проведення факультативних занять та вивчення окремих предметів українською мовою. „Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки”, затверджена наказом МОН від 25 травня 2008 року № 461, відповідно до указу Президента, запроваджує в 5-их класах двомовне вивчення (мовою навчання за рахунок інваріантної частини та українською мовою за рахунок варіативної частини навчальних планів) історії України, а з 6-го класу вивчення цього предмету державною мовою. На основі галузевої програми в 6 класах запроваджується двомовне навчання географії, у 7 класах математики, а з 7-го та 8-го викладання даних предметів проводитиметься українською мовою. Так само, у 10 класі запроваджується двомовне, потім україномовне вивчення деяких предметів.

Тобто Україна замість підтримки та розвитку системи освіти мовами меншин запроваджує таку освітню програму, яка у міжнародній науковій літературі визначається як *транзитивна* або *перехідна* (*Transitional Programme*). Характерною ознакою такої освітньої програми є вивчення мови меншини чи навіть надання можливості викладання цією мовою, потім двома мовами (на державній мові і мовою меншини) на певних етапах освіти лише з огляду на те, щоб полегшити раніше перейти до викладання державною мовою. Мета перехідної (транзитивної) освітньої програми – мовна асиміляція, одномовність на державній мові (Baker 1995, Göncz 1999: 106–107, Skutnabb-Kangas 1984: 125–133, 1990, Раннунт 2004: 160–161).

Наша держава впроваджує двомовне навчання для національних меншин на таких умовах, коли сам міністр освіти і науки України знає, що учні шкіл з мовами навчання національних меншин практично не володіють державною мовою. Іван Вакарчук 4 березня 2008 року висловився прямо так: „Виявилося, що замість навчання української мови його нерідко імітують, а до шкільних атестатів виставляються найвищі бали”.⁸ Мета запровадження галузевої програми позитивна – поліпшення вивчення української мови. Але вибраний шлях – неправильний.

Мета освіти – дати знання учням з усіх загальноосвітніх навчальних дисциплін. Як може зрозуміти учень, який не володіє українською мовою, математику чи історію, яку викладають йому – українською? Сербія, Словенія та Словаччина мають великий досвід двомовного навчання. Видатні експерти-мовознавці вказують на те, що результативність засвоєння навчального матеріалу значно

⁸ Текст виступу див. на сайті МОН (http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc).

знизився відразу при переході з навчання рідною мовою на навчання державною мовою (Bartha 1999, Göncz 1999, 2004, Kolláth 2005, Lanstyák 2005). Подумайте: чи не дорога ціна вивчення української мови тоді, коли учні не будуть знати математику, історію, географію, фізику, біологію?!

Так само, у педагогічному і мовознавчому плані помилка проведення випускних і вступних випробувань лише українською мовою. Якщо учень не досконало володіє державною мовою, як він може написати тести з математики, історії чи фізики на високому рівні?

5. Рівень володіння державною мовою і вимоги при вступі до виш

Мета викладання державної мови і запровадження Галузевої програми – поліпшення вивчення української мови. Але *рівень володіння мовою* – це дуже не однозначна фраза. Який рівень хочемо ми досягти у школах з мовами навчання національних меншин? Якщо проаналізувати накази Міністерства освіти і науки України, то здається, що ми беремось за таку роботу, яка за межами наших зусиль. МОН від 2008 року вимагає від випускників шкіл з мовами національних меншин ті самі знання з української мови, як і від учнів, рідна мова яких – українська. Від 2010 року запроваджує проходження незалежного тестування українською мовою з усіх загальноосвітніх предметів. Мовознавцями, які досліджують питання двомовності і багатомовності, доведено, що жодна людина, яка вивчає мову як не рідну у школі, ніколи не буде володіти нею на такому рівні, як ті, які розмовляють цією мовою як рідною. Це можливо прочитати в монографіях, підручниках, навчальних посібниках із соціолінгвістики або загального мовознавства. Але наші політики чомусь вважають так, що учням-угорцям потрібно володіти українською мовою на такому же рівні, як українцям. Цікаво: чи не планує МОН запозичити тести для проходження незалежного тестування з англійської мови із Лондона?

За оцінкою Міністерства освіти і науки України рівень та результативність викладання державної мови у школах з навчання мовами національних меншин дуже низький: „проведений аналіз свідчить, що стан вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин досить неоднорідний”.⁹ Попередник Вакарчука на посаді міністра С. Ніколаєнко на основі звернень від громадкості, а також представників національних меншин щодо запровадження зовнішнього незалежного тестування як вступу до вищих навчальних закладів виключно українською мовою у жовтні 2007 року дав доручення директору Українського центру оцінювання якості знань перекласти всі тести, окрім завдань з української мови і літератури, на мови національних меншин (російську, угорську, румунську, кримськотатарську). Всі ці факти є доказом того, що посадовці освіти України знають про те, що учні шкіл з мовами навчання національних меншин не змогли оволодіти державною мовою на досконалому рівні, і це, при тестуванні українською мовою, створює несприятливі умови для них. „Неналежний рівень оволодіння українською мовою випускників окремих закладів робить їх неконкурентноспроможним при вступі (тестуванні) до вищих навчальних закладів, а в подальшому успішно інтегруватись в українське суспільство” – дає

⁹ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин на 2008–2011 роки.

оцінку ситуації Міносвіти у Галузевій Програмі поліпшення вивчення української мови.

На основі вищенаведених просто незрозуміле, як могло Міністерство освіти і науки провести обов'язкове зовнішнє незалежне тестування як вступ до вищих навчальних закладів з української мови і літератури. При тому так, що вимоги до знань випускників українських шкіл та учнів загальноосвітніх навчальних закладів з мовами навчання національних меншин були зовсім однакові.¹⁰ Це рішення однозначно дискримінативне, оскільки робить випускників шкіл національних меншин неконкурентноспроможним при вступі до внз. Учні, які навчаються у школах з навчанням державною мовою вивчають українську мову і літературу як рідну, за іншими програмами та підручниками, в іншому обсягу годин, ніж учні шкіл з мовами навчання мовами нацменшин. Довести це дуже просто: подивитися навчальні програми, типові навчальні плани та підручники, затверджені Міністерством освіти і науки України для шкіл з українською мовою навчання та шкіл з мовами навчання меншин. Якщо проаналізувати тести та відповіді на тестові завдання зовнішнього незалежного тестування з української мови і літератури 2008 року, ми бачимо, що ці завдання складені на основі програм та підручників для шкіл з українською мовою навчання.¹¹

Тобто: вимоги щодо володіння українською мовою і щодо тестування з української мови та літератури не можуть бути однаковими для учнів, які є випускниками шкіл з українською мовою навчання та дітей, які навчалися у зніз з мовами викладання нацменшин. Обов'язкові випускні іспити і вступні випробування з української мови та літератури на всі спеціальності і напрями, які складаються у центрах незалежного тестування, притому для кожного учня з однаковими вимогами щодо їх знань і вмінь, незалежно від мови навчання у середній школі – дискримінація, яка загрожує право на рівний доступ до вищої освіти громадян, рідна мова яких не державна мова України. Михайло Товт, колишній депутат Верховної Ради України (у період 1994–1998), почесний голова Демократичної спілки угорців України вважає „явною дискримінацією, якій було піддано випускників загальноосвітніх шкіл з угорською мовою викладання при проходженні тестування з української мови та літератури під час незалежного оцінювання знань. Адже оцінювати за однаковими критеріями знання учнів, що апріорі не можуть бути рівними (шкіл з українською та не українською мовами викладання), і тим паче вимагати знань, яких узагалі не дають згідно із навчальною програмою шкіл з викладанням мовами національних меншин, – інакше як дискримінацією не назвеш” (Товт 2008).

У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту чітко вказано: „Особи, які належать до національних меншин, повинні мати доступ до вищої освіти рідної мовою тоді, коли вони продемонстрували в цьому потребу та коли це підтверджено їх достатньою кількістю” (пункт 17). У Рамковій конвенції про захист національних меншин також вказується:

¹⁰ В офіційному листі директора Українського центру оцінювання якості освіти І. А. Лікарчука № 01/10-661 від 17.07.2008 р. голові Закарпатського угорсько мовного педагогічного товариства вказано: „Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів є спільними для програм з української мови й літератури для шкіл з угорською мовою навчання та відповідних програм для шкіл з українською мовою навчання”.

¹¹ Тести та відповіді на тестові завдання див. на сайті Українського центру оцінювання якості знань (<http://www.testportal.com.ua>).

„Сторони зобов'язуються створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості для доступу освіти всіх рівнів” (пункт 3, Стаття 12).

Абсолютно дискримінативне і те рішення Міністерства освіти і науки України, на основі чого можливість проведення зовнішнього незалежного тестування з інших предметів рідною мовою забезпечується лише у перехідний період (2008–2009 роки). Міжнародні експерти-мовознавці з питань мовної освіти вважають, що випускні та вступні іспити треба провести на мові, яка є мовою навчання (див., наприклад, García 1996: 240, Kontra 1999: 25).

6. Висновки

Оскільки проблеми, пов'язані з викладанням української мови в школах з навчанням мовами національних меншин є мовного, освітнього (педагогічного) і суспільного характеру, їх можна вирішити лише враховуючи мовну ситуацію національних громад України. При розробці навчальних програм та написання підручників з української мови, а також при підготовці педагогічних кадрів для шкіл з мовами навчання національних меншин обов'язково треба враховувати специфічну мовну, демографічну й суспільну ситуацію окремих національних груп. Слід враховувати, що кожна національна та/або мовна меншина є унікальним явищем. Тому, будь-які узагальнення щодо них або їхніх потреб і можливостей можуть бути лише умовними (Товт 2008).

У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту чітко вказано: „Міжнародно-правові акти, що стосуються освіти мовою меншин, проголошують, що меншини не тільки мають право на підтримку своєї національної самобутності шляхом спілкування рідною мовою, а й мають право інтегруватися в більш широке суспільство держави і брати участь у житті цього суспільства, вивчаючи державну мову.

З огляду на викладене вище, досягнення багатомовності національними меншинами держав ОБСЄ вбачається як найефективніший шлях, що збігається із цілями міжнародно-правових актів щодо захисту національних меншин та щодо їх інтеграції”.¹²

Закон України про мови (Стаття 2) та Національна доктрина розвитку освіти визначають, що держава гарантує всі необхідні умови для того, щоб національні меншини змогли оволодіти державною мовою. Якщо Україна це насправді хоче досягти, тоді викладені вище проблеми обов'язково потрібно вирішити. Я впевнений втому, що поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин потрібно вирішувати в системі мовної освіти, де мова навчання – рідна мова учнів, а державну мову викладають на високому рівні фахівці спеціально підготовлені для такої роботи. І тоді, я знову впевнений, рівень мовної і комунікативної компетенції учнів шкіл з мовами навчання національних меншин буде високий і у рідній, і у державній мові.

Випускники шкіл з мовами навчання національних меншин будуть конкурентноспроможними тоді, коли будуть мати такі же права і можливості при вступі до вищих навчальних закладах, як абітурієнти-українці: право складати вступні випробування з рідної мови і рідною мовою.

¹² Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. Фондація міжнародних відносин, 1996 – с. 13.

ЛІТЕРАТУРА

- Baker, C. 1995. *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Bridgend: Multilingual Matters.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.
- Garcia, Ofelia 1996. Bilingual Education. In: Florian Coulmas eds., *The Handbook of Sociolinguistics*, 405–420. Oxford: Blackwell.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Gumperz, John G. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária és Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 91–146. Budapest: Gondolat.
- Kolláth Anna 2005. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 75–96. Budapest: EÖKIK.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra, Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. eds., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Kyiv: State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration, 2006. http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_monitoring/2_monitoring_mechanism/3_state_reports_and_unmik_kosovo_report/2_second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not – the Education of Minorities*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Ананченко Тетяна 2007. До питання про методику викладання державної мови вчителям базових дисциплін у закладах освіти з національним складом учнів на Одещині. *Українознавство* 2007/1: 182–186.
- Антонюк Р. 2003. Нові засади мовної ідентичності в Україні. In: *Нові технології навчання. Науково-методичний збірник*, 115–125. Київ: Науково-методичний центр вищої освіти.
- Берегасі Аніко – Черничко С. 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка*. Фондація міжнародних відносин, 1996.
- Гульпа А. 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin – Fábíán Mirosláva szerk., *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*, 186–192. Ужгород: Ужгородський державний університет.
- Кормочі Золтан 2003. Стан викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Повхан К. 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі*. 1999/4: 55–57.
- Повхан К. 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі*. 2003/8: 52–55.
- Райшлік-Горват Жужанна 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 177–179. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Раннуг, Март 2004. *Пособие по языковой политике*. Таллин: Таллинский педагогический университет.
- Товт Михайло 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>

A nemzetiségek helye és szerepe a szovjet iskolai történelemoktatásban a Szovjetunió története című tankönyvek alapján

Rezümé Minden politikai rendszer saját ideológiával rendelkezik és igyekszik ennek hegemón szerepét biztosítani a többi, vele ellentétes szemlélettel szemben. Posztszovjet térségünkben az ideológia mint megnevezés is pejoratív értelemmel bír, pedig a demokrácia is rendelkezik vele, amely nem más, mint maga a demokrácia szükségességének és kizárólagos létjogosultságának álláspontja. Az ideológia terjesztésének számos közege létezik, és ezek között kiemelkedő helyet foglal el az oktatási rendszer, ahol a tudományos ismeretek átadása mellett fontos szerepet kap a nevelési funkció is. Jelen tanulmányban a szovjet oktatási rendszert vizsgáltuk, azon belül pedig a történelem tantárgyra fókuszálva a nemzetiségek ábrázolásának különböző megnyilvánulásait kutattuk, hogy ezáltal megragadhatóvá váljon a korabeli szovjet nemzeti-ségi politika összetevőinek egyik részlete.

Резюме Кожна політична система розпоряджається своєю ідеологією. Для розповсюдження ідеології існує безліч умов, серед яких особливе місце займає система освіти. В радянську еру ідеологічне виховання з різних предметів найдужче проявлялась у викладанні історії, а в межах цього в предметі історії Радянського Союзу, для навчання якої основою служили книги з історії Радянського Союзу та підручники 7-го, 8-го, 9-11-го та 11-го класів з Історії Радянського Союзу. В створенні історії Радянського Союзу завжди діали політичні прагнення. Роль Росії до такої ступені є перепрезентованою, при якій і за наявності ідеї союсної держави та національного рівноправ'я відчувається присутність русифікації та централізації. Ідеологію використовували для переформування історичної дійсності в інтересах впливу на свідомість учнів.

Minden politikai rendszer saját ideológiával rendelkezik és igyekszik ennek hegemón szerepét biztosítani a többi, vele ellentétes szemlélettel szemben. Demokratikus világunkban például a szólás- és sajtószabadság bármilyen mértékű nagysága mellett is tilos bizonyos nézetek hangoztatása, propagálása, mivel ezek lényegükben antidemokratikusak, vagy sértenek egyes jogokat, így veszélyesek a jelenlegi politikai rendszerre nézve. Valóban, ha csak a huszadik század történetét nézzük, tragikus események elevenednek meg előttünk, amelyek során különböző hatalmi csoportok eltérő jelszavak mögé bújva kegyetlen cselekedeteket valósítottak meg. Posztszovjet térségünkben az ideológia mint megnevezés is pejoratív értelemmel bír, pedig a demokrácia is rendelkezik vele, amely nem más, mint maga a demokrácia szükségességének és kizárólagos létjogosultságának álláspontja.

Az ideológia terjesztésének számos közege létezik, és ezek között kiemelkedő helyet foglal el az oktatási rendszer, ahol a tudományos ismeretek átadása mellett fontos szerepet kap a nevelési funkció is. Az oktatási intézmények alapvető feladatköre, hogy a felnövekvő nemzedékeket a társadalom hasznos tagjaivá formálja. A propaganda ma is létezik, s jelen van az iskolákban, beleágyazódik a tananyagba, melynek összetételét az állam határozza meg. De nemcsak nálunk van ez így, bizonyos mértékben minden ország beleszól abba, hogy mi történhet az osztály falain belül és felállít bizonyos kereteket. A szovjet érában ez a törekvés sokkal erőteljesebben érvényesült, hiszen nagyobbak voltak az elvárások is, a „*homo sovieticus*” az alapvető emberi tulajdonságoktól idegen természettel kívánták felruházni,

* A Péterfalvai Református Liceum tanára.

az egyénnek nemcsak lojálisnak kellett lennie az állammal szemben, de lehetőleg azonosulnia kellett annak cselekedeteivel és gondolatvilágával.

A totálisan államosított oktatási rendszerben végbement események egyfajta korabeli tükröt jelentenek a rendszer jellegéről, valódi céljairól, a propaganda stílusáról, az ideológiáról, amely támpontot jelenthet a korabeli valóság megismeréséhez.

Jelen esetben ezt a tükröt a szovjet nemzetiségi politika vizsgálata során alkalmazhatjuk, ha megnézzük, hogyan írtak a tankönyvekben a nemzetiségekről, a nemzetiségi kérdéssről.

Az ideológiai nevelés a különböző tantárgyak közül a legerőteljesebben a történelem oktatása során érvényesült és ezen belül a Szovjetunió története című tantárgy keretein belül, melynek tanításához az *Olvasmányok a Szovjetunió történetéből*, valamint *A Szovjetunió története 7. osztályos, 8. osztályos, 9–10. osztályos és 11. osztályos* tankönyvek szolgáltak alapul. Ezek mindegyikében eltérő mértékben, de kiemelkedő szerepet kapott az ideológiai nevelés. Az *Olvasmányok a Szovjetunió történetéből* igazából konkrét tényanyagot nem is tartalmazott, ennek megfelelően stílusában és szövegében a nevelési tényező fontosságára koncentráltak. Kronológiailag a benne lévő szövegek felölelték a kezdeti időktől napjainkig terjedő eseményeket, amelyet elbeszélésszerűen írtak le. Maga a tantárgy előkészítő jellegű volt, célja, hogy a tanulókat bevezesse a történelmi gondolkodás világába. Valójában azonban a tudományos tényezőhöz viszonyítva túlsúlyba került a propaganda szerepe, gyakran egy-egy momentum túlmagyaráznak, és néhány ideológiai elem folyamatosan ismétlődik. Ezt a jellemvonást a többi tankönyv is magában hordozza, a törzsszöveg jelentős része érzelmileg túlhangsúlyozott, erkölcsi színezetű.

Az ellentmondások és a szovjet történetírás sajátosságai a tantárgy szerkezetében szintén megnyilvánulnak. Már a címben megbomlanak a történelmi hűség korlátai, és az egész tartalomban folyamatosan nyomon követhető a politikai célú manipuláció. A legfontosabb törekvés a közös múlt létrehozása volt. Ennek megteremtéséhez az ideológia nyújtott segítséget. A szovjet történelmi terminológia a társadalom-filozófiai szemléletre épült, vagyis a legfontosabb mozgatórugónak nem az egyes eseményeket, hanem a társadalmi fejlődésben végbemenő folyamatot tekintették. A szocialista tanokból kiindulva az osztályharc fejlődését állították a középpontba, amely a kezdetektől folyamatosan kibontakozva elvezetett 1917 októberéhez, és a szovjet állam kialakulásához. Az osztályharc és annak keresése jelenti az összetartó kapcsot az amúgy jelentősen eltérő múlttal rendelkező népek és régiók közös történelmi fejlődésének prezentálásához.

Magán a tantárgy szerkezetén belül éles határvonal húzódik: a kezdetektől a 14. századig, még a Szovjetunió területén egykor létezett népek és államok többé-kevésbé egyénileg értelmezett történetéről van szó, a központositott Orosz Állam megalakulásától és felemelkedésétől számítva azonban kizárólag Oroszországgal foglalkoztak. Egy-egy régió történetét nem követték végig a kronológiai folyamatosságot megtartva, csak bizonyos eseményeket emeltek ki belőle. Például a Kaukázusontúl és Közép-Ázsia megjelent a hűbéri széttagoltság időszakában, az idegen hódítókkal szembeni küzdelem kapcsán, majd a *Kaukázus népei a XIX. század első felében*,¹ valamint a *Közép-Ázsia és Szibéria népei a XIX. század*

¹ I. A. FEDOSZOV: *A Szovjetunió története. Segédkönyv a 8. osztály számára*. Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev-Uzsgorod, 1979. 77. o.

*második felében*² című fejezetekben. Hogy miért nem azonos időszakot vettek alapul? A Kaukázus vidékét a 19. század első felében, Közép-Ázsiát pedig a század második felében hódította meg az Orosz Birodalom. Szibéria népeinek története külön kiemelve csak a 17. és a 19. századra vonatkozóan jelent meg. A 17. században szilárdult meg Oroszország hatalma a terület felett, a 19. század pedig az orosz kutatók nagyszámú expedíciója miatt volt fontos. A Volga mente csak Moszkva 16. századi terjeszkedésével összefüggésben került elő. Ukrajna történetéből a Bohdan Hmelnickij vezette szabadságharc nagyobb részt foglalt magába, mint az összes többi időszak együttvéve. A Baltikumra a livóniai és az északi háború, valamint a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” után a szovjethatalom megszilárdításáért vívott küzdelem eseményein belül tértek ki. A lengyel nép történetének elhomályosításával kapcsolatban pedig külön erőfeszítésnek tűnik, hogy az 1830-1831-es és az 1863-1864-es forradalmat az Oroszországi társadalmi feszültségek egy-egy megnyilvánulásaként tárgyalták.

Erőteljes az orosz nép vezető szerepére való utalás. Moszkva minden területszerzését pozitív eseményként jellemezték, és az osztályharcban is az orosz proletariátus tekintélyét hangsúlyozták. A területszerzéseknél olyan tényezőket emeltek ki, hogy a helyi lakosság szempontjából nagy jelentősége volt a fejlettebb orosz kulturális és gazdasági vívmányok megismerésének, a hűbéri kizsákmányolás elleni harcban az elnyomott népek összefogásának, valamint Oroszország a kis népeket megvédte más, idegen hódítóktól. A Volga mente Oroszországhoz csatolása például azért volt kedvező hatású esemény, mert véget vetett a tatár kánok elnyomásának, ami a helyi csuvas, mari, udmurt, mordvin, tatár és baszkir lakosságra nehezedett.³ Arról nem írtak, hogy a hűbéri elnyomást egy szintén hűbéri állam hódítása hogyan tudta megszüntetni. A 8. osztályos tankönyvben Észak-Kaukázus csatlakozásának történelmi jelentőségét összegezve az alábbi szempontokat emelték ki: „Az észak-kaukázusi népek szempontjából pozitív jelentősége volt annak, hogy Oroszország kötelékébe kerültek. A hegyi népek és az orosz nép közeledése elősegítette kultúrájuk és gazdaságuk fejlődését. E népek történelmi fejlődése jelentősen meggyorsult.”⁴ Az ukránok lengyel nemesség elleni harcában Oroszország „nagy testvér” szerepét rajzolták meg: „Az orosz nép együtt érzett az ukránok és beloruszok harcával a pánok Lengyelországa ellen.”⁵ de a Kaukázus meghódítását is testvéri segítségnyújtásnak tekintették: „A Kaukázusontúl népeit a kiirtás veszélye fenyegette. Csak Oroszországtól és az orosz néptől várhattak segítséget.”⁶ A meghódított népek szempontjából egyedüli negatívumként azt emelték ki, hogy a saját földesuraik mellett megjelentek az orosz kizsákmányolók is, amiben viszont nem a nemzeti elnyomást, hanem Oroszország népeinek közös sorsát látták meg. Az elnyomott népeknek a kizsákmányolás elleni harcban közös céljaik voltak, amelyek összekovácsolták őket: „Közös munkában, közös harcban erősödött a különböző nemzetiségű dolgozók barátsága.”⁷

² Uo. 147. o.

³ M. V. NYECKINA, P. SZ. LEJBENGRUB: *A Szovjetunió története. Tankönyv a VII. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev–Uzsgorod, 1975. 138. o.

⁴ I. A. FEDOSZOV: I.m. 84. o.

⁵ M. V. NYECKINA, P. SZ. LEJBENGRUB: I.m. 183. o.

⁶ I. A. FEDOSZOV: I.m. 77. o.

⁷ F. J. LOSZ, P. SZ. FEDORENKO: *Az ukrán SZSZK története Tankönyv a 9–10. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev–Uzsgorod, 1969. 191. o.

A Kijevi Ruszt felváltva orosz és óorosz államként említik. Például a nomádokkal szembeni küzdelemről szólva azt olvashatjuk, hogy: „Az oroszok a sztyeppi nomádok támadásainak visszaverésével megvédték Közép- és Nyugat-Európát a pusztító dúlástól.”⁸ Egy másik helyen viszont a Ruszt és lakosságát a három kelet-szláv testvérnép őshazájának és kialakulásuk bölcsőjének nevezik: „Fokozatosan valamennyi keleti szláv törzs egyesült az óorosz államban. Együtt az egységes óorosz nemzetiséget képezték, melyből később kifejlődött országunk három testvérnépe: az orosz, ukrán és belorusz nép.”⁹

Míg Oroszország terjeszkedését pozitív eseményként ábrázolták, a nemzetiségek történelmi szerepét a küzdelmekben, az idegen hódítókkal szembeni harcban ismerték el. Közép-Ázsia és Kaukázuson túl népeinek, az ukrán, belorusz és balti népeknek az önálló története kizárólag ezen eseményekben jelent meg. A 7. osztályos tankönyvben *Az ősközösségi és a rabszolgapártó rendszer országunk történetében*¹⁰ című fejezetben Kaukázuson túl és Közép-Ázsia rabszolgapártó államainak a perzsák és Nagy Sándor elleni küzdelmeit emelték ki: „A közép-ázsiai népek történetéből sok példát lehetne felsorolni arra, milyen önfeláldozóan harcoltak az idegen hódítók ellen.”¹¹ A hűbériség időszakának történelmi eseményeként a Kaukázusban egy parasztfelkelés, illetve a törökök és a perzsák elleni harc van leírva. Ezután a mongol-tatár támadásban, amely a következő paragrafus, jelennek meg újabb adalékok a Kaukázus és Közép-Ázsia népeiről. A Baltikum története az orosz néppel, és a svéd, illetve német hűbérurak elleni küzdelemmel fonódik össze, Ukrajna, Belorusszia és Litvánia pedig a teuton lovagrend felett aratott győzelemben kaptak helyet. A paragrafus címe: *Ukrajna, Belorusszia és Litvánia népei harcban a német hűbérurak agressziója ellen*¹², ebben Ukrajnáról és Belorussziáról annyi szó esik, hogy földjeiket elfoglalta a Lengyel és a Litván Állam, majd: „Az egész litván nép, az orosz, az ukrán és a belorusz földek lakossága, harcra kelt a szörnyű veszély ellen.”¹³ Lengyelország és Litvánia 1385-ben unióra lépett, tehát együtt vették fel a harcot a németekkel szemben, mégis teljesen más kategóriába sorolták a „mohó lengyel földesurakat”, akik még nagyobb szolgásgba döntötték a parasztságot, és a litván „népet”, amellyel a szlávok sorsközösségbe léptek. A lengyeleket a győzelem dicsőségéből is kihagyták: „A szláv népek és Litvánia összefogása visszaverte a német hűbérurak egyik legveszélyesebb, a litván és szláv földek ellen intézett támadását.”¹⁴

Valójában a nemzetiségekről sokkal több szó esik különböző harcokban, mint például, amit a kultúrájukról vagy életviszonyaikról írtak. A közös harc a népek egységét szimbolizálta, nem véletlen, hogy a nemzetiségeket is ebben a közegeben igyekeztek ábrázolni. A Szovjetunió népeinek történelmi összefonódását leginkább a küzdelmekben lehet megragadni, ezért minden, ami a közös harcot jelképezte, bekerült a történelembe, és minden nagy háborúban külön kiemelték az ország összes népének hősiességét. A napóleoni háborúban például arról olvashatunk, hogy: „Az orosz katonák méltó bajtársai voltak a háborúban szolgáló

⁸ M. V. NYECKINA, P. SZ. LEJBENGRUB: I.m. 54. o.

⁹ Uo. 57. o.

¹⁰ Uo. 7. o.

¹¹ Uo. 19. o.

¹² Uo. 101. o.

¹³ Uo. 102. o.

¹⁴ M. V. NYECKINA, P. SZ. LEJBENGRUB: I.m. 103. o.

ukránok, beloruszok és más népek fiai.”¹⁵ A győzelem érdemét pedig „...az orosz nép és Oroszország más népei szerezték”¹⁶. A szovjet történetírás hasonló gesztusokat tett más esetben is, így az első és második világháborúban szintén irtak a nem orosz hősokról: „Az Urál és Szibéria munkásai, a Volga mente, a közép-ázsiai és kaukázusontúli köztársaságok kolhozistái, a Szovjetunió valamennyi nemzetiségének tagjai hősi munkát végeztek, minden erejüket latba vetették a fasiszták fölötti győzelem érdekében.”¹⁷. A polgárháborúban: „Soknemzetiségű hazánk minden népe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányait védte...” és „Minden nemzetiségnek megvoltak a maga hősei, akiket az egész szovjet nép tisztelt.”¹⁸ Különös, hogy a valóságban éppen ezekben az eseményekben játszottak a nemzetiségek az oroszokhoz képest valóban elhanyagolható szerepet. A szovjet történetírás azonban mégis figyelmet fordított arra, hogy megörökítse őket, már amennyire ez az összetartást, a Szovjetunió népeinek egységét szimbolizálta. A polgárháborúban minden esetre túlzásnak tűnik arról írni, hogy minden népnek megvoltak a maga hősei, a 10.-es tankönyvben pedig ezen felül külön kitértek a szovjethatalomnak a nemzetiségi területeken folytatott harcára. Közép-Ázsia, Kaukázusontúl, Ukrajna, Belorusszia és a Baltikum története egyenértékűvé vált a bolsevizmus győzelméért e vidékeken folytatott harc eseményeivel, mivel máshol egyáltalán nem esett szó róluk. Az egyéni múlt jogát tehát elvették, viszont a közös történelemben kötelezően szerepet jutattak minden népnek, hogy tudományos alapot teremtsenek a Szovjetunió megalakulásának igazságáról.

A 20. század elején megélénkülő nemzetiségi mozgalmakról szinte semmit nem irtak. A 9–10. osztályos tankönyvben az Orosz Birodalom társadalmi és gazdasági helyzetének elemzésén belül jelenik meg néhány kitétel a nemzetiségekről. „A kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan megerősödött a helyi, nemzeti burzsoázia, amely igyekezett oszdatlanul uralkodni saját nemzetének dolgozói fölött....A népeknek a cári elnyomás elleni harcát a burzsoá nacionalisták igyekeztek alárendelni a saját osztályérdekeiknek, elleneztek a helyi proletariátus szövetségét az orosz munkásosztályal.”¹⁹ A szovjet történetírás kényes kérdések sorának megválaszolásától szabadult meg azáltal, hogy a nacionalizmust összekapcsolta a burzsoázia jelzővel. Ezen értelmezés szerint a nemzeti ébredés a kapitalizmus fejlődésének törvényszerű velejárója, és semmilyen további okfejtést, illetve magyarázatot nem követel. Szőnyeg alá söpörték a függetlenségi törekvéseket, az etnikai ellentéteket pedig a cárizmus nemzetiségi politikájának számlájára irták. A cári nemzetiségi politikát viszont kemény szavakkal jellemezték, kiemelve a zsidóüldözéseket, és a nem orosz lakosság elnyomását. Ezentúl a cárizmus nagyhatalmi politikájának rovására irták a helyi nacionalizmus megerősödését, igyekezve leegyszerűsíteni a jelenséget. A nagyorosz sovinizmus magával vonja a helyi nacionalizmus kibontakozását, ebből fejlődnek ki a függetlenségi törekvések, tehát azoknak semmi objektív létalajuk nincsen.

¹⁵ I. A. FEDOSZOV: I.m. 13. o.

¹⁶ Uo. 29. o.

¹⁷ T. SZ. GOLUBJEVA, L. SZ. GELLERSTEJN: *Olvasmányok a Szovjetunió történetéből. Tankönyv a 4. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev 1969. 152. o.

¹⁸ История СССР – учебник для 9-10. класса средней школы (на венгерском языке) / Б. О.Рибаков, А. М. Сахаров, О. О. Преображенский, Б. И. Краснобаев, Радянска Школа 1968. 239. o.

¹⁹ F. J. LOSZ, P. SZ. FEDORENKO: I.m. 12. o.

Elítélték a nemzeti és nacionalista pártok tevékenységét, melyek az osztályérdekek alapján népellenes tevékenységet folytattak, mivel: „... a munkás és parasztmozgalom elleni harcban egy tömböt alkottak a vezető körökkel.”²⁰ Ezzel szemben a nemzeti felszabadító harcban a proletariátus vezető szerepét hangsúlyozták. „Különösen élénk nemzeti felszabadító harc folyt Lengyelországban, Finnországban, a Baltikumban és Ukrajnában, ahol a forradalom végső győzelmében érdekelt proletariátus haladt a harc élvonalában”²¹ – olvashatjuk az idézetet az 1905-ös forradalom történetében. Éles ellentétet rajzoltak meg a polgári nacionalizmus és a proletár nemzetiségi mozgalom között. Csakis a proletariátus vezette nemzeti törekvések létjogosultságát ismerték el. Nem véletlen, hogy a 20. század történetében mindössze két alkalommal szerepel a nemzetiségi mozgalom címszó a tankönyvekben: az 1905-ös forradalomban és a Szovjetunió megalakulásával összefüggésben. Az egész azt jelképezte, hogy a népek összetartozásának ösztönös vágya az objektív alapja a Szovjetunió létrejöttének, nem pedig felülről meghatározott politikai érdekek.

A 9–10.-es tankönyvben érzékelhető legerőteljesebben az ideológia szerepének túlzott jelenléte. Történetileg ez a 20. század első fele, s ehhez az időszakhoz kapcsolódik a szovjet történettudomány legkeményebb feladata: meg kellett magyarázni, hogy az oroszországi kapitalizmusban öntudatra ébredő nemzetiségek miért nem választhatták az önigazgatás és a függetlenség útját az egységes szovjet állam helyett. Történelmi tények helyett lépten-nyomon az adott korú tanulók számára érthetetlen ideológiai okfejtésbe bonyolódtak. Az egész nemzetiségi kérdést elsősorban ideológiai síkon közelítették meg: a nemzetiségi mozgalom címszó alatt a proletariátus tekintélyének és vezető szerepének növekedéséről olvashatunk, a függetlenségi törekvéseket a burzsoá nacionalisták népellenes tevékenységével fémjelezték, a cári nemzetiségi politikát az imperializmus köpenyébe bujtatták, de lényegében a nemzetiségek történelméről, kultúrájáról, életviszonyairól semmit sem írtak. Tulajdonképpen a tananyag adott részében az ideológiai elemek részaránya arányosan növekszik azzal, ami a leírtak és a történelmi valóság közötti különbségben érzékelhető. A történelmi tényeket nem hamisították meg, egyes esetekben egyszerűen kihagyták őket, vagy elferdítették valóságtartalmukat.

Az ideológia segítségével szabadon értelmezték a történelem menetének törvényszerűségeit. A Szovjetunió történetéből például következetesen kimaradtak a belső konfliktusok, nem voltak háborúk az egyes népek vagy a korai államok között. Részben ebből következik, hogy Oroszország területszerzései sem minősülhettek hódításoknak. Azt ugyan nem hallgatták el, hogy a birodalomban a nem oroszok helyzete különösen nehéz volt, hogy az orosz hivatalnokok lenézték és megvetették őket, de ezt a politikai rendszer: a hűbériség és a kapitalizmus számlájára írták, amin túl létezett a népek egysége és összetartása a közös harcból táplálkozva. Kialakult egy koncepció, melynek alapján az osztályharc téziséből kiindulva elkülönítették a hűbéri és kapitalista kizsákmányolásból eredő nemzeti elnyomást és burzsoá nacionalizmust a dolgozók internacionalista egységének gondolatától, amelyet az 1917 előtti időszakra is létezőnek feltételeztek. Minden, ami reakciós és elítélendő, az az első kategóriába sorolandó, ugyanakkor minden haladó vívmány, a népek ösztönös, békés egymás mellett élésének vágya,

²⁰ Uo. 54. o.

²¹ Uo. 40. o.

a mindenkor meglévő internacionalista egységben öltött testet. A „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” az elnyomott osztályok hatalomra juttatásával önmagában felszínre hozta a tökéletes nemzetiségi politikát, mivel lehetőséget biztosított a népek barátságának korlátok nélküli kibontakozására.

A nemzetiségek ábrázolásában nyomon követhető a politikai tényező közvetlen hatása. A nyolcadik osztályos tankönyvben *Közép-Ázsia és Szibéria népei a XIX. században*²² című fejezetben a Távol-Kelettel kapcsolatban egy érdekes kitétel jelenik meg: „Az Amur-mellék és az Uzsuri vidék csaknem lakatlan volt, kis létszámú törzsek éltek itt: nanajok, nyivhek, udegék és orocsok... Kínaiak nem akadtak a helyi lakosság körében.”²³ A könyvet 1977-ben adták ki és nyilvánvalóan a szovjet–kínai viszony elhidegülésének következménye, amiért külön ki kellett emelni, hogy a XIX. században, mikor az oroszok meghódították a vidéket, kínaiak nem éltek ott. Emellett a korszak, nemzetiségi politikájának legfontosabb irányvonalai szintén megjelennek. A legjelentősebb a szovjet nép kialakulásának koncepciója. A mind erőteljesebb oroszosításhoz kitalálták, hogy a Szovjetunióban a népek szoros egymás mellett élésének következtében fokozatosan eltűnnek a nemzetiségi különbségek, és kialakul az egységes szovjet nép, a szovjet kultúra hordozója, amely oroszul fog beszélni. Logikus, hogy az orosz legyen a közös kommunikációs nyelv, hiszen ezt beszélik a legtöbben és ez a legfejlettebb. Az új, szovjet kultúra az orosz kultúra alapjain épül fel, mivel ebben jelenik meg a legmélyebb, legátfogóbb szellemi hagyaték. A tankönyvekben igen sok esetben fordul elő, hogy nyíltan az oroszok kulturális felsőbbrendűségéről írtak. Például a Kaukázus, Közép-Ázsia vagy Szibéria megszerzésénél: a haladó orosz kultúra pozitív hatását emelték ki a helyi népek nemzeti kultúrájának felemelkedésében. A szovjet nép kialakulásának propagálása közvetetten megjelenik a közös történelem megteremtésére való törekvésben, s a „Nagy Október” vívmányai között már nyíltan hirdették annak megvalósulását: „Egészeiben véve a szocialista állam nemzetiségi politikája elősegítette a népek fejlődését és közeledését, az új társadalmi közösség: a szovjet nép kialakulását.”²⁴

A tankönyvek elemzés alapján, a Szovjetunió történetének közlésében és a tananyag szerkezetében, valamint az ideológiai motívumok, és a propaganda rejtett céljainak feltárása alapján sajátos párhuzam rajzolódik ki a nemzetiségek tankönyvi ábrázolása, illetve a szovjet politikai rendszer és a nemzetiségi politika struktúrája között. Az állam szerkezetében a szövetségi felépítés és a jogi egyenlőség elvei jutottak érvényre, a politikai rendszert viszont a centralizmus, Moszkva megkérdőjelezhetetlen vezető szerepe jellemezte. A nemzetiségi politikában erőteljesen hangsúlyozták a népek egyenlőségét, felvirágoztatását, ugyanakkor emellett a gyakorlatban természetes törekvésként hatott az oroszosítás erőltetése, a nemzeti hagyományok és gyökerek felszámolására való törekvés, melyben a szovjet nép kialakulását, a népek közeledésének és felvirágzásának ideológiai téziseit használták fel.

A Szovjetunió történetének megalkotásában a mindenkori politikai törekvések jutottak érvényre. Elismerték az egyes régiók önálló történeti fejlődésének lehetőségét, de a nemzeti történelmekből csak azokat az eseményeket örökítették

²² I. A. FEDOSZOV: I.m. 147. o.

²³ Uo. 152. o.

²⁴ T. SZ. GOLUBJEVA, L. SZ. GELLERSTEJN: I.m. 271. o.

meg, amelyek a közös múlt koncepcióját erősítették. Oroszország szerepe olyan mértékben van túlreprezentálva, amely a szövetségi állami lét és a nemzeti egyenlőség elvei mellett is érzékelhetővé teszi az oroszosítási és centralizációs törekvések meglétét. Az ideológiát felhasználták a történelmi valóság átformálásában, a tanulók tudatának befolyásolása érdekében. A Szovjetunióban, csakúgy, mint az élet minden területén, az oktatásban is meghatározó szerepet töltött be az ideológia, amelynek erőssége egyben az állami befolyás fokmérőjének tekinthető. Az ideológiai jelszavakban öltöttek testet a politikai törekvések, s ezáltal követhető nyomon a tankönyvek szövege alapján a korabeli nemzetiségpolitika. A leggyakrabban használt jelszavak, a népek barátsága, testvérisége, a dolgozók egysége, a szovjet nép fogalma, a közös történelmi fejlődés szimbólumaiként jelennek meg, a történelmi tények ellentéteiként Oroszország hódításai, vagy 1917 után a függetlenség alternatívája helyett, a Moszkva által irányított szovjetizálás kapcsán. A szovjet történetírásban az új ideológiába öltöztetett, de a cári hagyományokból visszamaradó birodalmi szemlélet tükröződik, a nemzetiségekkel szembeni viszonyban pedig a politikai központosítással párhuzamosan jelentkező oroszosítási törekvések legitímizációja van jelen a tankönyvekben.

IRODALOM

- История СССР –учебник для 9-10. класса средней школы (на венгерском языке) / Б. О.Рибаков, А. М. Сахаров, О. О. Преображенский, Б. И. Краснобаев, Радянська Школа 1968.
- F. J. LOSZ, P. SZ. FEDORENKO: *Az ukrán SZSZK története. Tankönyv a 9-10. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev-Uzsgorod, 1969.
- I. A. FEDOSZOV: *A Szovjetunió története. Segédkönyv a 8. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev-Uzsgorod, 1979.
- M. V. NYECSKINA, P. SZ. LEJBENGRUB: *A Szovjetunió története. Tankönyv a VII. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev-Uzsgorod, 1975.
- T. SZ. GOLUBJEVA, L. SZ. GELLERSTEJN: *Olvasmányok a Szovjetunió történetéből. Tankönyv a 4. osztály számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev 1969.

HEVESI TIBOR*

Dinamikus geometriai szerkesztések mértanórán

Rezümé A számítógépes rajzolóprogramok új lehetőségeket tárnak elénk a mértan tanításában: gyorsan, pontosan, a bemeneti adatokat rugalmasan változtatva lehet rajzok sokaságát előállítani, megkönnyítve ezzel a geometria felfedezésének útját. Ezen tanulmány célja bemutatni a dinamikus geometriai szerkesztőprogramok használatának lehetőségét az általános és középiskolai matematikaoktatásban. A legfőbb jellemzője ezen alkalmazásoknak, hogy a szerkesztés összefüggéseit (lépéseit) jegyzi meg, és a bázisadatok megváltoztatásával ezeket újraalkalmazza. A alkalmazások használatának demonstrálására a GeoGebra programot választottam. A tanulmányban leírtak alkalmazására lehetőség nyílik az általános iskola *Geometriai szerkesztések* témakörének tanításában.

Резюме Комп'ютерні програми, за допомогою яких можна виконувати малюнки, створюють нові можливості у навчанні курсу геометрії в рамках шкільної програми. За їх допомогою можемо з високою точністю, швидко та наглядно реалізувати найрізноманітніші малюнки, зображення. При цьому маємо змогу легко змінювати вхідні дані, що робить процес відкриття та засвоєння геометрії легким та навіть захоплюючим. Метою даної роботи є презентувати широкий спектр можливостей динамічних геометричних графічних редакторів в курсі математичної освіти базової та середньої школи. Важливою характеристикою цих програм є те, що вони зберігають всі кроки виконання креслень, котрі після зміни вхідних даних можна знову повторювати, виконувати. Для демонстрації використання даних застосувань мною обрано програму GeoGebra. Описані в роботі прийоми мав нагоду багаторазово використовувати при вивченні в базовій школі теми на геометричні побудови.

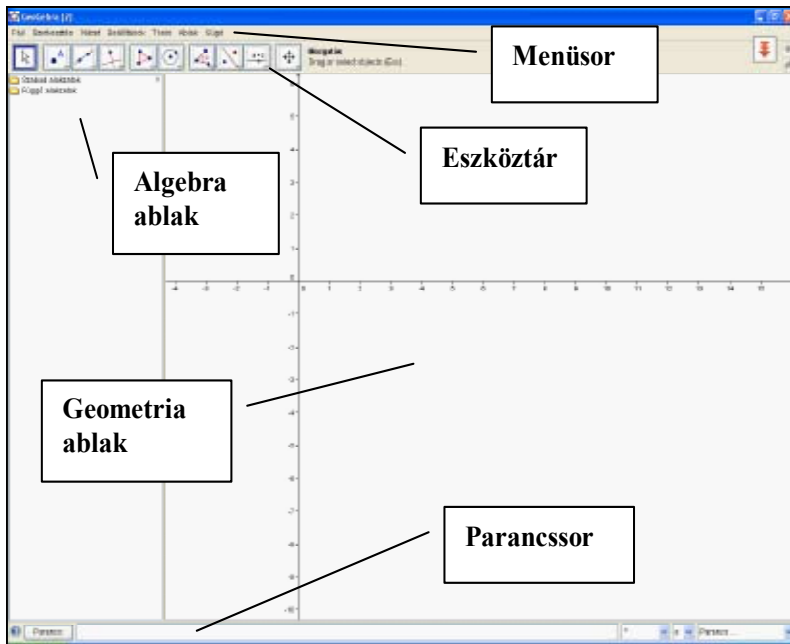
A szerkesztés a geometria fontos része. Ezek pontossága, valamint láthatósága igen fontos a szerkesztett ábra leolvasásában. A hagyományos módon elkészített szerkesztésnél nem tudjuk megvizsgálni, miként változik az ábránk egy-két pont helyzetének megváltoztatásakor. Továbbá problémát jelenthet az is tanítási órán, amikor egy szerkesztést végzünk a táblánál, és a szerkesztés végéhez közeledve szembesülünk azzal a ténnyel, hogy nem fér el az ábránk. A szerkesztés újratevésével sok idő vész el.

Itt léphet be a számítógép és az interaktív tábla a geometria tanításába. Léteznek olyan szoftverek, melyekkel geometriai szerkesztéseket végezhetünk el szinte ugyanolyan módon, mint papíron. E programok segítségével mindig van elegendő hely a szerkesztéshez, és lehetőségünk van más megoldások könnyed keresésére az úgynevezett bázispontok mozgatásával. A bázispontokat interaktív módon kezelhetjük, és ezáltal láthatjuk a változásokat a szerkesztett ábrán. Ez nagy segítség a szemléltetés szempontjából. A programok használatát mind tanárok, mind diákok könnyen el tudják sajátítani (Lipták A. 2007).

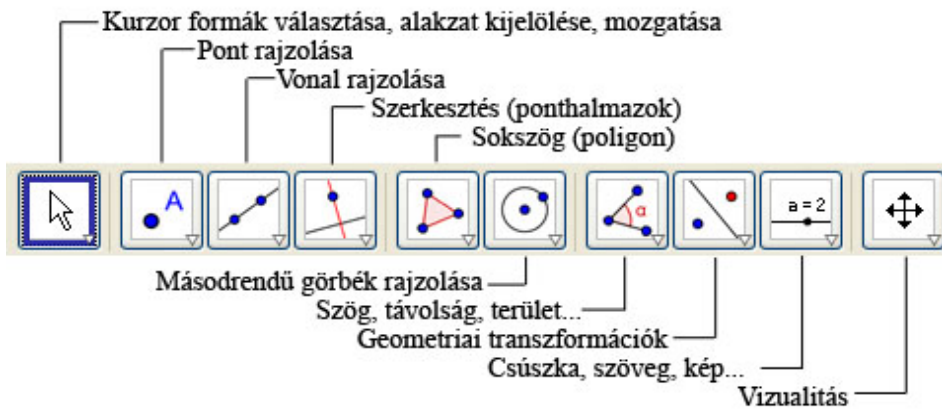
Ezen tanulmány a 7. osztály tananyagában szereplő „*Mértani szerkesztések*” c. fejezetére támaszkodik. Célkitűzés: bemutatni a digitális eszközök (számítógép, kivetítő, aktívtábla, dinamikus rendszerek) hasznosságát és előnyeit a tanítási folyamatban, valamint útmutatást adni ezek használatához a tanórákon. A szerkesztések megvalósításához a GeoGebra (GeoGebra - Dynamic Mathematics for Schools) (Sulik 2006) nevű programot használok. E program kezelőfelületét és annak eszköztárát láthatjuk az 1. és 2. ábrákon.

---

* A Gyulai Általános Iskola matematika- és számítástechnika-tanára.

1. ábra. A GeoGebra kezelőfelülete

2. ábra. A GeoGebra kezelőfelületének eszköztára

Minden eszköz jobb alsó sarkában található egy nyíl, melyre kattintva további funkciók jelennek meg. Mivel geometriaszerkesztésekkel foglalkozunk, ezért az Algebra ablakra és a tengelyekre nincs szükségünk. Ezeket a Nézet menü Algebra ablak és Tengelyek menüpontjainak választásával kapcsolhatjuk ki vagy be (Lipták A. 2007).

A dinamikus szerkesztés bemutatása

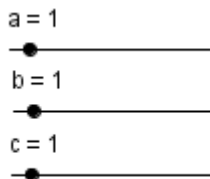
Amennyiben megismerkedtünk a kezelőfelülettel, hozzá is foghatunk a szerkesztési feladatokhoz.

1. feladat. Szerkessz háromszöget adott oldalai alapján! (Bevz 2007)

Már a megvalósítás kezdeti stádiumában vegyük azt figyelembe, hogy később megváltoztathatjuk a kezdeti adatokat, és megfigyelhetjük azok változásának hatását a végeredményre. Ez a lehetőség hagyományos szerkesztés esetén nem áll rendelkezésünkre. Az a tapasztalat, hogy sok esetben pontosan emiatt nem értik meg a tanulók a szerkesztési feladatok lényegét és fontosságát.

Első lépésként adjuk meg a szakaszokat. Ehhez célszerű csúszkákat használni, melyek segítségével később könnyedén tudjuk változtatni a kiinduló ada-

tokat. A csúszka definiálásához válasszuk a Csúszka eszközt, kattinkeljünk a munkaterületen, és a megjelenő párbeszédpanelen állítsuk be az intervallumot 0-tól 10-ig.

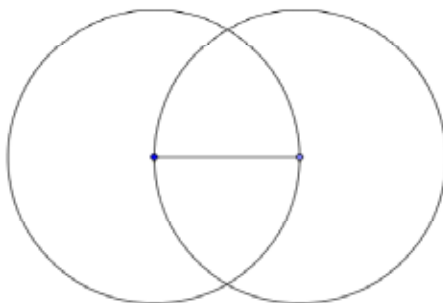

3. ábra. Csúszkák definiálása

A következő lépésben definiáljunk egy az „a” csúszka értékének megfelelő

hosszúságú szakaszt. Válasszuk a Szakasz pontból adott távolsággal eszközt, kattintással határozzuk meg a kezdőpontját és adjuk meg hosszúságnak a megjelenő párbeszédpanelben az „a” paramétert. A következő eszköz, amit használnunk

kell a Kör középponttal és sugárral , melynél egyik esetben a középpont a már definiált szakasz egyik végpontja, sugara „b”, másik esetben a középpont a másik végpont és a sugár „c”. A 4. ábrán látható képet kapjuk.

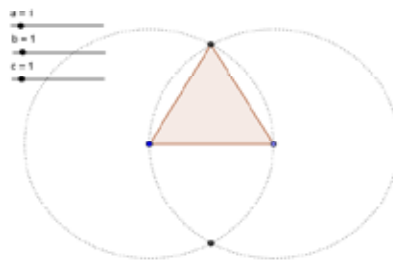
4. ábra. A három szakasz felmérése

Mivel a körvonalak csak segédszerkesztések, célszerű átállítani a vonalstílust

szaggatottá. Ehhez a Mozgatás eszközzel kattintsunk kétszer a körvonalon és a megjelenő párbeszédablakban válasszuk ki a Style fülön a megfelelő stílust.

 Határozzuk meg a két körvonal metszéspontjait a Két alakzat metszéspontja eszköz segítségével, rámutatva előbb az egyik, aztán a másik körvonalra. A kapott metszéspontok egyike lesz a háromszög harmadik csúcsa. Válasszuk a

Sokszög eszközt, és megmutatva a csúcspontokat (az első és az utolsó ugyanaz) definiáljuk a kívánt háromszöget (5. ábra).

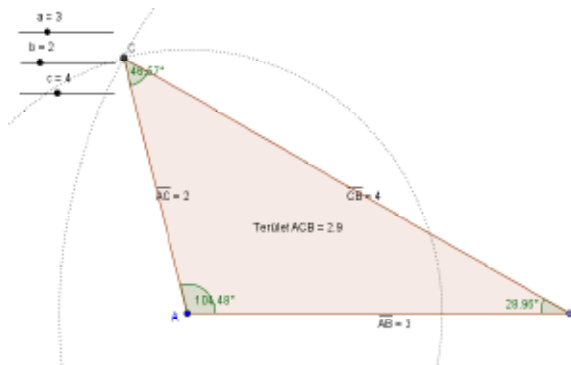

5. ábra. Háromszög adott oldalak alapján

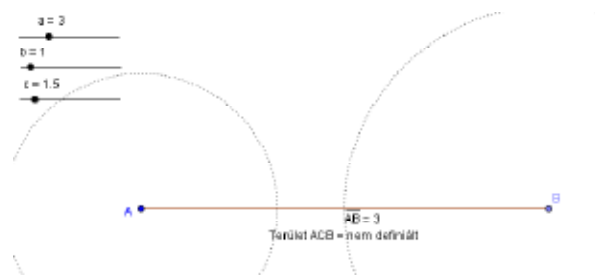
Miután ezzel megvagyunk, kezdődhet az interakció. A csúszkák elmozgatásával állítsunk be különböző értékeket. A szemléltetés kedvéért tüntessük fel a háromszög oldalainak hosszát, szögeinek nagyságát és területét. Ehhez válasszuk

a Távolság eszközt és adjuk meg a szakaszok végpontjait, a Szög eszközt és óramutató járásával megegyező irányba mutassuk meg a ponthármassokat (csúcsokat), valamint a Terület (Area) eszközt, mellyel a soklapra (a háromszög belső tartományára) kell rámutatni.

A csúszkák beállításával igazoljuk a háromszög szögei és oldalai közötti összefüggésekről szóló tételket, valamint a háromszögszabályt (6. és 7. ábra).

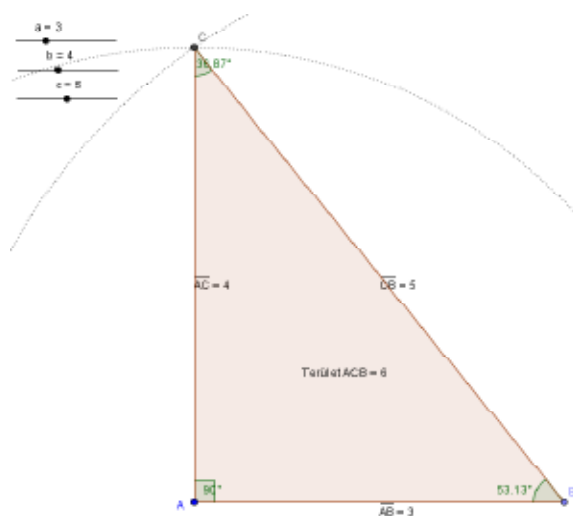

6. ábra. Oldalak és szögek közötti összefüggések demonstrálása

7. ábra. A háromszögszabály demonstrálása

És végezetül érdemes megmutatni, kihasználva az eszközeink adta lehetőséget, a híres egyiptomi háromszöget a 3 cm, 4 cm és 5 cm-es oldalakkal (8. ábra).

8. ábra. Egyiptomi háromszög

2. feladat. Szerkesszünk adott szöggel egyenlő szöget! (Bevz 2007)

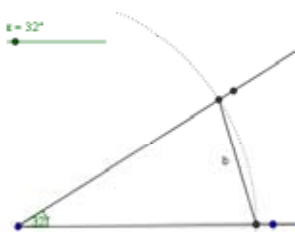
Ezen feladat megoldásánál is a kiinduló adatunkat (szögünket) csúszka segítségével fogjuk meghatározni, hogy később ennek segítségével tudjuk szemléltetni

a dinamitást. A csúszkát ismételten a Csúszka eszközzel hozzuk létre, csak a megjelenő párbeszédpanelen választjuk a Szög választókapcsolót, valamint az inter-

vallum maximális értékét állítsuk be 180°-ra. A Szög adott mérettel eszköz segítségével definiáljuk a csúszkának megfelelő szögtartományunkat megmutatva a sík két pontját (egyik szárpontját és csúcspontját), valamint az „a” paramétert,

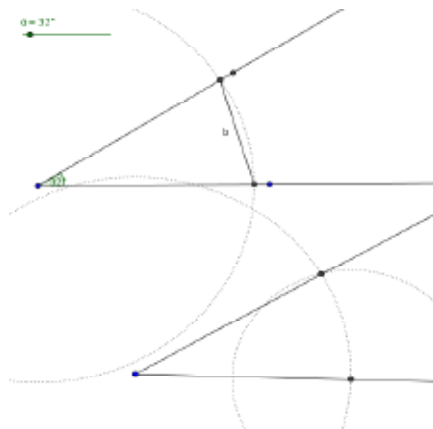
ami a csúszka értéke. A kapott pontokon keresztül a Félegyenes eszközt használva definiáljuk a szög szárait (9. ábra).

Szerkesszünk egy kört a Kör középponttal és sugárral eszközzel, melynek középpontja a szög csúcsa, sugara pedig 2cm. Határozzuk meg a körvonal és a szög szárainak metszéspontját a Két alakzat metszéspontja eszközzel, és a kapott pontokat kössük össze szakasszal, használva a Szakasz eszközt. Mivel a következőkben hivatkoznunk kell majd erre a szakaszra, a tulajdonságainál jelöljük be a „felirat megjelenítése” jelölőnégyzetet.

9. ábra. A kiinduló szög

Az azonos szög megszerkesztését kezdjük egy félegyenes elhelyezésével . Aztán „körzözzünk” az imént használt 2cm-es sugárral a félegyenes kezdőpontjából kiindulva . Határozzuk meg a félegyenes és a körvonal metszéspontját . Kör középponttal és sugárral segítségével szerkesszünk kört ebből a pontból, sugárnak megadva az eredeti szögön megszerkesztett szakaszunk nevét („b”). Határozzuk meg a két körvonal metszéspontját , és a csúcson és ezen a metszésponton keresztül bocsássunk félegyeneset (10. ábra).

10. ábra. Adott szöggel egyenlő szög

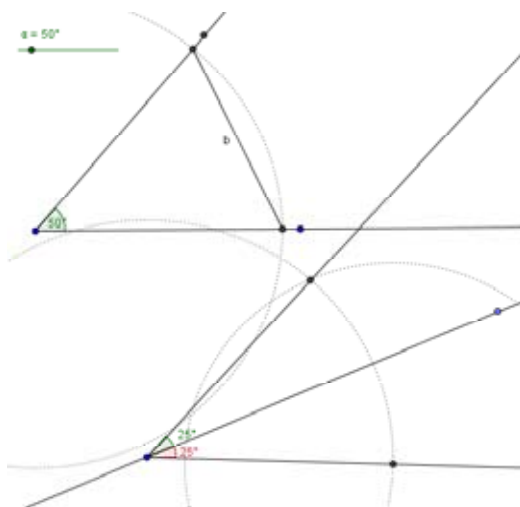
Természetesen itt is érdemes a csúszka segítségével megvizsgálni a szerkesztés helytállóságát.

3. feladat. Szerkesszék meg egy adott szög szögfelezőjét! (Bevz 2007)

Ennél a feladatnál nem írjuk le a hagyományos szerkesztési módot, mivel a szögfelezőt a program meg tudja e nélkül szerkeszteni. Ezt bemutatjuk az előző

feladatban megszerkesztett szög segítségével. Válasszuk a Szögfelező eszközt, és mutassuk meg a szögünk három pontját (középsőnek a csúcsát).

A kapott szögfelezőn vegyünk fel egy pontot és a Szög eszközzel írjuk ki a kapott két szög mértékét (11. ábra).

11. ábra. Adott szög szögfelezője

Hasonlóképpen a Szögfelező eszközhöz a GeoGebra és egyéb hasonló alkalmazások eszköztárának része a Felező vagy középpont eszköz ,

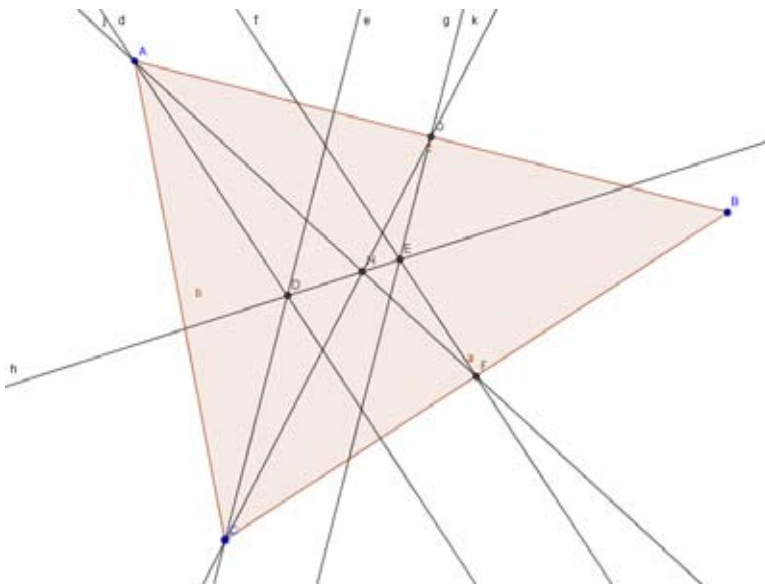
a Szakaszelező , a Merőleges és Párhuzamos eszközök. Ezért ezekre itt most nem térünk ki, de a tanulóknak mindenképpen javasolt megmutatni azok szerkesztési módját hagyományos úton. A beépített eszközökkel szemléltessük ezen szerkesztések dinamizmusát.

Az ismereteink elmélyítése és általánosítása céljából oldjunk meg még egy feladatot a háromszög nevezetes pontjai és vonalai vonatkozásában.

4. feladat. Szerkesszék meg egy tetszőleges háromszög magasságpontját, súlypontját és a köré írt kör középpontját!

A Sokszög eszköz használatával szerkesszünk egy tetszőleges háromszöget. Ahhoz, hogy megszerkesszük a háromszög magasság-egyeneseit, a csúcsokból merőlegest kell bocsátani a szemközti oldalakra, amit a Merőleges

 eszköz használatával tehetünk meg. Kiválasztva az eszközt, mutassunk az egyik csúcsra majd a szemben fekvő oldalra. Ismételjük meg a folyamatot mindhárom csúcsra. A Metszéspont eszköz segítségével (rámutatva két egyenesre) határozzuk meg a magasságpontot. A súlyvonalak megszerkesztéséhez előbb a Felező vagy középpont eszköz segítségével meghatározzuk az oldalak felezőpontjait, majd egy-egy szakasszal összekötöm őket a szemközti csúcsokkal. Hasonlóképpen a magasságponthoz megjelölöm a súlypontot. Végül pedig megszerkesztem a körül írt kör középpontját, azaz a háromszög oldalfelező merőlegeseinek metszéspontját, használva a Szakaszfelező eszközt. Jól látni, eszközözve a bázispontok elmozdítását, hogy a kapott három pont egy egyenesen fekszik. Ezt az egyenest EULER-egyenesnek nevezzük (12. ábra).

12. ábra. A háromszög néhány nevezetes pontja, az EULER-egyenes

A bázispontok elmozdításával az is jól megfigyelhető és demonstrálható, hogy hegyesszögű háromszög esetén mindhárom pont a háromszög belsejébe esik, tompaszögű háromszög esetén a magasságpont és a háromszög köré írt körvonal középpontja a háromszögon kívül helyezkedik el, derékszögű háromszög esetén pedig a magasságpont a derékszög csúcsában, a háromszög köré írt körvonal középpontja pedig az átfogó felén helyezkedik el.

Még nagyon sok feladatot lehetne tárgyalni az adott témakörön belül, és úgy gondolom, hasznos is lehet, figyelembe véve az adott tanulói kontingenst.

A diákok nagyon szívesen dolgoznak számítógépen vagy interaktív táblán, s miután megszerezték az alapvető ismereteket, sokkal gyorsabban és pontosabban el tudják végezni a szerkesztési feladatokat ezeken az eszközökön. De mindent összevetve mégis úgy gondolom, hogy legnagyobb előnye az interaktív tábla vagy kivetítő számítógépes használatának abban rejlik az adott témakört tekintve, hogy a dinamitás megléte miatt a tanulók jobban megértik és magukévá teszik a szerkesztési feladatok lényegét, valamint olyan vizuális készségekre tesznek szert, amely egyéb geometriai problémák megértésében és megoldásában is segíti őket. Bizonyos témakörökben hihetetlen előnyt jelent ezeknek az eszközöknek a használata a tanórán, legyen az szemléltetés, feladatmegoldás vagy egyéb interakció. Mindenkit csak bízgatni tudok, hogy keresse ezen eszközök használatának lehetőségét.

IRODALOM

- Horváthné Orolyán G.: A GeoGebra program használata a középiskolai matematika oktatásban. Budapest, 2007
Lipták A.: Geometriai szerkesztések megvalósítása többféle program segítségével. Debrecen, 2007
Sulik Sz.: GeoGebra 2.5 kézikönyv. 2006
Bevz V., Bevz H., Vladimorova N.: Mértan 7. Lviv, 2007

2009. március 24. A Rákóczi Napok megnyitója. Tiszteletttábla-avatás.

LECHNER ILONA *

Altersspezifische Merkmale des Fremdsprachenerwerbs und Fremdsprachunterrichts

Rezümé Jelen munkában arra a kérdéskörre kerestem a választ, hogy befolyásoló tényező-e az életkor az idegennyelv-tanulásban, és hogy e tényezőt figyelembe kell-e venni nekünk, tanároknak, amikor idegen nyelvet oktatunk a különböző korosztályoknak. Az áttekintett szakirodalomból kiderül, hogy túlságosan leegyszerűsített az az állítás, mely szerint az idegennyelv-tanulásban a gyerekek minden szempontból és minden területen sikeresebbek, mint idősebb társaik. A korai nyelvtanulás általában csak felnőttkorban, az iskolázás befejezése után hozza meg gyümölcsét. A korai kezdés mellett és ellen is szólnak érvek. Sokáig elfogadott tény volt, hogy a túl korai kezdésből kifolyólag összekeveredik a gyerek, és ez negatívan hat a további nyelvi képességek fejlődésére. Napjainkban viszont már az előző álláspont elfogadott, de a korai kezdés megfelelő feltételeit meg kell valósítani. Ha nem megfelelő az idegen nyelvi tanterv, az oktatási módszer, az órarend, nem elegendő az óraszám, nincsenek képzett tanárok, a korosztálynak megfelelő tankönyvek és más taneszközök, akkor jobb a nyelvtanulást későbbre halasztani, mert a tanulóban negatív hozzáállás alakulhat ki a célnyelv iránt.

Резюме В даній роботі робиться спроба виявити особливості впливу вікового фактору на процес вивчення іноземної мови. Огляд літератури по темі спростовує уявлення про те, що з точки зору навчання іноземної мови, діти є завжди успішнішими, у порівнянні із дорослими. Вивчення іноземної мови в дитинстві приносить результати тільки пізніше, в основному після закінчення школи. Варто зазначити, що існують як прихильники початку навчання іноземної мови в дитинстві, так і такі, що не розділяють цей погляд. На даному етапі вчені поділяють точку зору, що вивчення іноземної мови необхідно розпочинати в дитинстві, але для цього потрібно створити сприятливі умови навчання. Якщо навчальна програма, методи навчання, розклад уроків, кількість годин та підручники не відповідають вимогам або немає кваліфікованих спеціалістів, то краще розпочинати навчання іноземної мови на пізнішому етапі, щоб у учнів не сформувалося негативне ставлення до вивчення іноземної мови.

I. Einleitung

Mindestens eine Fremdsprache zu beherrschen gilt heutzutage nicht mehr als etwas Besonderes. Fremdsprachen gehören immer mehr zu unserem Alltag. In den ungarischen Mittelschulen ist sich die Mehrheit der Schüler darüber im Klaren, dass die Kenntnis einer Fremdsprache nötig und nützlich ist.

In der Ukraine, in Transkarpathien ist der Fremdsprachunterricht meistens auf Schüler und Studenten beschränkt, selten konfrontiert man sich als Lehrer damit, dass eine Person im mittleren Alter mit dem Fremdsprachlernen beginnen will. Die Erwachsenen möchten meistens ihre Fremdsprachkenntnisse aus verschiedenen Gründen erweitern.

Im Ausland „lohnt es sich“ mehr unabhängig von dem Alter des Fremdsprachlerner Fremdsprachen zu lernen,. An vielen Arbeitsstellen ist es schon eine Voraussetzung, dass man Englisch oder Deutsch mehr oder weniger versteht und sich in diesen Sprachen verständigen kann. Studenten an den Universitäten und Hochschulen erhalten ihre Diplome ohne Sprachzeugnisse nicht. Fremdsprachenunterricht wurde dementsprechend zum notwendigen Ziel in der Ausbildung dieser und folgender Generationen.

Aus dieser kurzen Darstellung der heutigen Situation wird deutlich,

---

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanársegédje.

dass viele im Erwachsenenalter mit dem Fremdsprachlernen beginnen. Von den 90-er Jahren an sind immer mehr Studien und Forschungsergebnisse erschienen, in denen die Relevanz des Altersfaktors hinsichtlich des erfolgreichen Fremdsprachenerwerbs in den Vordergrund getreten ist. Die Meinungen der Sprachlehrforschern gehen darüber auseinander, ob es möglich wäre sich eine Fremdsprache im Erwachsenenalter vollkommen anzueignen. Befunde der Hirnforschung von *Penfield* und *Roberts* sowie *Lenneberg* unterstützen die Meinung, dass man Fremdsprachen nur bis zur Pubertät perfekt erlernen kann. Das ist die Hypothese der „kritischen Periode“ (vgl. Rück, In: Jung, 1998, S. 31) Andere behaupten, dass Erwachsene besser als Kinder im Fremdsprachlernen seien, denn sie lernen kognitiv, haben viele kognitive Fähigkeiten. Wie über den Beginn, so gibt es viele Debatten auch über den Prozeß des Lernens, die sich vor allem darauf richten, ob man eine Fremdsprache lernt oder erwirbt.

In dem ersten Teil meines Artikels versuche ich den heutigen Stand der Sprachlehrforschung zusammenzufassen, und im weiteren möchte ich die Ergebnisse auf die Praxis übertragen. Meine Fragestellungen richten sich darauf, ob man einen Unterschied beim Unterricht der verschiedenen Altersgruppen machen soll, und wenn ja, dann worauf soll man dabei achten.

II. Altersspezifische Merkmale des Fremdsprachenerwerbs

II. 1. Begriffsklärungen

Mit der Erforschung des Lernens von Fremdsprachen beschäftigt sich die Sprachlehrforschung, deren Ziel die Entwicklung der „Theorie des gesteuerten Fremdsprachlernens“ (vgl. Götze, In: Popp, 1995, S. 649) ist. Die Sprachlehrforschung geht davon aus, dass der Mensch über entsprechende kognitive Strukturen verfügt, mit deren Hilfe es möglich ist, die Muttersprache und weitere Fremdsprachen zu erlernen. Eine Fremdsprache zu beherrschen ist aber nicht einfach eine Fähigkeit, sich auf dieser Sprache ausdrücken zu können, das Beherrschen von Fremdsprachen führt eigentlich zur Ausdifferenzierung des Gehirns und damit verbunden auch zur Änderung des Handelns in bestimmten Situationen.

Die Sprachlehrforschung unterscheidet zwischen zwei wichtigen Begriffen, nämlich zwischen „Lernen“ und „Erwerben“. (vgl. Quetz, In: Bausch u. a., 1989, S. 376) Sie werden folgenderweise definiert:

Wo betont werden soll, dass diese Aneignung unter den Bedingungen einer (ungesteuerten) Auseinandersetzung mit einer zielsprachlichen Umgebung erfolgt, wird, im Sinne neuerer Lerntheorien, der Terminus „erwerben“ benutzt. Das Wort „lernen“ dagegen wird im traditionellen Sinne so gebraucht, dass es jede Art der Aneignung der Fremdsprache umfaßt.¹

Also der Begriff des Lernens umfasst auch den Begriff „Erwerben“. Der letztere bezieht sich auf den unterrichtlich nicht gesteuerten Spracherwerbsprozeß, während das „Lernen“ als schulisch gesteuertes Lernen verstanden werden kann. Die Zweitsprachenerwerbsforschung vertritt aber die umgekehrte Meinung, sie betrachtet das „Erwerben“ als den umfassenden Begriff.

¹ Quetz, In: Bausch/Christ/Hüllen/Krumm (Hrsg.), 1989, S.376

Der Fremdspracherwerb kann von Individuum zu Individuum unterschiedlich erfolgen. Das bezieht sich sowohl auf den Prozeß des Lernens, als auch auf das Endprodukt. Im Normalfall erreichen die Lerner ein „*Interlanguage-Stadium*“ (vgl. Huneke/Steinig, 2000, S. 9), d. h. ein Anfänger verfügt nur über das System seiner Muttersprache, ein Fortgeschrittener hat schon zwei Sprachsysteme im Kopf, wer aber das Ende des Erwerbprozesses erreicht hat, ist auf dem Niveau eines Muttersprachlers. Die Lerner erreichen diese Zwischenstadien aber mit unterschiedlichem Tempo und auf unterschiedlichem Weg. Die Effektivität des Fremdsprachlernens hängt von vielen kognitiven, affektiven und sozialen Faktoren ab. Unter diesen Umständen ist zu erwähnen auch das Alter des Lerners, das allein nicht ausschlaggebend für den Erwerbsprozeß sein kann, aber läßt sich trotzdem nicht vernachlässigen.

Am Anfang müssen die verschiedenen Altersgruppen bestimmt werden. Es gibt zweierlei Unterscheidungen. Einige Forscher unterscheiden nur zwischen Kinder und Erwachsene, also Lerner vor und nach der Pubertät. Andere setzen eine Zwischenkategorie der Jugendlichen ein, es gibt also drei Kategorien: „Vor-Pubertät, Pubertät und Post-Pubertät“ (vgl. Edmondson/House, 1993, S. 166). In einigen Studien betrachtet man als Jugendliche Personen zwischen 12 bis 16 Jahren, während andere dieses Intervall als 14-18 Jahre angeben. Die Differenzierungen sind keineswegs eindeutig.

Das Alter ist beim Beginn des Kontakts mit der Fremdsprache relevant. Stimmt das Sprichwort „Was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmermehr“?(vgl. Huneke/Steinig, 2000, S. 10) Wann soll man mit dem Fremdsprachlernen beginnen, um das möglichst höchste Niveau zu erreichen? Im Folgenden werde ich diese Fragen untersuchen.

II. 2. Fremdsprachenfrüherwerb im Primar- und Grundschulalter.

Die Frage des Fremdsprachenfrüherwerbs ist höchstaktuell. In den meisten Schulen beginnt man Fremdsprachen in der zweiten Klasse der Grundschule zu unterrichten. Der Begriff Fremdsprachenfrüherwerb bezieht sich also auf die 7-jährigen Kinder. Dass man mit dem Fremdsprachenunterricht vor dem 6. Lebensjahr sehr selten beginnt, hat zwei wichtige Gründe. Der Erwerb einer zweiten Sprache vor diesem Alter würde eher eine „bilinguale Erziehung“(vgl. Edmondson/House, 1993, S. 166) als Fremdspracherwerb bedeuten. Andererseits ist die Kontrolle vor dem 6. Lebensjahr sehr schwierig.

Das wichtigste Argument für den Fremdsprachenfrüherwerb ist, dass die Kinder fähig und bereit seien, sich eine Sprache „*global-imitativ*“ (vgl. Rück, In: Jung, 1998, S. 31) anzueignen und diese Sprache in entsprechenden Situationen zur Verständigung zu benutzen. Die These der kindlichen Nachahmung ist mit den Ergebnissen der Hirnforschung von Penfield und Roberts (1959), sowie Lenneberg(1967) zu verknüpfen. Sie sahen die Pubertät als eine natürliche Grenze.

Für Lenneberg ist ein „natürlicher“ Spracherwerb nach der Pubertät biologisch nicht mehr möglich. Die Annahme geht also dahin, dass eine bestimmte neurobiologische Flexibilität den Spracherwerb positiv fördert und dass diese Flexibilität nach der Pubertät nicht mehr gegeben ist.²

Das ist die Hypothese der „kritischen Periode“. Einige Wissenschaftler aber bezweifeln diese Behauptung, sie sind der Meinung, dass das menschliche Gehirn von der Geburt an ständig an ihrer Flexibilität verliert. Sie bevorzugen eine andere

² Edmondson/House, 1993, S. 173

Bezeichnung, nämlich „sensible Periode“ (vgl. Maier, 1991, S. 43), unter dem sie folgendes verstehen:

Trotzdem erscheint es uns wie Wiczerkowski et al. „sinnvoll“, von einer *sensiblen* Periode (Hervorhebung im Original. Anmerkung des Verfassers) zu sprechen, in der sich das Kind in drei Aspekten auszeichnet: in der flexibleren Organisation der Sprachfunktionen, in der erhöhten Bereitschaft, auf die sprachliche Stimulation und Übung spontan zu antworten, und in der Fähigkeit, sich auf neue linguistische Reize sprachgerecht einzustellen, was in der artikulatorischer Entwicklung besonders auffällig in Erscheinung tritt.³

Laut einer anderen Erklärungshypothese (vgl. Edmondson/House, 1993, S. 175) spielen verschiedene sozio-psychologische Faktoren eine wichtige Rolle. Bei den Kindern im Primarschulalter ist die Sozialisation noch nicht abgeschlossen, deshalb sind sie offener für fremde Denkweisen und Normen. Sie können sich leichter mit der fremden Kultur identifizieren, denn sie haben eine größere Empathie. Der Fremdsprachenerwerb kann die Persönlichkeit der Kinder umformen, ihre Identität kann sich noch verändern.

Einige Forscher haben ihre Thesen mit der Entwicklungstheorie von *Piaget* verbunden und erklärt. *Piaget* bestimmt die Pubertät als die Zeit, wenn die kognitive Entwicklung abgeschlossen wird, also „abstraktes Denken und Problemlösungsvermögen“ (vgl. Edmondson/House, 1993, S. 174) möglich werden. Die Forscher nehmen an, dass dieser Prozeß den Fremdsprachenerwerb negativ beeinflüsse.

Ob die Pubertät wirklich eine kritische Grenze wäre, ist nicht nachweisbar, aber empirische Untersuchungen unterstützen die Feststellung, dass die Kinder am besten hinsichtlich der Aneignung der fremden Aussprache waren. Das ist damit zu begründen, dass die sprachlichen Fähigkeiten des Grundschulkindes noch nicht vollkommen entwickelt sind. Deshalb sind sie fähig, fremde Laute leichter nachzuahmen. Diese Bereitschaft geht mit der Zeit zurück. Außerdem ist die Artikulationsbasis der Kleinkinder noch nicht so fest an die Aussprache ihrer Muttersprache gebunden. Also die Aussprache und die Intonation eines Lerners wird desto besser, je früher er mit dem Fremdsprachlernen beginnt. Hinsichtlich der Lerngeschwindigkeit und der morphosyntaktischen Strukturen sind aber die Kinder in der Grundschule nicht am erfolgreichsten.

II. 3. Fremdsprachenerwerb im Sekundarschulalter

Der Sekundarbereich betrifft die Schüler, die am Anfang in den Begriffsklärungen als Jugendliche bezeichnet wurden. Sie sind nicht mehr Kinder, aber noch keine Erwachsenen, sind aber im Allgemeinen schon über die Pubertät. Die Hypothese der „kritischen Periode“ gibt als Grenze für das erfolgreiche Lernen einer Fremdsprache ungefähr das 15. Lebensjahr an. Wären die Jugendlichen nicht mehr fähig Fremdsprachen auf muttersprachlichem Niveau zu erwerben?

Nach *Krashen* ist das Alter kein determinierender Faktor beim Fremdsprachenerwerb. Er führt einen anderen Faktor ein, nämlich den „*affektiven Filter*“ (vgl. Quetz, In: Bausch u.a., 1989, S. 380), der aus den persönlichen und affektiven Eigenschaften des Lerners besteht. Der affektive Filter verstärkt sich während der Pubertät und das hat zur Folge, dass Jugendliche nach der Pubertät und auch Erwachsene ihre Sprachproduktion ständig kontrollieren wollen. Damit erklärt der Forscher, dass diese Altersgruppen langfristig schlechtere Ergebnisse haben.

³ Maier, 1991, S. 43-44

Forschungen aber zeigen, dass die Jugendlichen doch sehr gute Fremdsprachler sind. Bezüglich auf die Lerngeschwindigkeit sind sie besser als die Kinder bis 12 Jahren. Auch die Morphosyntax betreffend haben sie großen Erfolg, diese Feststellung unterstützen auch die Untersuchungen von *Patkowski* (vgl. Edmondson/House, 1993, S. 168): in diesem Alter haben sich die Schüler am besten strukturelle/morphosyntaktische Elemente angeeignet. Auch grammatikalisch sprechen die Jugendlichen besser als die Erwachsenen. Zusammenfassend kann man feststellen, dass Jugendliche eine größere fremdsprachliche Kompetenz als Erwachsene erreichen. *Collier* (vgl. Edmondson/House, 1993, S. 169) meint aber, dass der schulische Leistungsdruck in der Sekundarstufe den Fremdsprachenerwerb behindern kann. Der sollte mit entsprechender Didaktik vermindert werden.

II. 4. Fremdsprachenerwerb im Erwachsenenalter

Laut Untersuchungen lernen heutzutage zumindest genauso viele, wenn nicht mehr Erwachsene als Kinder Fremdsprachen. Der Fremdsprachenerwerb im Erwachsenenalter kann also nicht unmöglich sein. Dieser Bereich wurde in der jüngsten Vergangenheit sehr intensiv geforscht. Verschiedene Hypothesen wurden herausgearbeitet, um Beweise dafür zu bringen, dass dieses Unternehmen doch erfolgreich sein kann.

Der größte Unterschied zwischen dem Spracherwerb von Kindern und Erwachsenen ist, dass die letzteren auf Erfahrungen, Wissen, Fertigkeiten zurückgreifen können, die den Kindern noch nicht zur Verfügung stehen. Die Erwachsenen sind imstande, länger und intensiver zu konzentrieren, ihr Gehirn hat eine dichtere Vernetzung, ihr Gedächtnis ist entwickelter, sie können auf einmal mehrere Informationen memorisieren als die Kinder. Die Erwachsenen haben schon bewährte Lerntechniken und Methoden, dagegen die Kinder erst experimentieren solche Techniken zu entwickeln. Im Fall der Jugendlichen verlaufen diese Versuche bewusster. Ältere Fremdsprachler haben am meisten ein bestimmtes Ziel, warum sie Sprachen lernen möchten, z. B. um eine besser bezahlte Arbeitsstelle zu bekommen oder im Ausland studieren, arbeiten zu können. Darüber hinaus sind sie mehr motiviert als die Kinder. Sie sind mehr empfindlich auf die Sprachrichtigkeit und auf den entsprechenden Gebrauch des Wortschatzes. Die Jugendlichen und auch die Erwachsenen haben den Vorteil, dass sie zur Zeit des Fremdsprachlernens bereits lesen und schreiben können, beziehungsweise auch das Weltwissen kann zur Hilfe gerufen werden. Die Erwachsenen besitzen am meisten Kenntnisse über die Welt und über die Regel des sozialen Lebens, die Jugendlichen verfügen über wenige Erfahrungen auf diesem Bereich und die Kinder sind die letzten aus dieser Hinsicht. Zusammenfassend kann man feststellen, dass die Erwachsenen kognitiv lernen, während die Kinder imitativ, wie früher schon erwähnt wurde. Die behavioristischen Lerntheorien behaupten, dass die Erwachsenen aufgrund dieser Fähigkeit bessere Fremdsprachler seien als die Kinder. Aus empirischen Untersuchungen, die im Rahmen der „*Gume- Adult-Projekt*“ in Schweden durchgeführt wurden, kamen folgende Resultate heraus:

Erwachsene, so fand man heraus, lernten lieber (und besser) nach einer „expliziten“ Methode, bei der Grammatikregeln und kontrastive Vergleiche im Mittelpunkt standen. Bei Kindern dagegen beachtete man, dass auch die „implizite“ (streng audio-linguale) Methode zu guten

Lernresultaten führte. Man hat den Schluß gezogen, dass während der Pubertät ein Umbruch im Lernverhalten stattfindet;⁴

Auch die neueren Hirnforschungen beweisen, dass die Hypothese der kritischen Periode wissenschaftlich nicht belegbar ist. *Krashen* hat die Forschungsergebnisse *Lennebergs* überprüft und festgestellt, dass sie bisher falsch interpretiert worden waren. Nach dem heutigen Stand der Untersuchungen ist zu vermuten, dass „die Lateralisation der Sprachfunktionen“ (vgl. *Quetz*, In: *Bauch u.a.*, 1989, S. 378) bis zum 5. Lebensjahr abgeschlossen ist, also die Pubertät bildet keine Grenze für den Fremdsprachenerwerb.

Bei den Erwachsenen wirken verschiedene andere Bedingungen negativ auf den Erwerbsprozeß. Aufgrund der „*Monitor Theory*“ (vgl. ebd.) *Krashens* sind die schlechteren Ergebnisse dem affektiven Filter zugeschrieben, der sich - wie schon erwähnt - während der Pubertät verstärkt. Daraus folgt die ständige Selbstkontrolle. Die Erwachsenen haben nämlich größere Hemmungen als die Kinder, oft äußern sie sich lieber nicht, um sich nicht lächerlich zu machen. Das hängt natürlich auch von der Persönlichkeit des Lerners ab. Nach *Schumann* (vgl. *Quetz*, In: *Bauch u. a.*, 1989, S. 379) haben die persönlichen und affektiven Faktoren (z.B. Motivation, Einstellung, Extra- /Introvertiertheit, usw.) eine große Wirkung auf die Sprachaneignung. Die Erwachsenen haben schon eine ausgebildete Identität, die sie schwer aufgeben können..Sie möchten die Sprache bereits auf dem höchsten Niveau verwenden und sie bestimmen oft einen Termin des Erlernens der Fremdsprache. Je älter ein Lerner ist, desto wahrscheinlicher ist es, dass er das Gelernte analysieren wird, und deshalb vermindert sich die Spontaneität. Diese Faktoren schließen aber die Möglichkeit nicht aus, dass die Erwachsenen fähig zum Fremdsprachlernen sind.

Aus den Untersuchungen läßt sich darauf schließen, dass die Erwachsenen die ersten Stufen des Fremdsprachenerwerbs rascher durchlaufen als die Kinder, aber langfristig erweisen sich die Kinder und noch mehr die Jugendlichen als erfolgreichere Fremdsprachlerner. Die morphosyntaktischen Regeln eignen sich Erwachsene relativ leicht an, eine authentische Aussprache zu beherrschen gelingt aber nur sehr wenigen. Zudem ist für die Erwachsenen am meisten charakteristisch, dass sie über ein bestimmtes Stadium nicht weiter kommen. Für die Kinder gilt demgegenüber, dass der Spracherwerbsprozeß erst bei der perfekten Beherrschung der Zielsprache beendet wird.

Als Schlußfolgerung ist festzustellen, dass es nicht unmöglich ist, im Erwachsenenalter Fremdsprachen zu erlernen, aber muttersprachliche Kompetenz und authentische Aussprache zu erreichen, gelingt am meisten, wenn man als Kind mit den Fremdsprachen in Kontakt kommt.

III. Fremdsprachunterricht hinsichtlich der verschiedenen Altersgruppen

III. 1. Methodische Erwägungen in der Primar- und Grundschule

Bis zum Schuleintritt lernt man am meisten durch das freie kindliche Spiel. In der Schule aber eröffnet sich vor dem Kind eine neue Welt, in der es

⁴ Bausch/Christ/Hüllen/Krumm, 1989, S. 377

sich verhalten lernen soll. Eine der wichtigsten Funktionen des Lehrers ist, das Lernen dem Kind zu erleichtern und lernstörende Umstände zu beseitigen. Es gibt Bemühungen, um vor allem in den Grundschulen das spielerische Lernen zu erreichen, aber bisher sind die Spiele im Unterricht oft vernachlässigt worden. Es gibt drei wichtige Punkte, über die die Theoretiker, Psychologen und Lehrer dieselbe Meinung haben:

- Kinder brauchen den spielerischen Umgang mit den vielfältigen Erscheinungen ihrer Umwelt, um in einem relativ ungestörten und sanktionsfreien Raum „Probearbeiten“ üben zu können. Dabei besteht für das Kind kein Gegensatz zwischen Spielen und Lernen.
- Kinder erwerben im Spiel vielfältige Fähigkeiten und Fertigkeiten, die sie zu gezielten Handlungen befähigen. So lernen Kinder etwa im Spiel, die „Perspektive des anderen“ wahrzunehmen, was Voraussetzung für soziales Handeln in der Realität ist.
- Kinder benötigen das Spiel zur Regulierung unbewältigter sozialer Verhaltensweisen. Deshalb werden z. B. in der Verhaltenstherapie gezielt Spiele eingesetzt.⁵

Spiele und Lernen sollten im Unterricht in der Grundschule eine Einheit bilden, ohne dass Schüler und Lehrer das zur Kenntnis nehmen.

In der Fachliteratur werden weitere drei Aspekte hervorgehoben, die im Grundschulalter beachtet werden müssen. Der Fremdsprachunterricht sollte *kommunikativ, ganzheitlich und vorwiegend mündlich angelegt sein*. (vgl. Rück, In: Jung, 1998, S. 35) Kommunikativ heißt, dass der Lehrer die Schüler von Anfang an sprechen lässt, und auch der rezeptiven Seite wird eine große Bedeutung zugeschrieben. Das bedeutet, dass z. B. Hörverstehen als aktive Fertigkeit angesehen wird in dem Sinne, dass die Kinder dabei zuhören und konzentrieren müssen, also sie verhalten sich nicht passiv.

Unter dem Begriff Ganzheitlich wird verstanden, dass die Aufgaben die ganze Persönlichkeit des Kindes ansprechen sollen.

Für Kinder im Grundschulalter muß Fremdsprachlernen – mehr als jemals später – in ganzheitliche Lernprozesse eingebettet sein, d.h. Sprachaufnahme und –anwendung müssen in anschaulichen, konkret erfahrbaren Kommunikationssituationen erfolgen, in die sich die Lerner unmittelbar als „sie selbst“ einbringen können, mit ihren persönlichen Wahrnehmungsmöglichkeiten und ihren eigenen Vorstellungskräften.⁶

Die Themen und Situationen sollen aus dem Alltag der Kinder gewählt werden, und was sehr wichtig ist, „der gesamte sensomotorische Bereich“ des Kindes soll in Betracht gezogen werden. Also Gestik, Mimik, Körperbewegungen gehören auch zum ganzheitlichen Lernen.

Drittens soll der Begriff „*mündlich*“ näher betrachtet werden. Es bedeutet, dass das Mündliche dem Schriftlichen vorangehen soll und man soll mindestens ein Halbjahr warten, bis die Schrift konsequent einbezogen wird. Als erster Schritt wiederholen die Kinder was sie hören, dann kommt das „gelenkte reproduktive Sprechen“ (vgl. Gompf, In: Bausch, 1989, S. 367.), und schließlich sprechen die Kinder schon frei.

Alle diesen drei Aspekte zusammen sollen bei den spielerischen Arbeitsformen in Betracht gezogen werden. Der Lehrer soll vor allem solche Spiele auswählen, die diesen Erfordernissen genügen. Für die Kinder trifft es am meisten zu, dass die Lernmotivation, und besonderer Weise die aktuelle Motivation durch Spiele gesteigert werden kann. Wie schon erwähnt wurde, lernen sie noch nicht so zielbewußt, wie die Erwachsenen, deswegen sollen sie sozusagen „verzaubert“ werden, damit das

⁵ Wagner, In: Reader 4, 1996, S. 103

⁶ Bausch/ Christ/Hüllen/Krumm (Hrsg.), 1989, 366

Fremdsprachlernen nicht als Drill empfunden wird. Andererseits tragen zum Erfolg der spielerischen Tätigkeiten die Bereitschaft zur Nachahmung und die Neugier auch bei, und diese Eigenschaften besitzen in größtem Maße die Kinder.

Die spielerischen Arbeitsformen sind demzufolge am meisten in den Grundschulen zum „Unterrichtsprinzip“ (vgl. Wagner, In: Reader 4, 1996, S. 111) geworden. Bei dieser Form des Unterrichts steht der Schüler im Mittelpunkt, seine Interessen, Ideen, Fähigkeiten kommen am besten zur Geltung. Die Schüleraktivitäten in der Stunde sollen aus dem Alltag des Kindes genommen werden, d. h., dass sich die Spiele im Unterricht den freien kindlichen Spielformen im außerschulischen Leben so weit wie möglich ähneln sollen. Das Spielen soll freiwilligen Charakter zeigen, die Kinder können dazu nicht gezwungen werden. Das Material der Spiele soll für die Kinder interessant, ergreifend und dadurch motivierend ausgewählt werden. Die Kinder sollen eine gewisse Freiheit haben in dem Sinne, dass sie nicht fühlen, dass sie beobachtet und kontrolliert werden. Die Selbstkontrolle ist sehr wichtig, der Lehrer soll darauf achten, dass die Lösungen der Aufgaben möglichst eindeutig werden, damit keine Streitigkeiten unter den Schülern entstehen und der Lehrer nicht zur Rate gezogen werden muß. In der Praxis hat sich erwiesen, dass

...bei Kindern der Lernerfolg umso größer ist, je entspannter das Unterrichtsgeschehen ist. Abwechslung, Spaß, Spannung und Spiel schaffen eine streßfreie Atmosphäre und tragen zu einem positiven, motivierten Lernverhalten bei.⁷

Lernspiele einzusetzen hat in besonderem Maße dann einen Sinn, wenn Unterrichtsinhalte „geübt, vertieft und gefestigt werden sollen“ (vgl. Leifermann, In: Reader 4, 1996, S. 114). Sie eignen sich zur Einübung solcher Bereiche, die abfragbar sind, z. B. Rechtschreibung, Wortschatz, landeskundliche oder literarische Fakten und Daten, usw.

Beim Erfolg der Spiele ist sehr wichtig, dass die Kinder der Aufgabe sprachlich gewachsen werden. Am Anfang der Grundschule trägt der Wortschatz der Kinder einen vorwiegend „konkret-anschaulichen Charakter“ (vgl. Maier, 1991, S. 44). Die Kinder fassen die Wortbedeutungen als Zeichen auf, die Begriffsbildung auf symbolischer Grundlage ist für sie schwer. Deshalb ist sehr wichtig, dass in den ersten Grundschuljahren vorwiegend Konkreta beigebracht werden, die in der Umgebung der Kinder zu finden sind, und Verben, die eine Handlung oder Bewegung ausdrücken. Bei abstrakteren Begriffen ist die muttersprachliche Erklärung unverzichtbar.

Die Syntax betreffend kann man feststellen, dass die Satzlänge allmählich vergrößert wird, und der Entwicklung entsprechend werden zusammengesetzte Sätze zuerst mit nebenordnenden Konjunktionen (wie z. B. *und*, *und dann*), später mit weiteren Konjunktionen, die zeitliche oder kausale Relationen ausdrücken, gebildet. Am leichtesten zu erwerben sind Strukturen, die mit denen der Muttersprache völlig identisch sind.

Diesen Regelmäßigkeiten soll Rechnung getragen werden, wenn Lehrer Spiele einsetzen, es ist nämlich sehr wichtig, dass sich Spiele eng an Unterrichtsinhalte anlehnen.

III. 2. Eigenheiten des Unterrichts der Sekundarstufe

Bereits gegen Ende der Grundschulzeit tritt in den Kindern eine kritische Einstellung gegenüber der Umwelt auf, die sich während des Gymnasiums

⁷ Leifermann, In: Reader 4, 1996, S. 113

verstärkt. Damit sollen Sekundarschullehrer rechnen. Ihre Aussagen, ihre Fachkompetenz, ihr Benehmen wird ständig kritisiert. Diese Einstellung erfordert vom Lehrer eine „sachliche Darstellungsweise“ (vgl. Maier, 1991, S. 48). Der Lehrer wird kein Vorbild mehr, die Rolle der Gleichaltrigen nimmt zu. Die Gruppenarbeit ist sehr geeignet in diesem Alter, dabei kann der Lehrer die Führerrolle den entsprechenden Schülern übergeben und im Hintergrund bleiben. Er muss also indirekte Unterrichtsmethoden verwenden.

Bei der Auswahl der Inhalte der Fremdsprachenvermittlung soll der Lehrer in Betracht ziehen, dass die Jugendlichen „zunehmend sachliches, realitätsbezogenes Interesse an den Erscheinungen ihrer Umwelt“ (vgl. ebd.) haben. Aus diesem Grund sind solche Themen entsprechend, die Realitätsbezug haben und in Beziehung mit ihrem Leben stehen. Beim Unterricht sollen Texte, Materialien gewählt werden, die intellektuell anspruchsvoll, sowie kulturell wichtig sind.

Diese realistische Grundeinstellung wirkt auch auf das Spielverhalten dieser Altersstufe. Im außerschulischen Bereich spielen sie kaum mehr, das Spiel erscheint als „eine Form der Auseinandersetzung mit der Umwelt.“ (vgl. Maier, 1991, S. 49) Aus der Sicht der Sprachdidaktik ist für die Jugendlichen am besten das Rollenspiel geeignet, über dessen Bedeutung *Nickel* folgendes schreibt:

Für das Rollenspiel ist die Tatsache sehr wesentlich, dass sich Kinder dieser Altersstufe zunehmend um eine Gestaltung bemühen, die dem tatsächlichen Verhalten der dargestellten bzw. imitierten Personen entspricht. Diese Einstellung erleichtert die Übernahme von Rollen in Dialogsituationen, die allerdings die Forderung der Realitätsbezogenheit und der Kontextualisierbarkeit erfüllen müssen.⁸

Bei dem Rollenspiel, als eine Art Interaktionsspiel ist es sehr wichtig, dass die Schüler nicht nur das Erlernte anwenden, sondern etwas Neues dazubringen. Die eigenen Gedanken machen das Rollenspiel abwechslungsreicher, um interessante Rollenspiele führen zu können, sollen sich die Schüler wirklich in die Rollen einsetzen und auch ihre Fantasie zur Hilfe rufen. Aus diesen Gründen sollen die Schüler schon gewissermaßen die Fremdsprache beherrschen. Die Lehrer sollen solche Situationen zum Spiel wählen, in die sich die Jugendlichen selbst geraten können. Einfache Rollenspiele, wie z. B. das Sich-Vorstellen kommen bereits im Anfängerunterricht vor, aber die anspruchsvollsten sind für Fortgeschrittenen geeignet. Nach dem Vorführen eines Rollenspiels ist sehr wichtig, dass nicht nur der Lehrer, sondern auch die Mitschüler ihre Bemerkungen äußern, denn so kann es als Anlaß zum freien Sprechen dienen, was im kommunikativen Unterricht das Ziel ist.

Im Sekundarschulalter sollten Spiele ebenso systematisch wie bei kleineren Kindern verwendet werden. Spiele sind nicht „kindgemäß und grundschulspezifisch“ (vgl. Jung, 1998, S. 341), deshalb haben sie im Sekundarunterricht Platz als Mittel zur Motivation und Aktivierung der Jugendlichen, damit sie weniger Streßerlebnisse während des Unterrichts haben. Spielerische Arbeitsformen werden auch zur Entspannung, zur Auflockerung, als Lückenfüller, eventuell als Belohnung nach einer anstrengenden Arbeit eingesetzt. Der spielerische Unterricht kann in der Sekundarstufe wie auch für Erwachsene

„... als sinnvolle Erweiterung und Ergänzung eines kommunikativen Unterrichtskonzepts gesehen werden. Allerdings erfordert kommunikativer Fremdsprachunterricht auf jedem Niveau geradezu eine spielerische Dimension.“⁹

⁸ Maier, 1991, S. 49

⁹ Klippel In: Jung, 1998, S. 343

III. 3. Fremdsprachen in der Erwachsenenbildung (vgl. Raasch, In: Bausch u. a., 1989, S. 90)

Erwachsene können Fremdsprachen entweder in unterrichtlichen Rahmen oder als Selbststudium lernen. Unter dem letzteren versteht man, dass die Lerner allein Lehrmaterialien durcharbeiten, hören das Radio, sehen fern, versuchen mit Ausländern in Kontakt zu kommen oder fahren ins Ausland. Im weiteren möchte ich mich mit der erstens erwähnten Form des Fremdsprachenerwerbs auseinandersetzen.

Fremdsprachkurse sind meistens heterogene Gruppen von Lernenden, denn die Erwachsenen haben unterschiedliche Lernmotivationen. Deshalb ist es sehr schwierig für sie ein allgemein entsprechendes Lernprogramm auszuarbeiten. Verschiedene Sprachkurse unterscheiden sich in ihren Lehrangeboten, die Lerner sollen sich aber mit ihren Zielen im Klaren sein, und dementsprechend sollen Kurse ausgewählt werden. Einige Kriterien fassen die Forscher zusammen:

Erwachsene interessieren sich deutlich für den Realbezug des Erlernten (daher auch der Wunsch nach der „Authentizität“ z. B. der Materialien), für angstfreies und mit Freude verknüpftes Unterrichtsgeschehen, für einen erkennbaren Bezug zu den eigenen Lernvoraussetzungen und für den sozialen Kontakt in der Lerngruppe...¹⁰

Es gibt einige methodische Aspekte, die bei der Erwachsenenbildung zu betrachten sind, damit sie erfolgreich wird. Die Lehrer sollen beachten, dass die Erwachsenen leichter lernen, wenn zwischen den Lerninhalten ein logischer Zusammenhang aufgebaut wird, wenn sie miteinander vernetzt werden. Das erhöht die Wahrscheinlichkeit der Abrufbarkeit dieser Inhalte im Späteren. Andererseits sollen die Lehrer ausnützen, dass ihre „Schüler“ viele Erfahrungen haben, wenn auch auf anderen Bereichen des Lebens. Ihr Vorwissen muß aktiviert werden.

Die Erwachsenen haben bewährte Lerntechniken, von denen sie schwer abzubringen sind. Dieser Tatsache soll wiederum Rechnung getragen werden. Trotzdem hat sich aus Untersuchungen herausgekommen, dass sie neue Methoden gern ausprobieren, wenn sie dazu nicht gezwungen werden. Zur Beliebtheit einer Übungsform trägt in großem Maße zu, dass die Lernenden das Gefühl haben, dass sie dadurch etwas lernen und nicht nur die Zeit vergeuden.

IV. Zusammenfassung

Nach dem Studieren der bisherigen Forschungsergebnissen und Theorien kann man feststellen, dass das Alter eine wichtige, aber nicht entscheidende Rolle im Prozess des Fremdsprachenerwerbs hat. Der Faktor des Alters ist keine unabhängige Veränderliche, er steht im Zusammenhang mit anderen kognitiven und emotionellen Faktoren des Lerners, wie z. B. die Sprachlerneignung, Motivation, kognitiver Lernstil. Allein das Alter kann nicht den Erfolg oder den Misserfolg des Fremdsprachenerwerbs zuverlässig im Voraus anzeigen. Außerdem sind für den Erfolg auch äußere Faktoren, wie z. B. die Intensität des Lernens, der Sprachkontakt, die Arbeitsbelastung mitverantwortlich. In den bisherigen Untersuchungen kamen diese Faktoren zusammenbindend nur selten vor. Die Theorien schließen einander oft nicht aus, deshalb kann man auf Grund dieser kaum weit reichende Konsequenzen ziehen.

Zum Erfolg des Fremdsprachenerwerbs egal in welchem Alter tragen die entsprechenden didaktischen Maßnahmen bei, die Auswahl der Lerninhalte und der Lehrmethoden ist entscheidend.

¹⁰ Raasch, In: Bausch/Christ/Hüllen/Krumm (Hrsg.), 1989, S.92

LITERATURVERZEICHNIS

- Bárdos, Jenő: Az idegennyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2000, S. 260-263.
- Edmondson, Willis/ House, Juliane: Einführung in die Sprachlehrforschung. Tübingen u. Basel: Francke 1993, S. 164-203.
- Gompf, Gundi: Erwerb von Fremdsprachen im Vorschul- und Primarschulalter. In: Bausch/ Christ/ Hüllen/ Krumm (Hrsg.) : Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Francke 1989, S. 364-368.
- Götze, Lutz: Lernt oder erwirbt man eine Fremdsprache? Anmerkungen zu einem Streit aus der Sicht der Hirnforschung. In: Popp, Heidrun (Hrsg.): Deutsch als Fremdsprache. An den Quellen eines Faches. München: iudicium verlag GmbH 1995, S. 649-657.
- Klippel, Friderike; Spielend lernen: Lernspiele im Fremdsprachenunterricht. In: Jung, Udo O.H. (Hrsg.): Praktische Handreichungen für Fremdsprachenlerner. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften 1998, S. 341-347.
- Knapp-Potthoff, Annelie: Erwerb einer ersten Fremdsprache im Sekundarschulalter. In: Bausch/ Christ/ Hüllen/ Krumm (Hrsg.) : Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Francke 1989, S. 369-371.
- Leifermann, Karin: Lernspiele als kindgemäße Übungsform. In: Reader 4. Frühes Fremdsprachlernen. Deutsch als Fremdsprache. Zusammengestellt von Edit Morvai, ELTE Germanistisches Institut, 1996, S. 113-114.
- Maier, Wolfgang: Fremdsprachen in der Grundschule. Eine Einführung in ihre Didaktik und Methodik. Berlin u. München: Langenscheidt 1991, S. 43-50, 196-199.
- Nikolov, Marianne: Az életkor szerepe a nyelvtanulásban. In: Modern nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat. X. évfolyam, 1. szám, 2004 április, 3-21.
- Quetz, Jürgen: Erwerb von Fremdsprachen im Erwachsenenalter. In: Bausch/ Christ/ Hüllen/ Krumm (Hrsg.) : Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Francke 1989, S. 376-381.
- Raasch, Albert: Fremdsprachen in der Erwachsenenbildung. In: Bausch/ Christ/ Hüllen/ Krumm (Hrsg.) : Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Francke 1989, S. 90-95.
- Rück, Heribert: Fremdsprachenfrüherwerb: Positionen, Probleme, Perspektiven. In: Jung, Udo O.H. (Hrsg.): Praktische Handreichungen für Fremdsprachenlerner. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften 1998, 30-35.
- Wagner, Reinhold: Theoretische Grundlegung. In: Reader 4. Frühes Fremdsprachlernen. Deutsch als Fremdsprache. Zusammengestellt von Edit Morvai, ELTE Germanistisches Institut, 1996, S. 103-112.

2009. március 5.

„8 KONCERT – 8 ORSZÁG – EGY NEMZET” –
jótékonyági koncert Agócs Gergely (Felvidék) és a
Magyar Tekerőzenekar közreműködésével.

(Fotó: Kacsur Gusztáv, *Kárpátalja*)

ÁDÁM ERZSÉBET*

A zenei nevelés helye és szerepe a pedagógusi munkában

Rezümé Főként hangsúlyozunk a zene kiemelkedő szerepét az ember, különösen a gyermek életében. Nagy szükségük van a gyermekeknek arra, hogy minél több művészi, zenei hatás érje őket. Napjainkban különösen azért, hogy a gyorsleptékű értékváltozások ne zavarják meg fejlődésüket, e változások ne bizonytalanítsák el az oktatási intézmények mindennapjait. Ezért is készítettem ezt a felmérő munkát, hogy az időtálló értékekre hívjam fel az óvónők és az alsó tagozatos tanítók figyelmét. Az óvodai és az alsó tagozatos ének-zenei nevelőmunka hatékonyságáról kívántam tapasztalatokat szerezni, megkérdezve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola levelezős hallgatói közül a gyakorló pedagógusokat. Jó érzés tapasztalni, hogy mennyire fontosnak tartják a zenei nevelést intézményükben. Ilyen szemlélettel biztosak lehetünk abban, hogy a pedagógusok felveszik a harcot az „oktatási divatokkal” és áramlatokkal szemben, ami társadalmi igényként nehezedik rájuk.

Резюме Роль музики в житті суспільства надзвичайно велика. Особливо у розвитку емоційно-почуттєвої сфери особистості дітей, у формуванні їхньої духовної культури. Я ставила перед собою мету розкрити вихователям дитячих садків та вчителям початкових класів величезні можливості музики у навчально-виховному процесі. Провела опитування серед педагогами, які навчаються у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II., заочного відділення на 1., 2. курсах. Завдання дошкільних закладів та шкіл - залучити учнів до світу музичного мистецтва, розвивати мотивації музично-естетичної та творчої діяльності. Формувати базові художні компетентності у різних видах музично-творчої діяльності, створити необхідний та достатній для певного віку фонд навчальних знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва. Для здійснення цієї мети необхідні висококваліфіковані педагоги, які можуть організувати життя і діяльність дітей так, щоб музика займала провідне місце у ньому.

Kutatások a zenei nevelés hatásáról

Főként hangsúlyozunk a zene kiemelkedő szerepét az ember életében. Jelentősége a gyermekek képességeinek fejlődésében mutatható ki leginkább. Vizsgálatokkal alátámasztott tény a zenei képességek nevelésének hatása egyéb képességek fejlődésére. Ezt a hatást transzferhatásnak nevezik, amellyel több kutató is foglalkozott, köztük a magyar Kokas Klára. (Kokas, 1972)

Kokashoz hasonlóan meg kell említeni Hans Günter Bastian 1992 és 1998 között végzett kutatásait, aki szoros összefüggést talált a muzikalitás és az intelligencia között. Intelligenciamérést végzett a kutatás első és harmadik évében zenecentrikus és nem zenecentrikus osztályok tanulói között. (Knappek, 2002: 95–109.) Eredményei igazán meglepőek: a zenecentrikus osztályokban az átlag alatti teljesítményt nyújtó tanulók aránya az első évben visszaesett 40%-ról 15%-ra, három év után pedig 10%-ra; a nem zenecentrikus osztályokban a kezdeti 42%-ról az első év során mindössze 33%-ra. Bastian e jelenségről úgy vélekedik, hogy az emelt óraszámú zenélés olyan ösztönzést jelent a tanulóknak, amely kognitív fejlődésüket kimagasló mértékben előremozdítja.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon mi okozhatja ezt a nagy különbséget a zenét tanuló diákok javára és a transzferhatás elégséges magyarázatot ad számunka? Ki kell emelni a zene és az érzelmek kapcsolatát is. Daniel Goleman amerikai

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Pedagógia és Pszichológia Tanszékének tanára.

pszichológus nevéhez fűződik az érzelmi intelligencia fogalmának elterjedése, melynek legfontosabb tényezőiként a következőket tartja számon:

- az érzések azonosítását és megnevezését;
- az érzékek kifejlesztését;
- az érzések intenzitásának felmérését;
- a vágyteljesítés késleltetését;
- az indulatok ellenőrzését, valamint
- a stressz csökkentésének képességét (Goleman, 1997: 381).

Az érzelmek – tudat alatt is – hatással vannak a gondolkodási folyamatainkra, a reakcióinkra, a percepcióinkra és ezáltal a teljesítményünkre. A kisiskolások, de különösen az óvodások életében meghatározó jelentőségűek az érzelmek. Érzelmeken keresztül fedezik fel, ismerik meg az őket körülvevő világot. Az érzelmek és a zene kapcsolatáról mondhatjuk azt is, hogy az aktív zenélésben résztvevő diákok nagyobb érzelmi intelligenciával rendelkeznek, ami kihat teljesítményükre, szociális megnyilvánulásaira és értelmükre is.

Harmat László a következőképpen vélekedik a zenei nevelés érzelmi hatásáról: „Humánétológiai vizsgálatok ennek kapcsán nagyon fontos összefüggéseket tártak fel számunkra. Az ének, a zene és a tánc már az őskortól kezdve fontos szerepet töltött be a közösségek életében. Szükségszerűen alakult egy sor olyan élettani és viselkedésszintű mechanizmus, amelynek az a feladata, hogy az egy csoportba tartozó egyének viselkedését tudatos vagy tudatalatti eszközökkel összehangolja. Az érzelmi szabályozásnak fontos vonatkozása a szinkronizációs funkció. A közös munka nem képzelhető el, csak úgy, ha a szükséges feladatok elvégzése előtt valamiféle közös érzelmi állapot már kialakult.” (Harmat, 2003: 2)

A vizsgálat célja

Nagy szükségük van a gyermekeknek arra, hogy minél több művészi, zenei hatás érje őket. Napjainkban különösen azért, hogy a gyorsléptékű értékváltozások ne zavarják meg fejlődésüket, e változások ne bizonytalanítsák el az oktatási intézmények mindennapjait. Ezért is készítettem ezt a felmérő munkát, hogy az időtálló értékekre hívjam fel az óvónók és az alsó tagozatos tanítók figyelmét.

Kiss Árpád szavai fejezik ki legtömörebben munkám lényegét: „...csak a tények pontos ismerete teszi lehetővé az előrejelzést, a folyamatos javításokhoz vezető döntéseket” (Kiss Árpád 1976: 12–16). Az óvodai és az alsó tagozatos ének-zenei nevelőmunka hatékonyságáról kívántam tapasztalatokat szerezni, megkérdezve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola levelezős (1., 2. évfolyam) hallgatói közül a gyakorló pedagógusokat (válaszolók száma 27 fő).

A vizsgálat eredményei

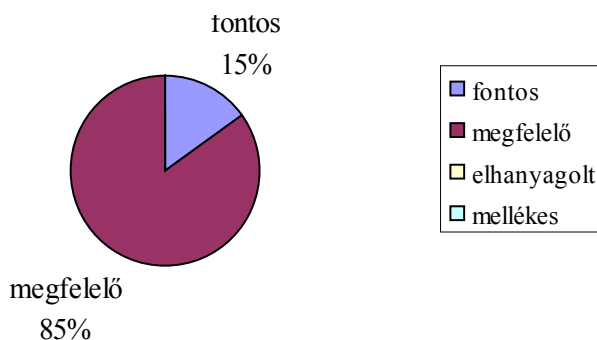
A vizsgálatban résztvevő pedagógusokkal egy nevelői attitűd-véleménykutató kérdőívet töltöttem ki. A kérdésekre adott válaszok alapján tájékoztatást kaptam a pedagógusok képzettségéről és a zenei nevelés hatékonyságát befolyásoló hozzáállásukról, véleményükről.

A zenei nevelés helye az óvodai és az iskolai nevelésben

Milyen helyet foglal el a zenei nevelés a többi nevelési területhez viszonyítva? – kérdésfelvetést azért tartottam fontosnak, mert sajnos a funkciózavar oktatási intézményeinket sem kerülte el. Gondoljunk csak a napjainkban mindinkább előtérbe kerülő idegen nyelv és az ukrán nyelv oktatására. Félő, hogy mindez háttérbe szorítja azokat a tevékenységformákat, amelyek kisgyermekkorban specifikusak és más életkorban nem pótolhatók.

A pedagógusok válaszaiból megtudhatjuk, hogy kiemelt fontosságúnak tartják intézményükben a zenei nevelés helyét más nevelési területekhez képest: 15 % (4 fő) fontos, 85 % (23 fő) megfelelő.

A zenei nevelés helye a pedagógiai munkában

A zenei továbbképzések szerepe

Megkérdeztem a pedagógusokat, hogy a megszerzett ismereteik szinten tartását, valamint továbbfejlesztését milyen módon tudják biztosítani.

Véleményük szerint legtöbb segítséget a kollégáiktól kapják, ami közös éneklésben, ünnepélyek tervezőmunkájában, tapasztalatok megbeszélésében nyilvánul meg. Kiemelt szerepet tulajdonítanak zenei felkészültségű kollégáiknak, zeneértő szakembereknek is, és velük közösen próbálják kialakítani a gyermekekben a zene iránti szeretetet és az énektudást. Négy esetben nemleges választ kaptam, ők azzal magyarázták a zenétől való elfordulásukat, hogy nem tanítanak ének-zenét és így nem is igényelnek segítséget zenei nevelés terén.

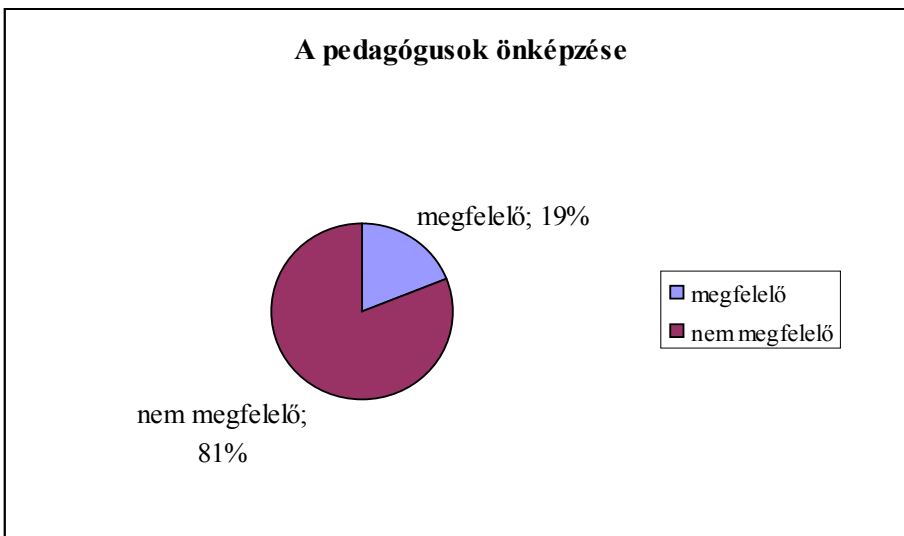
Tájékoztattam arról is, hogy a pedagógusok milyen továbbképzéseken vettek részt, s milyen felkészítést igényelnek.

A megkérdezett pedagógusok a zeneelmélethez (zenei írás-olvasás), a hangszerstanuláshoz, a zenehallgatási anyagok megismeréséhez és nem utolsósorban a módszertani ismereteik bővítéséhez várnak segítséget.

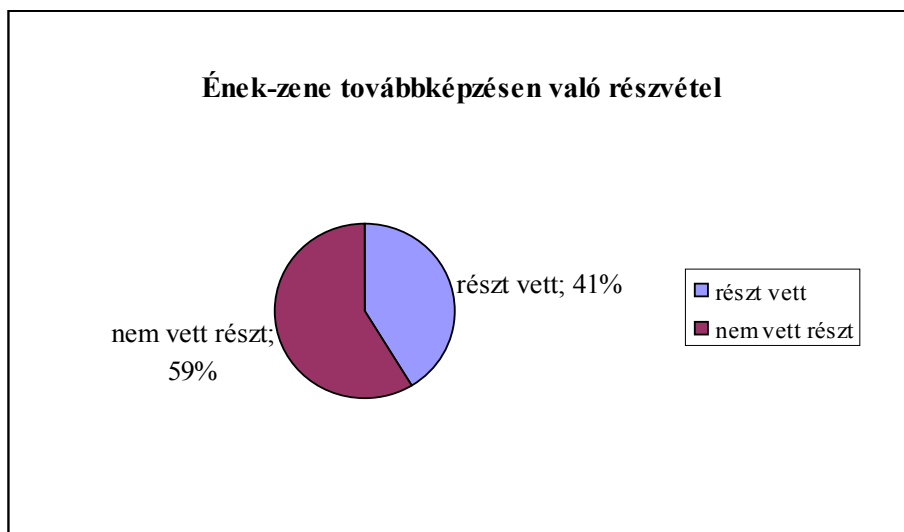
Kodály Zoltán a következőket mondta a továbbképzések és az önképzések fontosságáról: „Intézményesen biztosítani kellene minden óvónő állandó

továbbképzését, míg magától értetődő, folyamatos önképzéssé nem válik.” (Kodály, 1958:34.)

Kodály gondolatait ma is igazolják a pedagógusok által adott válaszok, az önképzésről alkotott őszinte, kritikus vélemények, melyek szerint a megkérdezettek többsége (81%-a) elégedetlen saját önképzésével.

Sajnálatos módon ezen az önképzési hiányosságon a megkérdezettek több mint fele (59%, 16 fő) nem is változtatott eddig, mivel el sem mentek olyan pedagógus-továbbképzésre, ahol segítséget kaptak volna ezek pótlására.

A pedagógusok zenei érdeklődése

A pedagógusok kiegészítő magyarázataiból az is kiderül, hogy nem az érdeklődés hiánya miatt marad el életükből (zárójelben megjegyzem és ezáltal a gyermekek életéből is) a zene, hanem az időhiány, a mindennapi megélhetésért vívott küzdelem, a túlhajtottság is közrejátszanak.

A zenei nevelés tárgyi feltételei

Az óvodai és az iskolai zenei neveléshez nem sok tárgyi feltételre van szükség, mivel legjobb eszköz a pedagógus szép éneke, eszköz az énekhez kapcsolódó ritmus és a hozzá társuló játék is. Az a néhány kellék és hangszer, amit a pedagógusok rendszeresen használnak, nélkülözhetetlen a zenei nevelés hatékonyságához.

A tárgyi feltételek ezen a téren sok hiányosságot mutatnak. Szinte alig van óvodai csoport, iskolai osztály, ahol többféle hangszer vagy egyáltalán hangszer található. Néhány óvodában (6 óvodapedagógus jelzése alapján) akad ritmusjátászó hangszer (dob, cintányér) és a dalos játékokhoz szükséges kellék, melyet az óvónők folyamatosan munkával gyarapítanak. Zenei szakkönyvek gyűjteményéről sem beszélhetünk, csak néhány pedagógusi kézikönyv található az oktatási intézmények polcain (11 intézmény). A lemezek és kazetták számával is hasonló véleményen vannak, mint a többi eszközzel kapcsolatban: hiányosak, de ha akad is belőlük néhány darab, nagyon rossz minőségűek vagy nincs oktatástechnikai eszköz a hangzóanyag meghallgatására.

A gyermekekre vonatkozó megfigyelések

A következő kérdéscsoport a gyermekek zenei tevékenységét, zenéhez fűződő hozzáállásukat vizsgálta.

Arra a kérdésre, hogy kedvelik-e a gyerekek a zenét a megkérdezett pedagógusok mindegyike igenlő választ adott. Két pedagógus jelezte, hogy akad néhány olyan gyerek, aki nem kapcsolódik be az énekes tevékenységekben. Azonban a nap folyamán, szünetekben a gyerekek gyakran kezdeményeznek kisebb-nagyobb csoportokban éneklést vagy valamilyen zenés tevékenységet.

A gyermekek zenei izlésére vonatkozóan Németh László a következőket nyilatkozta: „A rossz zenére szoktatás, melyre százszor annyi alkalom van, mint régen, ma korártalom” (Törzsök, 1982:26). Tanulságos ezért Németh László gondolatának a megkérdezése a pedagógusok körében: előfordul-e a mindennapi zenei tevékenységek során óvodába, iskolába nem való anyag? A foglalkozásokon, az ének-zene órákon nem jellemző az igénytelen zenei anyag közvetítése a pedagógusok részéről. Azonban az előfordul, hogy a pedagógusok az adott korú gyermeknek nem megfelelő hangkészletű dalokat tanítanak. A különböző ünnepeken pedig rendszeresen jelen van a tömegkommunikáció által sugárzott könnyűzene. Amit még fokoznak a családból hozott élmények, s így a gyermekek jobban ismerik a slágereket, mint a hagyományos, szép népdalkincset.

Törzsök Béla *Zenehallgatás az óvodában* című könyvének előszavában erről a kérdésről Forrai Katalin így vélekedik: „A huszadik század „hangközvetítő gépeinek” igájával és áldásával megáldott emberiség lassan már nem ismeri, hogy milyen a közvetlen zenei élmény... a kész műsorok áradatában elfelejt különbséget tenni: válogatni, értékelni... Az élő előadás, az emberi hang és hangszerjáték közvetlen zenei élménye mély nyomot hagy a gyermekben. Ha sok ilyen emléke

lesz, talán felnőtt korban jobban tud majd maga is különbséget tenni és a művészi értéket megbecsülni, tisztelni.” (Törzsök, 1982:5) Megkérdeztük, hogy milyen zenét hallgatnak szívesen a gyerekek. A legtöbben az élő zenét és az éneket említették, vagy „olyan gyermekdalokat, amit szintén gyerekek énekelnek, s így ők is bekapcsolódhatnak az éneklésbe.” Lehangoló ténynek tartom viszont azt a 11 pedagógust (megkérdezettek 4%-a), aki nem hallgattat a gyerekekkel zenét, sem énekórán/foglalkozáson, sem pedig azon kívül.

A gyermekek azokhoz a játékeszközökhöz ragaszkodnak leginkább, melyek alkotásában maguk is részt vesznek. Érdekelt, hogy vajon ezt a gyermeki viszonyulást kihasználják-e a pedagógusok ritmushangszerek készítésekor. Mindössze három pedagógus jelezte, hogy készítenek a gyerekekkel ritmuseszközöket: csörgőket, zörgő dobozokat. Egy óvónő jelezte csupán, hogy nem készített még ilyen hangszerrel gyerekekkel, de jó ötletnek tartja.

Eredmények értékelése, összefoglalás

Számtalan írás jelent meg a pedagógusok személyiségfejlesztő munkájáról, melyek részletesen vagy egy-egy részkepeséget kiemelve szemléltetik, hogy mi mindenre van szüksége egy pedagógusnak az eredményes neveléshez, fejlesztéshez. Ezekből a kívánalmakból tulajdonságtárat lehetne összeállítani, amelyet ha meggondolunk, lehetetlen egy emberbe beépíteni. Így alakul ki, hogy az egyik pedagógus jó szakember, míg a másik jó nevelő, közösségformáló. Ez a természetes, hiszen nem valószínű, hogy valamennyi óvodapedagógus és tanító valamennyi fejlesztési területhez kiválóan ért.

Az óvodai és iskolai nevelésnek komoly lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a gyermekek rendszeres játékos zenei nevelésben részesüljenek, amely fejleszti a ritmusérzékenységet és a zenei hallást. Ezáltal megteremtődnek a fegyelmezett közös éneklés alapjai, amely koncentrációt kíván, így a gyermeki én is fejlődik a feladatok elvégzése által.

Ehhez azonban szükség van olyan óvodai, iskolai légkörre, amely pozitív élményeket és sokoldalú érzelmi kifejezéseket kínál. Ami elengedhetetlen olyan pedagógus nemzedék nélkül, akik lelkiismeretesen megvalósítják a zenei nevelés alapvető követelményeit az egyes életkori szakaszoknak megfelelően, hozzájárulva a rájuk bízott gyermekek testi-lelki fejlődéséhez, személyiségük megfelelő irányú formálódásához.

A megkérdezett pedagógusok ezirányú szemléletét jól tükrözik a zenei nevelésről alkotott vélemények. Jó érzés tapasztalni, hogy mennyire fontosnak tartják a zenei nevelést intézményükben. Ilyen szemlélettel biztosak lehetünk abban, hogy a pedagógusok felveszik a harcot az „oktatási divatokkal” és áramlatokkal szemben, ami társadalmi igényként nehezedik rájuk.

A továbbképzésekről alkotott pedagógusi vélemények kiválóan hasznosíthatók a továbbképzéseket tervező és a pedagógusképzésben dolgozó szakemberek számára. Vagyis megalapozott zeneelméleti és módszertani ismeretek nélkül nem képzelhető el eredményes munka. Azok a pedagógusok, akik valamilyen hangszeren játszanak, sokkal eredményesebb fejlesztőmunkát érnek el a gyermekek készségfejlesztésében, ami muzikalitásukból és tudásukból adódik. Gyakorló pedagógusok számára érdemes

lenne megszervezni, akár egy továbbképzés keretén belül, a hangszeres oktatást: kezdő és haladó furulyatanfolyamok, citeratanítás, hegedű- és gitártanfolyamok formájában. A módszertani ismeretek fejlesztése érdekében olyan továbbképzések szervezése ajánlott, ahol elmélettel és gyakorlattal egybekötve szó lenne: az éneklési készség fejlesztési lehetőségeiről, a ritmikai feladatokról, a gyermekdalok kezdőhang-magasságának megválasztásáról, a gyermekek zenei alkotó készségének fejlesztéséről.

Kodály Zoltán pedagógusokra vonatkozó örökérvényű szavaival szeretném befejezni írásomat: A pedagógus „magasrendű, bonyolult munkájához mégis csak több éves, sokoldalú tanulmány és kiművelt ízlés szükséges. Ahol ilyen akad, csodát tud tenni a kicsinyekkel, zenében is. A gyermek mindent megtanul, ha van, aki tanítani tudja.” (Kodály, 1958: 42.)

IRODALOM

- Goleman D.: *Érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó, Budapest, 1997.
- Harmat László: Kutatások a zenei nevelés hatásáról a gyermek személyiségfejlődésében. In.: *Tanító*. XLI. évf. 2003. szeptember, 7. szám.
- Kiss Árpád: Folyamatos korszerűsítés, In.: *Köznevelés*, 1976, 24. szám.
- Knappék R.: Az intenzív zenei hatás a gyermekek általános és individuális fejlődésére. In: *Hang és lélek*. Magyar Zenei Tanács, Budapest, 2002.
- Kodály Zoltán: *Zene az óvodában*. Zeneműkiadó, Budapest, 1958.
- Kokas Klára: *Képességfejlesztés zenei neveléssel*. Zeneműkiadó, Budapest, 1972.
- Pappné Vencsellői Klára: *Ének-zene tantárgypedagógia*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2007.
- Szarkáné Horváth Valéria: *Az óvodai ének-zene foglalkozások módszertana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Törzsök Béla: *Zenehallgatás az óvodában*. Zeneműkiadó, Budapest, 1982.

2009. március 24. Népművészeti kiállítás megnyitója

MÁRKU ANITA*

Nyelvválasztási stratégiák a kétnyelvű kárpátaljai fiatalok körében

Rezümé A kárpátaljai magyar fiatalok nyelvválasztását számos társadalmi konvenció és előírás szabályozza. Egy 2006-os kérdőíves felmérés eredményei alapján kiderült, hogy leginkább a nyelvtudás befolyásolja egy beszédhelyzet során a megkérdezett hallgatók nyelvválasztását. De befolyásolhatja a beszélgetőpartnerekkel érzett szolidaritás, a beszédtema, illetve a szituáció formális vagy informális jellege is.

Резюме На вибір мов студентів угорської національності Закарпаття впливають різні соціальні фактори. На основі анкетування, яке було проведено у 2006 році, виявилось, що найбільше впливає на вибір мови – рівень володіння мовами. Крім цього, вибір мови залежить і від партнерів, теми та формальності або інформальності ситуації.

I. Bevezetés

Az egyén nyelvválasztását számos konvenció és előírás szabályozza. Az egynyelvű beszélők a verbális repertoárjukban fellelhető nyelvváltozatok közül választhatnak a szituációnak megfelelően dialektust, stílusváltozatot, a két- és többnyelvűek pedig a rendelkezésükre álló nyelvek közül is választhatnak.

Kárpátalján a 2001-es népszámlálási adatok szerint több mint 100 nemzetiség és kultúra él egymás mellett, nyelvileg is hatva egymásra.

A mindennapokban (két-, illetve háromnyelvű környezetben: magyar, ukrán, orosz) a kárpátaljai magyarok többségének a hatékony kommunikáció érdekében L1 nyelve mellett egy másik nyelvet/nyelvváltozatot is szükséges használnia, s gyakran egy beszédhelyzetben belül nyelvet/kódot is kell váltania. Ez természetesen attól is függ, hogy a beszélgetési szituáció egynyelvű vagy kétnyelvű nyelvi módban zajlik-e. Az egynyelvű nyelvi mód azt jelenti, hogy a beszélgetés résztvevői közül legalább egy személy egynyelvű (vagy lehetnek bilingvisek, de csak egy közös nyelv áll rendelkezésükre a kommunikáció során). Kétnyelvű nyelvi módban minden résztvevő kompetens legalább két közös nyelvben.

A kétnyelvű nyelvi módban könnyen aktiválható a mentális lexikonban mindkét nyelv, hiszen nincs gátlás, a beszélgető felek kölcsönösen értik egymás nyelveit. Nem ez a helyzet az egynyelvű nyelvi módban, amikor a beszélőnek tudatos kontroll alatt kell tartania nyelvhasználatát, hogy a beszélgetőtársat ne sértse meg azzal, hogy olyan nyelvet használ, amelyet ő nem birtokol (Navracsics 2007: 16).

A nyelvválasztást ugyanakkor a beszédmódon kívül még sok tényező befolyásolja. Ezen tényezőket ismert kétnyelvűségi kutatások alapján összegeztem (vö. Grosjean 1982: 136, Borbély 2001: 118):

- a beszélgetés résztvevői (nyelvi jártasság, nyelvi előny/ben részesítés/, társadalmi-gazdasági státus, életkor, nem, foglalkozás, iskolázottság, etnikai hovatartozás, a beszélő beszédaktusainak előtörténete, kapcsolatok minősége, bizalmasság, a kapcsolat határfoka, a nyelvekhez fűződő érzések/attitűdök, külső hatások);

* A Hodinka Antal Intézet munkatársa, a Pannon Egyetem PhD-hallgatója.

- a szituáció (helyszín/környezet, egynyelvű/ek jelenléte, a formális kapcsolat mértéke, a bizalmasság foka);
- a beszélgetés tartalma (téma, szókincs típusa);
- a beszélgetés mint szociális interakció funkciója (a társadalmi státus emelése, a társadalmi különbségek, valaki kizárása, felkérés vagy parancs) stb.

II. A kutatás módszere

Kérdőíves felmérést végeztem 2006 szeptemberében 116 magyar nemzetiségű hallgató (önbevallás) körében két kárpátaljai felsőoktatási intézményben: Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) (Ungvár) és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF) (Beregszász).

Az adatközlőket a *barátom barátja módszerrel* (Milroy 1980) választottam ki mindkét intézményben, mert arra nem volt mód, hogy egy egész évfolyamot vagy szakot kérdezzek meg.

Választásom azért esett e két intézményre, mert az UNE nagy múltra visszatekintő állami támogatású felsőoktatási intézmény, ahol a magyar tannyelvű magyar nyelv és irodalom szakon kívül, a többi ukrán tannyelvű szakon is jelentős a magyar nemzetiségű tanulók száma.

A KMF a Kárpát-medence és Kárpátalja első akkreditált magyar tannyelvű alapítványi támogatású felsőoktatási intézménye. Jelenleg több mint ezer magyar ajkú hallgatója van.

A kérdőíves felmérésben megkérdezett 116 adatközlő közül 74 nő (64%), 42 férfi (36%). A legtöbben a Beregszászi járásban születtek 1986–1988 között. 106-an vallották magukat magyarnak (91%), 8-an ukránnak (7%), és egy személy kettős identitású, magyar-ukránnak vallotta magát. 23-an az UNE, 93-an pedig a KMF hallgatói.

III. A beszélgetés résztvevői (nyelvtudásuk, nyelvi attitűdjeik, a nyelvek presztízse)

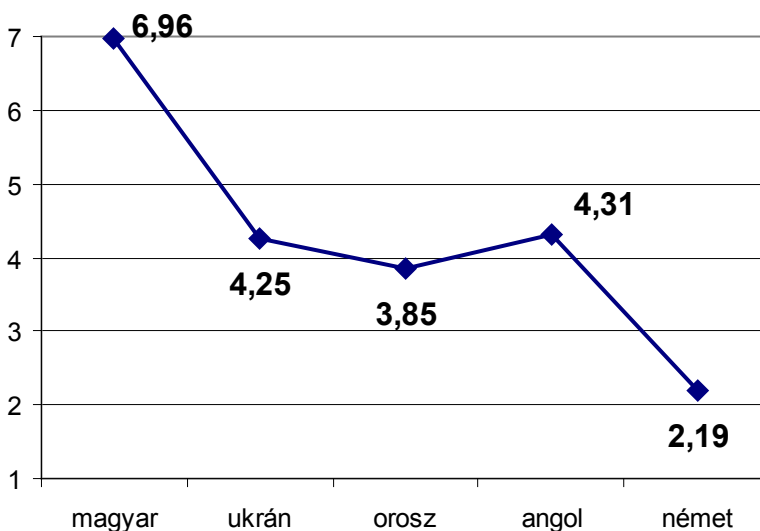
III. 1. Nyelvtudás, a nyelvismeret foka

Számos kutatás szerint a nyelvválasztást elsődlegesen a beszélgetés résztvevői és a partnerek nyelvtudása határozza meg (Rubin 1968, Gal 1979, Borbély 2001: 120, Grosjean 1982). A vizsgálat tervezésekor egy korábbi kutatás¹ eredményeit látva feltételeztem, hogy **1. A magyar mellett más nyelvek ismerete is jellemző az adatközlőkre, azaz verbális repertoárjuk nemcsak egyetlen nyelvből (és annak változataiból) áll.**

A hipotézis ellenőrzésekor a hallgatók körében végzett kutatás eredményeit használok fel. A kutatás során arra kértük az adatközlőket, hogy 7 fokú skálán értékeljék nyelvtudásukat a magyar, az ukrán és az orosz, valamint idegennyelv-tudásuk vonatkozásában (1= egyáltalán nem; 7=anyanyelvi szinten). Az eredményből átlagot számítottunk.

¹ Rétegződés 2003, lásd Beregszászi–Cserniczkó 2006.

A megkérdezett 116 hallgató közül 113-an a magyart, míg 3-an az ukrán vallották anyanyelvüknek.

1. ábra. Milyen szinten beszéli az alábbi nyelveket? (N=116, átlag)

Az eredményekből kitűnik, hogy szinte mindenki anyanyelvi szinten beszéli a magyart. A fiatalok ukrán nyelvtudása elég alacsony szintű, átlagosan alig néhány szót beszélnek az államnyelven, bár értik azt. Orosz nyelvtudásuk még ennél is alacsonyabb szintű. Ez azzal magyarázható, hogy a megkérdezett korosztály már nem tanulta az iskolában kötelező nyelvként az orosz, s azt csak környezetétől sajátíthatja el.

Az ukrán nyelv elsajátítása a kisebbségek számára fontos társadalmi mobilitási tényező, ugyanakkor az ukrán állam a legegyszerűbb feltételeket sem teremti meg az államnyelv hatékony oktatásához: nincsenek tankönyvek, szótárak, szakemberek, a kisebbségek számára kidolgozott módszerek (vö. Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001: 86–90; Orosz 2005: 99; 128)². S bár első osztálytól kötelező tárgy az ukrán, tizenegy³/tizenkét iskolai év után sem tudják magas fokon elsajátítani az államnyelvet. Ugyanakkor az ukrán nyelvtudás hiánya egyre égetőbb kérdéssé vált az emeltszintű ukrán érettségi, illetve a kéttannyelvű oktatásra vonatkozó rendelet bevezetése óta.

Érdekes megfigyelni, hogy a hallgatók angol nyelvtudásukat magasabbra értékelték, mint az ukránt. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az adatközlők között sok olyan hallgató volt, akik angol szakon tanulnak. Ilyen szempontból nézve viszont ez az érték nem is olyan magas, mint az várható lenne.

² Az ukrán nyelv oktatásának problémáiról a kárpátaljai magyar iskolákban. Lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004: 97–108, 2005; Cserniczkó 1998a: 164–170, 1998b, 1998c, 1999a, 1999b, 2001, 2004, Koljadzin 2003, Milován 2002.

³ Az ukrán oktatási rendszer 2000-ben tért át a tizenkét éves oktatásra. Azaz: akik a 2000/2001. tanévben kezdték iskolai tanulmányaikat, már a 12 éves képzésben vesznek részt.

Legalacsonyabb fokon a németet tudják, ugyanakkor ez az adat is csalóka, mert azok is a *sehogy* válaszlehetőséget jelölték be, akik egyáltalán nem is tanultak az iskolában németet, tehát ebből az eredményből nem következtethetünk közvetlenül az iskolai németoktatás alacsony hatásfokára.

Az idegennyelvtudás alacsony szintjét azzal magyarázhatjuk, hogy az idegen nyelv-oktatás a kárpátaljai magyar iskolákban módszertanilag elhibázott alapokon nyugszik, a tanulók anyanyelvének negligálásával folyik, ami az eredményességen is megmutatkozik (Beregszászi, 2004a: 12). Ehhez hozzájárult még a sok évig fennálló szakképzett pedagógus-, és magyar–angol kétnyelvű tankönyvhiány is.

Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarságnak reális esélye legyen a betagozódásra az európai vérgeringésbe, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén alapul, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv ismerete (Beregszászi, 2004a: 16.). Ez a modell nem újkeletű. „Az állam nem hivatalos nyelvét anyanyelvként beszélők számára hármas javaslat tehető: a) a megfelelő anyanyelvi nevelés; b) a „hivatalos” nyelvnek második nyelvként történő eredményes elsajátítása; c) valamint egy, az őszámukra speciálisan kialakított idegennyelvtanítási rendszer” – fogalmazott már 1984-ben Szépe György (1984:319).

Feltételeztem továbbá, hogy **2. A nem magyar nemzetiségű szülők és a lakóhely hatással vannak a(z) ukrán) nyelvtudásra, a nyelvismeret fokára.**

A hipotézis ellenőrzéséhez sorra összevettem az adatközlők magyar és idegennyelvtudását a szülők nemzetiségével, a településtípussal (magyar többségű/magyar kisebbségű), s azzal, hogy eddig milyen nyelven végezte iskoláit, majd ebből átlagot számítottam. Az említett változók egybevetése csak az ukrán nyelvvel mutatott lényeges korrelációt, az oroszsal és idegen nyelvvel nem.

Az eredmények szerint a feltevés az ukrán nyelvtudás tekintetében beigaolódni látszik: azok a diákok, akiknek az anyja és/vagy az apja nem magyar nemzetiségű, jobban beszélnek az ukránt (7 fokú skálán átlagosan 5,2 szinten), mint azok, akiknek szülei magyarok (átlag 4,0). Ez érthető is, hiszen a családi szocializáció során a vegyes házasságban nevelkedő gyerekek már találkoznak a másodnyelvvvel, sőt valamilyen szinten el is sajátítják azt. A nyelvi környezet, a településtípus is hatással van az államnyelvtudásra: átlagosan magasabb szinten beszélnek a többségi nyelvet azok, akik magyar kisebbségű településen élnek (4,9), míg azokon a településeken, ahol a magyarok többséget alkotnak, a megkérdezettek saját bevallásuk szerint nem nagyon jól beszélnek ukránul (átlag 4,1), mivel a hétköznapi kommunikáció nyelve a magyar.

A másodnyelvtudás alacsony foka miatt a megkérdezett diákok egy társalgás nyelvének megválasztásánál nyelvi akadályba ütközhetnek, hiszen nagyon könnyen előfordulhat, hogy nem tudnak azon a (többségi) nyelven megszólalni vagy tartós interakciót fenntartani, amelyen szükséges és kívánatos lenne. Ukrajna kisebbségi oktatáspolitikája, az ukrán nyelv tanításának elhibázott módszerei nem segítik elő, sőt gátolják a kisebbségi magyar fiatalok érvényesülési lehetőségeit nemcsak a karrierépítésben, hanem a hétköznapi társas kommunikáció szintjén is.

A kommunikatív kompetencia (a nyelvhasználat helyénvalóságának ismerete) nemcsak a nyelvi kódok, valamint az elvont szabályok ismeretét foglalja magába, hanem azt a tudást is jelenti, amely képessé tesz bennünket arra, hogy meghatározott helyzetekben e helyzetnek megfelelően használjuk a szóban forgó

kódokat. A nyelvi kompetencián túl beletartozik egy olyan kulturális tudás is, amely alapján a beszélő használni és társadalmilag értelmezni is tudja a nyelvi formákat (vö. Bartha 1999: 87–88).

A fentebbi eredményeket látva felmerül a kérdés, hogy vajon a nyelvismeret hiánya, alacsony foka hogyan befolyásolja a fiatalok kommunikatív kompetenciáját: annak ellenére, hogy nem beszélnek (jól) az ukránt, képesek-e felmérni azt, hogy mikor, kivel, hol milyen nyelven **kellene** társalogniuk, mikor, melyik nyelv használata lenne a kívánatos, társadalmilag elvárt. Erre a kérdésre mindig visszatérünk, miközben sorra vesszük a nyelv választást befolyásoló tényezőket.

III. 2. A nyelvekhez való viszony, a nyelvek presztízse

A nyelvek megítélése és a közösségben betöltött szerepe, presztízse szoros kapcsolatban állnak egymással, és befolyásolják a beszélő nyelv választását. Az eddigi kutatások szerint a kárpátaljai magyarok pozitívan viszonyulnak saját nyelv változatukhoz, magasra értékelik azt. Egy az egész Kárpát-medence magyarságára kiterjedő, valamennyi határon túli régióban elvégzett kérdőíves felmérés (RSS-kutatás, 1996, Kontra Miklós és mtsai) Kárpátalján megkérdezett 144 adatközlője szerint a magyart nem Magyarországon, sem az elszakított területek valamelyikén, hanem Kárpátalján beszélik a legszebben (vö. Csernicskó 1998; Csernicskó szerk. 2003: 247–250). Ugyanakkor az ukrán és a magyar nyelv eltérő értékeket hordoz (vö. Borbély, 2001: 122).

3. hipotézisem, hogy az adatközlők egy része negatív attitűdöket táplál az államnyelvvél szemben, s ez összefügg a nyelvvelsajátítás hatékonyságával.

A **nyelvi attitűd** a szociál-pszichológia, illetve a pszicho- és szociolingvisztika terminusa. Nem más, mint a különböző nyelvekhez, dialektusokhoz, kiejtés változatokhoz és ezek beszélőihez való viszonyulás, a társadalmi környezethez való alkalmazkodás. A szociolingvisztikai és szociálpszichológiai kutatások igazolták, hogy az attitűdök, illetve nyelvi attitűdök nem nyelvi, hanem társadalmi eredetűek, a külsőleg megfigyelhető viselkedésben érhetőek tetten, s nem az emberrel születnek, hanem tanulás útján alakulnak ki.

A nyelvekről alkotott vélemény kialakulásához hozzájárulhat, hogy került-e már konfliktusba a kisebbségi bilingvis beszélő nyelvhasználat miatt a többségi nemzet képviselőivel, részesült-e már hátrányos megkülönböztetésben anyanyelvhasználat miatt.

A kisebbségi kétnyelvűség egyik velejárója lehet a megfélemlített anyanyelvhasználat (vö. Kiss 1994: 61–63; Beregszászi 1998, 2004a; Kontra 1999). Ez a fogalom a többségiek részéről megnyilvánuló olyan magatartás, amely esetén a kisebbségiek nyilvános anyanyelvhasználatát nyíltan stigmatizálják, s ez negatívan befolyásolja a kisebbségi közösséget saját vagy a többség nyelv változatához/nyelvéhez való viszonyulásában, s más hátrányos következményekkel is járhat (vö. Kiss 1994: 61).

Az egyetemisták és főiskolások körében végzett felmérés során megkérdezett 116 adatközlő közel fele, 45%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy *Rászóltak-e már Önre vagy figyelmeztették-e, hogy ne beszéljen magyarul? Ha igen, mesélje el, hogyan történt!*

Az adatközlők nyílt kérdésre adott válaszaiból típusválaszokat alakítottunk ki (a válaszok előtt arab számmal feltüntetjük a kérdőív sorszámát).

A válaszadók 11%-ának véleménye alapján kiderült, hogy a leggyakrabban a többségiek azzal magyarázzák a magyar nyelvű társalgás félbeszakítását, hogy nem értik, miről beszélnek egymás között a magyarok, s ez által kirekesztik őket a kommunikációból. Ez az érv azonban akkor is elhangzik, amikor teljesen idegen emberek tesznek megjegyzést a magyar nyelv használata miatt. Jellemző példa ennek a kérdőív kitöltése közben hanganyagként rögzített beszélgetés egyik alanyának az esete: „Ungváron egy továbbképzésen az ott jelenlévő ukrán pedagógusok kérték, hogy a szünetben mindenkinek érthető nyelven beszéljünk.” (az interjú kódja az adatbázisban: 2/Vári/nő).

Iskolatársak, kollégiumban

7. Többször is előfordult, hogy rámszóltak. Általában a kollégiumi szobatársak, vagy lakótársak nem értették, hogy min neveltünk, és általában azt hitték, hogy rajtuk.

19. Igen, volt olyan eset, amikor rámszóltak, hogy ne beszéljek magyarul. Az illető azt mondta: „Ne beszéljek magyarul, mert ő nem érti a magyar nyelvet”. (Magyar ismerősömmel beszéltem a szobában).

Egy interjúrészlet is erről tanúskodik (az interjúrészleteket, valamint a szépirodalmi idézeteket a továbbiakban zárójelbe tett arab számmal jelölöm):

(1) – A bunkó ukránok az *obsiba*, hogy *po násomu, po násomu*. Hogy ukránul mondjam, nem magyarul. [*obsi*= kollégium; *po násomu* = a miénken, azaz ukránul]

Köztéren, közlekedési eszközön

27. Az utcán sétáltunk a barátnőmmel és magyarul beszélgettünk. Egy arra járó ukrán fiatalember „magyar kecskének” titulált minket és felszólított minket az államnyelv használatára.

85. Busszal utaztam Beregszászba, és a buszon az egyik ismerősömmel beszélgettem magyarul. A közelben állt egy férfi, aki ránszólt ukránul, hogy ne beszélgessünk, és „trebá hovorété po ukrájinszki” [ukránul kell beszélni]

89. Igen, szóltak már rám, de tovább beszéltem magyarul. Ez egy futballmeccsen volt.

95. Egyszer hazafele az egyik barátommal megállítottak, hogy cigarettát kérjenek, és magyarul szóltunk vissza. Ezért úgy ránszóltak, hogy egy hétig kórházba feküdtem.

Figyelemre méltó, hogy főleg közterületen vagy informális szintéren, magánbeszélgetés közben szólították meg adatközlőinket magyar beszédükért, ezzel erősen sértve személyiségi és szólásszabadsági jogukat. Sőt előfordulnak durva és tettlegességig fajuló figyelmeztetések is.

A korábbi kutatások alkalmával, illetve a kérdőív kitöltetése közben rögzített beszélgetések arról tanúskodnak, hogy nemcsak az adatközlőkkel, hanem szűkebb és tágabb környezetükben is történtek ilyen esetek.

Volt rá példa, hogy a „*Cuius regio, eius lingua*” elvből kiindulva szóltak rá az általunk megkérdezettre (12%).

(4) Vári/nő (egy másik történetet mesél)

– (...) ha piacon vásárolni szerettem volna, ukrán eladónő nem volt hajlandó magyarul megszólalni, sőt úgy tett, mintha nem is értené, és inkább átmentem egy másik helyre vásárolni. Annyit megértettem, hogy azt mondta, hogy Ukrajnában élünk, miért nem tanulunk meg ukránul.

(5) Azt mondták, orosz kenyeret eszünk, oroszul tanuljunk beszélni. Kako j hleb jes? Ruszkij? Hovori po-ruszkii! (Zelei 2000: 56)

22. Rámszóltak. De nem hagytam magam. Többször is azzal jönnek, Ukrajnában élek, és nem tudok ukránul. És hogy lehet ez? Nahát ez engem hidegen hagy. Lehet benne valami igazság. Az ukrán állam nem törődik velünk, akkor miért ápoljam az állam lényegét, a nyelvét.

Szolgáltató egységben (bolt, piac)

49. Nagyszőlősen egy boltban kekszet akartunk venni, és magyarul szólaltunk meg. Az eladó fel volt háborodva, hogy Ukrajnában élünk, és miért nem beszélünk akkor ukránul? Végül morogván ugyan, de kiszolgált.

Családban, informális szintén

26. Igen. Apukám szól rám mindig, Ukrajnában ukránul kell beszélni, mert ez az államnyelv.

Hivatalos szintén (orvosnál, határon, hivatalban)

13. Igen, már figyelmeztettek, hogy beszéljek ukránul, mert Ukrajnában élek, és ukrán kenyeret eszek. Ez az eset az orvosnál történt.

Ugyanakkor az adatközlők 55%-ának nem voltak ilyen sérelemtörténetei. Ezt az adatközlők jól működő kommunikatív kompetenciájával magyarázhatjuk, tehát tudják, hogy mikor kivel milyen nyelvet kell használniuk, s ezt államnyelvtudásuk is lehetővé teszi, vagy elkerülő stratégiákat alkalmaznak, például kerülnek az olyan helyzeteket, ahol ukránul kellene beszélni.

74. Még nem, mert mindig megpróbáltam alkalmazkodni.

Az alábbi interjúrészlet is azt példázza, hogy a beszélők gond nélkül válogatnak a rendelkezésükre álló nyelvi repertoárból a kommunikációs színtereknek megfelelően.

(6) inetrjúrészlet⁴

TM: ... származott-e abból valamilyen előnye vagy hátránya, hogy magyar nemzetiségű, vagy magyar anyanyelvű?

AK: Nem.

TM: Valami előny vagy hátrány bárhol, bármikor munkával, vagy valamivel, bármivel kapcsolatban?

AK: Hát általában ugye a munkában mindig oroszul, ukránul kellett beszélni, de hát azér a falunk az magyar nemzetiségű.

TM: Tehát az, hogy magyarnak tetszik lenni, az nem volt sose probléma?

AK: Nem, még a tanulásba se volt.

A sérelemtörténetek ellenére a kárpátaljai magyar középiskolások többsége tisztában van azzal, hogy Kárpátalján az életben való boldogulás elengedhetetlen feltétele az ukrán ismerete, ezért magas presztízszű. Ugyanakkor az anyanyelv presztízse is elég magas, ami egyelőre nem járul hozzá a közösségben a nyelvcse-refolyamatok felgyorsulásához.

⁴ Az inetrjú azonosító kódja: 68_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_AnyTR

IV. Az interakciós szituáció (helyszín, nyelvhasználati szinterek, harmadik fél vagy egynyelvűek jelenléte, státus, az intimitás foka)

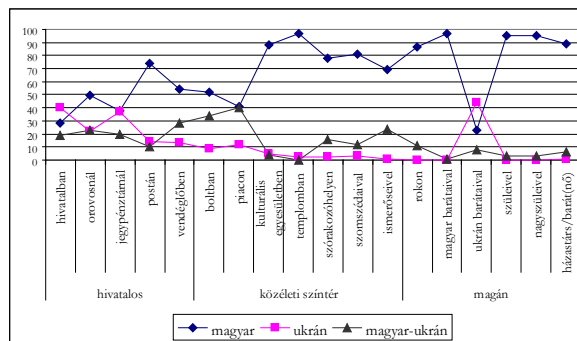
A nyelvválasztásra a beszédpartnerek jellemzői, nyelvi tudásuk és értékítéleteik mellett hatással van az a szituáció is, amelyben az interakció létrejön. A helyszín és az idő (Ervin-Tripp 1968), a beszédpartnerek, valamint egy harmadik személy, esetleg egynyelvűek jelenléte (Geertz 1960) befolyásolhatja a beszéd-szituációban a nyelvválasztást.

IV. 1. A helyszín, a nyelvi szintér

A nyelvhasználati szintér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelvválasztási normáit” (Bartha 1999: 97). Fishman (1972) szerint minden közösségben fellelhetők általános, elvont nyelvhasználati szinterek, amelyek olyan társadalmi-kulturális képződmények, amelyek intézményesült formában implicit szabályok szerint rögzítik egy-egy szituációtípus jellegzetes vonásait. Ezek: a résztvevők, a hely, a téma és a hozzájuk tartozó kód (nyelv, változat). Öt prototipikus nyelvhasználati szinteret sorol fel: otthon, barátság, egyház, oktatás, munka (vö. még: Borbély 2001: 116).

Kutatásom megtervezésekor feltételeztem, hogy a nyelvhasználati szintereken **4. Az informális felől a formális felé haladva csökken a magyar, nő az ukrán/országi használati aránya;** illetve **5. A nyelvek között „munkamegosztás” van: egyes szintereken a magyar, míg másokon az ukrán a domináns.**

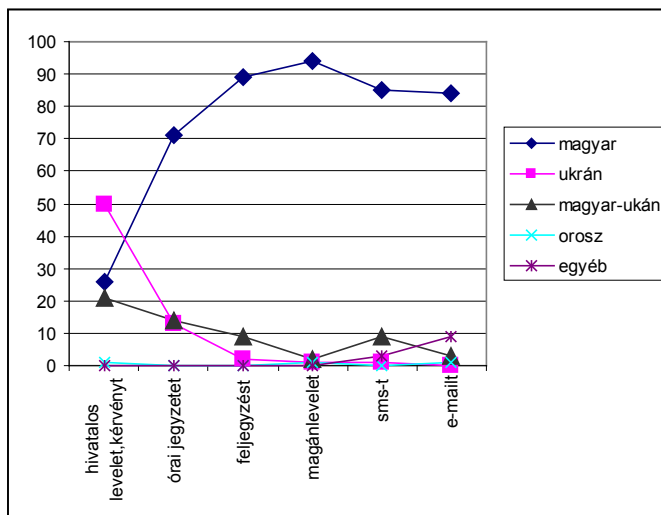
A kérdőívben feltett kérdésre (milyen nyelvet/nyelveket használnak a különböző helyszíneken, szituációkban) kapott leggyakoribb válaszok százalékos eredményét a 4., 5., 6. ábra mutatja. Az orosz és egyéb nyelv használati aránya olyan alacsony volt, hogy azok ábrán való feltüntetését nem tartottam érdemesnek.

4. ábra. Szóbeli kommunikáció a nyelvhasználati szintereken (N= 116, %-ban)

A hivatalos szférába nemcsak a hivatali ügyintézkést soroltam, hanem olyan intézményeket, helyszíneket is, ahol formális kommunikáció zajlik, amelyet írott és íratlan törvények (alkotmány, nyelvtörvény), közösségi normák szabályoznak. Az eredményekből látszik, hogy a hipotézis beigazolódik: az általam

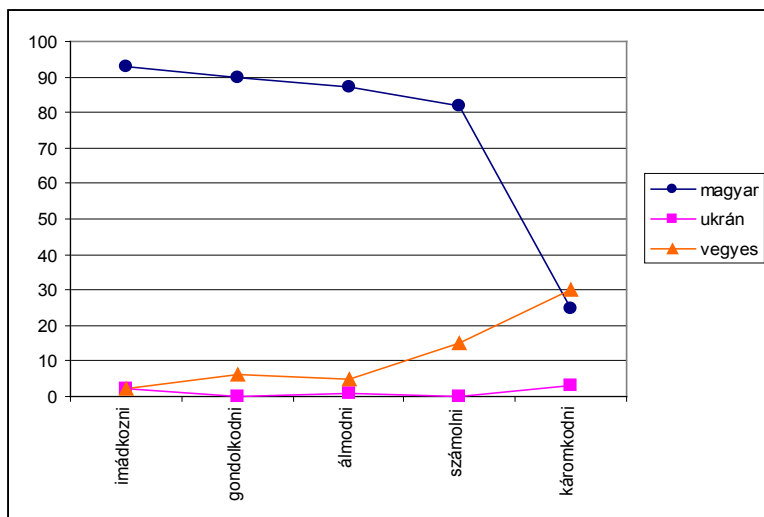
hivatalos szintéreként behatárolt intézményekben (hivatalban, orvosnál, jegypénztárnál, postán stb.) a legmagasabb az ukrán használati aránya. Az is kiténik az eredményekből, hogy a magyart is használják az intézményekben, ugyanakkor korábbi kutatások és saját tapasztalatom szerint ez a szóbeli érintkezés szintjére korlátozódik, holott a kétnyelvű ügyintézéshez való nyelvi jogot elméletben törvény teszi lehetővé (vö. Beregszászi–Csernicskó 2004: 23–71).

5. ábra. Írásbeli kommunikáció a nyelvhasználati szintereken (N= 116, %-ban)

A 5. ábrán jól látható, hogy írásban a hivatali ügyintézés nyelve inkább az államnyelv, a megkérdezettek fele kérvényt, hivatalos iratot csak ukránul, 21%-uk két nyelven, magyarul és ukránul ír. Viszonylag sokan, az adatközlők 26%-a csak magyarul ír hivatalos levelet. Ez azzal magyarázható, hogy hallgatókról lévén szó, a legtöbb hivatalos irat, amellyel találkoznak, a tanulmányi ügyintézésrel kapcsolatos (beiratkozási, halasztási kérelem, pótvizsgáláshoz való jogosultság kérvényezése stb.). Mindezt a beregszászi főiskolán magyarul indítványozhatják.

Ahogy haladunk az informális szinterek felé, úgy nő a magyar, és csökken az ukrán használati aránya. Tehát vegyes a nyelvhasználat azokon a szintereken, amelyek kívül esnek a szorosan vett magánéleten és azokon a nyilvános szintereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben. Tehát a közéleti szintereken mindkét nyelv használható. A magánszférában (ide tartozik a családi érintkezés, a magánlevelezés, valamint az ún. belső nyelvhasználati szinterek közül a számolás, gondolkodás és az állatokhoz való beszéd) szinte kizárólag a magyar használható, kivétel az ukrán barátokkal való kommunikáció, itt szolidaritásból a többségi nyelv használata a gyakoribb.

6. ábra. Nyelvválasztás a gondolati szférában (N= 116, %-ban)

A gondolati szférában szintén a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Szinte valamennyi adatközlő magyarul szokott imádkozni, gondolkodni és álmodni. Számolni is leginkább magyarul (82%) szoktak, de magyarul-ukránul-oroszul, tehát vegyesen (15%) is előfordul. Az adatközlők 39%-a nem káromkodik, 25%-a magyarul, 30%-uk három nyelven (magyarul-ukránul-oroszul), míg további 3%-uk csak ukránul szitkozódik (6. ábra).

A kétnyelvű közösségek nyelvei között tehát megfigyelhető a munkamegosztás: bizonyos helyzetekben, kommunikációs szintereken a kisebbségi, míg más szituációkban a többségi nyelv használata a gyakoribb, a helyénvaló.

IV. 2. Az interakciós partner, egynyelvűek jelenléte

A felmérés során kíváncsiak voltunk arra, hogy a fiatalok milyen nyelvet/nyelveket használnak, ha családtagjaikkal, közeli ismerőseikkel, magyar és ukrán anyanyelvű barátaikkal beszélgetnek. **6. hipotézisem szerint többségi egynyelvűekkel inkább többségi nyelven kommunikálnak.**

Az eredmények szerint szüleikkel, nagyszüleikkel (95%) és magyar nyelvű barátaikkal (97%) legtöbbször magyarul beszélgetnek. Három-három személy vallotta azt, hogy szüleivel és nagyszüleivel két nyelvet, a magyart és az ukránt használja. Mindössze ketten használják az oroszul is családjukban. A rokonokkal társalognak szintén a magyart részesítik a legtöbbször előnyben (87%). 13-an (12%) az ukránt is használják, ketten pedig oroszul is beszélnek rokonaikkal. Házastársával, barátjával vagy barátnőjével 101-en magyarul, 7-en pedig ukránul is beszélnek, egy személy pedig csak ukránul beszélget kedvesével. A szomszédokkal 94-en, távolabbi ismerőseikkel pedig 80-an beszélnek csak magyarul, 14-en (12%) és 28-an (24%) pedig ukránul is, 5-en és 7-en pedig még oroszul is társalognak velük.

Az ukrán nyelv használati aránya egyedül az ukrán/orosz anyanyelvű barátokkal társalognak magasabb (44%). 26-an (22%) még ilyen esetben is a magyart

részesítik előnyben. Kilenc-kilenc adatközlő két és három nyelven is beszélget ukrán/orosz beszélgetőtársával (vö. fentebb az 4. ábrával). Szóbeli beszélgetések alkalmával kiderült, hogy szolidaritásból még azok is a többségi nyelvet választják ilyen kommunikációs szituációban, akik nem beszélnek túl jól az ukránt vagy oroszra.

A hallgatóktól megkérdeztük azt is, hogy *Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul.* Ez nyílt kérdés volt, s a válaszokból típusválaszokat alakítottam ki.

Típusválaszok:

I.

- 17% a többségi nyelvet (ukrán) választaná, hogy ne érezze magát kellemtelenül a többségi nemzet képviselője;
- 15% főleg magyarul beszélgetne, de néha átváltana az ukránra;
- 14% két nyelvet használna, hogy mindenki értse;
- 5% magyarul, de segítséget kérne a fordításhoz;

II.

- 25% magyarul folytatná a beszélgetést, mert nem beszél jól az ukránt;
- 13% magyarul, nem indokolva a választ;

III.

- 5% magyarul, mert ez az anyanyelve, és így kényelmesebb;
- 2% magyarul, mert nem szereti, nem is tudja az ukránt.

IV.

- 5% egy harmadik nyelven, angolul folytatná a beszélgetést.

Ha ezeket a típusválaszokat tovább csoportosítjuk, négyféle nyelvválasztási stratégiával és motivációval találjuk magunkat szembe: az első csoportba azok tartoznak, akik szolidaritásból, a másik fél arculatának mentése (vö. Griffin, 2003: 413–428) érdekében a többségi nyelven beszélgetnének, ha egynyelvű van a társaságban még akkor is, ha ehhez tolmács segítségét kellene kérni. A második csoportba azokat soroltam, akik a saját arculatuk mentése, a szégyenérzet elkerülése érdekében magyarul folytatnák a beszélgetést nyelvi nehézségekre hivatkozva.

A harmadik csoport nyelvválasztását a nyelvi attitűdök és a társadalmi sztereotípiák mentén írhatjuk le. Ebbe a kategóriába azok tartoznak, akik hangsúlyozottan pozitív attitűdökkel viseltetnek a saját nyelvük iránt, ezzel kimondatlanul is azt az érzetet keltve, hogy az ukránnal nem szimpatizálnak, vagy nyíltan negatív attitűdöket tápláltak vele szemben, s ezzel elutasítják a többségi csoport képviselőit is, vagy nem vesznek róluk tudomást az említett szituációban.

Egy közvetítő nyelv, az angol bevonását javasolják azok, akik válaszaikkal a negyedik kategóriát alkotják.

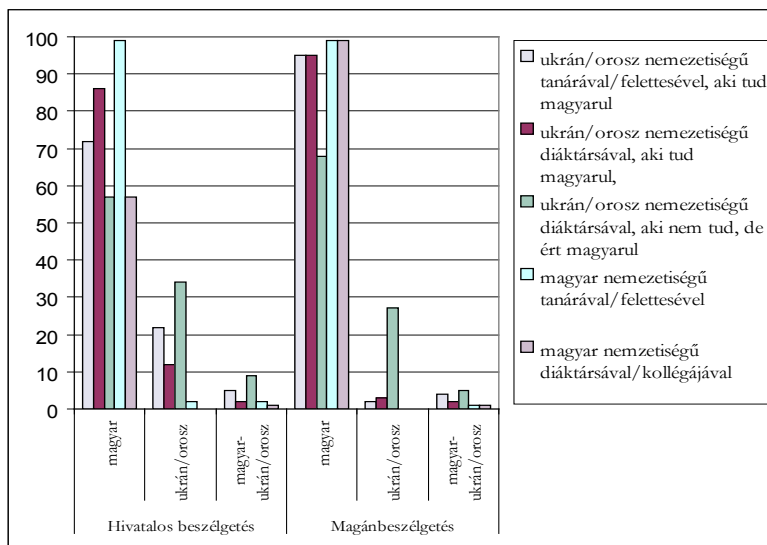
IV. 3. A státus, az intimitás foka

A beszélők közötti kapcsolat minősége is meghatározhatja a nyelvválasztást. A családon kívüli kapcsolatok többsége formális, pl. orvos–beteg; tanár–diák, főnök–beosztott. Tovább árnyalja a képet, hogy a formális kapcsolatok nyelvválasztását még az intimitás mértéke, a bizalom foka is befolyásolja.

7. hipotézis: hivatalos személlyel, idegennel inkább az ukránt, míg közeli ismerősökkel inkább a magyart használják szívesebben.

A vizsgálat során arra is rákérdeztünk, hogy hogyan alakul a hallgatók nyelvválasztása, ha beszélgetésbe kell elegendniük magyar vagy ukrán/orosz

tanárunkkal/felettesükkel, aki tud magyarul. E kérdés esetében csak félig igazolódik be hipotézisünk. A megkérdezettek 97%-a magyar anyanyelvű tanárával magyarul beszélgetne, ám többségi nyelvű felettséssel szintén többen választanák a magyart az interakció nyelvének, sőt itt a nyelvválasztást még egy tényező, a beszélgetés tartalma (hivatalos- vagy magánbeszélgetés) is befolyásolja (7. ábra).

7. ábra. Nyelvválasztás a beszélőpartnerek státusa és a téma függvényében (N= 116, %-ban)

Hipotézisünket alátámasztó eredményeket kaptunk, amikor a beszélőpartnerek között nem volt státuskülönbség: az adatközlők túlnyomó többsége magyar (97%) és nem magyar nemzetiségű diáktársával/kollégájával (90%) is inkább magyarul beszélgetne, ha a beszélőpartner tud magyarul. Azonban, ha a többségi nemzetiségű diáktárs/munkatárs nem beszél, csak ért magyarul, akkor az adatközlők egyharmada, 31%-a ukránul/oroszul, 7%-uk pedig két nyelven folytatná a beszélgetést. Ezt a viszonylag magas arányt egyrészt a diáktársak között megmutatkozó szolidaritással, másrészt nyelvi toleranciát feltételező bizalommal magyarázhatjuk: diáktársaik előtt kevésbé félnek megszólalni azok is, akik nem túl jól beszélnek az államnyelvet.

A bizalmasság foka befolyással lehet a nyelvválasztásra más esetekben is. Az eddigi kutatások tapasztalata szerint egy kisebbségi beszélő az általa nem ismert személyt általában a többségi nyelven szólítja meg (vö. Borbély, 2001: 136). A kutatásban részt vett hallgatók nyelvválasztása e tekintetben differenciáltabb. Falun a legtöbben magyarul szólítanak meg egy idegent (88%). Városban viszont, ha az a járási központ, már az adatközlők közel fele ukránul (44%), a területi központban, Ungváron pedig a válaszadók 68%-a biztosan államnyelven kérne segítséget egy ismeretlentől.

Azt is megkérdeztük a főiskolásoktól, hogy fordított esetben, ha őket szólítaná meg ukránul, oroszul egy ismeretlen, milyen nyelvválasztási stratégiát

alkalmaznának. Átlagosan az adatközlők 62%-a ukránul és 7%-a oroszul válassza ilyen esetben, függetlenül attól, hogy a személy bolti elárúsító, egy középkorú nő, koldus vagy reklámember. Tehát nyelvválasztásuk igazodik az ukrán beszédpartnerhez. Lényegesen nem befolyásolja az eredményeket az sem, hogy milyen a beszédpartner kora, ám némi szabályszerűséget itt felfedezhetünk. Minél idősebb a beszédpartner, annál többen választanak az ukrán nyelvet: idős hölgy/úr esetében – 72%, középkorú nő/férfi – 69%, fiatal lány/fiú – 60%, egy gyermek – 63%. A gyermekkel való kommunikáció esetében van némi növekedés, ezt szintén a toleranciának, a belátásnak tudhatjuk be. Általában azt feltételezzük, hogy egy gyermeknek nincs még jól működő nyelvi és kommunikációs kompetenciája több nyelven, különösen olyan stresszhelyzetben, amikor segítséget kér egy idegen felnőttől, ezért azon a nyelven igyekszünk válaszolni, amilyen nyelven ő kérdez.

Kíváncsiak voltunk, hogy egy intim kapcsolatban hogyan alakul a nyelvválasztás, ezért megkérdeztük, hogy: *Nyelvi nehézségekbe ütközne-e, ha egy ukrán nemzetiségű lánynak udvarolna/ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna Önnek? Volt-e már ilyen esete?*

A fiatalok 48%-a szerint biztosan nyelvi nehézségekbe ütköznenek, 18%-uk be is számolt ilyen tapasztalatokról. Mindössze 9%-uknak nem okozott eddig nehézséget az ukránul való udvarlás, további 24%-uk szerint nem lennének nyelvi nehézségek, bár nem voltak még ilyen szituációban, 11%-uk pedig nem tudja, mert nincs ilyen tapasztalata. A leggyakoribb válaszokat alább foglaltuk össze.

Nyelvi nehézségekbe ütközne-e, ha egy ukrán nemzetiségű lánynak udvarolna/ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna Önnek? Volt-e már ilyen esete? Leggyakoribb válaszok:

n/16. Számomra nehézségekbe ütközne, mivel nem beszélem az ukrán nyelvet olyan szinten, hogy úgy beszéljek az érzelmeimről, ahogyan azt magyarul szeretném.

n/28. Nem voltak ilyen esetek, de szerintem nem történnének nehézségek, mert értek és beszélek ukránul.

n/45. Nekem ez nem annyira nehézség, a barátom ukrán, és amit nem ért meg, vagyis nehezen érti, akkor megpróbálok másképp elmagyarázni, de csak ukránul beszélünk, és megértjük egymást.

n/49. Egyszer utaztam a buszon hazafelé, és már sötét volt. Munkácson felszállt egy pasi, és elkezdett nekem ukránul beszélni, megdicsért, hogy magyar létemre elég jól beszélek ukránul, megadta a telefonszámát, munkát ajánlott a munkácsi fehérházban. CIKI volt!

n/63. Igen, udvarolt már, és csak ő beszélt, én meg meghallgattam.

f/64. Ukrán csajt próbáltam lefűzni, sikerült, de nem volt hosszú kapcsolat. A csajtudott kicsit magyarul, de azért nem az igazi.

f/66. Nem, mert a szerelem nyelveken felüli dolog.

f/76. Nem érteném a viccet vagy szójátékot. A társalgás csak tényközlés lenne.

n/87. Igen. Volt már ilyen eset, és a barátom kinevetett, amikor ukránul beszéltem.

n/88. Nem volt még ilyen esetem, és nem is lesz! Nem szeretem az ukrán nyelvet, ezért nem is szeretném, ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna hozzám.

f/95. De még mennyire! Kivéve, ha tud angolul, akkor még gyakorolnám is az angol nyelvet.

Érdekelt, hogy a lányok vagy a fiúk a vállalkozóbbak-e a vegyes kapcsolatra, ezért nemek szerint is megvizsgáltuk az adatokat. A megkérdezett férfiak 27%-ának volt ilyen kapcsolata, 22%-uk szerint voltak nyelvi nehézségek. További 44%-uk szerint lennének akadályok, bár még nem voltak ilyen szituációban.

A lányok kevesebb ilyen tapasztalatról számolnak be, mindössze 15%-uknak volt ilyen esete. 41%-uk szerint pedig nem lennének kommunikációs problémák. Tehát a lányok jobban kezelik az ilyen szituációkat, és pozitívabban viszonyulnak a egyes nemzetiségű párkapcsolatokhoz.

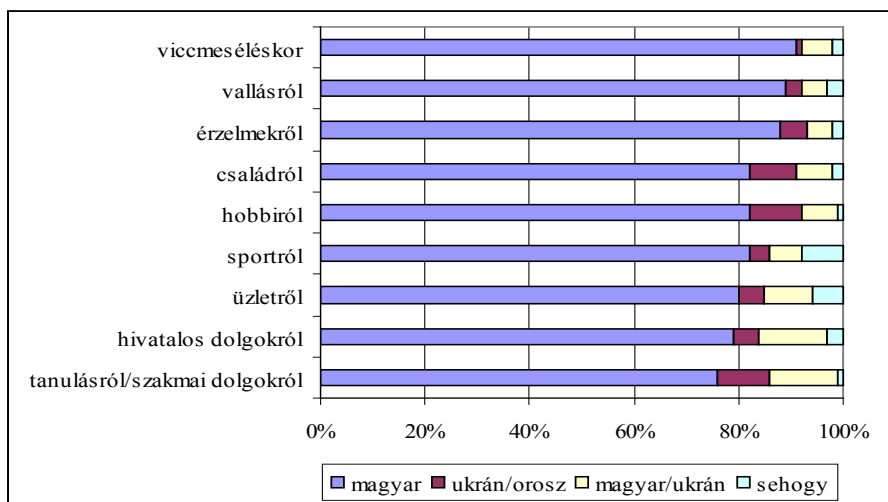
IV. 4. A beszélgetés tartalma (téma)

Fentebb már utaltam rá, hogy a beszédtema is befolyásolja a nyelvválasztást.

8. hipotézis: az adatközlők egy része munkáról, tanulásról ukránul is beszél. Érzelmekről, hobbiról inkább magyarul társalognak.

Visszatérve ahhoz a kérdéshez, hogy milyen nyelven folytatna hivatalos vagy magánbeszélgetést magyar vagy ukrán/orosz tanárával/felettesével, illetve diáktársával/kollégájával, aki tud vagy nem tud magyarul, azt az eredményt kapjuk, hogy formális beszédhelyzetekben, hivatalos témákról inkább ukránul, míg személyes témákról inkább magyarul beszélgetnének a megkérdezett hallgatók (lásd 8. ábra).

Hipotézisünket igazolják a további eredmények is. A kérdőívben konkrétan is rákérdeztünk, hogy *Milyen nyelven beszélgetne az alábbi témákról ukránul is tudó ismerőseivel?* A magyar nyelv használati aránya az érzelmi életet érintő témáknál, vallásról, érzelmekről, családról társalogva a legmagasabb, illetve vicceseléskor. A magyar használati aránya csökken, ahogy a formálisabb beszédtemák felé haladunk. Üzletről, hivatalos és szakmai dolgokról, tanulásról társalogva választanak legtöbbször két nyelvet, magyart és ukránt. Az ukránt hobbiival, szabadidővel, családdal és tanulással kapcsolatos témák esetében választják (8. ábra). Az alábbi hanganyagrészlet is ezt példázza.

8. ábra. Nyelvválasztás a beszélgetés tartalmától függően (N= 116, %-ban)

(7) Nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben

TM: Milyeneket (kölcsönyszavakat) szoktál, legalább egy néhány példát írd oda.

AK2: Nem elég az, hogy igen szoktam?

TM: Van ott még tovább is: milyeneket például? Mit gondol, miért?
 AK1: Sarovoj, írjam oda ezt ukránul?
 AK2: Írjad.
 TM: Aha.
 AK2: Minden alkatrész nevét ukránul (mondjuk), most nem fogok itt írogatni.
 AK1: Hát, na, igen.
 TM: Írj be egy néhányat azért.
 AK2: Sarovoj, szarter.
 TM: Csak az alkatrészeket mondjátok ukránul vagy valami mást is?...
 AK1: Hát én zsömlét szoktam enni, s kiflit, nem rohálkit.
 TM: De mondjuk, hogyha az egyetemről beszélgetsz a csoporttársaiddal, akkor...?
 AK1: Akkor is (használok).
 AK2: Még odaírtam, hogy káromkodni szoktam (ukránul).

V. A nyelvválasztás funkciója (a mi és ők reprezentációi, szolidaritás és kizárás)

Ha a nyelvválasztást egy közösségre nézve vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az egyes etnikai csoportok az egyik legalapvetőbb módon, nyelvük révén különböztetik meg magukat más csoportoktól. Ebben a vonatkozásban két értelemben alapvető a nyelv. Először: etnikai/nemzeti csoporthoz való tartozásunk szorosan kapcsolódik a nyelv vagy nyelvjárás használatához. Ez a kulturális örökség része, és akár még a csoporttagság meghatározó vonásának is tekinthető. Vagyis szociális identitásunk, a „mi” csoporthoz tartozásunk kifejezhető közvetlenül a nyelv révén. A nyelv azonban másképpen is fontos a csoportközi viszonyokban: a másik „ők” csoporttal való kommunikációnak is elsődleges eszköze. Az általunk választott nyelvtől, dialektustól vagy kiejtémódtól függően hatékonyan vagy kevésbé hatékonyan kommunikálhatunk a más csoportokhoz tartozó egyénnel, megkísérelhetjük az együttműködést vagy önmagunk elszigetelését. A nyelv tehát egyszerre kifejezője és közvetítője is a csoportközi viselkedésnek (vö. Brown 2003: 434).

V. 1. Szolidaritás és kizárás

9. hipotézis: Az adatközlők többsége szolidáris a többségi nemzet képviselőihez, nyelvválasztásuk igazodik az elvárásokhoz.

A kérdőívben több kérdésnél rejtett formában próbáltuk megtudni, milyen motivációk vezérlik a hallgatók nyelvválasztását. Ukrán/orosz anyanyelvű barátokkal társalognva például kilenc-kilenc adatközlő két és három nyelvet is használ (vö. fentebb a 8. ábrával). Sőt az is kiderült, hogy szolidaritásból még azok is a többségi nyelvet választják ilyen kommunikációs szituációban, akik nem beszélnek túl jól az ukránt vagy oroszra. Egy másik nyílt kérdésnél (*Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul?*) szintén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kisebbség képviselői szolidárisak nyelvválasztásukban a többségi nemzethez, és kódválasztásuk kommunikatív kompetenciájuknak, valamint íratlan normáknak megfelelően igazodik az „elvárthoz”. A megkérdezettek 17%-a azért választaná az ukrán nyelvet, hogy ne érezze magát kellemetlenül a többségi csoport képviselője. Az adatközlők 29%-a két nyelvet használna, hogy mindenki értse a beszélgetést, senki se érezze magát kívülállónak a társaságban.

Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul?

Szolidaritás és kizárás

1. Ukránul, vagy két nyelven, hogy a társaság minden tagja értse a beszélgetés lényegét

4. Olyan nyelven folytatnám a társalgást, amelyet mindenki ért, mert szerintem, ha nem érti, hogy miről van szó, akkor azt gondolja, hogy róla beszélek.

11. Ha a barátaim tudnak ukránul, akkor ukránul, hogy az illető is értse.

12. Attól függ, hogy hány személyes a társaság. De valószínűleg, hogy akkor ukránul, mert senki sem érezné magát kényelmetlenül.

35. Magyarul beszélnék, mivel nem tudok ukránul, csak egy nagyon-nagyon kicsit, de utána elmagyaráztatnám neki valakivel, hogy ne érezze magát bénán.

101. Ilyenkor olyan nyelven igyekszünk beszélni, amilyen az a személy beszél, mert úgy illik.

96. A társalgást magyarul folytatnám, de igyekeznék gesztikulálni, hogy ő is megértse.

***

98. Magyarul folytatnám, mert mi többségben vagyunk.

81. Magyarul, mert nem tudok ukránul, és nem is érdekel ez a nyelv. Tanuljon meg ő magyarul.

60. Magyarul, mert én magyar vagyok, és nem törnek bel! Ez a helyzet, ha a társaságban ukrán vagy orosz nemzetiségű személy van. Ha ez a személy angol vagy külföldi, akkor nyelvtudásomnak megfelelően próbálok hozzá is szólni.

8. Magyarul, mert könnyebb.

Mindössze 7% azoknak az aránya, akik negatív attitűdökkel viseltetnek az ukrán nyelvvel szemben, negatív sztereotípiák élnek bennük az ukránokról, s ezért magyarul folytatnák a társalgást, mert így kényelmesebb, vagy mert nem szeretik az ukránt. Ez a csoport nincs tekintettel a társaságban lévő egynyelvűre, az egynyelvű nyelvi módra, s a társalgás etikáját megsértve nyelvválasztásával, nyíltan vagy nem tudatosan, de kizárja az egynyelvűt a kommunikációból.

VI. Összefoglalás

Az eredményeket látva elmondhatjuk, hogy megvannak annak a „szabályai”, hol melyik nyelvet lehet használni, egyes életszíntereken inkább a magyar, míg másokon inkább az ukrán használata a gyakoribb.

A kárpátaljai kisebbség megkérdézett képviselői (116 hallgató többsége) szolidárisak nyelvválasztásukban a többségi nemzethez, és kódválasztásuk kommunikatív kompetenciájuknak, valamint íratlan normáknak megfelelően igazodik az „elvárhoz”.

A közösséget egyelőre nem fenyegeti a nyelvcsere, ugyan pozitívan viszonyulnak a többségi nyelvhez, de saját nyelvváltozatukhoz is.

IRODALOM

- Babbie, Earl 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó
- Baker, Colin and Prys Jones, Sylvia. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. University of Wales, Bangor: Multilingual Matters. 51–61.
- Bárány Erzsébet: Az ukrán nyelv oktatásának problémái és feladatai a kárpátaljai magyar iskolákban. *Közoktatás* 2004/4–5: 15–16.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha, Csilla 2000. Changing social and linguistic practices and types of language shift. In: Anna Fenyvesi and Klára Sándor ed. *Language contact and the verbal complex of Dutch and Hungarian*. Szeged. 15–31 p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004a. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi Anikó 1998. Megfélemlített anyanyelvhasználat. *Pánsíp* VI/2: 28–31.
- Beregszászi Anikó 2004a. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola;
- Beregszászi Anikó 2004b. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint; 36–44 old.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Brown, Rupert 2003. Csoportközi viszonyok. In: Hewstone-Stroebe-Codol-Stephenson szerk. *Szociálpszichológia*. Budapest: KJK-Kerszöv jogi és Üzleti Kiadó Kft. 412–443. p.
- Crystal, David 2003 (1998). *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 98/1: 5–48.
- Csernicskó István 1998c. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*, 44–59. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Csernicskó István 1999a. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg* 1999. *Első Pánsíp-almanach*, 88–102.
- Csernicskó István 1999b. Nyelvertervezés Kárpátalján. Egy láthatatlanná tett kisebbség. *Beszélő* IV/12: 69–84.
- Csernicskó István 2000. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről egy szociolingvisztikai vizsgálat adatai alapján. *Acta Beregsiensis. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola évkönyve*, 23–37. Beregszász: Kárpátaljai Magyar tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001/2: 15–23.
- Csernicskó István 2004. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk., *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Ervin-Tripp, Susan M. 1968. An analysis of the Interaction of Language, Topic and Listener. In: Fishman, Joshua ed. *Reading in the Sociology of Language*. The Hague – Paris: Mouton.
- Fishman, Joshua A. 1972. *The Relationship between Micro-and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who*

- Speaks What Language to Whom and When*. In: Pride, J.B. – Holmes, Janet szerk. 15-32.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 123–157. Budapest: Magyarágkutató Intézet.
- Geertz, Clifford 1960. *Linguistic Etiquette*. The religion of java. Glencoe, Illinois, The Free Press. 257–258. (Idézi Rubin 1968).
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grosjean, François 1992. Another View of Bilingualism. In: R. J. Harris eds., *Cognitive Processing in Bilinguals*, 51–62. Amsterdam: Elsevier Science Publications.
- Karmacsi Zoltán 2001. Tiszaujlak lakosságának nyelvválasztási szokásai és identitástudata. In: *11. Élőnyelvi Konferencia*, 141–154. Újvidék: Újvidéki Egyetem.
- Karmacsi Zoltán 2005. „...magyar kecskének neveztek...” avagy a magyar nyelv presztízse Kárpátalján (az Aréna sátorfesztivál lakói körében elvégzett kérdőíves felmérés alapján). In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest – Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 140–158.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003 (Закарпатське обласне управління статистики) *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород p. 84.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Koljádzsin Natália (Коляджин Наталія) 2003. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III (2003): 76–81.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris.
- Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Abo Akademi Förlag – Abo akademi University Press. 250 p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó.
- Le Vine, R. A. – Campbell, Dt. T. 1972. *Ethnocentrism*. New York: Wiley.
- Márku Anita 2001. *A kárpátaljai magyar középiskolások ukrán és magyar nyelvvel szembeni társadalmi és nyelvi attitűdjei, auto- és heterosztereotípiái. Szakdolgozat*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, kézirat
- Márku Anita 2002. A kárpátaljai magyar fiatalok ukrán nyelvhez fűződő viszonyáról. *Közoktatás, IX.évf.*, 2002/2.szám, 6–7. old.
- Milován Andrea 2002. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Kisebbségkutatás* 2002/4: 984–989.
- Milroy, Lesley 1980. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Molnár József–Molnár D. István 2005. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. KMP SZ-II. RFKMF, PoliPrint Beregszász–Ungvár.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Rubin, Joan 1968. *Bilingual usage in Paraguay*. Joshua A. Fishman ed., Reading in the Sociology of Language. The Hague: Mouton. 512-530.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és nyelvpolitikáról. *Általános nyelvészeti tanulmányok*, XV. 3003–329.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris.
- Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000.

SZILÁGYI LÁSZLÓ*

Language Learning Strategies used by Monolingual and Bilingual Students in Transcarpathian Secondary Schools

Rezümé Napjainkban létfontosságúvá vált a középiskolát végző diákok idegennyelv-ismeretének egy magasabb szintre való törekvése. Mi sem bizonyítja ezt, mint az a tény, hogy a végzős diákoknak külföldi diploma szerzése esetén nyelvvizsgázniuk kell, s nem beszélve az idén Ukrajnában bevezetett emelt szintű érettségiről. Számos tanulmány jelenik meg a nyelvpedagógia, s a társtudományt művelő kutatók tollából, hogy hogyan, milyen módszerekkel tehető hatékonyabbá a nyelvtanulás. Ezt a célt szolgálja a tanulási stratégiák módszer is, amely az utóbbi pár évtizedben az egyik alapvető nyelvtanulási szemléletté érett az említett tudományterületen. Mivel Kárpátalja, s annak magyarlakta települései is a kétnyelvűség, mint sajátos jelenség egyik ideálisnak mondható helyszíne, nagyszerű kihívást és izgalmat jelent az ezen a területen kutató nyelvpedagógusoknak a helyi kétnyelvű tanulók idegennyelv-tanulásának vizsgálata.

Резюме Одним із найважливіших завдань сучасної системи освіти є якісне засвоєння іноземної мови випускниками шкіл у світі оновлених вимог, згідно яких загальнообов'язковим є складання іспиту із іноземної мови на продвинутому ступені, так само як у випадку із здобуттям диплому про вищу освіту поза межами країни. Останнім часом з'являються численні дослідження в галузі методики викладання іноземних мов серед яких одним із найперспективніших є вивчення стратегій навчання. Особливий науковий інтерес у цьому розрізі представляє угорсько-молдовський регіон Закарпатської області, де двомовність є поширеним явищем, що і зумовило тему даного дослідження.

Introduction

Learning a foreign language has become indispensable for students graduating from high schools. Students in order to receive a diploma abroad have to pass a certain type of language exam, not to mention the high level exam which was introduced in Ukraine last year.

Several studies have already dealt with the issue of making language learning more effective. Thus language learning strategies have also become an important language learning method, that intends to achieve the mentioned goal.

Since Transcarpathia, and the majority of its Hungarian habitations are bilingual, it is an ideal place to research into:

- how mono- and bilingual students learn a foreign language?
- what sort of language learning strategies students apply in the process of learning a foreign language (that is English) ?

The present study attempts to find answers for the questions mentioned above.

General Notions about Learning Strategies

The Definition of Learning Strategies

Learning and processing new information are happening in different ways. Strategies are ways of learning. Some researchers have discovered that learning strategies are steps taken by students to enhance their own learning. According

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Angol Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára.

to Oxford they are tools for active, self-directed involvement, which is essential for developing communicative competence. Appropriate language learning strategies result in improved proficiency and greater self-confidence. [Oxford, 1990]

The strategy concept, without its aggressive and competitive trappings, has become influential in education. One commonly used technical definition says that learning strategies are operations employed by the learner to aid the acquisition, storage, retrieval and use of information. [Rigney and Dansereau, 1985]. This definition, while helpful, does not fully convey the excitement or richness of learning strategies. It is useful to expand this definition by saying that learning strategies are specific actions taken by the learner to make learning easier, faster, more enjoyable, more self-directed, more effective and more transferrable to new situations.

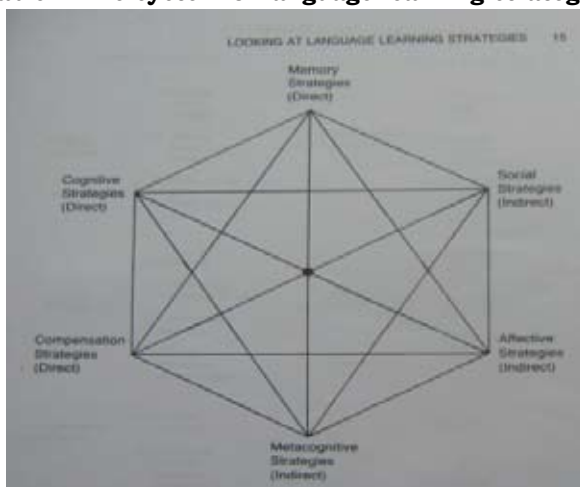
Types of Learning Strategies

There are several concepts about the types of learning strategies. To set out the system of the learning strategies Chamot and O'Malley [CHAMOT & O'MALLEY, 1990] worked out a special process. According to their division there are three main strategies: cognitive, metacognitive and social mediation strategy.

The strategy system presented here differs in several ways from earlier attempts to classify strategies. It is more comprehensive and detailed. It is more systematic in linking individual strategies, as well as strategy groups, with each of the four language skills (listening, reading, speaking and writing) and it uses less technical terminology.

Table 1 presents a general overview of the system of language learning strategies. Strategies are divided into two major classes: direct and indirect. These two classes are subdivided into a total of six groups (memory, cognitive and compensation under the direct class; metacognitive, affective and social under the indirect class). This figure indicates that direct strategies and indirect strategies support each other and that each strategy group is capable of connecting with and assisting every other strategy group.

Table 1 The system of language learning strategies

All direct strategies require mental processing of the language but the three groups do this processing differently and for different purposes. Memory strategies such as grouping or using imagery have a highly specific function helping students store and retrieve new information. Cognitive methods such as summarizing or reasoning deductively enable learners to understand and produce new language by many different means. Compensation strategies like guessing or using synonyms allow learners to use the language despite their often large gaps in knowledge.

Table 2 Direct strategies

	Creating mental linkages
	Applying images and sounds
I. Memory strategies	Reviewing well
	Employing action
	Practicing
	Receiving and sending messages
II. Cognitive strategies	Analyzing and reasoning
	Creating structure for input and output
	Guessing intelligently
III. Compensation strategies	Overcoming limitations in speaking and writing

Indirect strategies allow learners to control their own cognition that is to coordinate the learning process by using functions such as centering, arranging, planning and evaluating. Affective strategies help to regulate emotions, motivations and attitudes. Social strategies help students learn through interaction with others. Indirect methods support and manage language learning without directly involving the target language. They are useful in virtually all language learning situations and are applicable to all four language skills: listening, reading, speaking and writing [Oxford, 1990].

Table 3 Indirect strategies

	Centering your learning
I. Metacognitive strategies	Arranging and planning your learning
	Evaluating your learning
	Lowering your anxiety
II. Affective strategies	Encouraging yourself
	Taking your emotional temperature
	Asking questions
III. Social strategies	Cooperating with others
	Empathizing with others

Strategy Assessment and Training

Considerable research has been conducted on how to improve students' learning strategies. In many investigations, attempts to teach students to use learning strategies (called strategy training or learner training) have produced good results [THOMPSON & RUBIN, 1993]. However, not all second language strategy training studies have been successful or conclusive. Some training has been effective in various skill areas but not in others, even within the same study [OXFORD &

CROOKALL, 1989]. Based on second language strategy training research, the following principles have been tentatively suggested, subject to further investigation:

- Second language strategy training should be based clearly on students' attitudes, beliefs, and stated needs.
- Strategies should be chosen so that they mesh with and support each other and so that they fit the requirements of the language task, the learners' goals, and the learners' style of learning.
- Training should, if possible, be integrated into regular second language activities over a long period of time rather than taught as a separate, short intervention.
- Students should have plenty of opportunities for strategy training during language classes.
- Strategy training should include explanations, handouts, activities, brainstorming, and materials for reference and home study.
- Affective issues such as anxiety, motivation, beliefs, and interests – all of which influence strategy choice – should be directly addressed by second language strategy training.
- Strategy training should be explicit, overt, and relevant and should provide plenty of practice with varied second language tasks involving authentic materials.
- Strategy training should not be solely tied to the class at hand; it should provide strategies that are transferable to future language tasks beyond a given class.
- Strategy training should be somewhat individualized, as different students prefer or need certain strategies for particular tasks.
- Strategy training should provide students with a mechanism to evaluate their own progress and to evaluate the success of the training and the value of the strategies in multiple tasks.

Comparisons of Monolingual and Bilingual Students' Strategies

Monolingualism

Monolingualism is condition of being able to speak only a single [language](#).

Bilingualism

We use the term *bilingualism* in its broad sense to refer to use of two languages on a regular basis. We are aware, though, that the terms *bilingual* and *bilingualism* can have various shades of meaning, nuance, and even technical descriptions [García, 1994]. In the United States, it is common for members of the Latina/o community to be orally proficient in Spanish and English, hence their categorization as bilingual [Fishman, 1987; Perez & Torres-Guzman, 1992]. While many patterns of oral and literate proficiency within the community can be identified, it is common for Latinas/os to learn English as a second language, and just as common for them not to receive formal instruction in Spanish literacy [August & García, 1988].

Valdes and Figueroa [Valdes & Figueroa, 1989] point out that bilingualism is the condition of knowing two languages rather than one. Individuals who are bilingual to any extent have two language systems that both overlap and are distinct, and that are relied upon in a variety of ways depending upon the linguistic and communicative demands of everyday settings.

In any given moment or circumstance, any bilingual will have a temporarily stronger language. A bilingual student may have relatively greater fluency with the formal or informal style in either language; or may dream and speak, but not read or write, in one of the languages. Often, too, bilingual students switch back and forth from one language to another as they speak and think. These variations arise from such circumstances as their age of arrival in the U.S., the language(s) spoken at home and in the neighborhood, the frequency of television watching, and, of course, the language(s) emphasized in their classrooms.

In fact, many new immigrants settle in neighborhoods among others from their country of origin, and after a time may not speak like a "native" in either of their languages. This is because features of the native language are often integrated into the English spoken in, say, a predominantly Hispanic or Chinese neighborhood, at the same time as English features become part of their spoken and even written native language. Similarly, most "bilingual classes" are places where the teacher and students switch back and forth between two languages, forming mental landscapes that are complex and unique mixtures of both language systems.

What is important about all these linguistic patterns for testing is that we do not yet know how to measure the extent to which one of the languages of a bilingual student influences the other, or even how to describe bilingual competence. Bilinguals themselves tend to overrate or underrate their competence in one or the other of the two languages, depending on the language used by most people around them. Further, the conclusions educators may reach about which language is dominant often depend on their focus. If pronunciation is considered, English will seem to suffer from the most interference when compared to the idealized norm; if, conversely, vocabulary is considered, the ethnic or immigrant language will tend to display the greatest amount of interference [Valdes & Figueroa, 1989].

In test-taking situations, the switching and other linguistic adaptations of bilinguals create notable shifts from how monolingual English students perform. First, bilinguals process information more slowly in their less familiar language which accounts for their slower speed of test-taking. Typically, even bilingual students who do well on tests (many Asians, for example) achieve depressed verbal scores in comparison to their non-verbal scores. Second, bilingual students often show curious anomalies: for example, Spanish bilinguals find backward-digit-span tasks in English easier than forward-digit-span tasks. Finally, students with limited English familiarity may be more easily disturbed by noise and other distracting environmental conditions, which may depress their scores on tests (Figueroa, 1989; Valdes & Figueroa, 1989).

Many testing specialists have become sensitive to the problems of testing bilingual individuals. However, because standardized tests in any language remain biased in favour of persons for whom that language is native, low test scores received

by bilinguals often are interpreted as evidence of deficits or even disorders. This creates difficulties with every kind of assessment, from tests for English language proficiency, used most often to place students in bilingual classes, to intelligence tests, the prime source of information for special education placement. For example, the language gap in testing has been a major contributor to the disproportionate numbers of Hispanic bilinguals diagnosed as "mentally retarded" when cut-off scores are used on IQ tests (Duran, 1988). In an often-cited study of Hispanics in Riverside, California, Rueda and Mercer (1985) found that the Hispanic students, who constituted under 10 percent of the school population, comprised 32 percent of the students identified as mentally retarded. In fact, other data from the study suggest that for over 62 percent of the Hispanic students identified as mentally retarded, no symptoms of deficiency were found other than the low IQ test scores (Rueda, 1987, in Duran, 1988).

Five options are commonly used in testing Limited English Speakers: non-verbal tests, translated tests, interpreters, tests that are norm-referenced in the primary language, and assessments by bilingual psychologists. The first four have severe limitations (Figueroa, 1989).

Nonverbal tests are the most common procedure used with bilingual students. Unfortunately, nonverbal measures of intelligence predict less reliably than verbal measures, and, despite appearances, may even be hypersensitive to language background.

Translated tests are always different tests, unknown and unfair. While it is not difficult to translate a test, it is extremely difficult if not impossible to translate psychometric properties from one language to another. A word in English is simply not the same word in terms of difficulty in Spanish, Hmong, Russian, or Chinese.

For Hispanic children, many educational tests are available in Spanish (often developed in Mexico). However, these tests are for monolingual Spanish students, with little or no sustained exposure to English. When used with students immersed in a predominantly English culture and educational system (even those in a bilingual program) their error rates are unacceptably high (Figueroa, 1989). In fact, scores from different Spanish tests used with any U.S. bilingual student lead to such widely differing diagnoses that they defy any claim to diagnostic validity (Figueroa, 1989; Valdes & Figueroa, 1989).

Both trained and untrained interpreters are widely used in assessment. However, this practice remains risky. The research on interpreters is negligible. Although a number of commercial models exist for training and using interpreters, there is no empirical validation of their suggested procedures.

True bilingual assessment involves evaluating how a student uses his or her two language systems to perform the targeted cognitive tasks. It should be sensitive to issues such as content and processing factors such as speed. Further, an assessment should be capable of comparing performance on tasks across two languages. No universal instruments currently exist for doing this in every domain of assessment. The school psychologist who relies heavily on existing tests in a single language ends up with many scores but no empirical or hypothetical direction for interpreting or diagnosing from them.

Unfortunately, even bilingual counselors, psychologists, and speech pathologists appear to rely heavily on standardized test scores in evaluating Limited

English Speakers (Langdon, 1989). Langdon offers A Model Speech and Language Assessment Protocol for Students with Limited English Proficiency. The protocol includes background information on the students' family, health, and school history; language development history; results of testing; and language samples taken in the classroom and in other situations.

Aims

In the first part of the paper different kind of learning strategies were mentioned. According to it we can consider that the previous part is useful and essential for understanding the importance of learning strategies. These significant elements of English should play a remarkable role in learning the language. I also tried to describe monolingual students' and bilingual students' language learning strategies. There is a great influence on the difference between them. That is the reason why I did a research how these students study the English language, what sort of strategies they use in high school. I used a questionnaire to find out the situation of the above mentioned issue.

The 50 questions of my questionnaire were assembled by reviewing a number of studies and articles written by Oxford, O'Malley, Thomson and others. Helping the answers of these questions, I try to make conclusions about monolingualism and bilingualism, the effectiveness of bilingual students' strategies.

Participants

I have chosen 15 monolingual students who are Hungarian and their foreign language is English from Beregszász. I have also chosen 15 bilingual students who are bilingual from Ungvár and Nagyszőlős. Their native language is Ukrainian or Russian, their second language is Hungarian and their foreign language is English. Their average age is 12-13 years. I compared their attitude to language learning.

The Analyses of the Questionnaire

The students had to fill in a questionnaire. It consisted of six main parts and there was a response for each statement that told how true the statements were for the students. They could choose from five responses as never true of them, usually not true of them, somewhat true of them, usually true of them, always true of them. They answered in terms of how well the statement describes them.

The six main parts were remembering more effectively, using all their mental process, compensating for missing knowledge, organizing and evaluating their learning, managing their emotions and learning with others.

Having analysed the answers of the questionnaire, I could say that significant portion of the asked pupils completed them in a careful way. However, the majority of them filled the questionnaires with a lot of imperfections. Despite of the

mentioned negligences, all pupils think that learning techniques are essential.

These students have been studying English approximately for six years. The monolingual students are only learning one or two foreign languages, whereas the bilingual students are studying three or more languages like Russian, English and they also know Hungarian and Ukrainian as a second language.

Firstly the students' memory was examined. Among the statements there were some very important issues: how they memorise the new words like making a mental picture of a situation, using flashcards or recalling their location on the page, on the board.

The majority of them said that they were using flashcards and using English words in a sentence, so they could remember them. The bilingual students do not like connecting the sound of a new English word and an image of the word to help them remember the word. In addition they avoid physically acting out new words or reviewing English lessons. However, they prefer to think of a relationship between what they already know and new things they learn in English.

Monolingual students usually use new phrases in a sentence to remember them. Both the monolingual and bilingual students usually memorise English words by remembering their location on a street sign or from advertisements.

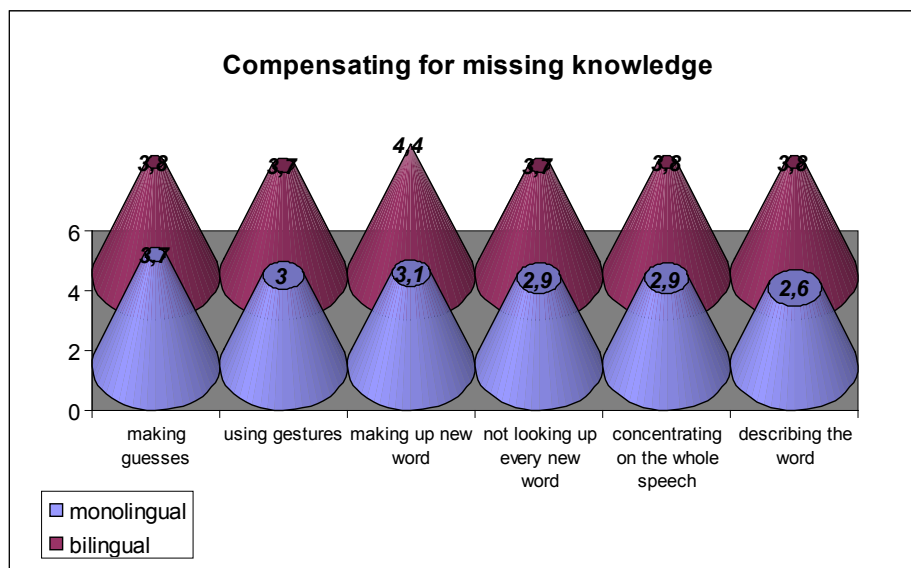
To compare the average results I have to say that monolingual students remember more effectively than bilingual students. They are often confused because of the several languages. In some cases they do not pay much attention on it.

The next step was the use of all the mental processes. The main aim was to observe how these students practice the English language using various methods. Monolingual students said that they often practiced the sounds of English and they used the learned words they know in different ways. They prefer to start conversation in English. They also read for pleasure in English. However bilingual students do not like to start conversation in English. By dividing words into parts is typical for them to understand the meaning of the word. In general they first skim an English passage then go back and read carefully. According to their answers they try to talk like native English speakers by speaking and writing new English words several times. Sometimes both groups translate word-for-word. Making summaries of information is not a characteristic of them. From questionnaire it is revealed that 70% of the bilingual students practice English with pronouncing the sounds but they do not study the regularities. Among the 13 years old students data are divided. Some of them prefer improving themselves by watching films, while others listening to music. Rules are not so popular among them. Nevertheless they do have some patterns and throughout them try to use the English language. Except some enthusiastic pupils the average sum point that they build on their creativity whereas monolingual students prefer to make some notes and study regularities. To compare the mental processes I have to say that monolingual students reached 3.2 points whereas bilingual students reached only 2.8 points from 5 points in average.

One of the most problematic part was the compensation for missing knowledge. Analysing the questionnaires I noticed that both groups are a little bit incompetent and they do not have much practice in it. However bilingual students are more interested in it than the monolingual ones.

To understand it more effectively a diagram was set up to show the

difference between their attitude to this issue. If we look at it closely we can see that bilingual students have reached higher points than their monolingual fellows in all the statements. That means that they intend to use this kind of learning strategies in order to compensate their missing knowledge.

Diagram x: Compensating for missing knowledge

In this part of the questionnaire there are several methods which can be used. To understand unfamiliar words both monolingual and bilingual students make guesses. There is no big difference between them. However, the next columns show that using gestures is more popular among the bilingual pupils than the other group. When they cannot think of an English word during a conversation it is more convenient to be understandable.

The strongest point of the bilingual students is making up new words if they do not know the right ones in English. This compensating strategy is one of the easiest task for them. Although this method is also on the highest level among the monolingual pupils they do not use it as often as the other group. Sometimes it is problematic to understand a text without looking up every new word because it may be confusing for students. The majority of the students confessed that they use dictionaries if it is possible. The main characteristics of them is to track the unknown words from the context. In this case they tend to understand the main points of the text due to speak about fluently not confusing the whole. Trying to guess what the other person will say next in English is quite a difficult task. According to the result the bilingual students are concentrating on the whole speech stronger than the others. The weakest point of the monolingual students is describing a word properly. Replacing the word with a phrase or another word is not as easy as it seems to be.

On the whole I can say that compensating for missing strategy is easier for the bilingual students than the monolingual students. According to the answers their practice in this issue is striking.

For a foreign language learner organizing and evaluating his learning is a basic element. The effectiveness of their learning will be small without it. It belongs to indirect metacognitive strategies. Self-monitoring and self-evaluating are essential parts of evaluating ones learning. Attitudes and beliefs were reported to have a profound effect on the strategies learners choose, with negative attitudes often causing poor stragey use or lack of orchestration of strategies. In the questionnaire the next issue was how to organize learning. In the first statement they had to describe how many ways they try to find to use English. The responses are so different. The boys do not really like to find many ways to speak English, but the girls do. Half of the students answered that this statement is usually not true of them. The other half of the students said that this characteristics is somewhat true of them. Nevertheless both groups agree with that if they notice their mistakes it helps for them do better next time. The 90 % of the students pay attention when someone is speaking English. Being a good language learner demands various efforts. Chamot and Kupper dealt this theme. Chamot and Kupper [CHAMOT & KUPPER, 1989] did find that all learners use strategies. Discovering what successful learners of second language do to help themselves learn is important because the information can be used as a basis to find what can assist unsuccessful learners. The fact that low achievers also apply learning strategies is encouraging, but they need to understand how and when to utilize tactics. Teachers need to plan strategy instruction and consistently reinforce it. Successful language learners tend to select strategies that work well together in a highly orchestrated way, tailored to the requirements of the language task [CHAMOT & KUPPER, 1989]. These learners can easily explain the strategies they use and why they employ them [O'MALLEY & CHAMOT, 1990].

The informants claimed that they were trying to find out how to be a better learner of English. 85% of monolingual students are trying to be succesful language learner. The same percent can be seen among the bilingual students. In addition they have their clear goals for imroving their English skills. Half of them had difficulties with the last statement which asks that how they think about their progrees in learning English. 25% of bilingual students did not understand the question. They explained that they were just looking for opportunities to talk to in English and enjoying it very much.

Emotions influence greatly pupils' learning. This was the next part of the questionnaire, how they manage their emotions. We can see the results in the table below.

Table 4 Managing students' emotions

	Monolingual students	Bilingual students
I try to relax whenever I feel afraid of using English	30%	35%
I encourage myself to speak English if I am afraid of making a mistake	60%	80%
I give myself a reward when I do well in English	45%	58%
I notice if I am tense whem I am using English	88%	73%
I write down my feelings in a language learning diary.	0, 5%	0, 7%
I talk to someone else about how I feel when I am learning English	42%	46%

Comparing the answers of both groups I have to say that bilingual students cope with their feelings about language learning more than the monolingual students do. According to the answers the monolingual students are quite tense when they are speaking in English. However, hardly anybody use language learning diary to write down their feelings. Half of the pupils give themselves a reward if they do well in English.

So we can say that monolingual students have more difficulties with emotions than the bilingual ones.

The last part of the questionnaire was about learning with others. This kind of social strategies demand severe cooperation with others. This set of strategies includes both asking for clarification or verification and asking for correction. They are used differently in the four skill areas. In listening and reading, asking questions for clarification or verification is used more often than asking for correction. In speaking and writing, asking for correction is more prevalent. Cooperation requires that the learner interact well with both peers and more proficient language users. Cooperating with peers involves a concerted effort to work together with other learners on an activity with a common goal or a reward. Cooperating with proficient users applies to all four skills. Understanding and producing the new language involves empathy with other people, especially with individuals from the target culture. Developing cultural understanding is actually built by pupils. They share their own culture artifacts from travelling abroad or from visiting any ethnic enclaves with each other. In addition learners can become aware of the feelings of the others as expressed in writing. Students can sense the feelings of people with whom they communicate.

There are some pupils who study with their friends while the others prefer studying alone. Among the informants the majority of them do not study alone all the time. Although the bilingual students' averages is high, the monolingual ones only use it in medium level.

Everybody agreed with that statement that if they do not understand something in English they ask the other person to slow down or say it again. However monolingual students do not ask English speakers to correct them when they talk as many time as the bilingual pupils do. In addition to this they do not practice English with other students.

A chart was set up to describe the most favourite exercises they use when learning with others.

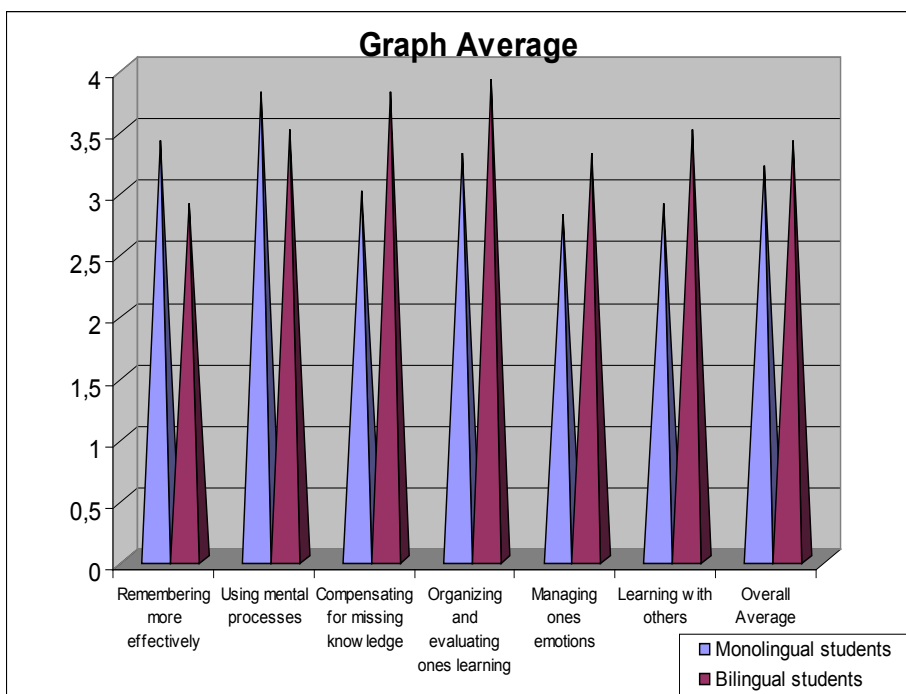
Monolingual students	If I do not understand something in English, I ask the other person to slow down or say it again
	I ask for help from English speakers.
	I try to learn about the culture of English speakers
Bilingual students	I ask English speakers to correct me when I talk
	I ask questions in English
	I try to learn about the culture of English speakers.

As we can see the bilingual students are braver than the other group. They ask for correction if they make a mistake while speaking whereas the monolingual ones do not. This social strategy that involves asking for correction is particularly useful in the classroom. The classroom setting provides much more overt correction than natural informal social settings do. Asking questions also helps the other learners not to make the same mistake as the previous ones did. However, the application of it is underused.

Both groups like learning about the culture of English speakers. This section is essential to make contacts and develop themselves. Learners get closer to the intended meaning and thus aids them to understand more effectively native speakers.

The overall average indicates how frequently they use language learning strategies in general. Monolingual and bilingual students also use learning strategies just the scale is not the same. Having analysed all the parts of the questionnaire, it is obvious that the bilingual learners use language learning strategies more effectively.

A graph was made to demonstrate the informants' strategy learning

As we can see on the graph the respondents proved their different skills in pursuance of the topics. The overall average consisted of all the average of each topics. Although their memory skills are not as good as the monolingual students' in most cases bilingual students has reached higher level than monolingual ones. Using mental process shows the their strategies of it must be quite similar because of the result. Given these facts, the practicing strategies-including repeating, formally practicing with sounds and writing systems, recognizing and using formulas and

patterns, recombining, and practicing naturalistically- take on special value. The research has underscored the importance of naturalistic practice at all levels of language learning. The majority of the students construct a formal model in their minds based on analysis and comparison, create general rules and revise those rules when information is available. This process is extremely valuable. However, sometimes especially the bilingual students make mistakes by unquestioningly generalizing the rules they have learned or transferring expressions from one language to another typically from mother tongue or second language to the new language.

Compensation strategies must be so different between the two groups since this distance is the biggest from the whole graph. They are intended to make up for an inadequate methods of grammar and vocabulary. The bilingual students can be more creative than the monolingual pupils to compensate their gaps in their knowledge. On the other hand less adept monolingual students often panic and grab the dictionary to look up unfamiliar word which impede progress toward proficiency. As it has proved the highest level of the bilingual students' language learning is the evaluating learning whereas the monolingual students highest level is the using of mental process. Understanding and using conditions related to optimal learning of the new language called organizing easier for the bilingual students because they have learned the necessary methods previously at the second language learning. Setting goals and objectives seem to be more difficult for the monolingual students for the first time. It demands specific aspects such as planning or selective attention. Emotions are vital parts of language learning. The data confirm that the bilingual students are more confident at using different languages. However, they are just at the medium level of it so they also have difficulties as the monolingual students. A certain amount of anxiety sometimes helps learners to reach their peak performance levels, but too much anxiety blocks language learning like worry, self-doubt, frustration insecurity and physical symptoms. To cope with these symptoms self-encouragement and anxiety-reducing strategies would help learners change their feelings in language learning. But as it has revealed these affective strategies are underused so that is why focusing on the task is not simple. Language is a form of social behaviour, so communication among people demand appropriate social strategies.

According to the informants learning with others requires positive attitudes toward cooperation. Making efforts to work with other language learners improve their language skills. Nevertheless both groups just use this sort of strategies a few times. They have not recognised the significance of it yet.

Summary

To summarize it I can say that the results are consistent with predictions that bilingualism has a positive effect on gifted, intellectually stimulated children. The research has shown that bilingual and monolingual students have different test scores so they often have different rates of growth in their test scores. Some factors contributed to their scores including whether they know only one language or more. The results show culturally and linguistically motivated differences, as well as differences driven by bilingual effects in the process of recounting events in two languages.

REFERENCES

- O'Malley, J.M. & Chamot, A.U.** (1990), *Learning Strategies in Second Language Acquisition*, CUP
- Oxford, R.L.** (1990), *Language Learning Strategies*, Newbury House
- Rigney, J. W.** (1978). Learning strategies: A theoretical perspective. In H. F. O'Neil, Jr. (Ed.), *Learning strategies* (pp. 165-205). New York: Academic Press.
- Dansereau, D. F.** (1985). Learning strategy research. In J. W. Segal, S. F. Chipman & R. Glaser (Eds.), *Thinking and learning skills: Relating instruction to research. Vol. 1* (pp. 209-239). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Oxford, R.L., & Crookall, D.** (1989). Research on language learning strategies: Methods, findings, and instructional issues. "Modern Language Journal," 73, 404-419.
- Chamot, A.U., & Kupper. L.** (1989). Learning strategies in foreign language instruction. "Foreign Language Annals," 22, 13-24.
- Thompson, I., & Rubin, J.** (1993). "Improving listening comprehension in Russian." Washington, DC: Department of Education, International Research and Studies Program.
- García, Ofelia, ed.** 1991. *Bilingual Education: Focusschrift in honor of Joshua A. Fishman*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fishman, J.** (1987) *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspectives Multilingual Matters*
- Duran, R.P.** (1988). Testing of Hispanic students: Implications for secondary education. Paper prepared for the National Commission on Testing and Public Policy. Unpublished manuscript, University of California, Santa Barbara
- Rueda, R., & Mercer, J.** (1985). A predictive analysis of decision-making practices with limited English proficient handicapped students. Los Alamitos, CA: Southwest Regional Laboratory for Educational Research and Development. (ED 266 590)
- Valdes, G., & Figueroa, R.** (1989, October). The nature of bilingualism and the nature of testing: Towards the development of a coherent research agenda. Prepared for the National Commission on Testing and Public Policy. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley, & University of California, Davis.

DR. ILONA HUSZTI*

How can a language learner be successful in second or third language acquisition?

Rezümé A jelen tanulmányban vázolt kutatás arra kereste a választ, segít-e valakinek a második vagy harmadik nyelv tanulásában az, ha már sikeresen elsajátított egy idegen nyelvet. Esetként egy olyan fiatal tanárt választottam, aki az anyanyelvén kívül három másik nyelvet is tanult. A kapott kutatási eredmények teljes mértékben alátámasztják a téma szakirodalmából ismert bizonyított tényeket, miszerint ha valaki ért már el sikereket egy idegen nyelvnek a tanulásában, annak a második vagy harmadik nyelv elsajátítása már nem okozhat különösebb gondot.

Резюме У статті розглядається питання, чи допоможе студентові знання іноземної мови при вивченні другої або третьої іноземної мови. Дослідження було проведено з молодим викладачем-лінгвістом, який володів трьома (іноземними) мовами. Результати доказали, що попередні успіхи з вивчення іноземної мови позитивно впливають на вивчення та засвоєння другої або третьої іноземної мови, упрощуючи навчальний процес.

Introduction

It is a generally held belief that the more languages people speak, the better they can manage to achieve great goals in life. In second language acquisition research there have been many studies conducted on various aspects of individual differences, like learner beliefs about learning a second or foreign language (Horwitz, 1987), learning styles and learner strategies (Pearson, 1988; Ehrmann & Oxford, 1990), successful learning (Rubin, 1975; Reiss, 1985; Wenden, 1987; Stern, 1975; Naiman, Fröhlich, Stern & Todesco, 1996), unsuccessful learning (Vann & Abraham, 1990). In her article, Rubin (1975) gives seven characteristic features of the good language learner. She states that the good language learner is someone who is a willing and accurate guesser, has a strong drive to communicate, is often not inhibited, is prepared to attend to form, practises, monitors his own speech and the speech of others, and attends to meaning. Reiss (1985) adds one more characteristic to Rubin's list, saying that

the good language learner is a *silent speaker*. He answers questions mentally whether called upon or not (p. 518).

Naiman, Fröhlich, Stern and Todesco (1996) attempted to identify the characteristics of the successful and unsuccessful language learners, the strategies and techniques used by them. They found that

the good language learner is someone who actively involves himself in the language learning process, either right from the beginning or later; he also finds ways to overcome obstacles, whether linguistic, affective or environmental; he monitors his own performance; he studies, practises and involves himself in communication (p. 39).

The issues about the good language learner by Rubin (1975), Stern (1975) and Naiman *et al.* (1996) aroused the interest of the investigator of this research. The investigation presented in this paper is a case study in which the researcher wished

* Department of English Language and Literature II. Rákóczi Ferenc Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ilona Huszti, PhD, teaches English language teaching methodology to English major college students. Her research interests are teaching and learning foreign languages, and teaching and researching English language reading skills).

to examine one learner's attitude towards learning a second or third language in a multilingual environment, the strategies used by him and his reflection on his own language learning experience.

Aim of the study

The research question of the present study is defined as follows: What are the strategies used by a language learner in a special language environment where at least three languages (Hungarian, Ukrainian and Russian) are simultaneously in use. The expectation was that previous knowledge of a foreign language (in this case — Russian) helped the subject in learning a third language (i.e. Ukrainian). The author aimed at identifying the strategies and techniques used by the learner during the process of learning the second and third language, investigating the subject's feelings about his own language learning experience, and exploring factors (e.g. previous knowledge of foreign language) influencing the person's achievements in learning a third language.

Method

Subject

The subject of the present case study has been carefully selected. It was a 27-year-old male lecturer at a higher educational establishment in Transcarpathia, whose mother tongue is Hungarian and who speaks four languages altogether, but each at a different level. Life experience showed that he was a good language learner and as such, he was believed to be the proper subject for an investigation of this kind. He was welcoming to the inquiry and also easy to contact. In order to preserve his anonymity, from here on the subject is referred to as Mr. S.

Description of the Instrument Used

A reduced version of the interview questionnaire devised by Naiman, Fröhlich, Stern & Todesco (1996) for their study of the good language learner was applied. The reason for choosing this instrument as a basic tool for the present case study was that the aims of the research by Naiman *et al.* (1996) and this study were quite similar to each other. It seemed that the use of this very tool might prove useful in investigating the case because it contains questions focusing on learner strategies and feelings about language learning experience which are the subject matters of the present study. The original interview questionnaire (Naiman *et al.*, 1996) consisted of two parts, the first was semi-structured while the second was structured. It lasted for about two hours, thus it was a very long one. A new 'interview schedule' (Seliger & Shohamy, 1990; Wallace, 1998) or 'interview guide' (Johnson, 1992) was designed based on the interview questionnaire used by Naiman *et al.* (1996), but in which the number of questions was reduced. Only those questions were included in the new interview schedule which were considered to be useful in reaching the main goals. There were groups of questions asking for pieces of information such as what the person's attitude

towards learning a new language is, how he would like to begin, continue and end the process of foreign language learning, what his final aims would be, his feelings about his language learning experience, whether he thought that knowing another language helped or hindered him in learning a new language etc. Questions III, III.2, IV and VI of Part Two of the original interview questionnaire (Naiman *et al.*, 1996) were omitted from the new instrument because they were thought to play a less important role in finding out the needed information.

The new interview guide created in this way was translated into Hungarian and then validated by asking first and second year students in a Language Pedagogy Ph.D. program in Hungary to reflect on it. Their valuable opinions and comments were taken into consideration and were used for improving the interview protocol.

Procedure

The interview was conducted in spring, 2000. The investigator interviewed Mr. S. in an informal way in a room known by him, where he felt comfortable. The interview was tape-recorded with the permission of Mr. S., obtaining a 22-minute long recording, which later was transcribed. The language of the interview was Hungarian, the first language of both the interviewee and interviewer, for the sake of better understanding and avoidance of misinterpretation of meanings.

Results

Mr. S. has a very good background concerning language learning. He began studying Russian at the age of three when he began attending the kindergarten, German — at the age of ten (already at school), Ukrainian — at the age of seventeen (when he started his studies at university). (He also encountered English when he was eighteen years old but he did not begin to study it at that time.) The rationale for taking up these languages is quite various: the reason for learning Russian is that until 1991, i.e. the collapse of the Soviet Union, Russian was compulsory in all the schools of the member states of the union. Now instead of Russian the Ukrainian language is taught, because this is the state language in Ukraine. At the age of ten at latest, every schoolchild in the former Soviet Union had to learn a foreign language (a western European one) and schools could choose from four: English, German, French, and Spanish. Thus, when Mr. S. was ten, it was obligatory for him to take up a foreign language — German, which was the chosen foreign language to be taught at his school. Article 10 of the Constitution of Ukraine declares that Ukrainian is the official language in Ukraine (see the Constitution of Ukraine) and as such it has been introduced to the curriculum in all educational establishments in Ukraine. Therefore, learning this language was a must for Mr. S. when he began his studies at university.

As the researcher was interested in how previous knowledge of languages affected the later attempts of Mr. S. towards learning new ones, the results presented here will mainly concentrate on answers to the questions throwing light on this aspect. The main point of interest here is whether the knowledge of Russian influenced the acquiring of Ukrainian. The investigator's sub-hypothesis was that knowing Russian helped Mr. S. in learning Ukrainian, because these two

languages belong to the Slavic branch of the Indo-European family of languages, so they are very close to one another. To the question if Russian and Ukrainian are similar, Mr. S. responded that he thought them to be similar, mainly the grammar and vocabulary of them. He admitted that knowing Russian helped him greatly in understanding lectures at the university. He said¹:

I had Ukrainian classes twice a week. At these classes I could manage well with my knowledge of Russian. I understood the lectures given in Ukrainian, but when asked, I answered in Russian.

Question VII (see Appendix) asked if Mr. S. thought that knowing another foreign language helped or hindered him in learning a new one. In his answer he admits that

it helped me much in comprehension, e.g. when I had to understand the Ukrainian lectures at university, and even today, when I don't remember a Ukrainian word but I do remember it in Russian, it helps me to find the proper Ukrainian equivalent and express myself in a clearer way, even if the Russian and Ukrainian words are not quite similar in form.

The use of a bilingual dictionary is frequent in the language learning process of Mr. S., but through the answer to the question *What kind of dictionary do you prefer to use: monolingual or bilingual?* (see Appendix, Question V) it became clear that he also finds the use of a monolingual dictionary important, because when he has to compose a text (e.g. formal or informal letters) either in Russian or Ukrainian, he can get all the needed pieces of information about the usage of a word from a monolingual dictionary rather than a bilingual one.

I prefer using a monolingual dictionary because in this way it is easier for me to get the information I need. In a bilingual dictionary I can find only the equivalents of a word in another language, but for example, when I have to compose something in Russian I always use a monolingual (explanatory) dictionary.

Because he began learning Russian at a very early age (he was three), a so-called 'language learning skill' has been worked out in him. He can generalise and deduce meaning from given facts due to this ability.

I think I have a kind of language learning skill because I began to learn a second language at a very early age, so I 'have learnt' how to study a language.

When asked about the idea of learning a new foreign language (see Appendix, Question I), Mr. S. answered that he was very excited at this thought and he would take it as a real task to accomplish. The language he would like to study is English. He needs this language for scientific purposes — to participate in international conferences in the field of science he is interested in. First of all, he would like to join a language class (see Appendix, Question II) and

... what I would do now with pleasure is to learn to understand, at least at the level I understand Ukrainian so that when I am at a conference, I could participate in debates at least 'passively', I mean, to be able to understand what the whole thing is about.

His final goal would be to reach proficiency in the four basic language skills, i.e. speaking, listening, reading and writing.

¹ The excerpts from the tapescript in this paper are presented in the author's translation.

Mr. S. was questioned about his feelings about his language learning experience (see Appendix, Question IX). He feels frustration from time to time when he has to speak Ukrainian. No feelings of this kind occur to him when speaking Russian. He explains this by having greater experience and routine in Russian than in Ukrainian. In his view, this frustration is due to the fact that

when I have to speak Ukrainian and I hear myself speak, I feel my pronunciation is bad and I use a restricted number of words ... I fear that my reputation will worsen.

He never feels he is ridiculous when speaking Ukrainian, because he knows what he says is preceded by a relatively long and careful constructing process

I mean I never utter anything in a foreign language until I'm sure it is correct grammatically and in word usage.

In this way he meets all the demands he has set to himself.

Mr. S. admitted he sometimes feels inhibited when he has to speak, but he does nothing to overcome his inhibitions. There is a controversy in the answer to the question about Mr. S.'s inhibitions, because during the interview he added that this feeling began to vanish as he uses Ukrainian more often now. Thus the solution of the problem is in regular practice of the language.

Question VIII of the interview questionnaire (see Appendix) asked about the learning strategies and techniques Mr. S. has developed in learning the sound system of a language, in learning its grammar, vocabulary, in developing listening comprehension etc. The answer to this question reveals that he has worked out a number of study habits: in learning vocabulary — repetition or finding similar words in a language studied before; in listening comprehension — listening to TV programs:

I quite often listen to Ukrainian news programs on TV;

in learning to read:

I usually read professional material and academic literature in English;

in learning to talk — practising the language through talking to people:

I talk to my Ukrainian colleagues in Ukrainian, though they understand Hungarian.

It is evident that Mr. S. tries to take advantage of all the opportunities he has to practise the language.

Answers to Questions IV and VI did not turn out to be valuable for the research because they contribute little to better understanding the subject's foreign language learning process. This might be due to improper question selection and as such, it is a drawback of the present research.

Conclusions

Although the interview conducted during this study provides only a small amount of data reported subjectively, they seem to confirm certain findings of

researchers about the good language learner. The language learning strategies developed by Mr. S. during his long language learning experience (repetition, finding similar words in previously acquired languages, reading academic literature, listening to news programs on TV, talking to native speakers) all assisted him in better acquiring the languages he learned so far. He had learned to learn languages because he started his first foreign language at an early age. He made cross-lingual comparisons. This technique proved to be especially useful as Ukrainian is similar to Russian concerning their grammar and vocabulary.

He never feels he is ridiculous because he knows what he says in Russian or Ukrainian is well-structured and grammatically correct. This seems to confirm one of the characteristics of the good language learner defined by Stern (1975) that the good language learner monitors his speech and attends to form and meaning.

Sometimes he is frustrated and feels inhibited. The reason for this he sees in his fear of making mistakes and of the worsening of his reputation. He knows that the best solution of this problem is regular practice (c.f. Reiss, 1985; Horwitz, 1987), but he does almost nothing to overcome his inhibitions. He believes that his frustration and inhibition will vanish with time and routine. Therefore, he takes advantage of all the opportunities to practise the language. This is another feature of the good language learner (c.f. Reiss, 1985).

The results of the present investigation suggest that at the beginner level a bilingual dictionary is more useful, while at a later stage it is more beneficial to use a monolingual one. This relates to the findings of the good language learner study by Naiman *et al.* (1996) who came to the conclusion that “a bilingual dictionary was necessary initially, but that a monolingual dictionary should be used later” (p. 26).

The main question of this investigation was to find out if there was any relationship between previous knowledge of a foreign language and learning a new one. It has been found that the knowledge of a foreign language greatly assists in learning a new one, especially if these two languages are very similar to each other. Thus, knowing Russian had an impact on the process of learning Ukrainian in Mr. S.’s case and this influence can be regarded as positive because it promoted better understanding the third language.

Mr. S. had a positive attitude towards the idea of learning a new foreign language; he was very excited at the idea of it. The rationale for choosing English for this imaginary learning situation was professional: he needed English for academic purposes, i.e. to participate in international conferences on sociolinguistics. This explanation reveals an “instrumental orientation” (Naiman *et al.*, 1996, p. 20). Mr. S. would like to join a language class, so at the initial stage he prefers formal instruction. His final goal would be to reach a high level of competence in the four basic language skills: speaking, writing, listening and reading. This proves the fact that he strives for proficiency.

In sum, the results of the present investigation have shown that Mr. S. possessed many of the features of the good language learner. His previous experience with Russian helped him in learning to comprehend Ukrainian as these two languages are similar in vocabulary and grammar. This previous experience was also useful for developing learning strategies later applied by the subject. Although the findings of this case study cannot be generalised, it can still well serve as a rationale or starting point for further research.

REFERENCES

- Ehrman, M. & Oxford, R. (1990). Adult language learning styles and strategies in an intensive training setting. *The Modern Language Journal*, 74, 311-327.
- Horwitz, E. (1987). Surveying student beliefs about language learning. In: Wenden, A. & Rubin, J. *Learner strategies in language learning*. New York: Prentice Hall.
- Johnson, D. M. (1992). *Approaches to research in second language learning*. White Plains, New York: Longman.
- Naiman, N., Fröhlich, M., Stern, H. H. & Todesco, A. (1996). *The good language learner*. Multilingual Matters LTD: Cleveland, Philadelphia, Adelaide.
- Pearson, E. (1988). Learner strategies and learner interviews. *ELT Journal*, 3, 153-159.
- Reiss, M. (1985). The good language learner: Another look. *The Canadian Modern Language Review*, 3, 511-523.
- Rubin, J. (1975). What the good language learner can teach us. *TESOL Quarterly*, 1, 41-51.
- Seliger, H. W. & Shohamy, E. (1990). *Second language research methods*. Oxford University Press.
- Stern, H. H. (1975). What can we learn from the good language learner? *The Canadian Modern Language Review*, 31, 304-318.
- Ukraina Alkotmány. (1997). [The Constitution of Ukraine]. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Vann, R. & Abraham, R. (1990). Strategies of unsuccessful language learners. *TESOL Quarterly*, 2, 177-198.
- Wallace, M. (1998). *Action Research for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenden, A. (1987). How to be a successful language learner: Insights and prescriptions from L2 learners. In: Wenden, A. & Rubin, J. *Learner strategies in language learning*. New York: Prentice Hall.

APPENDIX

INTERVIEW PROTOCOL (English version)

I would like to talk to you about your own personal language learning experience.

Your name will be kept confidential, and there is *no* testing involved.

If you don't mind, however, I'd like to tape our conversation as an aid to memory for myself.

May I now ask you a few general questions for the research records?

RESPONDENT

NAME:

AGE:

ADDRESS:

PHONE:

EDUCATIONAL BACKGROUND:

High School

University/College

PRESENT OCCUPATION:

PREVIOUS OCCUPATION:

I'd like to ask you some facts about your language learning experience from your childhood to the present time.

1. What languages were spoken in your home?
  - α) What do you regard as your native language?
2. Which was the first foreign language you learned?
3. When did you start and how long did you learn?
4. Where and under what circumstances did you learn?
5. Did the teacher speak in the foreign language most of the time?
6. Did you have to speak a lot yourself or did you mainly read and/or translate?
7. Do you remember what kind of homework you had to do?
8. Considering your level in (your success/failure in learning), would you say

this was due to the *teacher/s* (thanks to the teacher/the teacher's fault) or did it have something to do with the *school* or the *environment* or would you say that you developed some *special study habits* or that you may have some *particular personal characteristics* that helped/hindered you in learning?

Now I would like to ask you a few more specific questions concerning language learning. Some of the questions may not apply to you. Don't feel obliged to answer.

I. Imagine that you had the opportunity and time to learn another language now. What would you say at the thought of learning a new language?

1. I hate the thought of it.
2. It scares me.
3. I don't mind doing it.
4. I would look forward to doing it.
5. I'm very excited at the idea of it.

Would your final goal be to...

speak and understand the spoken language?

read and write the language?

speak, understand and read?

speak, understand, read and write?

OTHER?

II. Let's now consider how you would actually go about learning.

What would you like to do first of all?

1. Travel to the country and immerse yourself in the language?
2. Travel to the country and take a language course there?
2. Buy a course book and study by yourself?
3. Go to a teacher or a language school for private lessons?
4. Join a language class?
5. A combination of these? Specify:
6. Other:

III. Beginning now with the *early* stages of language learning, what would you mainly like to do at that level? I'll give you some examples. Please tell me which of these you regard as most important. But feel free to disregard them or add your own ideas.

3. I'd mainly like to learn to understand the spoken language.
2. I'd mainly like to learn to read.
4. I'd mainly like to learn the pronunciation.
5. I'd mainly like to learn to use simple conversational phrases.
6. I'd mainly like to learn how to write the language.
7. I'd mainly like to get an overview of the grammar.
8. I'd mainly like to learn about the cultural background.
9. I would like a combination of these. Could you please specify?
10. Other?

IV. You have mentioned what you would like to learn at the early stages of language learning. Can you think of anything you would particularly like to learn or emphasise at an intermediate or advanced level?

*INTERMEDIATE:**ADVANCED:*

V. Some people find that in learning a new language one must completely forget one's native language. Others say one cannot and should not. To what extent do you find that comparing your native language with the foreign language helps you in learning a new language?

—To what extent do you find translations useful?

—Would you prefer to use a bilingual dictionary or rather a dictionary that offers explanations in the foreign language?

VI. Do you feel that one can actually learn to think in the foreign language?

YES:

NO:

—If yes: how do you think one might achieve that?

—How important do you think it is? *VERY* *NOT SO MUCH*

VII. So far, we have talked about what you'd like to learn, how you would go about doing it and how your native language might influence your learning other languages.

Considering all this, would you say that you have developed any language study habits (tricks or techniques) that you would find useful in learning the new language?

1. in learning the sound system
2. in learning the grammar
3. in learning vocabulary/words
4. in developing listening comprehension
5. in learning to talk
6. in learning to read
7. in learning how to express yourself in written form.

VII. My final question now concerns your *feelings* about your language learning experience.

1. Many language learners feel very negative about their learning experiences. They say they feel

- discouraged
- frustrated
- impatient
- confused by the difficulties of the language learning task

Have you experienced any of these feelings?

Could you tell me more about your feeling of ...?

2. Other language learners say that the new language feels e) absurd to them, and that they feel f) ridiculous expressing themselves in the foreign language.

Did you ever feel that way?

3. Some people feel very g) inhibited and h) helpless when they actually *use* the language.

Is this experience familiar to you? Could you elaborate?

In general, as (if) you shared (some of) these feelings, what did you do to overcome them?

2009. március 25. Felsőoktatási intézmények V. nemzetközi kórustalálkozója.

AGNES G. HAVRIL*

The past and present periods of English for Special Purposes teaching and testing in Hungary

Rezümé A jelen tanulmány része egy nagyobb, többéves kutatásnak, amelynek célkitűzése a magyarországi angol – mint idegen nyelv – kommunikatív szaknyelvi kompetencia fejlesztésének és vizsgáztatásának vizsgálata a nem nyelvszakos felsőoktatási képzésekben. A kutatás egyik szignifikáns része a folyamat főbb korszakainak és jellegzetességeinek feltárása. Az ötvenes évektől egészen a 2000-ben lezajló nyelvvoktatási és nyelvvizsgáztatási reformig az idegen nyelvek oktatása, vizsgáztatása, valamint a szakmai nyelvvoktatás és nyelvvizsgáztatás – mely bevett gyakorlat volt és a szűk körű szakmai, munkaerő-piaci igényeknek hosszú ideig megfelelt – egymással karöltve két szintéren folyt: a politikai döntések, kormány- és minisztériumi határozatok végrehajtását működtető, országos hatáskörű ELTE Idegennyelvi Továbbképző Központban (ITK), és a tradíciókra épülő felsőoktatási intézményekben. A cikk a dokumentumelemzés módszerével az ELTE ITK angol szakmai, szakmai anyaggal bővített vizsgáztatásának, valamint a nem nyelvszakos egyetemi hallgatók szaknyelvi képzésének történetét tekinti át a kutatási eredmények alapján, a kezdetektől napjaink gyakorlatáig.

Резюме This article is part of a bigger and several years' research project which aims to discover the improvement of English for Special Purposes (ESP) communicative competence in teaching and testing among university students in the foreign language demanding specializations. One of the significant parts of the research is to investigate the main periods and general characteristics of ESP teaching and testing in Hungary. From the beginnings until the language examination reform in 2000 there had been two scenes of this process: Eötvös Loránd University Centre for Foreign Languages Examinations (ELTE ITK) – heavily and frequently regulated by governmental or ministerial decrees – where General English (GE) and ESP had been taught and tested together with other foreign languages, and the higher educational language institutes built on traditions. To reveal the changes the most effective research method was the *documentary analysis* by which this paper reviews the historical periods of ESP teaching and testing in ELTE ITK and university language institutes from the fifties up to the recent changes.

Introduction

This research article focuses on English for Special Purposes (ESP) – as a Second Language (SE) – teaching and testing, and aims to discover the main periods and general characteristics of ESP teaching and testing in Hungary from the fifties up to the recent changes.

There had been two scenes for teaching and testing of General foreign Languages (GL) and Languages for Special Purposes (LSP) in Hungary from the late fifties up to the language examination reform in 2000: the countrywide authority of ELTE ITK (Eötvös Loránd University Centre for Foreign Languages) which was controlled and operated by governmental and ministerial decrees, and the higher educational institutions built on traditions.

1. English for Special Purposes examinations in the period of state language examination system: a historical review of ELTE ITK foreign Languages for Special Purposes examinations

One of the longest periods of the above mentioned process was the history of ELTE ITK Language Examination Centre where General English (GE) and ESP had

---

* Egyetemi adjunktus, a Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitikai Intézet, Idegen Nyelvű Oktatási és Társadalomtudományi Szaknyelvi Központjának vezetője.

been tested, together with other foreign languages from the beginnings until 2000.

To reveal the changes – throughout our whole investigation – the most effective research method was the *documentary analysis* as ELTE ITK was heavily and frequently regulated by governmental or ministerial decrees. Since ELTE ITK could not provide us any empirical data – all the language examination records from the fifties are going to be statistically analysed in the ELTE Archives – we turned to use the *qualitative method of the interviews*. We made interviews with Jenő Bárdos who had been the vice-president of the English language section of ELTE ITK from 1979 to 1990, and with István Görgényi who used to be an examiner of ESP examinations. They both remember the popular ESP examiners–Andor Katalin, Brüll Adél, Czobor Zsuzsa, Hámori Balázs, Horlay György, Papp Nándor, Radványi Tamás, Rapcsák János, Székács Györgyné etc. – , and gave us useful information about the formal and informal relations and traditions of the examination centre.

ELTE ITK had been the only foreign language examination centre in Hungary in the last forty years. It was established by the Group of Foreign Language Courses and Examinations and had always been under the supervision of ELTE University.

1.1. The beginnings

The first ministerial decree [4/1958. (VIII. 3.)] regulating the foreign language exams in Hungary was issued at the end of the fifties, and was operative until late sixties. At that time there were only professional language examinations, and there were no chances for individual applications. Only the workplaces could send their professionals for a language exam. According to Bárdos there was not a clear distinction between the oral and written parts of the exam, and most of the written and oral tasks were based on translations. The evaluation was pretty subjective, and on the basis of the candidate's performances the examiners decided whether the examinee receives an intermediate or an advanced level examination certificate. Every candidate had to signal his/her professional background and the exams were planned to the applicants' professional needs. As Görgényi said, 'This professional English language testing system was driven by the credential aspect of wage supplement, which could have been 30% of the monthly salary in case of an advanced foreign language examination'. This professional English language examination did not resemble to ESP testing of the western world at all.

This closed and strongly centralised system was loosened and modified by the ministerial decree [6/1965. (VII. 16.)] in the late sixties. From that time individuals could apply for general language exams but for professional exams the workplaces kept on appointing the candidates. As Bárdos said, the importance of oral communication became dominant but on the written exams the translation tasks were unchanged in both categories. The structure of *professional English language examination* remained but in opposition to the GE exam its name became *English language examination with supplemented professional materials*. According to Bárdos these supplemented professional materials were transported to the examinations by ministerial officers in a sealed envelope.

1.2. The period of public State Foreign Languages Examination system

Officially the State Foreign Languages Examination Board, operating within ITK Centre, was set up in 1967 under ELTE University control as an institution for teaching and testing of foreign languages. It was established according to a ministerial regulation [3/1967. (XII. 3.)] on state language examination system.

- In the early years our primary field of activity was language teaching, with courses
- offered to high school graduates in five languages. Later on our state exams received
- more and more attention – whereas only 5591 candidates registered in 6 languages in
- 1967,...¹

The state Foreign Languages Examinations Board issued language certificates in two categories: general foreign languages and foreign *languages with supplemented professional materials*. Both categories had intermediate and advanced modules in five different languages: English, German, French, Italian and Russian. Minor changes were implemented by the [2/1971. (VII. 14.)] ministerial order.

This was the first period when the number of English examinees started to increase in both fields.

1.3. The reform of the seventies: “the new foreign language exam”

In the second half of the seventies a decree of the Ministry of Education [9/1978. (VIII. 25.)] further modified the foreign language examination system. The small professional team of ELTE ITK had a chance to introduce the aspect of testing communicative competence which testing theory had already been widely accepted especially in the field of English language examinations. Due to Bárdos these changes resulted in the reform of the “new foreign language exam”.

This modernisation brought in a lot of different innovations. The candidates could apply individually for intermediate or advanced levels in GE or English with supplemented professional material language exams. If an advanced level candidate failed on the advanced exam but his/her performances reached the average points of the intermediate exam, the applicant could receive an intermediate language certificate. Every examinee had to appear on the oral and the written parts of the exams. The oral exams became more dominant and the ratio of the oral and written exams was 5:2. As a result of the technological development listening tasks became part of the oral exam. All the traditional language skills (speaking, listening, reading, writing, mediation) were measured and evaluated. This was the time when ELTE ITK introduced the multiple choice tests on the written part of the examination.

Unfortunately, the reform meant only the modernisation of GE examinations. Due to the strong control and supervision of the ministries and political, economic organizations the *English language examination with supplemented professional materials* was not improved. Though, the structural, technical and testing

¹ Source: ITK webpage (http://www.itk.hu/origo/alt_info/tortenet.htm) (September, 2008)

innovative variations of GE exam appeared on the professional English language examinations.

The weak point of the new foreign language system was the English language examination with supplemented professional materials. The materials and one of the examiners of the oral examination board was continued to be provided by the ministries. Neither the materials nor the examiners reached the expected level of English standard and knowledge, so it often happened that the vice-presidents sent the examiners away. There was a lot at stake on these exams. Wage supplements, appointments and high positions depended on the result of the language examination certificates. Within ELTE ITK the examiners used the expression of English language examinations “cut back” with professional materials, instead of “supplemented” materials (Bárdos, 2002:249-250).

1.4. The decentralisation period of ELTE ITK foreign language exams

In the years of the 1980s the number of the candidates significantly increased, especially in the field of English language exams. It was the result of several political, social and economic changes. A ministerial decree [3/1980. (X. 25)] brought down the age limit of the applicants from 18 to 15. The ITK introduced the Basic level exams and started the professional trainings of the examiners. Exams were already offered in more than 6 languages, and Hungarian as a foreign language also appeared on the list. The institute became regionally decentralised along with the significant increase in the numbers of exam candidates, and ORIGO language exams – this became the officially registered name of the foreign language examination system – could be taken in a number of different locations in the country from the 1980's. These local examination places were available at the biggest university towns where the infrastructure of teaching and testing foreign languages were offered by the foreign language institutes of state universities: Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Veszprém.

These changes followed the social need of the citizens which appeared together with the opening of the country and the increased tourism. “Between 1975 and 1978 the total number of the ORIGO exams was 11 800, in 1978 it was 9 560, in 1987 this number was 29 6000.” (Bárdos, 2002:251) These numbers include all the foreign language examinations and unfortunately, they reflect neither the ratio of every foreign language nor the ratio of general or professional exams. There were hardly any statistical analyses at that time. Only a few (Terestényi, 1980) indicate the dominance of English language exams but none of them show the number of professional language exams.

According to Görgényi the communicative testing approach was applied on the professional oral exam but radical innovations were not introduced. The supervision of the ministries, the procedure of the exam and the supplemented materials were all unchanged. The *English language examination with supplemented professional materials* remained a strange mixture of communicative GE and the western type ESP testing elements.

Due to the increased number of the young exam candidates, the ministerial decree [4/1982. (III. 12)] issued in 1982 declared that in certain higher educational institutions the foreign language comprehension examinations are equal with the State Foreign Languages Examination certificates. Most of these certificates were professional language certificates. This was the time when the number of the professional language exams started to decrease in ELTE ITK, and started to increase in the higher education.

A dynamic increase in general language exams in numbers was followed by a new ministerial decree [11/1990. (X. 4.)] in the beginning of the 1990's. As foreign language knowledge was highly appraised in the society, the advantages of youngsters and workers having a foreign language certificate further increased: secondary school students were exempted from the foreign language part of GCSE, and candidates with successful exams could hope for extra university entrance scores, or professional continued having a raise at the workplaces. *Table 1*² proves the significant changes and data of the above analysed period.

Table 1 The number of exam candidates in relation of foreign languages

Foreign languages	1985	1990	1995
English	9 454	30 858	49 208
German	5 713	18 434	33 205
French	1 036	2 259	3 259
Russian	2 972	3 215	2 777
Italian	225	1 175	1 636
Spanish	291	459	627
Total	19 691	56 400	90 712

2. The history of ESP teaching and testing in the higher educational institutions

The teaching foreign languages in Hungarian higher education, has always been important and significant in its scope. In Hungary most of the universities and colleges – beside the foreign language teacher trainings – offered a high level foreign language teaching to their students especially in the fields of medical, technical, legal, commercial, economic and social scientific fields.

In 1949 Russian language learning became mandatory in the universities as well. At first the Russian Language Institutes (Lektorátus) became responsible for language teaching “where the purpose of Russian language learning was that the students could read, understand and translate their professional background knowledge and scientific information without the help of a dictionary” (Sós-Sturcz, 1986:8). Even then the primary goal of language teaching was a content-based professional knowledge oriented foreign language teaching.

Very early, already in 1957 the 70th Ministerial Decree let the language institutes of universities introduce teaching different foreign languages. This educational form

² Source: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Tartalmi-valtozasok-06-Vago> (September, 2008)

concentrated on a small number of the students who were selected, thus foreign language teaching was said to be highly effective.

Due to the autonomy of the universities there was not a countrywide accepted foreign language core curriculum, and every language department within the same university used its own foreign language related syllabus and applied its own testing system on the relatively closed language comprehensive examinations. There had been some governmental and ministerial decrees but they did not heavily influence and regulate foreign language teaching and testing at the universities. The common elements followed the traditional content-based trends of the eastern European countries where the emphasis was on the improvement of reading and translation.

The significant changes appeared at first in 1982 [4/1982. (III.12.)] when the higher educational institutions' foreign language comprehension examinations became equal with the State Foreign Languages Examination certificates. Soon after another decree [11/1990. (X.4.)] – including several changes – together with the Higher Education Act (1993) regulated the criteria of final university degrees. According to these orders without at least one foreign language certificate on intermediate level, graduate students could not receive their final university degrees.

Since then the number of the students learning foreign languages – especially English – at universities has definitely been growing. As a result in the late 80s and 90s most of the higher educational institutions modernised their foreign language policy. In their teaching and testing methods the language institutions applied the communicative approach and definitely focused on Languages for Specific Purposes (LSP) education.

The basic idea of foreign language policy was the following. As future professionals, the students in higher education need to acquire good communicative competence to prepare not only for the local but the global market as well. Communicative language competence became a prerequisite for successful communication among professionals for general and specific purposes. This concept comprised both linguistic (phonological, grammatical, lexical, discourse) and pragmatic (functional, sociolinguistic, interactional, cultural) aspects of communicative competence.

In view of the above-mentioned need for developing the future professionals' communicative language competence, when preparing Language for Specific Purposes (LSP) course designs language instructors gave more and more attention to the acquisition of universal communication skills, and language in subject-specific contexts. As a result these LSP language training courses became characterised as a mixture of communicative general language (GL) teaching and LSP teaching. The teaching of LSP focused on the acquisition of proper grammar and LSP vocabulary, and the development of the five language skills, especially speaking. In LSP testing practice, achievement tests were administered as end-of-year or end-of-term tests at the language departments. In the past there was no common testing policy or co-operation in test design among the departments in the institution. The main characteristics of these earlier LSP tests were the following: testing of grammar, mediation skill and LSP vocabulary (written exam), and testing of listening skill, communicative speaking skill (oral exams). The texts

and tasks were, with very few exceptions, non-authentic and non-contextualised. Although the earlier LSP testing emphasised the communicative function of language, the tests missed the lifelike situations.

This was the revival period of the traditional LSP elements and early researches, and the starting point of a new tendency which became familiar with the western type communicative LSP teaching and testing techniques. Teaching and testing General foreign languages and LSP had been parallel at most universities though the big ones (Corvinus university of Budapest, Budapest Business School, Pannon University, Technical University of Budapest, University of Szeged, Pécs and Debrecen) specialised in ESP education. These ESP teachers and experts started to work out new curricula of ESP teaching and were involved in new research projects. As a consequence they founded the *Countrywide Association of ESP Educators and Researchers* (SZOKOE) in 2003. This association keeps together the professionals, holds a scientific conference and publishes its periodical in every year.

There are only a few data about foreign language education in the non-language teacher training universities. *Table 2*³ shows some recent information which tends to indicate that English language learning including ESP learning has been far more popular among the university students than any other foreign languages.

Table 2 The ratio of foreign languages learnt at the universities among the non-language teacher training students

Year	English	French	Latin	German	Italian	Russian	Spanish	Other	Total
1999-2001	36 480	3 828	5 432	19 946	2 121	1 569	1 464	No data	70 840
2000-2001	41 582	3 942	6 176	23 110	2 505	1 351	2 032	2 121	82 819

*One student can have more than one foreign language certificate

3. Reform of foreign language teaching and assessment in Hungary in 2000

Foreign language teaching and foreign language examinations became a subject of debate in the years of 2000 in Hungary. The tendency – and the long-term aim of the Ministry of Education as well – was that the public education curriculum, in the primary and secondary schools, should include foreign languages for general purposes and should be designed to provide the foreign language learner with basic or intermediate language competence in the five skills: speaking, listening, reading, writing and mediation. At this stage of the foreign language learning process the students should pass a language examination at

any of the foreign language centres accredited in Hungary. According to this concept, undergraduate college/university students – with their good general language competence – can focus on mastering foreign languages for their specific purposes during their studies at any higher education institution.

These changes originated in the preparatory period of the introduction of the Bologna Reform in the Hungarian higher education and the appearance of the Common European Framework of Reference (CEFR) for Languages: Learning, Teaching and Assessment (Council of Europe, 2001). In the late 90s two important orders were released which were in line with the European Union foreign language policy as well. Concerning the permeability of the foreign language certificates in Europe a governmental decree [71/1998 (IV. 8.)] became operative which was rapidly followed by the decree of the Ministry of Education [30/1999 (VII. 21.)] providing the standardised criteria of the accreditation process of foreign language examination systems.

As a result, the Hungarian Accreditation Board for Foreign Language Examinations (HABFLE) was established by the Ministry of Education as an independent body in Hungary.

This highly professional board published the Manual of the Hungarian Accreditation Board for Foreign Language Examinations (Lengyel, 1999) which contained the basic principles and guidelines of the operation of any accredited foreign language examination centres.

The 40-year-old monopoly of the so-called public State Foreign Language Examination Centre (popularly named as Rigó Street) was challenged both politically and professionally. The old pattern was transformed into a market-oriented but state-controlled system of state-accredited language examination centres and systems all over in Hungary.

The accreditation process was carried out in harmony with some decrees and orders (see above), and followed the requirements of the Accreditation Manual and partly of the CEFR. The process was checked and controlled by the HABFLE.

Many GL examination centres appeared in the first round of the accreditation process, but only a few LSP examination centres were accredited. These LSP examination centres were established at the biggest Hungarian universities in the fields of economics, military affairs, agricultural and medical science. It was at this time that the earlier autonomous foreign language institutes and departments had to harmonise their old respective testing policies with respect to other different foreign languages, and follow the principles of the Accreditation Manual which was a strange Hungarian adaptation of the CEFR. Since 2000 the number of the newly accredited exam centres started to mushroom in Hungary.

Since 2005 we can speak about a “new reform”. The growing acceptance of the standards presented by the CEFR created a situation in which public bodies, examination institutions, language schools and university departments concerned with the teaching and testing of languages are increasingly interested in relating their curricula and examinations to the Common Reference Levels. Immediately after the official Hungarian publication of the CEFR (2002) there were

---

³ Source: Country Report: To make Hungary's Foreign Language Policy. Ministry of Education, Budapest. 2002-2003: 87. Appendix 39

questions posed to the language-testing community in effect requesting advice on how various language testing systems around Europe could be validated and linked to the Framework. In Hungary this was once again brought about by state regulations. According to the orders of the Hungarian Accreditation Board for Foreign Language Examinations, exam-providers who are unable or unwilling to abide by the required standards will lose their state accreditation; those who are able and willing partners will obviously agree to follow the processes described in the CEFR.

From the above it follows that this was the latest challenge for most of the LSP Examination Centres (as well as for the Accreditation Board): i.e. to relate the examination systems and the examinations to the standards of the CEFR. A considerable amount of work had to be done again concerning standardisation. The process involved specification, empirical validation, a piloting system and the participation of teacher-examiners and trained item-writers who have been fully conversant with the required standards.

The biggest problem is that, although the CEFR provides theoretical and practical principles for GL testing and assessment, it has not been so forthcoming in extending its recommendations to LSP testing. A number of questions arise from this situation. What is the reason for this apparent deficit? How does professional background knowledge influence the identification of proficiency levels? What kinds of procedure for validating these LSP exam-levels can be used in this special situation?

It is these questions that have inspired most of the Hungarian LSP/ESP researchers and university language teachers do more detailed researches in the field of LSP/ESP testing.

Present situation as a conclusions

Only testing centres and their locations accredited by the Hungarian Accreditation Board for Foreign Language Examinations have been eligible to offer language exams as of January 2000 in Hungary. Since then the foreign language examination systems have been competitive and market-oriented. In spite of the positive changes in the last ten years' professionalism and work most of the LSP/ESP Language Examination Centres of our universities are disappointed. The contradiction lies in the paradox decisions of the Hungarian Accreditation Committee (HAC) which is responsible for the accreditation of the newly founded BA and MA university specializations and the accredited LSP/ESP language examination centres at the universities.

The Higher Education Act (2005.CXXXIX) on the basis of the HAC decisions determined general foreign language examination certificates instead of LSP/ESP examination certificates as the final foreign language output criteria for most BA and even for most MA degrees. According to Sturcz researches (2009, conference presentation) neither the BA nor the MA educational forms demand a high level LSP exam certificate. It means that a Hungarian university student can finish his/her studies without acquiring competitive LSP/ESP communicative competence in their special background knowledge. For better understanding see *Table 3*.

Table 3 Final foreign language output criteria for BA and MA degrees (Sturcz, 2009)

142 BSc/BA FOREIGN LANGUAGE OUTPUT CRITERIA	
128 BSc/BA	1 intermediate level general foreign language exam
12 BSc/BA	1 intermediate level LSP exam
2 BSc/BA	2 intermediate level LSP exams
164 MSc/MA FOREIGN LANGUAGE OUTPUT CRITERIA	
137 MSc/MA	1 intermediate
8 MSc/MA	1 intermediate level general foreign language exam + 1 basic level general foreign language exam
9 MSc/MA	2 intermediate level general foreign language exams
7 MSc/MA	1 advanced level general foreign language exam
1 MSc/MA	2 advanced level general foreign language exams

On the basis of the statistical database of the Hungarian Accreditation Board for Foreign Language Examinations *Table 4* provides further worries in the field of ESP examination centres. As we can see General English language centres (mono- or bilingual, Hungarian- or foreign-owned) and ESP (mono- or bilingual) examination centres are available for the candidates. Altogether there are 42 accredited language testing centres out of which 25 ESP centres have been operating (blue colour). 18 (blue colour stars) out of the 25 ESP centres are functioning at a higher educational institution. We can say that almost half of the language examination centres are owned by the universities which invested heavily in the accreditation process in the previous years. According to the promises of the Ministry of Education in 2000 – public education provides GE knowledge and exams, and the universities become the dominant areas of improving ESP competence – all these universities could hope for an increasing number of ESP/LSP university language learners and examinees in the new BA and MA educational forms.

Unfortunately, dreams and promises were not realised. The present ESP/LSP teaching and testing systems at the Hungarian universities have to face with financial problems and further difficulties which can slow down the enthusiasm, the motivation and innovative intensions of the teachers and experts.

Table 4 also proves the constant need for English language knowledge and certificates. Between 2000 and 2008 altogether the number of the examinees was 1 189 142 (HC database) out of which 731 434 candidates were taking English exams. If we compare these numbers with the data of *Table 1* we can say that the English exam candidates' number shows a 15 fold growth.

This analysis definitely proves the dominance of English teaching and testing in Hungary.

Table 4 The number of GE and ESP examinees in the accredited language examination centres between 2000 and 2008

	basic	intermediate	advanced	total
AF, GE	0	0	0	0
BC, GE	162	1.404	2.269	3.835
BGF, English for Economics (EE) (tourism-catering trade) *	193	10.180	455	10.828
BGF, EE, (financial) *	3	2.252	171	2.426

BGF, EE (business) *	411	24.516	1.543	26.470
BCE, EE*	170	19.110	3.913	23.193
BME, GE	8.410	66.589	2.875	77.874
BME, EE*	7	846	34	887
BME, English for Technical Communication*	3	23	31	57
CH,GE	1.444	6.816	971	9.231
GI, GE	0	0	0	0
EURO, GE	2.301	41.318	3.444	47.063
EURO, English for Business	29	4.251	174	4.454
ITK, GE	109.602	143.860	12.615	266.077
KIT, English for Trade (foreign trade)	157	10.477	41	10.675
KIT, English for Trade (catering trade)	5	1.012	5	1.022
KIT, English for Trade (home trade)	23	1.667	0	1.690
KIT, English for Trade (foreign trade)	27	1.484	30	1.541
KJF, GE	1.430	3.408	381	5.219
KJF, EE (business) *	0	155	0	155
KJF, EE (tourism) *	0	419	0	419
KUM, English for Diplomacy	54	76	130	260
OI,GE	0	0	0	0
ORZSE, GE	0	0	0	0
ORZSE, English for Bible*	0	0	0	0
PANNON, GE	5.449	19.673	2.077	27.199
PITMAN, GE	16.725	19.481	2.276	38.482
PROFEX, GE	0	0	0	0
PROFEX, English for Law*	1	116	243	360
PROFEX, English for Medical Science*	2.627	2.862	695	6.184
PROFEX, English for telecommunication*	1	69	65	135
PTE, GE	3.155	26.262	4.339	33.756
SZIE, English for Farming Management *	120	6.427	349	6.896
SZIE, English for Farming *	69	848	273	1.190
SZIE, English for Technical Sciences*	2	33	3	38
TIT, GE	30.418	71.985	3.874	106.277
ZMNE, English for Military*	4.086	6.415	2.247	12.748
THEO, English for Churches*	3	8	0	11
BFI, GE	0	0	0	0
GB, English for Business	60	2.377	144	2.581
DE, GE	58	1.126	50	1.234
GDF, English for Informatics*	382	574	11	967
Total	187.587	498.119	45.728	731.434

* For further information go on to <http://www.nyak.hu>

REFERENCES

- BÁRDOS, J. (2002): Az idegen nyelvi mérés és értékelés elmélete és gyakorlata. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment.* (2001) Strasbourg: Council of Europe.
- Közös Európai Referenciakeret. Nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés* (2002): Európa Tanács Közoktatási Bizottság Élő Nyelvek Osztálya. Strassbourg. Kiadja az Oktatási Minisztérium megbízásából a Pedagógiai Továbbképzési Módszertani és Információs Központ Kht. Budapest.
- LENGYEL, ZS. (ed.) (1999): Államilag elismert nyelvvizsgák (központok, rendszerek) akkreditációjának kézikönyve. Professzorok Háza, NYAK. Budapest.
- SÓS, P.-STURCZ, Z. (1986): Nyelvtanítás – nyelvtanítási rendelet – nyelvtudás. *Folia Practico-Linguistica*. XVI. 2. 7-26.
- TERESTÉNYI, T. (1980): Idegen-nyelvtudás a magyar lakosság körében. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, XII. évf. 13.

List of documents

1. **70th Ministerial Decree**
2. **4/1958. (VIII. 3.) Ministerial Decree**
3. **6/1965. (VII. 16.) Ministerial Decree**
4. **3/1967. (XII. 3.) Ministerial Decree**
5. **2/1971. (VII. 14.) Ministerial Decree**
6. **9/1978. (VIII. 25.) Governmental Decree**
7. **3/1980. (X. 25.) Ministerial Decree**
8. **4/1982. (III. 12.) Ministerial Decree**
9. **11/1990. (X. 4.) Governmental Decree**
10. **Higher Education Act (1993)**
11. **71/1998 (IV. 8.) Governmental Decree**
12. **30/1999 (VII. 21.) Governmental Decree**
13. **Higher Education Act (2005.CXXXIX)**

Nyelvi attitűdök és az interferencia kérdései Vadastanya ukrán/ruszin nyelvű lakossága körében

Rezümé Munkánk első részét a kétnyelvűség-kutatás eredményeinek áttekintése képezi. E részben röviden ismertettük a kétnyelvűség általános meghatározásait, valamint különböző típusait. Ezenkívül rövid ismertetés keretében bemutattuk a kárpátaljai kétnyelvűség általános jegyeit és az itteni kétnyelvűség-kutatás történetét is. A második fejezet már az általunk végzett kutatások tárgyi eredményeinek ismertetése. Ahhoz azonban, hogy sikerüljön fényt deríteni a területi sajátosságok okaira, elengedhetetlen volt, hogy megismerkedjünk a terület történelmével. Ez esetünkben Vadastanya (Kastanovo) történetének bemutatása. Ezt követően a kutatásunk alapjául szolgáló kérdőívet mutattuk be, röviden rávilágítva arra, hogy az egyes kérdésekkel pontosan milyen nyelvi jegyeket kívánunk feltárni. Munkánk utolsó fejezetében röviden elemeztük a gyűjtött anyagot, melyet a könnyebb megértés végett elemző ábrákkal tettünk szemléletesebbé. Rávilágítottunk azokra a nyelvi sajátosságokra, amelyek megkülönböztetik, illetve hasonlítóvá teszik Vadastanya nyelvhasználatát a többi kárpátaljai ukrán település nyelvhasználatával.

Резюме У першому розділі нашої роботи розглядаються проблеми дослідження двомовності. У цьому розділі подано загальне поняття двомовності, а також її різновиди. Крім цього, коротко представлено загальні риси двомовності на Закарпатті та історія дослідження двомовності закарпатськими науковцями. Друга частина роботи містить подачу фактичних результатів нашого дослідження. Однак для того, щоб пояснити мовні особливості даної території необхідно було ознайомитись із його історією, тобто історією села Каштаново. Далі дається аналіз результатів анкетування, що була основою нашого дослідження, в загальному зупиняючись на питаннях анкети, завдяки яким стало можливим розкрити мовні особливості населення цього села. В останньому розділі нашої роботи коротко проаналізовано зібраний матеріал, який для кращого розуміння пояснюється деякими діаграмами. У роботі розкрито мовні особливості, завдяки яким мова населення села Каштаново збігається з мовою населення інших україномовних територій на Закарпатті. Робота присвячена дослідженню поняття „суспільне виховання”, його мета та завдання. Розглядається підготовка до суспільного життя на уроках у середній школі, визначаються предмети, які важливі при навчанні учня суспільному життю. Особлива увага звертається ролі цивільних організацій в успішному вихованні. Суспільне виховання і збереження суспільства є ключовими поняттями і роботи, оскільки саме в них приховані всі намагання, які можуть призвести до зниження рівня негативних наслідків, які випливають з традицій і способу життя людства сьогодні.

Kétnyelvűség és kétnyelvűség-kutatás Kárpátalján

Kárpátalja területén évszázadok óta több nemzetiség él, amelyek tagjai többé vagy kevésbé érintkeznek egymással. A domináns nyelv a történelem folyamán többször is változott, aminek következtében a két- és többnyelvűség természetes nyelvi folyamat. A kétnyelvűség két nyelv kapcsolatának, két nyelv kapcsolata pedig két etnikum, illetőleg azok tagjai kapcsolatának a közvetlen vagy közvetett következménye¹. De hogyan is értelmezhető a kétnyelvűség? Az értelmező kéziszótár meghatározása szerint kétnyelvű az a személy, aki két nyelvet (egyformán) jól használ, s a beszédhelyzetnek megfelelően váltogatni képes. Bővebb definíciót javasol Bartha Csilla, aki szerint kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ². Véleménye szerint a kétnyelvűségnek egyetlen definíciója már csak azért sem létezik, mert az egyének kétnyelvűsége nem más, mint az eltérő beszélők által

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola végzős hallgatója.

¹ Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 2002. 211.

² Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti tankönyvkiadó, 1999. 40.

különbözőképpen megszerzett státus. Kontra a kétnyelvűséget relatívan értelmezi, mert az egynyelvűek és a tökéletes kétnyelvűek abszolút kategóriája között a beszélők számos átmeneti típusa található, még a bilingvis népcsoportokban is³. A *nyelv enciklopédiájában* David Crystal megfogalmazásában „túl szigorú feltétel lenne, ha akkor tekinthetnénk valakit kétnyelvűnek, ha anyanyelvi szinten beszéli mindkét nyelvet. A kétnyelvűek jelentős részénél a két nyelv ismerete nem egyforma: az egyiket jobban beszélik, s ezzel hatással vannak a másikra”⁴.

A kétnyelvűség számos definíciója közül Csernicskó a tág funkcionális meghatározást tartja célszerűnek elfogadni, mely szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ; (ide a két vagy több nyelv váltakozó használatát is beleérti), illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint. Vizsgálataiban a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségének típusait és gyakorlatát mutatja be, azt, hogy mit is jelent a mindennapokban több nyelvet használni⁵. A kárpátaljai magyarok a mindennapi kommunikációs helyzetben általában három nyelvet használnak (a magyart, az oroszot és az ukránt)⁶.

Elmondható-e ez más nem magyar anyanyelvű lakosságról is? Az általunk végzett kutatás során Vadastanya község ukrán/ruszin lakóit előzetes feltételezések alapján – a történelmi események, földrajzi viszonyok és társadalmi változások figyelembevételével – két- vagy többnyelvűnek véltük. A feltételezett két- vagy többnyelvűség mértékének a vizsgálatát is feladatunknak tekintjük, mivel a szakirodalomban megfogalmazott kérdések között az is helyet kap, hogy vajon milyen mértékben kell birtokolnia valakinek két nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvűnek tekinthessék⁷. A közösség által használatos nyelvek alapján számos következtetést vonhatunk le a közösség életében zajló folyamatokról.

Nyelvhasználati helyzetkép Vadastanyán

Egy nép nyelvhasználatára számos társadalmi és politikai tényező is hatással lehet. Ezek alapján különböző területek nyelvhasználatára akár jelentős mértékben is eltérhet egymástól attól függetlenül is, hogy esetlegesen egy nyelvjárástípusba tartoznak-e vagy sem. De eltérések kimutathatók ugyanazon terület nyelvhasználatában is. Ez kiváltképp akkor mutatkozik meg szembevetően, ha az adott település nyelvhasználati vizsgálatát viszonylag nagy időintervallumon belül vizsgáljuk. Különösen érdekesnek tekinthető e témával kapcsolatban a jelenlegi Kárpátalja szinte teljes területe. Az elmúlt közel száz év alatt e kis régió többször cserélt gazdát. A különböző államok és politikai hatalmak természetesen rányomták a bélyegüket a nyelvhasználatra is. Azáltal, hogy minden állam a saját nyelvét tette kötelező használatúvá ezeken a területeken, a nyelvhasználókra

³ Kontra Miklós: A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 8.

⁴ David Crystal: A nyelv enciklopédiája. Budapest, Orsiris, 2003. 451.

⁵ Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, Orsiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely. 1998. 195-199. vö. Beregszászi Anikó–Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár, PoliPrint, 2004. 57-68.

⁶ Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 2002. 211.

⁷ Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 34.

mindig befolyással volt a hivatalos államnyelv, mivel ezek oktatását az iskolákban is kötelezővé tették. Így Kárpátalja területén még ma is számos olyan ember él, aki elég jól beszél például a német, román, cseh vagy szlovák nyelvet. Különösen nagy hatást gyakorolt a terület etnikai képére a cseh éra, ugyanis ekkor tudatos nemzetpolitikai tevékenységgel próbálták meg felhígítani Kárpátalja tömbmagyarságát oly módon, hogy cseh, illetve szlovák telepeket hoztak létre ezeken a területeken. Ugyancsak erős hatást gyakorolt a területre az egykori Szovjetunió, melynek célja a szovjet állampolgár megteremtése volt, s mely kevésbé volt tekintettel a kisebbségekre vagy etnikumra. 1991 után Ukrajna függetlenné válásával azonban egy új politikai felfogás lépett érvénybe. Az első nyelvtörvény 1989-ben, az akkor még Szovjet-Ukrajnában született meg, s ez államnyelvvé nyilvánította az ukránt, de biztosította a jogot az anyanyelv párhuzamos használatára az egy tömbben élő nemzeti és etnikai kisebbségek számára is. 1996-ban Ukrajna elfogadta alkotmányát, amely szerint (10. cikkely) „Ukrajnában biztosítva van az orosz és más kisebbségi nyelv szabad fejlődése és védelme.”

Vadastanya (Kastanovo) a Beregszászi járás térképén

Vadastanya (kastanovo) történelme és jelene

A nyelvhasználati szokások ismertetése összefüggésben van a vizsgált terület történelmével.

Vadastanya (Kastanovo, Somtanya, Beregsomtelep) közigazgatásilag Beregsomhoz tartozik.

A település történelme szorosan összefügg Kárpátalja történelmének alakulásával. Acsehszlovák éra első évében az új állam vezetése földreformot hirdetett. Noha a hivatalos propaganda a hegyvidéki területek földhiányával és a déli területek

alacsony népsűrűségével indokolta a földreformot, a csehszlovák kormányzatnak ezzel valójában kettős célja volt: egyrészt gazdaságilag igyekezett meggyengíteni a magyarságot, másrészt: a magyarlakta területek szláv kolonizálására törekedett. A magyar etnikai területen létrehozott szláv kolóniáknak jutott az a szerep, hogy az addig meglehetősen homogén magyar településszerkezetet feldarabolják, az ottani szlovák nyelvszigeteket és szórványokat megerősítsék, a magyar–szlovák nyelvhatárt délebbre szorítsák, s így lehetőleg végérvényesen megváltoztassák Dél-Szlovákia és Kárpátalja etnikai arculatát.⁸ A kolónia helyének kiválasztásánál ügyelni kellett arra, hogy a telepes község megfelelő nagyságú határral, kiváló termőtalajjal, bőséges és jó ivóvízkészlettel rendelkezzen, s ezáltal minél több életképes gazdaságot tudjon eltartani, közúton és vasúton egyaránt könnyen meg lehessen közelíteni, s ne okozzon gondot a piacok távolsága sem. Elengedhetetlen, hogy a kolóniák ne ötletszerűen, hanem lehetőleg ötös-hatos csoportokban és egy időben jöjjenek létre, miáltal a szláv elem a kolonizált területen, ha nem is többséget, de számottevő kisebbséget fog alkotni.

1927-ben cseh kolóniaként hozták létre Vadastanyát, azaz Kastanovót is, a Beregszász–Bátyú vasútvonal mellett, Beregszásztól mintegy 25 km-re (l. a fenti térképen). Az egykori Lónyay uradalmi tanyán, Somikolónia néven, a verhovinaiak mellett cseh telepesek kaptak otthont, azzal a jól megfontolt céllal, hogy a környező magyar falvakban elindítsák az asszimilációs folyamatot. Ennek egyik fő kezdeményezője bizonyos Kustánsoki nevű cseh birtokos volt. A telepesek számára egy ukrán, illetve egy cseh tannyelvű állami népiskolát nyitottak egy-egy osztállyal.

A község 70 lakóházában jelenleg is magukat ruszinnak valló családok laknak, akik zömében a Huszti járásból települtek át a sík vidékre. Vadastanya megalapítása óta fejlődött. Lakossága 300 fő körüli.⁹

Az ortodox vallásúakhoz Bótrágyról jár ki a pap misét tartani a falu központjában álló templomba. Szórványban él itt néhány görög katolikus család is.

A helybéli gyerekek ukrán tannyelvű elemi iskolába járnak, melynek elvégzése után valamely beregszászi vagy a bótrágyi ukrán tannyelvű iskolában folytatják tanulmányaikat. Vegyesbolt és felcserközpont is van a kisközségben.

Az itteni ruszinok/ukránok mindig is jó barátságban éltek és élnek a szomszédos magyar falvak lakóival, bár még ma is erősen elzárkózott életmódot folytatnak, s megpróbálják kerülni a szomszédos településekkel való szorosabb kapcsolatot létrejöttét. Talán ezzel magyarázható az is, hogy közel egy évszázad leforgása alatt sem sokat változott a település etnikai összetétele.

A kutatás módjának és céljainak bemutatása

Kutatásunk egy olyan település nyelvhasználatára irányul, melyet a fent említett történelmi változások mindegyike érintette. Vadastanya (Kastanovo) ugyanis a cseh éra által létrehozott települések egyike. Célunk az, hogy megvizsgáljuk egy ilyen mesterségesen létrehozott nyelvsziget nyelvhasználatában végbemenő változásokat. Pontosabban azt, hogy mennyire hatottak rá a környező

⁸ Csehszlovák kolonizáció Kárpátalján In: Kárpátalja. (hetilap) 2007.febr.23. és 2007.márc.02. 5.

⁹ Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó 1993. 115.

települések, illetőleg hogy az egységes ukrán/ruszin területtől viszonylagos elzárttságban élők mennyire teremtettek egy sajátos nyelvjárásszigetet. Az adatgyűjtéshez két részből álló nyelvhasználati kérdőívet használtunk fel, melynek első része a szociológiai és társadalmi adatok begyűjtésére irányul, míg a második a közvetlen nyelvhasználati attitűdre és szinterekre kérdez rá. E rész második fele pedig arra derít fényt, hogy mennyiben tér el az itteniek nyelvhasználata a standard ukrántól, illetőleg Kárpátalja más részein élő ukrán/ruszin népek nyelvhasználatától.

A nemek közötti nyelvi eltérések az alkalmi megfigyelők számára nehezen észrevehetőek, mert mindkét nem ugyanazokat a változatokat használja, csak eltérő arányban. Ugyancsak jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az egyének nyelvhasználatában az életkortól függően is. A nemzedékek közötti nyelvhasználatbeli eltérések gyakran utalnak nyelvi változásra: ha például az idősebb korosztály tagjai nem, a középkorúaknak csak egy része, a fiataloknak azonban döntő hányada használ egy bizonyos nyelvi jegyet, akkor valószínűleg nyelvi változással állunk szemben. Az életkorral szoros összefüggésben áll az egyének családi állapota is, mely szintén hatással lehet a nyelvhasználatra. Különbségeket vonhat maga után az egyének vallása is a nyelvhasználatukban, hisz egyes vallások speciális szókészletet alkalmaznak a liturgia folyamán, és szigorú parancsokkal befolyásolják a tagok nyelvhasználatát is. Például a legtöbb vallás ellenzi a káromkodást.

Az iskolai végzettség és a társadalmi státus, osztály szorosan összekapcsolódik. Általános vélekedés szerint az emberek iskolázottsága és nyelvhasználata is összefügg, mégpedig oly módon, hogy a művelt emberek művelt változatot (standardot) használnak, a műveletlenek pedig műveletlen (nem-standard) változatot. Ez a valóságban azért nem teljesen helytálló, bár az tény, hogy az iskolai végzettség és a munkahely nagymértékben kihat az egyének nyelvhasználatára.

A fentiekben felsorolt szociológiai változók tehát aktív tényezőként jelentkeznek az egyének nyelvhasználatának alakulásánál. Ezért ahhoz, hogy valóban pontos és hiteles képet kaphassunk Vadastanya nyelvhasználatáról, elkerülhetetlen rávilágítani ezen jegyek meglétére. Ezen adatok megléte nélkül ugyanis nem vonhatók le a megfelelő konzekvenciák azzal kapcsolatban, hogy adott körülmények között a beszélők miért éppen az általuk választott nyelvváltozatot használják. Különösen fontos szereppel bír az iskolázottság a kisebbségi helyzetben élő népeknél (szűkebb értelemben véve ugyanis Vadastanya kisebbségi helyzetűnek tekinthető, mivel teljes egészében magyar települések közé ékelődik be), mivel náluk ez a kétnyelvűség fokának növekedését vonhatja maga után, vagy hozzájárulhat egy a standardhoz közeli változat kialakulásához abban az esetben, ha az adott területen kisebbségi helyzetben élők nyelve azonos vagy nagymértékben hasonlít az államnyelvhez, amely egyúttal kötelező oktatási nyelv is. Vadastanya egy különleges helyzetű nyelv-, illetve nyelvjárássziget. Nyelvszigetnek azért tekinthető, mert a körülötte lévő települések nyelve nem ukrán, sőt még csak nem is egyike a szláv nyelveknek, hanem a magyar. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy a település Ukrajna területén belül van, melynek nyelve, ha nem is teljes mértékben, de nagyrészt azonos az itt élők nyelvével, akkor arra a következtetésre

kell jutnunk, hogy a település inkább nyelvjárásziget, mintsem nyelvsziget. Az azonban feltételezhető, hogy az itt élők valamilyen szinten két- vagy akár háromnyelvűek. A kérdőív második részének segítségével ennek az igazolására, illetve mértékének feltárására törekszünk. Célunk megvizsgálni, hogy a különböző nyelvhasználati szintereken melyik nyelv a domináns: az ukrán, az orosz illetve a magyar.

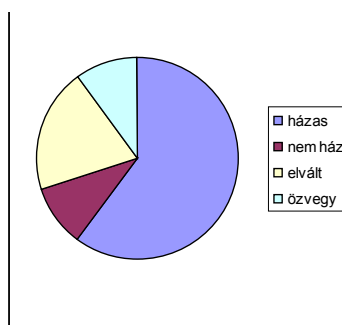
Ezen rész első kérdése konkrétan arra kérdez rá, hogy az itt élők milyen kompetenciaszinten állnak az ukrán, orosz és magyar nyelvek kapcsán. A válaszadók öt lehetséges válasz közül választhatják ki a saját nyelvi kompetenciájuknak megfelelőket. Az öt lehetséges válasz a következő: magas szinten; értem és beszélem; értem, de nem beszélem; írok és olvasok rajta; egyáltalán nem értem. A következő kérdéssel a magánszféra nyelvhasználatát célozzuk meg. A kérdésfelvetés itt az, hogy milyen nyelvet használ a gyermekeivel, házastársával, szüleivel, szomszédaival és falubelijeivel való érintkezés során. Ezt követően a helyi lakosok gondolati szférájának, illetve a tévénézési és rádióhallgatási szokásainak a nyelvére irányítva a figyelmet a következő kérdést tettük fel: Ön milyen nyelven gondolkodik, számol, álmodik, beszél az állatokhoz, imádkozik, káromkodik, olvas, hallgat rádiót, olvas újságot vagy napilapot, néz televíziót. Ezzel a magánszféráról áttérünk a közéleti szinterek és a hivatali ügyintézők nyelvi dominanciájának a vizsgálatára. Két, szinte párhuzamosan futó kérdés az, hogy milyen nyelvet használ saját településén, illetve Beregszászban a boltban, a postán, a község-/városházán, a templomban, a kultúregyletben, az iskolában, az orvosnál, a könyvtárban, a rendőrségen, a bankban és a piacon. E rész utolsó kérdése arra irányul, hogy a válaszadó milyen nemzetiségűnek vallja magát. Itt újra öt válaszlehetőség adott: ukrán, orosz, ruszin, magyar, egyéb.

Kérdőívünk utolsó része arra irányul, hogy kimutassuk a standard és a helyi ukrán nyelvváltozat közötti különbségeket. Ugyanakkor ezek a kérdések természetesen a településen élők kétnyelvűségének igazolását is szolgálják. Ez a fejezet szintén két részből áll.

Az első részben olyan mondatokról kell eldönteni, hogy helyes ukrán mondatok-e, amelyek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokra igen jellemző magyar kölcsönszavakat is tartalmaznak. Amennyiben a válaszadó úgy véli, hogy a mondat nem felel meg a standard ukrán nyelvnek, módja nyílik egy, az általa helyesnek vélt válaszra javítani azt. A másik részben fogalommeghatározásokat adunk meg, tudatosan válogatva aszerint, hogy a lehetséges válaszok között egyaránt előfordulhassanak magyar kölcsönszavak is.

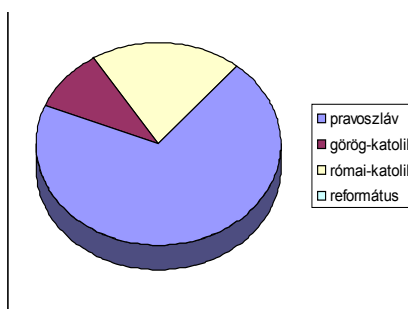
A kutatás eredményeinek elemzése

A nyelvválasztás szinterek szerinti elrendezésének felmérése értékes adatokat szolgáltathat egy-egy nyelv funkcióiról, státusáról, s a kétnyelvűségi szituációban lényeges mennyiségi eloszlásáról egyaránt. A nyelvhasználati szintér a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja meg modellálni egy beszélőközösség nyelvhasználati normáit.

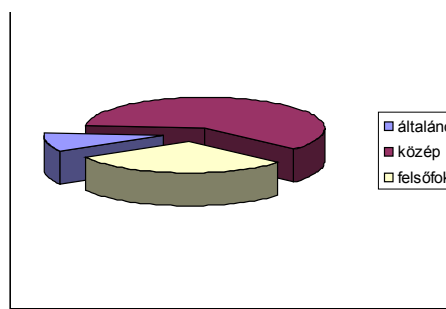

1. ábra. A családi állapot szerinti megoszlás

Az eredmények torzulásának elkerülése végett igyekeztünk minél nagyobb korosztálybeli szórásban elkészíteni a kérdőívünket, mivel így átfogó képet kaphatunk nemcsak a település jelenlegi nyelvi állapotáról, hanem a nyelvi fejlődésben időszakosan végbemenő változásokról is. Ezért kutatásunk során három célkorosztályt állítottunk fel, melyben helyet kaptak az 1930–1940, 1950–1960 és 1970–1980-as években születettek, s így közel hatvan évre, azaz Vadastanya majdnem teljes létezési idejére vonatkozólag hiteles adatokat szerezhettünk a település nyelvi állapotával kapcsolatban. Ismeretes, hogy a nyelvhasználat módjára jelentős hatást gyakorol a beszélők életkorán kívül a családi állapot, illetve a vallási hovatartozás is. A válaszadóink 60%-a házas, 20%-a elvált és 10-10%-a nőtlen, illetve özvegy (lásd 1. ábra).

2. ábra. Vadastanya vallási megoszlása

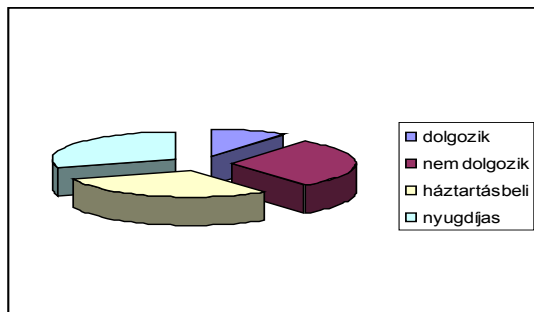

3. ábra. Az iskolai végzettség szerinti megoszlás

A vallás befolyásoló ereje munkánk során nálunk is aktívan megmutatkozott, mivel a magukat Jehova Tanúinak nevezők egyenesen megtagadták a válaszadást, indokolva ezt azzal, hogy ők teljesen elzárkóznak a világpolitikai kérdések elől, s vallásuk tiltja, hogy bármilyen felméréshez adatokat szolgáltatassanak. Emiatt nem tudunk a település vallási megoszlásáról pontos képet adni, mivel vélhetően szintén e vallás tagjai között voltak olyanok is, akik mindenféle indok

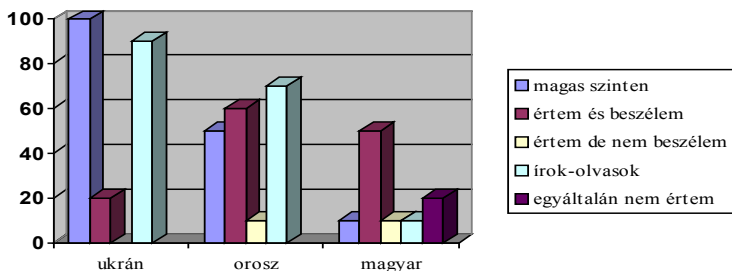
nélkül tagadták meg a válaszadást. Ezen vallás tagjai számának hozzávetőleges megbecsülésére pedig, nem a mi feladatunknak tekintve, kísérletet sem tettünk. Ezáltal a település vallási képe a következőképpen alakul: a válaszadók 70%-a ortodoxnak, 20%-a római, 10%-a pedig görög katolikusnak vallja magát (lásd 2. ábra). A Kárpátaljára jellemző református vallás a településen még nem kapott helyet vélhetőleg azért, mert nagyon kicsi a vegyes házasságok száma.

Köztudott az a tény, hogy azok az egyének, akiknek magasabb az iskolai végzettségük, egy a standardhoz közelebbi nyelvváltozatot használnak, s ebben minímálisra csökken a nyelvjárási, illetve másodnyelvi elemek száma is. Vadastanyán a válaszadók 30%-a rendelkezik valamiféle felsőfokú végzettséggel, 60%-nak van középiskolai végzettsége, míg 10%-uknak csak általános iskolai végzettsége van. (lásd 3. ábra)

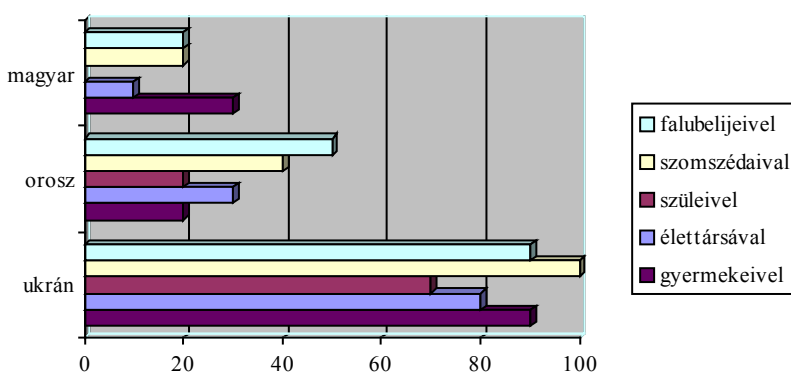
4. ábra. Munkahely szerinti megoszlás

A nyelvhasználati szokásokra szintén nagy hatása van a munkahelyi közegnek is. Esetünkben a válaszadóknak csupán 10%-a vallotta magát dolgozónak. A fennmaradt 90% arányosan oszlik meg a nyugdíjasok, nem dolgozók és a háztartásbeliek között (lásd 4. ábra). Ugyanakkor feltételezhető az a tény, hogy ez a kép nem teljesen felel meg a valóságnak, mivel a szocialista éra befolyásának betudhatóan sokan még napjainkban is félnek elárulni munkahelyüket, vagy még azt is, hogy dolgoznak-e egyáltalán.

5. ábra. Vadastanya lakóinak nyelvtudási képe

Véleményünk szerint a fentebb közölt adatok ismerete nagymértékben segít megérteni és értelmezni az egyes nyelvhasználati jelenségek kialakulásának és terjedésének okait. Mivel előzetes feltételezések szerint az általunk vizsgált Vadastanya lakossága két- vagy esetleg többnyelvű, az első feladatunk az, hogy rávilágítsunk ennek a mértékére. Arra a kérdésre, hogy milyen szinten ismeri az ukrán nyelvet, a válaszadók egyöntetűen a magas szintet választották. Ugyanezen kérdésre az orosz nyelv kapcsán már mindössze csak 50% mondta azt, hogy magas szinten ismeri. A válaszadók 60%-a érti és beszél, 10%-a csak érti az orosz nyelvet, valamint 70%-a tud írni és olvasni oroszul. Természetesen itt is jól érzékelhető átfedések vannak az egyes kategóriák között. A magyar nyelv ismeretére irányuló kérdésre csupán a válaszadók 10%-a mondta azt, hogy magas szinten ismeri e nyelvet. 50% mondta azt, hogy ért és beszél is magyarul, 10% ért de nem beszél, míg 20% egyáltalán nem ért magyarul (lásd 5. ábra).

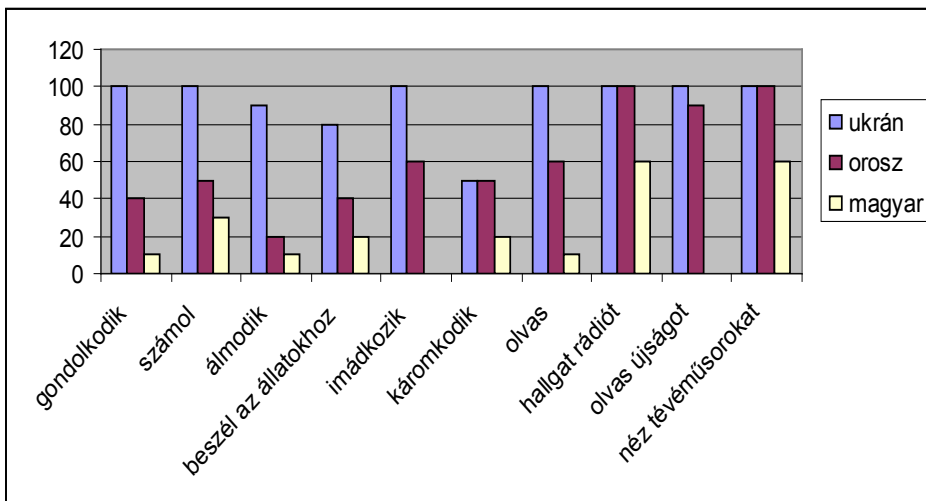

6. ábra. A családi érintkezés során használt nyelvek

A fentiek alapján kijelenthető, hogy Vadastanya lakosságának jelentős része kétnyelvű, anyanyelvén kívül a többség ismer még legalább egy nyelvet. Azonban az is megállapítható, hogy a közösség túlnyomó többsége domináns kétnyelvű. A homogén ukrán házasságokban a szülők erős nemzettudatuk és ukrán dominanciájuk miatt szintén ukrán nyelven szocializálják gyermekeiket, tehát ez az ukrán dominancia – amennyiben nem következnek be jelentős társadalmi és politikai változások – újratermelődik a következő generációknál is.

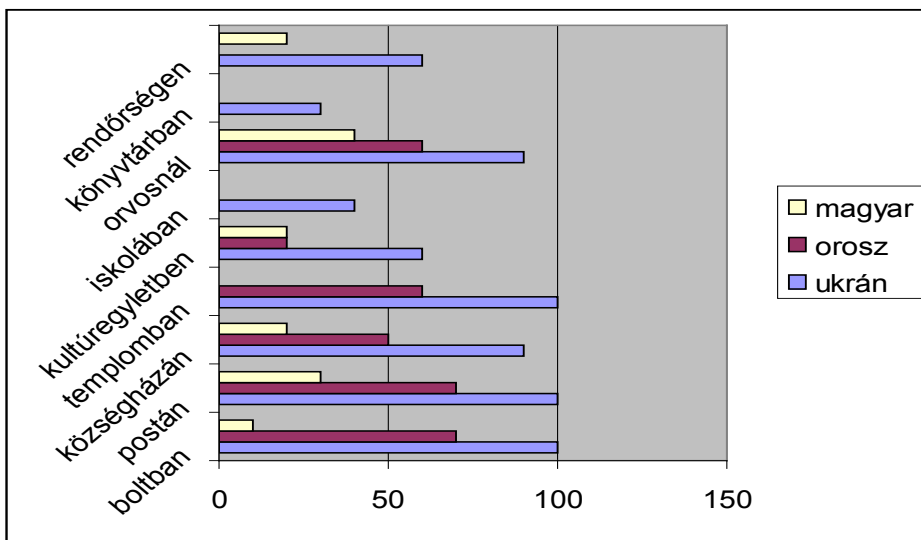
A megkérdezettek válasza alapján megállapítható, hogy a családi kommunikációban túlnyomórészt az ukrán nyelv a domináns. A barátokkal, szomszédokkal és falubeliekkel való érintkezésben az ukrán mellett jelentős mértékben használják az orosz és a magyar nyelvet is (lásd 6. ábra).

Vadastanya lakói az úgynevezett gondolati vagy belső nyelvhasználati szintereken (gondolkodás, számolás, álmodás, állatokhoz való beszéd, imádkozás, káromkodás) szinte kizárólag az ukrán nyelvet használják. Bár a válaszadók 30%-a számol magyarul is, a káromkodásban pedig azonos mértékben használatos az ukrán és az orosz nyelv, sőt 20%-a megkérdezetteknek még magyarul is szokott káromkodni.

7. ábra. Nyelvválasztási szokások a magánszférában

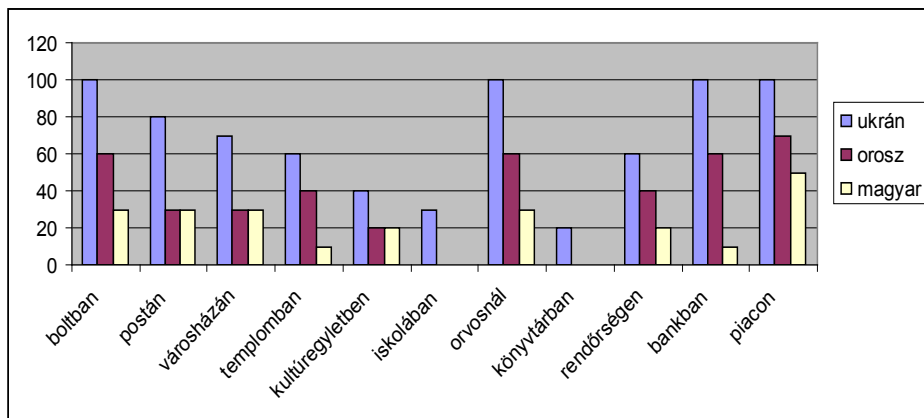
Az olvasásban szintén az ukrán nyelv a domináns, ugyanakkor 60%-a a válaszadóknak szokott oroszul, 10%-a pedig magyarul is olvasni. Újságot, folyóiratot általában ukránul (100%), illetve oroszul (90%) olvasnak. A televízió adásait egyaránt nézik ukrán és orosz nyelven is, sőt a megkérdezettek 60%-a magyar műsorokat is szokott nézni. Ugyanez a megoszlás igaz a rádióhallgatási szokások tekintetében is (lásd 7. ábra).

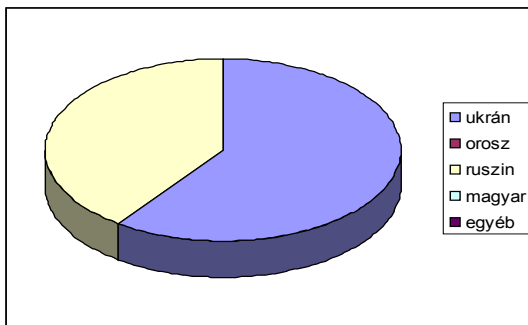
8. ábra. Nyelvválasztási szokások Vadastanya közéleti szinterein

A közéleti szintereken ugyancsak az ukrán, valamint az orosz nyelv dominanciája a jellemző. A településen belül maradván az iskolában és a könyvtárban az ukrán egyedüli nyelvként használatos. Az orosz nyelv nem használatos a rendőrségi kirendeltségen, ahogyan a magyar nyelvet nem használják a templomban. Az összes többi közéleti szintéren mindhárom, azaz ukrán, orosz és magyar nyelv egyaránt használatos, bár használatuk mértéke nagyban eltér egymástól (lásd 8. ábra).

Ugyanezen kérdésre adott válaszok jelentős eltérést mutatnak, amennyiben már nem a helybeli, hanem a Beregszászon használatos nyelvválasztási szokásokra kérdezzük rá. Találhatók azonban egyezések is. Itt is mindegyik nyelvhasználati szintér domináns nyelve az ukrán. Ráadásul Vadastanya lakói a beregszászi iskolákban és könyvtárakban is csupán az ukrán nyelvet használják. Ugyanakkor a rendőrségen használatos nyelvek között itt már szerepel az orosz is, ahogyan a templomban használt nyelvek között is a magyar. A postán és a városházán azonos gyakorisággal használatos az orosz és a magyar nyelv. Azonban megfigyelhető az is, hogy kisebb az ukrán és orosz nyelv használati körének eltérése, mint amennyi az Vadastanya belső nyelvhasználatánál volt (lásd 9. ábra).

9. ábra. Vadastanya lakóinak nyelvválasztási szokásai Beregszász közéleti szinterein

10. ábra. Vadastanya etnikai megoszlása a lakók saját megítélése szerint

Kárpátalja esetében mindig fontos kérdés volt és ma is az, hogy az adott egyén milyen nemzetiségűnek vallja magát. A válaszadók a Kárpátalján, ezen belül is a Beregszászi járásban legnépesebb etnikumok közül választhattak. Nevezetesen: ukrán, orosz, ruszin, magyar vagy pedig valamilyen más nemzetiséghez tartozónak vallja magát. A megkérdezettek 60%-a vallotta magát ukránnak, míg 40% a ruszin nép tagjának tekinti magát (lásd 10. ábra).

Vadastanya lakossága az informális nyelvhasználati szintereken (például család, barátok stb.) a leggyakrabban az ukrán nyelvet használja. Ahogy haladunk az informális nyelvhasználati szinterek felől a formális szférák felé, annál erőteljesebben jelenik meg az orosz és magyar nyelv. Következésképpen megállapítható, hogy Vadastanya lakossága két-, illetve többnyelvű.

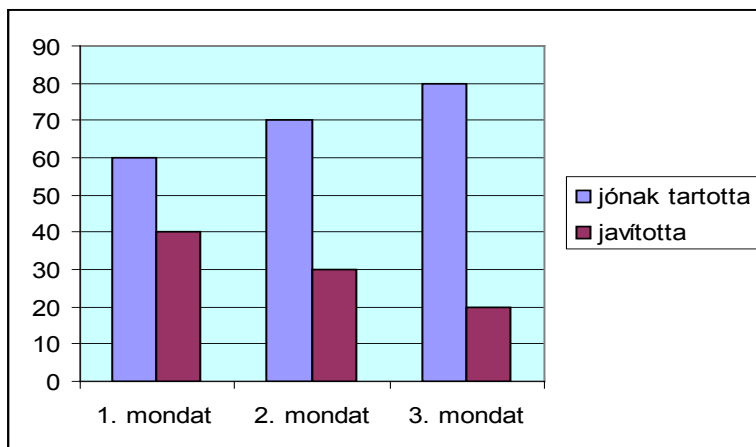
A továbbiakban arra kerestük a választ, hogy Vadastanya lakói milyen mértékben beszélnek a standard ukrán nyelvet, vagy esetleg egy, Kárpátaljára jellemző egyedi nyelvjárástípust, vagy ezen a gondolatmeneten továbbhaladva s ismerve a település elszigetelt helyzetét, hogy nem alakult-e ki egy csak helyben jellemző nyelvváltozat a jelenlétben.

Az első feladatban az adatközlőnek el kellett döntenie a nem standard változatot tartalmazó megadott mondatokról, hogy jónak tartja-e, s ha nem, saját belátása szerint javíthatta azt.

1. У нашому городі ще не цвітуть парадички. (A mi kertünkben még nem virágzik a paradicsom).

2. Де ти купила твої біцикли? (Hol vásároltad a biciklit?)

3. Вася бачі сказав, що сьогодні вже треба завершити роботу. (Vaszja bácsi azt mondta, hogy ma be kell fejezni a munkát).

11. ábra. A mondatok javítási eredményei

A megadott mondatoknál tudatosan törekedtünk arra, hogy olyan szavak kerüljenek bele a mondatokba, melyek a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárásokban megtalálhatóak. Ezzel kívánva igazolni azt, hogy Vadastanya lakóinak nyelve azonos a kárpátaljai nyelvjárásterület településeinek nyelvével, s csupán a másod-, illetve harmadnyelv használati köre különbözteti meg tőlük.

Az első mondatot a válaszadók 60%-a tartotta csupán helyesnek, a fennmaradt 40% a *парадички* szót tudatosan javította ki a standard ukrán megfelelőre, azaz a *помідору* szóra. A második mondatban csak 30% javította ki az általunk megadott *біцикліт*, a hivatalos ukrán *велосипед* megnevezésre. A harmadik mondat *Вася бачи́я́т* pedig a megkérdezettek 80%-a standard ukrán megszólításként értelmezte, s csak 20% javította azt a *дядя Вася* megszólításra (lásd 11. ábra).

Végső feladatként öt olyan fogalom körülírását adtuk meg, amelyekről biztosan tudtuk, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban van magyar kölcsönszói megfelelőjük is. Az öt meghatározás a következő:

1. Приміщення для роздрібно́ї торгівлі;
2. Однорічна трав'яниста рослина з їстівними бульбами, багатими на крохмаль;
3. Великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр;
4. Той, хто веде господарство, хто займається господарством;
5. Коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм.

Ahogy az a 12. ábrából is jól látható, a válaszadók többsége a fogalom meghatározásokra adott válaszként valamilyen, többségében standard ukrán szót adott meg. Az első meghatározásnál, melyben a *bolt* szó volt körülírva, például a válaszadók 10%-a adott magyar kölcsönszót, azaz a *боєм* szót válaszként, pontosan ugyanannyian, mint ahányan a viszonylag csekély elterjedtségű ukrán *крамни́ця* szót vélték a megfelelő válasznak.

A második meghatározásban a burgonyát írtuk körül. Itt a válaszok a standard ukrán megfelelő és egy dialektológiai elem között oszlottak meg, tehát ez esetben magyar kölcsönzésről szó sem eshet.

Igencsak érdekes a válaszok megoszlása a harmadik meghatározás esetén. Itt a *város* szót írtuk körül. Azonban a válaszadók jelentős része konkretizálta választát, s így *Beregszász*, valamint *Kijev* vitte el a válaszok nagyobb részét. Ugyanakkor a fennmaradt rész is három megnevezés között oszlik meg. A két ukrán közigazgatási elnevezés a *város* és a *megyei központ* mellett megjelenik a magyar direkt kölcsönszói *варови* megfelelő is.

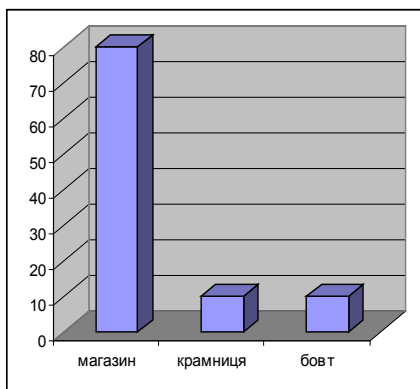
A negyedik meghatározásnál az ukrán irodalmi nyelvben elterjedt magyar *газда* kölcsönszó mellett a nemzetközi *фермер* megfelelő is előlép, háttérbe szorítva ezzel a standard ukrán *зочнодап* megfelelőt is.

Az utolsó meghatározásban mi a *sárgarépa*t írtuk körül, azonban a válaszadók véleménye szerint ez három különböző növény, azaz cékla, sárgarépa és répa egyaránt lehet.

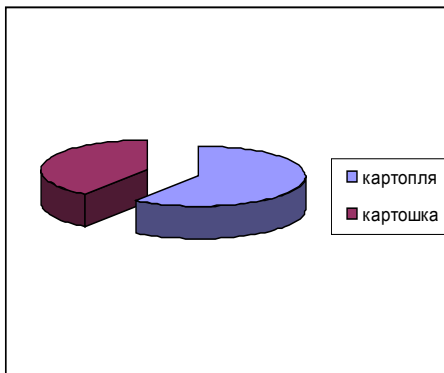
Összegzésként megállapítható, hogy Vadastanya lexikai állományára a magyar nyelv nincs nagyobb hatással, mint bármely más kárpátaljai, az ukrán környezettől kevésbé elszigetelt település nyelvére. Ez vélhetőleg azzal magyarázható leginkább, hogy a település lakói csupán minimális mértékben érintkeznek az őket körülvevő települések nyelvével, azaz a magyarral, s mivel az államnyelv az ukrán, mely a magyar településekre is kötelezően kiterjed, e hatás az állami rend megváltozása nélkül valószínűleg nem fog erősödni.

A fentebbiek értelmében tehát kijelenthető, hogy Vadastanya egy olyan zárt, homogén ukrán nyelvsziget a magyar nemzetiségű települések közé ékelődve,

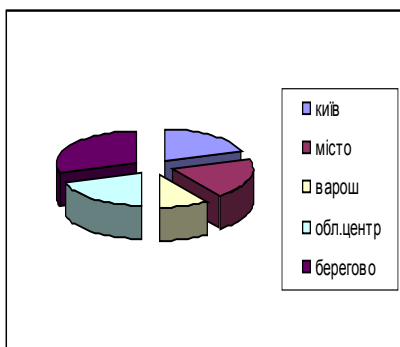
melyre teljes mértékben érvényesek a kárpátaljai ukrán/ruszin települések nyelvi sajátosságai. Ezáltal tehát Vadastanya nyelve szerves része a kárpátaljai ukrán nyelvjárásoknak, s nem alkot valamilyen csak rá jellemző típust.

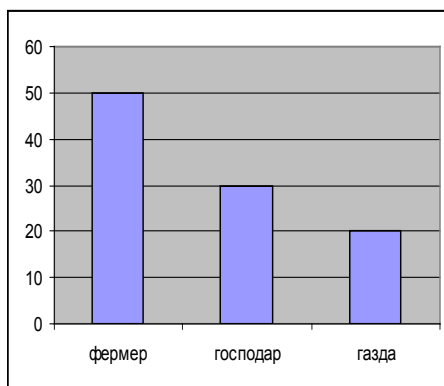
1.

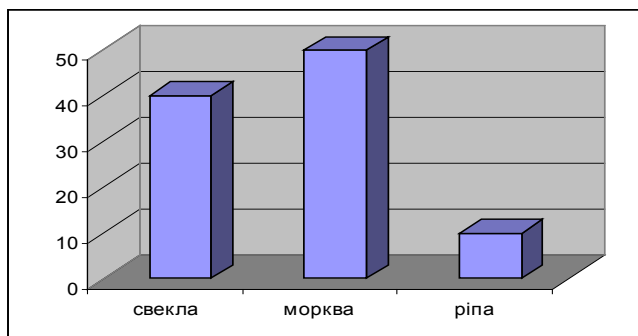
2.

3.

4.

5.

12. ábra. A fogalommeghatározások eredményei

IRODALOM

- Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár, PoliPrint, 2004.
- Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
- David Crystal: A nyelv enciklopédiája. Budapest, Osiris, 2003.
- Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.
- Kontra Miklós: A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Magyar értelmező kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- Hetilapok:
Kárpátalja. Csehszlovák kolonizáció Kárpátalján. VII. évfolyam 319–320. szám, 2007. február 23. és 2007. március 02.

2009. február 20. Mezőgazdasági könyvkiállítás – a Budapesti Mezőgazdasági Könyvhónap határon túli rendezvénye.

BÁRÁNY BÉLA*

Традиции «Войны и мира» Л. Н. Толстого в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба»

Резюме A XIX. századi orosz irodalom két kiemelkedő alkotásának összehasonlítása áll a tanulmány középpontjában. L. N. Tolsztoj *Háború és béke*, valamint V. Grosszmann *Élet és sors* című regényének megírása között sajátos párhuzamok, hagyományok figyelhetők meg. E vizsgálódás messzemenő kutatómunkát igényel, ugyanis középpontjába azok az eszméi, stílusbeli és tartalmi jegyek kerülnek, melyeket a XIX. és XX. századi orosz történelmi események – orosz és külföldi – hasonló és különböző szerzői megítélése határoz meg. E két művész az ember szerepére ugyanúgy figyel, miként a történelmi eseményekre. Így L. N. Tolsztoj és V. Grosszmann a háború és az ember viszonyának feltárásával jeleskedik. A *Háború és béke* középpontjában Napóleon oroszországi hadjárata, a borogyinói csata, az *Élet és sors*éba pedig a hitleri invázió és a sztálingrádi ütközet kerül. Mindkét esemény mindkét korban meghatározóan hatott a háborúk végkimenetelére, akár csak a két mű szereplőinek egész életére is. És ezek láttatásában ölt testet L. N. Tolsztoj, valamint V. Grosszmann művészeti szemlélete.

Резюме Встановлення своєрідних паралелей між традиціями написання двох монументальних романів російської літератури та культури XIX–XX століття – „Війна і мир” Л. Н. Толстого та „Життя і доля” В. Гроссмана є темою масштабного дослідження. Головним завданням цієї роботи є встановлення тих ідейних, стилевих і змістових властивостей досліджуваних романів, які лежать в основі спільних та розбіжних авторських поглядів, зумовляють їх взаємовплив у процесі художнього зображення письменниками важливих історичних подій в житті Росії XIX–XX століття і за її кордонами. Увага письменників зосереджена не тільки на важливих історичних моментах, а й на безпосередній ролі людини в цих подіях. Л. Н. Толстой та В. Гроссман вражають читача, в першу чергу, тим, як вони зображують війну та людину на війні. В центрі роману „Життя і доля” є напад Гітлера на Радянський Союз та Сталінградська битва, а в романі „Війна і мир” – напад Наполеона на Росію та Бородинська битва. Обидві події мали вирішальний вплив не тільки на хід війни у відповідну історичну епоху, але і на життя героїв романів, через яких втілені погляди В. Гроссмана і Л. Н. Толстого.

Установление своеобразных паралелей и аналогий между традициями написания двух монументальных романов русской литературы и культуры XIX–XX века – «Войны и мира» Л. Н. Толстого и «Жизни и судьбы» В. Гроссмана – является темой очень обширного и серьезного исследования.

Главной задачей данной работы есть сравнение и противопоставление тех авторских, стилевых, повествовательных и содержательных аспектов анализируемых романов, которые могли бы послужить коренными, основными указателями на сходства и расхождения в восприятии, взаимовлиянии и изображении писателями исторических событий не только в жизни России XIX–XX века, но и далеко за ее пределами. «Война и мир» и «Жизнь и судьба» – это масштабные философские исследования российской истории от XIX века в романе Л. Н. Толстого вплоть до сталинской эпохи советского периода XX века в произведении В. Гроссмана. В «Жизни и судьбе» и «Войне и мире» переплетается жизнь разных слоёв общества, представленных в образном мире исследуемых шедевров литературы и органично воплощенных через несколько литературных потоков в форме деревенской, городской, военной прозы, тонкости проявлений которых в анализируемых произведениях намечено изучить в данной работе. В центре внимания писателей постоянно перебивают не только исключительно важные исторические моменты, но прежде всего – участие и роль человека, народа в этих событиях, в условиях

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék, tanár

военного и мирного времени. А. Н. Толстой и В. Гроссман в своих книгах поражают читателя тем, как они пишут о войне и о людях на войне. Война – главное событие в романах. Центральное место в романе «Жизнь и судьба» занимает нападение Гитлера на Советский Союз и Сталинградская битва, а в «Войне и мире» – нападение Наполеона на Россию и Бородинская битва. Судьбы многих героев исследуемых романов связаны с указанными битвами, которые можно назвать кризисными точками войны, от которых начинался перелом не только в ходе войны, но и в жизни героев В. Гроссмана и А. Н. Толстого. Как указывает Дж. Эпштейн,

«параллели между наполеоновским и гитлеровским нашествием на Россию, между Бородинской и Сталинградской битвой очевидны. В каждой из этих войн решалась судьба Европы. В обоих сражениях потери противников – особенно русских – были беспрецедентны. И в обоих случаях русские, вопреки всему, вышли победителями» (Эпштейн: 2007).

Не случайно литературные критики называют роман В. Гроссмана «Жизнь и судьба» «Войной и миром» о Второй мировой войне и напоминают о том, что писатель за годы работы военным корреспондентом неоднократно перечитывал этот роман вместе с другими военными произведениями А. Н. Толстого, например, «Севастопольскими рассказами», влияние которых чувствуется в описании мужества и героизма защитников Сталинграда в романе «Жизнь и судьба», в детальном анализе человеческого поведения перед лицом опасности и смерти. Как подчёркивает А. Лазарев, роман А. Н. Толстого «был главной традицией, главным ориентиром для русской литературы о войне, оказал на нее очень сильное нравственное и эстетическое влияние» (Лазарев: 2006). В исследуемых романах развивается мысль о бесчеловечности войны, ее жестокости и противоестественности. Они стали книгами, которые отвечают читателю «на самые прямые вопросы времени: что есть действительная храбрость и действительная трусость? Кто, какие люди представляют собою действительные пружины войны и кто – пружины мнимые?» (Лазарев: 2006).

Важным аспектом интерпретации романа «Жизнь и судьба» в духе главного произведения А. Н. Толстого «Война и мир» есть размышления о столкновении авторов и героев с многозначностью понятий «мир и свобода». В романе А. Н. Толстого мир «не только слово, но образ, богатый многими смыслами, которые, не совпадая друг с другом, однако, сходятся вместе как родственные один другому под шапкой этого емкого слова» (Бочаров 1978: 37). В художественном пространстве анализируемых произведений читатель находит яркие примеры стремлений авторов к обретению и воплощению в обществе через поведение и жизнь героев романов одного из основных этимологических значений, соединенных в смысле слова «мир» – в значении «как отсутствие вражды и войн, спокойствие и согласие» (Бочаров 1985: 231). Следует вспомнить только маленький отрывок о Бородинском поле, пропитанном после битвы кровью, из текста романа А. Н. Толстого «Война и мир» и наблюдения не только Наполеона, «который обыкновенно любил рассматривать убитых и раненых, испытывая тем свою душевную силу» (Толстой 1968: 264), но и всех участников столкновения, размышления которых об осознании значения и цены слова «мир» интерпретируется вопросом повествователя, обращенного не только к прямым участникам Бородинского сражения, но и прямо к читателю. Из уст А. Н. Толстого звучат

слова, одинаково созревшие в душе противоборствующих сторон, русских и французских воинов, о том, что

«зачем, для кого убивать и быть убитому? Убивайте, кого хотите, делайте, что хотите, а я не хочу больше! Мысль эта к вечеру одинаково созрела в душе каждого. Всякую минуту могли все эти люди ужаснуться того, что они делали, бросить все и побежать куда попало», но «[...] ядра так же быстро и жестоко перелетали с обеих сторон и расплюскивали человеческое тело, и продолжало совершаться то страшное дело, которое совершается не по воле людей, а по воле того, кто руководит людьми и мирами» (Толстой 1968: 269).

И в романе В. Гроссмана мирная «жизнь глохнет там, где насилие стремится стереть ее своеобразие и особенности» (Гроссман 1990: 7).

Важным составным элементом мирной жизни есть свобода, истинный смысл которой познают герои В. Гроссмана и Л. Н. Толстого только ценой больших страданий и переживаний. Пьер Безухов в «Войне и мире», как и Крымов в романе «Жизнь и судьба», обрёл «внутреннюю свободу, только лишившись свободы внешней» (Бочаров 1978: 92). Пьер именно в плену у французов, в лишении и недостатке научился ценить настоящую жизнь:

«Здесь, теперь только в первый раз Пьер вполне оценил наслаждение еды, когда хотелось есть, питья, когда хотелось пить, сна, когда хотелось спать, тепла, когда было холодно, разговора с человеком, когда хотелось говорить и послушать человеческий голос. Удовлетворение потребностей – хорошая пища, чистота, свобода – теперь, когда он был лишен всего этого, казались Пьеру совершенным счастьем [...]. А между тем впоследствии и во всю свою жизнь Пьер с восторгом говорил об этом месяце плена, [...], о том полном душевном спокойствии, о совершенной внутренней свободе, которые он испытывал только в это время. И чувство это не только не покидало его во все время плена, но, напротив, возрастало в нем по мере того, как увеличивались трудности его положения» (Толстой 1981: 75-76).

Ощущение «внутренней свободы» излучают и печальные размышления в письме матери, Анны Семеновны Штрум, к сыну из «средневекового гетто» в романе «Жизнь и судьба»:

«Знаешь, Витенька, что я испытала, попав за проволоку? Я думала, что почувствую ужас. Но, представь, в этом загоне для скота мне стало легче на душе. Не думай, не потому, что у меня рабская душа. Нет. Нет. Вокруг меня были люди одной судьбы [...]. В этом загоне все носят печать, поставленную на нас фашистами, и поэтому здесь не так жжет мою душу эта печать. Здесь я себя почувствовала не бесправным скотом, а несчастным человеком. От этого мне стало легче» (Гроссман 1990: 43).

Толстовская мысль о «внутренней свободе» и «душевном спокойствии» в плену наследуется и четко реализуется и в других произведениях мировой литературы XX века. Например, следует только вспомнить необычайно уравновешенные воспоминания Дёрдя Кёвеша в романе венгерского писателя Имре Кертеса (1929-) «Обездоленность» (1975) о своеобразном «счастье концентрационных лагерей». Делая «шаг за шагом», Дёрдь переносит сверхчеловеческие мучения и лишения в концентрационных лагерях Аушвица и Бухенвальда, после освобождения из которых он даже ностальгирует за своеобразным «счастьем концентрационных лагерей», где

«даже рядом с дымовыми трубами было в перерывах между муками что-то, походившее на счастье. Все спрашивают только про тяготы, про “ужасы”: а между тем, что до меня, может быть, это переживание остается самым памятным» (Кертес 2003: № 14-15).

Или же стоит вспомнить воспоминания заключенного Шухова в произведении А. И. Солженицына (1918-2008) «Один день Ивана Денисовича» (1968), для которого прожитый день в лагере, даже после изнурительного труда

«прошёл, [...], ничем не омрачённый, почти счастливый. Таких дней в его сроке от звонка до звонка было три тысячи шестьсот пятьдесят три. Из-за высоких годов – три дня лишних набавлялось» (Солженицын 1990: 95).

В вышецитируемых фрагментах произведений мировой литературы XX века в поведении и в монологических размышлениях героев подчеркивается та природная таинственная сила, которая помогает человеку, лишенному, кажется, всякой опоры и помощи размышлять о жизни и воспринимать жестокие условия судьбы с верой и надеждой в чудо свободы и спасения. Партнером в полемике, или же, как замечают в критической литературе, «диалектических» размышлениях героев становится их душа, более того, она становится опорой, вселяя надежду. «Диалектика души – это гениальное толстовское открытие» (Ланин 1992: 39), которое в анализируемых романах занимает важное место в характере трагедийных образов Л. Н. Толстого и В. Гроссмана.

Вершиной гроссмановского психологизма, примером беспощадного внутреннего монолога, прямой оценкой жизни, отношения к людям представляются страдания и прозрения в тюрьме комиссара Крымова в романе «Жизнь и судьба». Во взглядах и в поведении Крымова, которого люди называли до момента заключения «товарищ комиссар», мы видим, как он воспринимает такие явления, как ненависть, стыд, отчаяние, сомнение. Когда следователь ударил Крымова на допросе, то у него: «[...] в первые минуты не было ни ненависти, ни физической боли. Удар по лицу означал духовную катастрофу и не мог ничего вызвать, кроме оцепенения, остолебения» (Гроссман 1990: 327). Крымов страдает от отчаяния: «Он не мог осознать колоссального значения слов: “лишение свободы”. Он становился другим существом, все в нем должно было измениться, – его лишили свободы» (Гроссман 1990: 328). В заключении Крымов вспоминает, как он отзывался на аресты и исчезновения других:

«Когда сажали меньшевиков, эсеров, белогвардейцев, попов, кулацких агитаторов, он никогда, ни разу, даже на минуту не задумывался над тем, что чувствуют эти люди, теряя свободу, ожидая приговора. Он не думал об их женах, матерях, детях» (Гроссман 1990: 334).

И только когда посадили Крымова, он понял все муки и страдания. Как указывает Л. Аннинский, герой В. Гроссмана впервые в жизни признает в следователе, который «дает ему в зубы, ему, “знатоку рабочего движения в странах колониального Востока”, не “чужака”, не “плохого человека”, пробравшегося на важный пост, а свое собственное отражение, самого себя в прошлом, свою непримиримость, свой фанатизм» (Аннинский 1988: 262). Крымов, как и Пьер, «через ужас смерти, лишения, через простое, непосредственное ощущение жизни пришел к согласию, «миру» с самим

собой [...]» (Бочаров 1978: 99). В романе «Жизнь и судьба» и «Война и мир» «диалектика души для писателей – это не только форма психологизма, но еще и своеобразие эпопейного повествования, когда герои эпопеи, укрупненные эпопейными коллизиями, масштабами внутренних переживаний, все чаще принимают на себя субъектов повествования» (Ланин 1992: 40).

В повествовательной манере душевных монологов героев В. Гроссмана и Л. Н. Толстого даже в крайне непредвиденных историей обстоятельствах и условиях следует указать на еще одну отличительную черту – это уровень проявления в монологах гармонического мировосприятия. В образном мире «Жизни и судьбы» очень трудно назвать персонаж, который хоть бы на мгновение познал, испытал, пережил жизнь в гармонии и спокойствии. В чувственном мире героев В. Гроссмана властвует и руководит стихия и трагедия, которые ослабляли и уничтожали душу, веру, простейшую «мысль о сопротивлении». Силы исторических событий XX века истребили в душе героев «Жизни и судьбы» чувство личности, раздавили ее. Человеку в подобных условиях увидеть и воспринимать мир так, как мог смотреть на него и чувствовать его Пьер в романе «Война и мир», не было дано. В «Жизни и судьбе» сила жизни только угасает, в отличие от жажды к жизни и счастью как у толстовского Пьера, который «чувствовал, как по мере усилий, которые делала роковая сила, чтобы раздавить его, в душе его вырастала и крепла независимая от нее сила жизни» (Толстой 1981: 81).

Как подчёркивает А. Немзер в работе Е. Юдковской, становится очевидным, что «Гроссман не столько следовал Толстому, сколько мечтал о толстовском видении, видении, на которое он был не способен по многим причинам. Не верил Гроссман в того Бога, в который верил Толстой эпохи «Войны и мира»» (Юдковская 1989: 34). Если вспомнить слова заключенного Иконникова, то в этом читатель легко убеждается и в тексте романа «Жизнь и судьба»:

«Пятнадцатого сентября прошлого года я видел казнь двадцати тысяч евреев – женщин, детей и стариков. В этот день я понял, что Бог не мог допустить подобное, и мне стало очевидно, что его нет» (Гроссман 1990: 12).

Среди героев В. Гроссмана было бы затруднительно отыскать персонаж, подобный княжне Марье в романе Л. Н. Толстого, для которой в том мире, где она жила, «все сложные законы человечества сосредоточивались для нее в одном простом и ясном законе – в законе любви и самоотвержения [...]» (Толстой 1981: 174), а любовь отождествлялась с Богом. Многие герои В. Гроссмана тоже пытаются строить себе дорогу к любви, они тоже проявляют самоотверженность и желание к истинной вере, только существенная разница состоит в том, что путь гроссмановских персонажей к достижению и реализации этих целей в исторических условиях XX века «оказался сопряженным с неведомыми доселе испытаниями человеческого духа» (Ланин 1992: 40), и вера в Бога у них проявляется по-своему, под влиянием и в зависимости от истории, времени. Например, физик-атомщик Штрум в мучительных поисках оправданий своей правоты перед великим «хозяином», Сталиным, ощущает силу Всемогущего, несмотря на то, что

«он не верил в Бога, но почему-то в эти минуты казалось, – Бог смотрит на него. Он не думал о Боге, не думал о матери, когда непоколебимо ощутил свое окончательное решение. Но они были рядом с ним, хотя он не думал о них» (Гроссман 1990: 372).

Для автора романа «Жизнь и судьба» в условиях такой, сложившейся трагической истории, могла только существовать «мечта о гармонии, о Толстом» (Юджовская 1989: 34).

В. Гроссман в романе «Жизнь и судьба» ушел дальше от видений и восприятия Л. Н. Толстым и его героями роли божественных и бессмертных сил в течении истории, намного вперед от того времени, когда поголовное истребление людей еще не превратилось в механизм, в машину смерти, и дал свое предупреждающее опеределение силам, которые управляют движением истории человечества, довел до конечной ясности читателю мысль, зачатую Л. Н. Толстым о том, что «ход мировых событий предопределен свыше, зависит от всех произволов людей, участвующих в этих событиях» (Толстой 1968: 227). В романе «Жизнь и судьба» автор «идет дальше в постижении исторической драмы, разыгравшейся в Сталинграде, – она рассматривается с точки зрения универсальных, всеобъемлющих категорий человеческого бытия» (Лазарев 1988: 222). Герои «Жизни и судьбы» решают и выполняют «задачи, которые оказались не по плечу Богу» (Гроссман 1990: 368). В. Гроссман понимает и доводит читателю через образы своего романа то, что в «XX веке, когда убийство стало обыденным явлением, писать о смерти одного человека, забывая о масштабах общечеловеческой трагедии, было невозможно» (Ольбрых 2002: 52). А для героев Л. Н. Толстого

«личные интересы настоящего до такой степени значительнее общих интересов, что из-за них никогда не чувствуется (вовсе не заметен даже) интерес общий. Большая часть людей того времени не обращали никакого внимания на общий ход дел, а руководились только личными интересами настоящего» (Толстой 1981: 11).

Взгляд В. Гроссмана направлен дальше пределов счастья и любви. Его герои превращаются в символ триумфальной и всемогущественной заботливости и любви к человечеству Вселенной. В мировосприятии В. Гроссмана «нет надежды на второе пришествие Христа, который покорным, готовым беспрекословно принять все божьи указания и запреты, даст вечный рай. У него миллионы покорных, и именно поэтому обреченных, молчаливо и безнадежно ступающих в газовую камеру, где их ожидает ад» (Ольбрых 2002: 52). Персонажи В. Гроссмана через свои поступки и деяния становятся божествами и спасителями. Например, в романе «Жизнь и судьба» могучее материнское отчаяние Людмилы Николаевны Шапошниковой возле могилы ее сына Толи, «подобно Богу, подняло лейтенанта из могилы, заполнило пустоту новыми звездами» (Гроссман 1990: 78).

Размышляя о взглядах В. Гроссмана на окружающий его мир, следует упомянуть и еще об одном свойстве автора, которое только начинало восходить к Л. Н. Толстому в «Войне и мире» – это владение автором «Жизни и судьбы» «двойным зрением» (Ольбрых 2002: 52). В. Гроссман научился смотреть на мир через «глаз, наученный Толстым, от Толстого обретшим зрением» (Аннинский 1988: 257). Но такую Катастрофу в истории человечества XX века, которую довелось увидеть своими глазами В. Гроссману, у Л. Н. Толстого читатель не прочтет. Для восприятия и осмысления такого трагического зрелища «толстовская капитальная идея» о том, «что ужас жизни можно вынести, если внутренний порядок жизни не нарушен, [...] не покрывает новой реальности, [...] мало представимой в толстовские времена» (Аннинский 1988: 257). И здесь на помощь В. Гроссману приходит словно прирожденное наследственно

«двойное зрение» писателя, взгляд которого читатель ощущает, вспоминая, например, слова Софьи Осиповны Левинтон, обнявшей маленького Давида, ее сына, рожденного «непорочным зачатием» через смерть матери, в камере, наполненной смертоносным газом,

«Я стала матерью», – подумала она. Это была ее последняя мысль. А в ее сердце еще была жизнь: оно сжималось, болело, жалело вас, живых и мертвых людей; хлынула тошнота, Софья Осиповна прижимала к себе Давида, куклу, стала мертвой куклой» (Гроссман 1990: 294-295).

В. Гроссман «двойным зрением» смотрел на Героиню и ее сына и вместе с ними – на гибель тысяч им подобных, ни в чем не повинных людей. К читателю с «неумолимой очевидностью» приходит «понимание того, что народ не бессмертен, как не бессмертен человек. Гибель Давида у Гроссмана не просто символична, она в буквальном смысле соизмерима с исчезновением народа» (Ольбрых 2002: 52). Для Л. Н. Толстого в романе «Война и мир» еще не настолько созрела надобность задать вопрос, поднятый в «Жизни и судьбе» о том, «что должно было произойти с миром и с людьми, чтобы этот ад стал возможен?» (Ольбрых 2002: 53). Л. Н. Толстой еще придерживается мысли о том, что «нет мира, нет общности, нет целостности без войны» (MacMaster 1978: 484). Во взглядах Л. Н. Толстого «поворот оси мира воспринимается как правильный и законный, а у Гроссмана порождён реальностями XX века и воспринимается как катастрофический» (Аннинский 1988: 261).

Художественный мир В. Гроссмана в романе «Жизнь и судьба» наполнен печальными, однотонными в цвете образами, в нем нет жизнерадостных сцен, «ни цветов, ни красок» (Гроссман 1990: 400), нет светлых надежд на будущее, нет жизни, только трагическое существование, когда сила воли полностью разрушена в противоположность «Войне и миру», где «много счастья, тепла, уюта» (Бочаров 1978: 15). На эту художественную тонкость образных картин, воплощенных талантом писателей в обсуждаемые произведения, указывает и А. Латынина в работе Е. Юджовской:

«Да, как художник, Гроссман развивается в струе Толстого и, конечно, примеривается к «Войне и миру». Но видно и другое – недостаток той художественной пластичности, которая так поражает у Толстого. Пьер, Андрей Болконский, Наташа – живые фигуры, характеры, которыми мы меряем и определяем свое отношение к миру» (Юджовская 1989: 27).

В. Гроссман строит свои взгляды на мир, прежде всего основываясь на земные взаимоотношения людей. Для него истинная свобода и счастье возможны только на земле, они есть основа достойной человеку жизни, а не рабского существования, как это сложилось в трагической истории человечества XX века. Соответственно философии В. Гроссмана, когда человек умирает, то он «переходит из мира свободы в царство рабства. Жизнь – это свобода, и потому умирание есть постепенное уничтожение свободы» (Гроссман 1990: 295). А в романе Л. Н. Толстого смерть означает дорогу, по которой можно «вернуться к общему и вечному источнику» любви, а «любовь есть бог» (Толстой 1981: 48). Автор «Жизни и судьбы» в своем романе на первый план выносит прежде всего поведение людей из разных слоёв общества и жизнь ставит в зависимость от их деяний, в противоположность взглядам Л. Н. Толстого, который, соответственно словам Мадьярова в романе

«Жизнь и судьба», прежде всего «исходит не от человека, а от Бога. Ему важно, чтобы восторжествовала идея, утверждающая доброту [...]» (Гроссман 1990: 148) только «ведь богоносцы всегда стремятся насильственно вселить Бога в человека, а в России для этого не постоят ни перед чем, подколют, убьют – не посмотрят» (Гроссман 1990: 148). В. Гроссман для подкрепления своих взглядов о вере в жизнь только на земле и о зависимости ее истинного смысла прежде всего от людей вводит в текст своего романа размышления Чехова о том, как

«[...] даже и Толстой не сказал: все мы прежде всего люди, понимаете ли вы люди, люди, люди! Сказал в России, как никто до него не говорил. Он сказал: самое главное то, что люди – это люди, а потом уж они архиереи, русские, лавочники, татары, рабочие. [...]. Пусть Бог посторонится, пусть посторонятся так называемые великие прогрессивные идеи, начнем с человека, будем добры, внимательны к человеку, кто бы он ни был, [...], начнем с того, что будем уважать, жалеть, любить человека, без этого ничего у нас не пойдет. Вот это и называется демократия, пока несостоявшаяся демократия русского народа» (Гроссман 1990: 148).

Здесь следует заметить, что в «сознании Гроссмана Чехов приходит на помощь» (Аннинский 1988: 262) не только автору «Жизни и судьбы», но может помочь и в интерпретации мировосприятия героями и автором «Войны и мира», которые спасение мира прежде всего поручают силе, исходящей от веры в Бога. Читатель соглашается с тем, что мир романа В. Гроссмана «выстроен под мощным воздействием Толстого, весь купол выверен как бы его глазом, но человеческим сердцем своим Гроссман зовет Чехова, любит Чехова, и имя Чехова повторяется в романе [...]» (Аннинский 1988: 262).

Сквозь «Жизнь и судьбу» В. Гроссмана и «Войну и мир» Л. Н. Толстого проходят параллели об идеях восприятия и осмысления авторами войны как «народной». Идея поэтизации «народной войны, бесспорно, могла возникнуть у Василия Гроссмана под влиянием Льва Толстого» (Кулиш 1988: 29). Возможно, как замечает А. Латынина, «если где близок Гроссман к Толстому, так это в понимании войны как войны народной, которая выигрывается не наверху, а великой силой народного сопротивления чужеземному владычеству» (Юдковская 1989: 29). Размышляя о романах «Жизнь и судьба» и «Война и мир» как о неповторимых образцах военной прозы, следует указать на еще одну важную параллель в повествовательном характере произведений, а именно – на правдивое изображение писателями «народной войны» в самом истинном понимании значения этого слова, смысл которой, как указывает Л. Лазарев, заключается в «нравственном отношении художника к предмету изображения, которое Толстой считал одним из обязательных свойств истинного художественного произведения. Это нравственное чувство, верность правде, какой горькой она ни была», управляли В. Гроссманом и Л. Н. Толстым «в изображении великих бед и нашего срама» (Лазарев 1988: 223).

Герои «Жизни и судьбы» и «Войны и мира», которые действительно сражались за спасение своей страны от чужеземных захватчиков и грабителей, боролись не за бессмысленные «идеалы, официально провозглашенные» (Юдковская 1989: 29). Они героически воевали за свою собственную свободу, за мирную жизнь их семей, детей, родителей. Следует вспомнить, например,

сталинградского управдома Грекова в романе «Жизнь и судьба», который воюет за то, чтоб люди жили свободно, чтоб ими никто не руководил, «как овцой» (Гроссман 1990: 135). «Свободы хочу, за нее и воюю!» (Гроссман 1990: 226), – признается Греков. В окруженном доме «шесть дробь один», в котором он находился и сражался вместе с солдатами, в разговорах ставятся вопросы с той «остротой, с какой они не звучали до войны. Там говорится и о голоде, постигшем страну в коллективизацию, и о репрессиях [...]», и даже близко не о том, чтобы «коммунизм не подвергся деформации» (Юдковская 1989: 29). Аналогичные мотивации участия в войне руководят и взглядами майора Ершова в романе «Жизнь и судьба»:

«Он чувствовал, ему было ясно, что, борясь с немцами, он борется за свободную русскую жизнь, победа над Гитлером станет победой над теми лагерями, где погибли его мать, сестры, отец» (Гроссман 1990: 166).

В романе «Война и мир» в основе мотиваций воинов французской армии к уничтожению русских солдат в Бородинском сражении тоже не лежат стремления к воплощению в жизнь через пролитие крови каких-либо грандиозных мировых идей, ими руководит самая простая и в то же время очень могучая боязнь холода и голода:

«Солдаты французской армии шли убивать русских солдат в Бородинском сражении не вследствие приказа Наполеона, но по собственному желанию. Вся армия: французы, итальянцы, немцы, поляки – голодные, оборванные и измученные походом, – в виду армии, загоразивавшей от них Москву, чувствовали, что вино откупорено, и надо выпить его. Ежели бы Наполеон запретил им теперь драться с русскими, они бы его убили и пошли бы драться с русскими, потому что это было им необходимо» (Толстой 1968: 227).

Размышляя над военными аспектами романа Л. Н. Толстого и В. Гроссмана, нельзя не обратить внимание и на тех, кто руководил войсками, на их умения и способности, которые проявлялись в командирском творчестве «управления, [...] властвования и повелевания» (Ланин 1992: 35). Л. Н. Толстой в «Войне и мире» и В. Гроссман в «Жизни и судьбе» включают в композиционную структуру своих романов реальные портреты исторических персонажей. На страницах произведений мы встречаемся не только с рядовыми солдатами, но и с настоящими «генералами» – Сталиным, Гитлером в «Жизни и судьбе» (подробнее см. Лазарев: 2006), с Наполеоном, Кутузовым – в «Войне и мире». В поисках параллелей во внешней форме войска в исследуемых романах следует обратить внимание на размышление Б. А. Ланина о том, что «внешнюю структуру войска Л. Н. Толстой сравнивал с конусом», при этом не забывая о «нравственной ответственности людей, находящихся в различных точках этого воображаемого конуса. Причем стоящие на самом вершине должны быть ответственны не только за дело, но и за прочность основания, за сохранность каждой его составляющей» (Ланин 1992: 30). Эти мудрые уроки, преподнесенные Л. Н. Толстым о военном искусстве, продолжает и развивает в романе «Жизнь и судьба» В. Гроссман. В обоих произведениях читатель найдет примеры настоящих, заботливых командиров и им преданных солдат, а также таких командиров, для которых человеческая жизнь ничего не стоила ради достижения часто бессмысленных целей и результатов. В. Гроссман, продолжая

традиции Л. Н. Толстого, не отрицает законы военной науки, даже ссылается на высказанную «в свое время Толстым мысль о том, что осуществить полное окружение армии невозможно», и эта мысль «подтверждалась современным Толстому военным опытом» и «была, несомненно, верна для своего времени», но «она не обладала вечной жизнью» (Гроссман 1990: 349)

В романе В. Гроссмана формируются новые теории о стратегии и тактике ведения боя с учетом тех условий, в которых сражался советский народ времен Второй мировой войны. В «Жизни и судьбе» человек «живет и воюет под неусыпным присмотром государства» (Дедков 1988: 231). Несмотря на то, что многие истинные знатоки военной науки, например, Новиков, «составляли планы своих будущих военных действий, и это командирское творчество дало в конце концов свои весомые результаты, многое из того, что делалось Ставкой, не было им, разумеется, известно, и это обстоятельство обрекало на несбыточность, неосуществимость различных, зачастую и талантливых планов» (Ланин 1992: 20). На эту особенность управления войсками указывает и Л. Н. Толстой в «Войне и мире», соответственно которой «заслуга в успехе военного дела зависит не от них», больших полководцев, «а от того человека, который в рядах закричит: пропали, или закричит: ура! И только в этих рядах можно служить с уверенностью, что ты полезен!» (Толстой 1968: 57). Л. Н. Толстой напоминает читателю также и о том, что «на войне энергия молодых людей часто вернее указывает путь, чем вся опытность старых кунштаторов» (Толстой 1987: 475).

В. Гроссман в романе «Жизнь и судьба» представляет свои размышления о важных правилах в мастерстве командования войсками. Он в основу военных законов ставит собственную гуманистическую и свободную мысль о том, что «человек, лишенный “надсмотра”, переставший бояться окрика, [...], человек раскрепощенный, высвобождает все свои силы, и они, эти силы, помноженные на осознание правоты своего дела, способны принести Родине неопределимую пользу» (Ланин 1992: 21). Закон, основанный на приведенной мысли, применяет в своей тактике ведения боя и Новиков. Он глубоко понял природу современной войны, знает слабые и сильные стороны своих солдат, для него военное искусство означало не только «быть сильнее неприятеля в известный момент» (Толстой 1968: 231), например, когда Новиков принимает смелое и ответственное решение, внося самочинно коррективы в уже утвержденный командованием план операции, определяющий судьбу Великой Отечественной войны. Командир Новиков вводит в действие свой корпус на восемь минут позже предусмотренного планом. Сделал он это для того, чтобы наша артиллерия и авиация уничтожили и подавили как можно больше огневых точек противника и тем самым создали более благоприятные условия для действия наших войск. Инициатива, проявленная Новиковым, и есть свидетельство подлинного военного искусства, душой командира и воина. Иначе и не могло случиться, поскольку Новиков знал, что существует «право больше, чем посылать, не задумываясь, на смерть, – право задуматься, посылая на смерть. Новиков исполнил эту ответственность» (Гроссман 1990: 343). При первой встрече с мальчишками-новобранцами, которые издали походили на сельских школьников с детскими тревожными глазами, худым лицом и тонкой шеей, Новиков смотрел на них как на «живую силу» (Гроссман 1990: 266), которую надо беречь. В романе «Жизнь и судьба» Новиков остался

верным тому, что лежит в основе всего существующего, умиению дорожить людьми. В последний раз мы видим его в романе, когда он отправляется в Москву, но не за повышением в знак благодарности за успешно проведенную боевую операцию, когда были спасены солдаты и боевая техника, а для дачи показаний о несвоевременном выполнении приказа о наступлении.

Проявление гуманизма Новикова в военном деле созвучно с тактическим замыслом Кутузова в романе «Война и мир», когда он принимает однозначное решение об отступлении «вниз по Дунаю» ради спасения своих солдат и

«вместо наступательной, глубоко обдуманной, по законам новой науки – стратегии, войны, план который был передан Кутузову в его бытность в Вене австрийским гофкригсратом, единственная, почти недостижимая цель, представлявшаяся теперь Кутузову, состояла в том, чтобы, не погубив армии, подобно Маку под Ульмом, соединиться с войсками, шедшими из России» (Толстой 1981: 140).

Качества, проявившиеся Новиковым и Кутузовым в их умении разумно принимать решения и гуманно реализовать свою власть в управлении солдатами, возвысились над общими свойствами и чертами генерала или гениального полководца, представленными Л. Н. Толстым, соответственно которым каких-нибудь особенных качеств «не нужно хорошему полководцу, но, напротив, ему нужно отсутствие самых лучших, высших, человеческих качеств – любви, поэзии, нежности, философского пытливого сомнения. Он должен быть ограничен, твердо уверен в том, что то, что он делает, очень важно [...]. Избави бог, коли он человек, полюбит кого-нибудь, пожалеет, подумает о том, что справедливо и что нет» (Толстой 1981: 57). Такие полководцы «гнали живую силу под огонь даже не для перестраховки и формального выполнения приказа, а от лихости, от упрямства» (Гроссман 1990: 266), вследствие чего жизнь солдата обращалась в пепел перед собственными амбициями вышестоящего по служебной лестнице.

Сходство взглядов В. Гроссмана и Л. Н. Толстого проявляется не только в изображении методики управления войсками, хроники военных действий а также в сценах описания военного быта и даже пейзажа. Быт «как бы «вытягивает» человеческое сознание из кровавой суеты» (Ланин 1992: 24). Даже в самых неординарных, неожиданных обстоятельствах войны и армейской жизни быт диктует солдату хотя бы минимальные составные детали элементарного удобства его прежнего образа и ритма жизни, соответственно которым он живет в мирное время или вне армии. Ведь «человек не так легко покоряется судьбе, он стремится быть самим собой, оставаться прежним. И нередко его выручает быт» (Ланин 1992: 24). Быт помогает солдатам В. Гроссмана и Л. Н. Толстого вернуться, хотя и на короткий промежуток времени, к тем элементам, которые составляют основу человеческой жизни без страха. В романе «Жизнь и судьба», когда с наступлением темноты налеты немецкой авиации прекращались, то для солдат наступало

«время бритья, постирушек, писания писем, время, когда фронтовые слесари, токари, паяльщики, часовщики мастерили зажигалки, мундштуки, светильники из снарядных гильз с фитилями из шинельного сукна, чинили ходики», а «на переднем крае хоронили погибших, и убитые проводили первую ночь своего вечного сна рядом с блиндажами [...], где товарищи их писали

письма, брились, ели хлеб, пили чай, мылись в самодельных банях» (Гроссман 1990: 16-17).

Момент вовлечения В. Гроссманом в военные действия художественного произведения таких бытовых элементов мирной жизни, которые, возможно, на мгновение помогут участнику боевых операций облегчить свою участь в них, созвучен с традицией, заложенной Л. Н. Толстым в методике изображения войны. В романе «Война и мир» эти мысли воплощены через воспоминания Пьера, «в слышанном им рассказе о том, как на войне солдаты, находясь под выстрелами в прикрытии, когда им делать нечего, старательно изыскивали себе занятие для того, чтобы легче преносить опасность» (Толстой 1981: 224).

Анализируя чувственный мир солдатской жизни в романах В. Гроссмана и Л. Н. Толстого, нельзя не упомянуть о могучем чувстве обреченности и одиночества солдата. В «Жизни и судьбе» генерал Еременко ощущает, что война, «которую командующий привык толкать, вдруг втянула его в себя, он стоял тут, на сыпучем песке, одинокий солдат, потрясенный огромностью огня и грома, чувствовал, что народная война больше, чем его умение, его власть и воля» (Гроссман 1990: 27). Переживания командира Еременко созвучны с восприятием и пониманием этого чувства героем «Войны и мира» графом РаSTOPчинным, деятельность которого

«была направлена только на то, чтобы возбудить в жителях то чувство, которое он сам испытывал, – патристическую ненависть к французам и уверенность в себе. Но [...] когда оказалось недостаточным только словами выражать свою ненависть к французам, когда нельзя было даже сражением выразить эту ненависть, когда уверенность в себе оказалась бесполезной по отношению к одному вопросу Москвы, [...] – тогда роль, выбранная РаSTOPчинным, оказалась вдруг бессмысленной. Он почувствовал себя вдруг одиноким, слабым и смешным, без почвы под ногами» (Толстой 1968: 350).

Своеобразно приспособилась в романах «Жизнь и судьба» и «Война и мир» природа к войне. Военный пейзаж в романе В. Гроссмана и Л. Н. Толстого – это «описание некоей неестественной картины, какого-то воспалительного процесса, происходящего в ноосфере и затрагивающего все живое» (Ланин 1992: 23). Война в романе «Жизнь и судьба» влияет не только на человеческую жизнь, она меняет даже законы природы:

«Виляя тяжелым, полным шелкового волоса хвостом, побежала лисица, а заяц бежал не от нее, а вслед ей; поднялись в воздух, маша тяжелыми крыльями, соединенные, быть может, впервые вместе хищники дня и хищники ночи [...]. Кое-кто из сусликов спросонок выскочил из норы, как выбегают из горящих изб сонные, взлохмаченные дядьки. Вероятно, сырой утренний воздух на огневых позициях стал теплей на градус от прикосновения к тысячам горячих артиллерийских стволов» (Гроссман 1990: 342).

Картины природы в романах влетают в картины военных действий, подчиняются им и меняются под их влиянием. В романе «Война и мир» от первых выстрелов на Бородинском поле «заколебался воздух» (Толстой 1968: 232), а в конце сражения дождь озвучивается словами повествователя и превращается в предупреждающий воинов небесный образ:

«Собрались тучки, и стал накрапывать дождик на убитых, на раненых, на испуганных, и на изнуренных, и на сомневающихся людей. Как будто он

говорил: «Довольно, довольно, люди. Перестаньте [...]. Опомнитесь. Что вы делаете?» (Толстой 1968: 269).

Романы В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и Л. Н. Толстого «Война и мир» служат теми литературными образцами, которые через мастерство художественного слова дают читателю мудрые уроки истории XIX и XX веков, они есть и останутся ценнейшими источниками и инструментами для изучения и исследования политических, моральных, эстетических, этических проблем не только в прошлом, но и в современном обществе. Эти романы «сто лет люди читают и еще сто лет читать будут» (Гроссман 1990: 122).

ЛИТЕРАТУРА

- Аннинский 1988: Аннинский Л., Мироздание В. Гроссмана. // Дружба Народов, №10, 253–263.
- Бочаров 1978: Бочаров С., Роман Л. Толстого «Война и мир». // «Художественная литература». Москва, 5–103.
- Бочаров 1985: Бочаров С., «Мир» в «Воине и мире». // О художественных мирах. Москва, 229–248.
- Гроссман 1990: Гроссман В. Жизнь и судьба. Роман. // «Ээсти раамат». Таллин, 7–475.
- Дедков 1988: Дедков И., Жизнь против судьбы. // Новый мир, №11, 229–241.
- Кертес 2003: Кертес И., Обездоленность. Роман. Перевели с венгерского Шимон Маркиш и Жужа Хетени. // Иерусалимский журнал, №14–15.
- In: www.antho.net/jr/14-15.2003/11.php
- Кулиш и др. 1988: Кулиш В., Оскоцкий В., Эпос войны народной: Диалог о романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба». // Вопросы литературы. №10, 27–87.
- Лазарев 2006: Лазарь Л. «Правда безусловная и честная». Василий Гроссман и традиции русской классики.
- In: <http://lit/1september/ru/article.php?ID=200600215>
- Лазарев 1988: Лазарев Л., Дух свободы. // Знамя. 1988. Книга 9, 218–229.
- Ланин 1992: Ланин Б. А., Новая проза о войне и диалог В. Гроссмана «Жизнь и судьба». // Российская академия образования. Институт общеобразовательной школы. Москва, 20–50.
- Ольбрых 2002: Ольбрых В. Беседы о Василии Гроссмане. // По материалам Международных литературных чтений в Гдыне и дискуссии в газете «Литературные вести». Варшава-Москва, 3–67.
- Солженицын 1990: Солженицын А. Один день Ивана Денисовича. // «Новый мир». Москва, 3–95.
- Толстой 1981: Толстой Л. Н. Война и мир. Роман в четырех томах. // «Просвещение». Москва. Том первый, 5–285. Том второй, 3–301. Том четвертый, 3–269.
- Толстой 1968: Толстой Л. Н. Война и мир. Роман. // «Кыргызстан». Фрунзе. Том третий 5–411.
- Эпштейн 2007: Эпштейн Дж. «Жизнь и судьба» Василия Гроссмана – правдивая хроника Сталинградской бтвы.
- In: <http://balance.metakultura.ru/ravnovesie/3585.htm/>
- Юдковская 1989: Юдковская Е. Роман Василия Гроссмана «Жизнь и судьба» и его критика. Преодоление. «Круглый стол». // Литературное обозрение, №6, 24–34.
- MacMaster 1978: Robert E. MacMaster, No Peace Without War – Tolstoj's War and Peace as Cultural Criticism. // American Contribution To The International Congress of Slavists. Vol 2. Ed. By Victor Terras, Columbus, Ohio, 1978. 438–484.

2009. március 4.

Szigligeti E.: *Liliomfi* – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.

CSEH GIZELLA*

A magyar népszínmű XIX. századi művelődéstörténetének vázlata

„Valótlan műfaj, (...) és szépségei
jórészt valótlaniságból fakadnak.”

(Hevesi Sándor)¹

Rezümé A népszínmű a XIX–XX. századi magyar művelődéstörténet meghatározó színjátéktípusa és drámai műfaja volt. A tanulmány a vizsgálódásra választott színjátékfajta XIX. századi kultúrtörténetének vázlata; vizsgálja a kérdéskör problematikáját, a műfaj a magyar művelődéstörténetben betöltött szerepét. Tárgyalja a műfaj magyarországi megjelenését, előzményeit, pályája metamorfózisait, variánsait; ismerteti jelentős alkotóit és azok műveit, valamint megkísérli a művekből feltáruló világ felfedezését.

Resume The Hungarian folk play with music was the main trend in theatrical play and drama of Hungarian culture history in XIX–XX. century. The goal of the study is surveying the culture history of the chosen drama, it analyses the chosen dramas role in the Hungarian culture history. It also analyses the origin, the variants, and changes of the corresponding genre of the drama in Hungary. It is a review of creators, their writings, and the visualized world created from their theatrical arts.

1. Bevezető gondolatok

Ha a XXI. század elején egy kortársunk előtt kiejtenénk ezt a szót: népszínmű, valószínűleg zavarba jönne, sőt: tanácstalan lenne. Hősünk lelki szemei előtt – a legjobb esetben – felsejlene egy színpad, egy csinos menyecske (talán éppen Blaha Lujza), esetleg egy duhaj legény ábrázata (lehet, hogy már hallott Tamássy Józsefről), vagy egy örökké vig, csak daloló-táncoló, pántlikás faluközösség ködbe vesző képe. Hősünknek talán rémlene egy hajdani népszínmű-előadás megsárgult fotográfiája a dédnagyanya albumában, *A falu rossza* vagy *A sárga csikó* címe, esetleg a *Nyisd ki babám az ajtót* vagy a *Zöldre van a rácsos kapu festve* egy-egy foszlánya.

A XXI. század valóságára népszínműveink ismerete azonban már nem jellemző. A mai közvélemény keveset tud arról a műfajról, amelyik a XIX. század végén még hatalmas sikereket aratott, amelyet a magyar közművelődés történetében egyszerre minősítettek „áldottnak és átkozottnak”, és amelyről száztíz–százhusz esztendővel ezelőtt még csak nem is feltételezték, hogy valaha is kihál.

* tanár, újságíró, kulturális programszervező, az ELTE BTK művelődéstörténeti doktori programjának PhD-hallgatója

¹ Hevesi Sándor: A régi népszínmű és a magyar nóta. In: *Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*. Budapest, Táltos, 1920. 124.: „A régi népszínműnek az volt legértékesebb sajátága, vagy legsajátosabb értéke, amit ma a legtöbb ember szeretne kiküszöbölni belőle. A Sárga csikó felújítása a Nemzeti Színházban ezt megint fényesen bizonyította. Volt olyan, akinek szemet szűrt ez a játékos, vagy mondjuk ki bátran, mesészerű, sőt hazug parasztvilág, s aki a színpadtól egyenesen azt várta volna, hogy reális parasztszínművé formálja át, ami sohasem volt parasztszínmű, sohasem volt reális, mert sohasem is akart az lenni. A régi – vagyis a Szigligeti után való népszínmű – legfőképpen pedig a Tóth és Csepreghy-féle, úgynevezett klasszikus népszínmű éppen olyan valótlan műfaj, mint a George Sand vagy a Raimund-féle és szépségei jórészt valótlaniságból fakadnak. (...)”

Ugyanakkor – mint látni fogjuk – egy olyan műfajról van szó, amely a zenes-táncos népszórakoztatás egyik változata. Eredete szerint a bécsi színpadokról származott át hozzánk, majd kiegészülve a romantika vonásaival, valamint a helyi hagyományokkal, adottságokkal, szereplőkkel, fokozatosan új formát öltött, és bekerült a XIX. századi közéletbe. Itt pedig gyorsan teret hódított; előbb aktuális, majd népszerű műfajjá lett, ezt követően pedig a társadalmi légkör változásának megfelelően rugalmas módon alakult át.

A népszínmű elsősorban tehát társadalomtörténeti jelenség. Mindemellett megemlítendő, hogy a műfaj művelődéstörténeti hatása, valamint hagyománya is hatalmas: a közép-európai térség lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta. Állításomat kitűnően szemlélteti a következő gondolat: „*A magamagát könnyen keltető népszínművön (...) keresztül tanult meg magyarul Pest és Buda lakossága.*”²

E bevezető során ne feledkezzünk meg a műfajt gyakorló alkotókról sem, hiszen az ő érdemük, hogy a mai magyar közművelődés a maga emlékei közé sorolhatja például *A falu rosszát*, a *Szökött katonát*, vagy a Blaha Lujza–Tamássy József felejthetetlen emlékü színészpárosát.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – a vizsgálódásra választott műfaj, a népszínmű élete, előzményei, pályája változásai, alkotói, valamint a művekből feltáruló világ felfedezését kísérem meg.

2. „Egy valótlan műfaj”

Ismerkedjünk meg magával a műfajjal, amelyet művelődéstörténészeink ezerszer égbe emelt és ugyanannyiszor kitagadott jelenségként tartanak nyilván. Kutatók sokasága vitatkozott önálló műfaji voltán, jellemzőinek, sajátosságainak eredetén, belső felépítésén, irodalomtörténeti értékén, stilizáltságán, műnépieségén, ennek ellenére a műfaj mivoltáról máig nem született egységes műfaji meghatározás.

Kézenfekvő kiindulási pontként idézzük néhány lexikon véleményét; miként értékelik, mit is értenek a nevezett műfaj fogalmán ma, a XXI. század elején? A Magyar Irodalmi Lexikon a következőképpen fogalmaz: „*A népszínmű egy 19. századi, igénytelenebb drámai műfaj.*”³ A Világirodalmi Lexikon IX. kötetének meghatározása az alábbi módon hangzik: „*A népszínmű a népéletet bemutató középfajú dráma, amelyet rendszerint éneketételek tarkítanak.*”⁴ Legkorszerűbben a legújabb színházművészeti kézikönyv fogalmaz: „*Tágabb értelemben a legtöbb nemzeti drámairodalomban megtalálható, a koronként változó népfogalom alapján a népről v. népnek szóló színpadi művek összefoglaló műfajneve.*”⁵

Az alapvető, máig szinte egyetlen pontos műfaji meghatározás papírra vetésére először az 1860-as években került sor – Gyulai Pál tollából. A műfaj leírása a következőképpen szól: „*A népszínmű se vígjáték, se dráma, se tragédia, mindebből valami; vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédül veheti. Egy neme a melodramának, vagyis modern melodráma tragikomikai*

² Blaha Lujza naplója. Közreadta Csillag Ilona. Budapest, 1987. 14.

³ Magyar Irodalmi Lexikon. II. Budapest, 1965. 367.

⁴ Benedek A.: Népszínmű. In: Világirodalmi Lexikon. IX. Budapest, 1984. 242–243.

⁵ Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk. Székely György. Budapest, 1994. 558.

alapon. A magyar népszínmű fő vonásai: formában határozatlan drámai stíl, szellemben demokráciai irány, tartalomban magyar élet genre-képi vonásokban, tragikomikai oldalról, népzene és népdal kíséretében.”⁶ Hogyan folytatódhatott volna a műfaj további fejlődése? Gyulai Pál erről is határozott elképzelésekkel rendelkezett: „Az énekrészek nagyobb kiterjedése majd kifejleszti a nagyoperettet, a komikai részek túlsúlya a magyar bohózatot, s a komoly rész polgári népdramává emelkedik, és eldobja a népdalt, vagy ha megtartja is, mérsékli, és egészen céljához alkalmazza, mint a francia vaudeville.”⁷

Elkezdődött egy fejlődési folyamat, amely részben követte ugyan Gyulai Pál útmutatását, némely helyen azonban irányt tévesztett; hiszen például a népdrama felé való irányultságot a magyar közvélemény nem támogatta. Műfajunk esetében lezajlott tehát egy nagy intenzitású, értékvesztő folyamat, amely az idők során egyre torzult és addig hatolt, hogy a XXI. század elején e műfaj szinte ekvivalens a pejoratív világlátással és értelmezéssel. Ma pedig a műfaj fogalmán értik mindazt az értéktelenséget, mesterséges világbábrázolást, amely fogalmak e követésre kiválasztott műfaj hanyatlásával kerültek be a társadalmi köztudatba, majd később váltak magával a műfajjal azonossá. A gondolatmenet ivének e pontján helyezkedik el és tapintható ki legérzékenyebben az a kérdés, amely válaszára vár; ugyanakkor a megoldás kulcsát is jelenti: vajon hogyan, milyen módon, mely társadalmi körülmények közepette, miféle metamorfózisok során, és főképp miért jutott el a népszínmű e negatív értékszemerléletig?

3. A népszínmű előzményei, születése és változásai

A népszínmű előzményeit több irányból eredeztetjük.⁸ A népies elemeket tartalmazó drámai alkotások, azaz népies színművek alkotják a népszínmű gyökereinek, előzményeinek hazai forrásból származó csoportját. A gyökerek másik típusát az osztrák–német Volksstückök és Zauberpossék jelentik, amelyek a korabeli magyar művelődési viszonyokra nagy mértékben hatottak. Lényegében tündéres bohózatokról van szó, amelyek a bécsi színpadokról „át-áruccantak” a magyar nyelvi közegbe, és ott meghonosodtak. A magyar közeg az osztrák változat jellemzőinek átdolgozásával jutott el az első magyar népszínműig, Szigligeti Szökött katonájáig.

A gyökerek utolsó típusa a romantikából ered, amely a polgárosodás úttörőjeként előtérbe helyezte a nemzeti jelleg erős hangsúlyozását és a társadalmi ellentétek ábrázolását. Műfajunk ugyancsak alkalmazta a romantikus drámák formai eszköztárát: az ellentétet, a titokzatosságot, a félreértést, a meglepő fordulatokat, a „véletlen” megoldó szerepét. A romantika, ily módon maga a népszínmű is kedvelte a felismerés, az üldözött ártatlanság, a homályos származás, a megtalált gyermek, a nagylelkűség motívumát.

⁶ Gyulai Pál Szigligeti A *lelenc* című népszínművéről szóló bírálata. (1863). In: Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1908. I. 569–576.

⁷ Gyulai, 1908. I. 569–576.; Gyulai, 1908. II. 437–442.; Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. Budapest, 1937. I. 241.

⁸ Vö. Bayer József: A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig. Budapest, 1897. II. 56–100.; Gombos Andor: A magyar népszínmű története. Budapest, 1884.; Pör Anna: Balog István és a XIX. század elejének népies színjátéka. Budapest, 1974.; Pukánszky Kádár Jolán: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. Budapest, 1930.; Sziklay János: A magyar népszínmű története. A legrégebb időktől Szigligetiig. Budapest, 1884.; Tóth Lajos: A magyar népszínmű története. Budapest, 1932.

A népszínmű létrejöttének kérdésköre kapcsán meg kell ismerkednünk egy társadalomtörténeti jelenséggel is, amelynek műfajunk létrejöttében kimondhatatlanul nagy szerepe volt. Ez pedig nem volt más, mint a korabeli Pest-Buda magyar nyelvű színházi helyzete.

Az 1840-es években az 1837-től játszó Nemzeti Színház (akkor még Pesti Magyar Színház) pusztá létét is veszély fenyegette. Az említett körülmények következtében a színház anyagi gondjai 1842-re olyan méreteket értek el, hogy az irányítására kinevezett országos választmányi igazgatóság tehetetlennek és alkalmatlannak bizonyult a színház működtetésére. A veszélyt az egyik lap így jellemezte: „A Nemzeti Színházat be kell csukni, mert közönsége nincs.”⁹

Ekkor került a színház élére, 1842. december 18-i kinevezéssel Bartay Endre, aki vezetési stílusával felvirágoztatta az intézményt. Bartay az Athenaeum körének, Bajzának és Vörösmartynak a színházpolitikai elveit követte: „Eredeti drámairódmalmat kell támogatni, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári cikkeknek.”¹⁰ Ez az új igazgató pályázatok segítségével akarta az írókat drámairásra ösztönözni, ezáltal a színházat az anyagi tehetetlenség fogságából kiszabadítani. 1843 elején konkurzust írt ki „...egy népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre, mely által a köznép is színházba édesgetvén, ízlése nemesbítették, melyre a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni.”¹¹

Bartay számítása bevált: a meghatározott műfaji kritériumok szem előtt tartásával Szigligeti Ede tollából megszületett a *Szökött katona*, amely bár a korabeli pályázaton az első helyet nyert Ney Ferenc *Kalandor* című színműve mögött a második helyre szorult, az 1843. november 25-i bemutatót követően nagy feltűnést keltett, sőt sikert aratott. Ily módon és körülmények közepette született meg a népszínmű, a későbbi fél évszázad reprezentatív színjátéktípusa.

Keletkezése idején – az 1840-es években – a népszínmű a pozitív népábrázolás irodalmi kifejezése és színpadi megjelenítője volt, és éppen ezért nagyon korán feltöltődött egyfajta társadalomkritikus hangvétellel. A darabok közvetlen módon reagáltak a napi politikai eseményekre. Ezeket a gondolatokat támasztják alá Szigligeti sorai is: „A népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet is érintenek: a katonáskodást, a börtönrendet, az ösiséget, az emancipációt.”¹²

Az elhangzottakat alátámasztandó, ismerkedjünk meg a műfaj alapítója, a kiváló színházi szakember, Szigligeti Ede ide vonatkozó alkotásaival. Már említettük volt, hogy 1843-ban született meg a *Szökött katona*, amely a katonafogdosás ellen emelte fel a hangját.¹³ A következő darabok 1844-ben születtek: a *Két pisztoly* a börtönrendszerről, a bíróságok igazságtalanságairól, a *Zsidó* a zsidóság korabeli helyzetéről beszélt. 1847-ben keletkezett a *Csikós* című nagysikerű

⁹ Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. Budapest, 1874. 514.

¹⁰ Osváth Béla: Szigligeti. Budapest, 1955. 51.; Bajza József: Szózat a pesti Magyar Színház ügyében. Budapest, Magvető, 1986. 70–71.

¹¹ Idézik: Osváth, 1955. 51–52.; Pukánszky Kádár Jolán, Budapest, 1930. 14.

¹² Benedek A.: Népszínmű. In: Világirodalmi Lexikon. IX. Budapest, 1984. 243.

¹³ A reformkori gondolkodás szemszögéből nézve érthető meg a darab tartós sikere, hiszen olyan eszmét érintett és képviselt, amely addig egyáltalán nem volt jelen az akkori magyar közéletben.

népszínmű, amely a földesúr és a jobbágyok közötti ellentétet élezte ki, és a népszínmű irányzatos korszakának csúcsát jelentette. Az 1863-as év komoly eredménye a *Lelenc* című népdramakíséret volt. Szigligeti utolsó népszínműveiben is aktuális kérdéseket feszegetett. A *strike*-ban (1871) a gyári munkások helyzetével, Az *amerikaiiban* (1872) pedig a kivándorlással foglalkozott.

Visszatérve azonban az 1840-es évekhez: ekkor már kristályosodtak a műfaj követelményei, amelyek Szigligeti visszaemlékezései szerint a „*bonyolódott, a helyzetek és jellemeik által erősen kifejtett cselekvény, a korszerű tárgy, a vonzó magyar élet festése, valamint a népdal megszólaltatása*”¹⁴ voltak. Maga a romantikus mese volt a „bonyolódott cselekvény”, amelynek mellőzése a tündérbohózatokon nevelődött közönség számára még elképzelhetetlen volt. A „korszerű tárgy” alatt az aktuális társadalmi probléma volt értendő. A romantikus történet és a hangsúlyozni kívánt társadalmi mondanivaló pedig – például a *Szökött katona* esetében – fergeteges sikert aratott. Az említetteket egészítette ki „a magyar élet festése és a népdal”.

Az abszolutizmus korában azonban a valóság elhárítása jellemezte a magyar társadalmat. Ennek a magatartásnak megfelelően adta fel korábbi tartalmi jellemzőit a népszínmű is. A művekben így módon egy stilizált paraszti világ alakult ki, fokozatosan elevenedett meg, majd hódított teret. A korszak hangulatát festőien szemléltetik Vajda Viktor sorai: „[A népszínmű] *elnyomattatásunk, szomorú politikai helyzetünk lenyomata, sebzett és bűntelt kedélyünk tükre, hosszú melankólia, melynek hatása alatt legfájdalmasabb húrjaink is megrezdülnek (...)* Hiszen mintegy megnyugvásunkra szolgált, legalább itt, a színen meggyőződhetni magyarságunk, valamint általában létünk felől, s e megnyugvásunkban némi örömet is találtunk, szemlélhetni az eredeti és romlatlan magyar népeletet, mely ekkor egyedül volt ment az idegen elemtől.”¹⁵

A megváltozott történelmi körülményekhez alkalmazkodott tehát a népszínmű is. Fennmaradása érdekében a műfaj egyre újabb és újabb elemekkel bővült; illetve a már meglévő tartalmi és formai elemek felhasználási és értelmezési módja, jellege módosult. A társadalmi változásokat nyomon követő érzékenység és a plasztikus formai képlékenység a műfaj későbbi történetének is állandó jellemzőjévé vált. Az 1860-as évektől pedig már fokozatosan olyan jellegű darabok láttak napvilágot, amelyek az egyre kispolgáribbá váló, és ezáltal megváltozott ízlésű közönség igényeit egyre kevésbé elégítették ki. A népszínművek skálája ismét csak szélesedett. Ezekben az évtizedekben láttak napvilágot az első városi, fővárosi és etnográfiai népszínművek is. Ugyanakkor két változat jelentette a műfaj csúcsát: az egyik volt a népdrama, a másik pedig az idill. A két legerősebb belső variáns harca, és ezáltal a műfaji fejlődés iránya a Nemzeti Színház 1874-es népszínmű-pályázatán dőlt végképp el.

Az 1867-es kiegyezést követően a népszínmű jellege ismét módosult: a hazafias töltet véglegesen semlegesítődött, a korábban jellemző tematikai gazdagság eltűnt. Eredeti küldetését elfeledve már csak tisztán szórakoztató műfajként szolgált, ugyanakkor nem tudott megszabadulni a népszerűségét elősegítő tartalmi és formai elemektől sem.

¹⁴ Szigligeti, 1874. 518–519.

¹⁵ Vajda Viktor: *Művészet és politika. Képek a magyar társadalomból.* Pest, 1870. 185–186.

Ugyanakkor érdekes fogalmi kettősség jellemzi a műfaj 1870-től datálódó történetét. Ekkor kezdődött el a műfaj második virágkora; ugyanakkor ez az évtized jelentette műfaji megmerevedésének, és ezáltal későbbi hanyatlásának kezdetét is.

A második aranykor létrejöttében és az idillikus variáns győzelemre juttatásában nagy szerepet játszott néhány tényező. Egész pontosan három: egy színház, egy népszínműpályázat és egy színészpáros. Rákosi Jenő tevékenysége nyomán a műfaj 1875-ben egy önálló otthont, saját színházat kapott. Ez lett a Pesti Népszínház, amely az 1908. évi végső bezáratásáig volt tanúja a műfaj dicsőségének és halálának.¹⁶ Második tényezőként említhetjük meg a Nemzeti Színház által 1874-ben kiírt népszínműpályázatot. Ez a konkurzus minden bizonnyal a népszínmű műfaji elmozdulását szorgalmazta. A felhívás szövege a következőképpen szólt: „*Aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.*”¹⁷ Az itt kijelölt irány diadalra juttatója Tóth Ede darabja, *A falu rossza* lett, mely a népdráma és a népszínmű, mint a jövő járható útja között fennálló dilemmát az utóbbi javára döntötte el. Ily módon jött létre a stilizált népszínmű, a „vasárnapi változat”, amely ekkortól szinte ellenfél nélkül aratta nagyobbánál nagyobb sikereit, és halhatatlanságra ítéltetett.

Milyen is volt a stilizált népszínmű? Egy végtelenül egyszerűsített szűzsé-vel bíró melodráamával állunk szemben. Maga a cselekmény a szerelmi történetet állította középpontba. A darabokban esetenként megjelentek a hétköznapi élet valóságghú szereplői, komédiáztak, intrikákat szóttek, de minden tényező a szerelmi történet boldog beteljesüléséhez statisztált. A befejezés pedig kötelezően a happy end volt. Az ily mértékű stilizálás a műfaj halálát ígérte.

A népszínmű merevvé válásának dominanciája nagyrészt azonban a korszak két szuggesztív személyiségéhez, a Blaha Lujza–Tamássy József kettőshöz kötődött. Kettejük nélkül a népszínmű nem lett volna halhatatlanná, ugyanakkor azonban fejlődési lehetőségének kérdése sem záródott volna le a két színész egyéniségének szubjektív függvényeként; hisz az eleve a népszínmű reprezentálására predestinálódott. Ez volt a haladást, ugyanakkor a megmerevedést is biztosító legmarkánsabb tényező. Ugyanakkor ez volt az oka annak is, hogy a népszínmű-írók alkotásainak nagy része nem mutatott nagy műfaji kilengéseket, eltéréseket. Az évtizedek előrehaladtával aztán a népszínművek feldolgozásra való témáinak köre is fokozatosan szűkült, a feldolgozás módja pedig csaknem kizárólagosan a hagyományos idillikus stílusú variánst helyezte előtérbe.

Az idézett 1874-es fordulat nyomán a műfaj a népiből teljesen népiessé, azaz a parasztság valódi problémáit ábrázolni szándékozó műfajból a kispolgárság faluképét, falu iránti nosztalgiáját megjelenítő színjátéktípussá vált. Ezzel együtt kezdődött meg a műfaj teljes agóniája és háttérbe szorulása az operett mögött.

¹⁶ Vö. Kolta Magdolna: *A Népszínház iratai*. Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1986.; Verő György: *Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében*. Budapest, Franklin Társulat, 1926.

¹⁷ A Hon. 1873. január 7. In: Galamb, 1937. I. 252.

4. A műfaj neves alkotói, népszínművei és műfaji variánsai

A következőkben az 1850 utáni korszak népszínműirodalmának kiemelkedő alkotóit és jelentősebb műveit idézzük fel. A kor és a műfaj legmarkánsabb egyénisége továbbra is Szigligeti Ede, aki a *Cigány* című népszínművével kijelölt egy új haladási irányt: a nemzetiségek életének ábrázolását.

A korszak másik meghatározó alakja Szigeti József. Érdekes és sokrétű személyiség volt. Színész, kora legismertebb komikusa, emellett a Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia tagja, kiemelkedő dramaturg és drámaíró. Szigligeti nyomdokain haladva indult el az alkotói pályán. Amíg Szigligeti a komolyabb társadalmi mondanivaló területéről is merített, addig Szigeti a népszínművek komikus oldalát teljesítette ki: továbbfejlesztette a műfaj bohózatos és vígjátéki elemeit. Nevét halhatatlanná *A vén bakancsos és fia, a huszár* (1855) és *A csizmadia mint kísértet* (1856) című színművei, a bohózatos műfaji variáns klasszikusai tették. E két alkotás nyomán a fejlődési irány kétfelé szakadt: a szerzők elkezdtek alkalmazni a vígjátéki és bohózatos elemek sorát, valamint a népi babonákat és a hiedelmeket. Mindkét irány iskolapéldája azonban továbbra is az említett két darab maradt.

A következőkben újra visszatérünk Szigligeti Edéhez, hisz a következő jelentős „műfaji elágazás” megálmodója és kidolgozója ismét csak színházi szakemberünk. Ez a darab volt a *Lelenc* (1863), amely a már ismert műfaj újabb metamorfózisaként látott napvilágot: a népdráma és a társadalmi dráma közötti határt feszegette. Ennek a drámai műnek egy folytatása akadt. Még hozzá a népszínműtörténet leghírhedtebb darabja, Abonyi Lajos alkotása, *A betyár kendője* (1871), amely a magyar népszínművek drámaibb, naturalistább, már-már verista lehetőségét ragadta meg. A darab nehezen találta meg az utat a nyilvánossághoz, de a mai napig nem felejtették el.¹⁸

A műfaji változatok felidézése során megérkeztünk az 1874-es évhez, és vele a fordulópontot jelentő népszínműpályázathoz, amelynek során egyértelművé vált az idillikus változat végleges győzelme. A következőkben pedig – röviden – az említett konkurzus nyomán ismertté vált vasárnapi variáns kiemelkedő alkotóival, Tóth Edével és Csepregy Ferenccel foglalkozunk.

Mindig is érdekes helyzetben volt a művelődéstörténeti értékelés Tóth Ede személyének megítélése kapcsán. Ő az a szereplő, akit egyszerre tartanak a népszínműtörténet kulcsfigurájának, a műfaj kiteljesítőjének¹⁹, a követendő példának, ugyanakkor a műfaj félresiklását, útvesztését, sőt hanyatlását is konstituáló tényezőjének²⁰.

Az 1860–70-es években a népszínmű már nem őriz semmit a korábbi demokratikus hagyományokból; az abszolutizmus korának vasárnapi és bűnügyi

¹⁸ Abonyi azok közé az írók közé tartozott, akik a saját egyéni ízlésük és világuk szerinti műveket alkottak. Individuális utat járt be, és a későbbiekben legnagyobb sikert alkotott műve pedig a korabeli idők heves ellenállásába ütközött. Vö. Kerényi Ferenc: Egy népszínmű tanulságaiból. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Farkas Péter és Novák László. Szentendre, 1989. 383–400.

¹⁹ Demény Mária: Az újabb magyar népszínmű története. Budapest, 1929. 8.: „...nálunk Szigligeti a népszínmű teremtője, újjáteremtője pedig Tóth Ede.”

²⁰ Szabó Ede: Népszínműirodalmunk néhány kérdése. In: Irodalomtörténet. 1954. 2. sz. 198.: „Tóth Ede a műfaj félresiklásának, útvesztésének beteljesítője.”

történetektől hemzsegó világában a műfajt eredetileg jellemző társadalombírálat tradíciója már nincs sehol. Ami volt: tánc, ének, „szívabajok”, öröm, vigadás. Ennek az idillé varázsolt népszínműnek már semmi köze nem volt a realitáshoz. Megérkeztünk az egyik értékelési szempont alap gondolatához. Mert hiszen 1873-ban bemutatták ugyan *A betyár kendőjét*, de folytatása nem akadt. Aztán jött az 1874-es pályázat, és vele *A falu rossza*. Egy csapásra minden megváltozott: megszületett egy sikerdarab, amely nyomában újra divat lett népszínműveket írni.

Népszínműveket írni, de hogyan? Ott a követendő minta! Kell hozzá egy „falurossza” legény (lehetőleg Tamássy alakjára szabva), egy csinos menyecske (Blaháné részére), szerelmi viszontagságok, sok életrevaló, a komikumtól, avagy az intrikától túlcsonduló mellékszereplő, egy vidéki falu (a későbbiekben már: város), gyönyörű jelmezek, cigányzene és nóták. Ezt a receptet ilyen formában a Tóth Ede-darab határozta meg. Mivel követendő példává lett, megszabta a fejlődés útját. Ezáltal minimalizálta a komolyabb lélegzetvételű munkák, esetleg a népdramák születésének lehetőségét, avagy a már világrajött alkotások elől zárta el a nyilvánosság útját.

Összegezzünk: ő volt a műfaj kiteljesítője – hisz személye által lett általános érvényűvé (például az Abonyi képviselte népdrama rovására) az idill; ő volt a követendő példa – említett darabja határozta meg a népszínművek szerkezeti, hangulati jellegét, felépítését, kidolgozását évtizedekre terjedően; ugyanakkor ő volt a félresiklást, az útvesztést, a hanyatlást meghatározó tényező is. Tóth Ede által a népszínmű belső világa átcsúszott egy transzcendens valóságba, ahová a realitás már nem tudott beférkőzni. Egy idő után fejlődési lehetőségei beszűkültek (az etnográfiai, történeti elemek sem jelentettek mindebből kiutat), ez pedig elvezetett a kihaláshoz. Lehetséges egy ilyesféle megközelítése is Tóth Ede személyiségének, munkásságának, jelentőségének és hatásának.

Darabjai közül legkiemelkedőbb az utánozhatatlan *A falu rossza* (1875). Göndör Sándor szerelme Bátki Tercsi, Feledi Gáspár bíró fogadott lánya. Tercsi azonban kézfogóra készül – Lajossal, Feledi fiával. Sándor bánatában elkeseredett, kocsmázó „falurosszává” lesz. Az eljegyzés estéjén rálő Tercsire, utána ön maga felé fordítja a fegyvert, de lefognak. Egy esztendő telik el. Tercsi azóta már Lajos felesége. Sándor most szabadult a börtönből, és a kocsmában mulat a cigányokkal. Éjszaka van, két óra tájban. A kocsmában ablaka alatt női árnyak jelennek meg. Először Boriska, a bíró lánya, aki már régóta szerelmes Sándorba, majd Tercsi, aki férjét keresi a kocsmában. Gonosz Pista bakter (a darab főkomikusa) mindkettőt lefűleli. Végül megjelenik Finum Rózsai, a darab szépasszonya is, aki ugyancsak nótázva akarja kicsalni Sándort az utcára – és ebből megint csak botrány lesz. A hangoskodásra előbukkan Feledi bíró, gazembernek nevezi Sándort, végül a csendbízossal elviteti. Közben Gonosz Pista tolvajlás gyanújába keveredik; hogy mentse, ami menthető, beárulja Boriskát az apjának, Tercsit meg a férjének: éjjel két órakor látta a két fiatal nőt az utcán. Kitér a botrány. Feledi kiátkozza lányát, Lajos szörnyülködik. Boriska elbujdosik, apja hiába keresteti. Sándor elhatározza, hogy elhagyja szülőhelyét. Találkozik Boriskával, és a lány szentimentális valómásban tudatja vele szerelmét. A legény visszautasítja, majd hazaküldi. Erre a lány a folyóba ugrik, Sándor meg utána. Odahaza ezalatt Tercsi és Lajos már

kibékültek. Gonosz bakter a folyóparton rálelt Boris kendőjére: a faluban rémülődöznek, hogy a leány talán már nem él. A bíró már a temetésen elmélkedik, amikor megjelenik Göndör Sándor és a megmentett leány. A bíró először pénzzel akarja jutalmazni lánya megmentését, majd (miközben kiderül, hogy a leányzó szerelmes a legénybe, az meg hirtelen viszonszereti), áldását adja a fiatal párra.

A művelődés- és drámatörténet alaposan elemezte már a darab szerkezeti és lélektani hiányosságait: az első felvonás az igazi dráma²¹, a másodikban már egy teljesen új cselekmény kezdődik, a megoldás erőszakolt²², a darab igazi problémája az osztálykérdés hiánya²³, szerkezete illogikus²⁴, a stilizáltság szerzőnk általi használata tudatos²⁵. A cselekmény érezhetően megtörik: Göndör Sándor Boriska iránt feltámadó új szerelme egyenesen nevetségessé teszi az előző felvonások történéseit, ugyanakkor már nagyon messze vagyunk az iránydráma-típusú daraboktól. Maradt a közönség igényeire apelláló idill. Ehhez statisztált Tóth Ede és kora. A szerző valószínűleg nem is gondolkodott azon, hogy amit tesz, az stilizálás. Egyszerűen ez volt a kor parancsa, és ő engedelmeskedett. Avagy ha tudta, sem volt más választása; hiszen ha népdramát ír, eleve a fióknak szánja, és nem bemutatásra. A sikernek pedig sok összetevője volt: a nyelvezet, a főalakok, Göndör és Finum Rózi, a dalok, a komikus epizódszereplők²⁶. A darab népszerűségének titka inkább az összhatásban keresendő; kellett hozzá a nyilvánosságra jutás megfelelő pillanata, a közvélemény igénye, a kor adott probléma iránti érzékenysége és fogékonysága. Majd természetesen szükség volt egy mindezt összefogó „centrumra”, a drámaíróra, aki a kellő pillanatban ott volt, ahol lennie kellett, majd megfogalmazta a kor szellemiségét és igényeit tükröző gondolatokat.²⁷

Tóth Ede volt tehát a legvitatottabb egyéniség a legkevésbé egyértelmű időszakban, a legtöbbet játszott művekkel. Azért értékeli őt a drámatörténet, mert egy átmeneti kor átmeneti műfaja javarészt az ő neve által jutott el nemcsak a stilizáltság, hanem a halhatatlanság világába is.

²¹ Galamb, 1937. I. 273.: „A falu rosszában ugyanazon szereplőkkel voltaképpen két dráma játszódik le. Az egyik dráma szinte be van már fejezve az első felvonásban, s a második felvonással lényegében egy új cselekmény kezdődik.”

²² Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. A népszínmű és Tóth Ede. Budapest, 1929. 33.: „A falu rossza mintegy kivonatban egyesíti egész népszínműköltészetünk jellemző vonásait: szerkezete gyöngye, megoldása erőszakolt, s híjával van a lélektani valószínűségnek.”

²³ Szabó, 1954. 199.: „Nem az a fontos, hogy Feledit, a gazdag parasztot jóindulatúnak, szinte Sándor atyai barátjának ábrázolja Tóth Ede, hanem az, hogy Göndör egyéni sérelemből, Felediékkel való szembenállásból nem bontja ki a falu osztályharcának igazi képét.”

²⁴ Várkonyi, 1929. 34.: „Amilyen erőteljesen és természetesen tudta fölépíteni drámai helyzeteit, oly bizonytalanul tudott csak kibonyolódni belőlük. A falu rossza megoldása teljességgel fölvet és erőszakolt, A kintornás családban a bakter bátya jövátévő és tanulságos közbelépése kissé romantikus ízt kever a megoldásba, sőt a Tolonc megnyugtató kifejelete is bizonyos engedmények látszik, nem természetes következménynek a tragikus előzmények után.”

²⁵ Galamb, 1937. I. 269-270.: „Tóth Ede a népszínmű hangját és levegőjét tudatosan tette stilizálttá. (...) Feledi Boriska alakjának meg nem értően kárhóztatott szentimentalizmusa csak logikus következménye ennek a végeredményben műnépiességnek. Ez a szó nem gáncsoló értelemben került ide, csak arra akar rámutatni, hogy a realiztikus apróságok és a népi környezetnek sok tarka külső valószínűsége valahogy el ne hitessék, hogy realista népábrázolással van dolgunk. Stilizált játék ez, stilizált népélet...”

²⁶ Az elemzők többsége a mellékszereplőket tartja a siker igazi okának. Várkonyi Nándor például így írt: „A pompás részletrajz, eleven mellékalakok s a friss, népies-költői nyelv magasan föléje emelik az átlagnak, s megmagyarázzák még ma is eleven hatóerejét.” (1929, 33.) Tóth Lajos véleménye szerint „A kitűnő népies jelenetek, s a sikerültebbnél sikerültebb népies genre alakok adják meg az egész darabnak azt a sajtárszerű varázserőt, amely mindig nagy sikert biztosított neki.” (1932, 51.)

²⁷ Tóth Ede további művei: A kintornás család (1876) és a Tolonc (1876).

Annak ellenére, hogy Csepreghy Ferenc volt az immár véglegesen stilizálttá lett műfaj második legismertebb alkotója, személye körül már nem folytak olyan mértékű viták, mint az előző szerző esetében. Alakja elviekben már nem is képezhette diskurzus tárgyát, hiszen Tóth Ede fellépésével minden eldőlt: az idill győzött, a komorabb lehetőség hamvaiba hullt. Őt már az „igazi” népszínműtípus, a stilizált variáns kiemelkedő művelőjeként tartjuk számon. Hogy mindez így igaz, bizonyítja két, a műfaj továbbélését biztosító–szolgáló műve, *A sárga csikó* (1877) és *A piros bugyelláris* (1878), amelyek (Tóth Ede műveivel egyetemben) születésük óta számtalan színpadi feldolgozást értek meg.

A stilizáltság csúcspontja körül járunk. Kivándorlás, éhség, nyomor?! A válasz: *A falu rossza*, a nóta, a szerelem, a csárda és Blaha Lujza. A valóság észlelése nem tartozott a népszínművek „fegyverei” közé. Az utolsó negyedszázad során jellemző volt egy-egy elmozdulás az etnográfiai, a nemzetiségi, esetleg a történeti népszínművek irányába, máskor meg különböző témakörök felújítása, illetve vegyítése. Az említett folyamatot azonban már nem Csepreghy Ferenc hajtotta végre. Az ő munkássága ott ért véget, ahol a magyar népszínműtörténet már végképp átcsúszott azon a mezsgyén, ahonnan már eleve nincs visszaút, pontosabban visszafordulási lehetőség a népdráma irányába. Ezzel pedig megpecsételődött az idillé lett népszínmű sorsa. 1908-ig a műfaj a Népszínház–Vigoperában még élt, de pályája érzékelhetően végérvényesen lezárult.

Az áhított hiteles népábrázolás megvalósulásához be kellett érnie és meg kellett jelennie egy új felfogásnak, az e felfogást kifejtő új generációnak, amelynek kiteljesedése azonban csak a XX. század folyamán vált véglegessé. Az említett igény kapcsán írta Ady Endre a következőket: „*A népszínmű abban az alakjában, melyben azt a nagy népszínműírók tették kedveltté, napjainkban már élvezhetetlen. (...) Ne legyen a népszínműíró kiváltságos poéta, s ne legyen a színpadra vitt paraszt egy daloló mesealak, akkor nem lesz okunk panaszkodni a közönség megváltozott ízléséről. Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkuszporond, s a századvég embere nem kardnyelésen ámuló atyafi.*”²⁸ Ady véleményét szem előtt tartva megállapítható: ez már egy teljesen új szemléletmód és problémakör, ezáltal egy önálló tanulmány anyaga.

²⁸ Ady Endre: *A piros bugyelláris*. (Debreceni Hírlap, 1899.) In: Ady Endre: *Színház*. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Varga József. Budapest, 1980. 19.

Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936 – 1947)

Rezümé A cseh éra idején, 1936-ban a Kárpátaljai Református Egyházon belül egy ébredési mozgalom vette kezdetét, ami Keleti Baráti Kör néven vált ismertté. Tagjai kezdetben lelkészek, egyházi munkások, tanítók voltak, akikhez később sok egyszerű gyülekezeti tag is csatlakozott. A mozgalom célja elsősorban az volt, hogy öntudatos hitre nevelje a református vallásúakat, de tagjai részt vettek ifjúsági egyesületek és bibliaiskolák szervezésében, a betegek, szegények és rászorulóknak megsegítésében stb. A Baráti Kör megosztotta már a cseh éra idején is a református egyházat: egyesek támogatták, mások elleneztek a mozgalmat. 1944-től, miután Kárpátalja egy ateista berendezkedésű hatalom fennhatósága alá került, sem az állam, sem a hivatalos egyházi vezetés nem nézte jó szemmel a Keleti Baráti Kör tagjainak „tűlbuzgóságát”. Ebből kifolyólag 1947-ben betiltották a mozgalmat.

Резюме У 1936-му році, під час чехословацької ери, у Закарпатській Реформатській Церкві почалася епоха відродження, яку підтримував Східний Братський Круг. У перших роках членами були священники, працівники церкви, вчителі, а потім до них приєднувались прості члени общини. Основною метою руху було виховання віруючих на самосвідому віру. Ці люди також брали участь у молодіжних об'єднаннях та організували біблійних шкіл, допомагали хворим та бідним. Братський Круг під час чехословацької ери ідеологічно розділив реформатську церкву: деякі підтримували, а інші були проти руху. Після 1944-го року, коли Закарпаття ввійшов до складу країни з атеїстичними поглядами, діяльність Східного Братського Кругу не підтримувалася ні державою, ні офіційною церковною ієрархією. Із-за цих обставин у 1947-му році заборонили діяльність руху.

A ma Kárpátaljának nevezett terület az I. világháború után Csehszlovákiához került. A helyi református magyarság a fennmaradás érdekében kénytelen volt saját lábakra állni, így megszervezésre került a Kárpátaljai Református Egyház, ami három, az anyaországtól elszakadt egyházmegyét (Ungi, Beregi és Máramaros-Ugoicsai) foglalt magába részben. Magyarországhoz hasonlóan ezen a területen is elkezdődött a lelki ébredés folyamata¹ a háború utáni időkben. Ez elsősorban a belmisszió erőteljes megindulásában volt észlelhető, aminek mozzatórugója Szabó Béla huszti lelkész lett. Ő két lelkésztársával, Tóth Kálmánnal és Simon Zsigmonddal megalapított egy baráti közösséget, ami kezdetben a belmisszióban érintett személyeket fogta össze. A közösség a Napkeleti vagy Keleti Baráti Kör nevet viselte, ami 1936 őszen alakult meg a református egyház keretein belül Huszton.² (Érdekes megemlíteni, hogy a társaság azért kapta a „Keleti” megnevezést, mert Komárom környékén ekkor már volt egy Baráti Kör, s mivel Komáromtól Huszt keletre van, az itt megalakuló közösségnek a Keleti Baráti Kör lett a neve³). Célja az öntudatos református nevelés volt. A kör tagjai minden hónap első szerdáján gyűltek össze, mindig más-más helyen, hogy Isten Igéjét tanulmányozzák. Csatlakoztak a mozgalomhoz lelkipásztorok, lelkipásztornék, tanítók, tanítónők, egyszerű gyülekezeti tagok, akik lényegében a belmisszió feladatát vállalták fel: részt vettek

* A Verbóci Középsiskola történelem szakos tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

¹ A lelki ébredés folyamata a nyugati teológia szerint Isten Szentlelke kiáradásának olyan időszaka, amikor rövid idő alatt egy nagyobb embercsoport teljes élete megváltozik a Jézus Krisztusba vetett hite által. (Lásd: Dr. Bűtösi János : *Előszó*. In: Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör*, 1998, 3.

² Horkay B., 1998, 15.

³ Zimányi J., 2006, 79.

asszony- és leánykörök, ifjúsági egyesületek szervezésében, betegeket látogattak. Jövedelmükből tizedet adtak, amiből segítettek a szegényeket, a betegeket, a rá-szorulókat, illetve támogatták a külmisziót.⁴ A tagok tehát nem politizáltak, nem folytattak semmilyen államellenes tevékenységet, működésük kizárólag a lelki és közösségi élet egyházon belüli megújulását irányozta elő.

A mozgalom fogadtatása egyházi körökben ellentmondásos volt, egyesek el-lenezték, mások támogatták, egy csoport pedig közömbös volt iránta. A hivatalos egyházi vezetőknek, illetve Bertók Béla püspöknek nem volt kifogása a Baráti Kör munkája iránt.⁵ Voltak azonban, akik úgy állították be a hívek előtt, mint egy új vallást, nem pedig az egyházon belüli megújító mozgalmat. Így jött el az 1938-as év az I. bécsi döntéssel, majd 1939. március 15-e, mikor az egész Kárpátalja visz-szakerült Magyarországhoz.

Öt év telt el az új/régi körülmények között: a gyülekezeteket ismét a korábbi magyar egyházkerületek vették át.⁶ Bereget és Ugocsát a Tiszántúli Egyházkerület-nek ítélték oda, a harmadik egyházmegye, Ung pedig a Tiszáninneni Egyházkerület része lett.⁷ Közben tombolt a II. világháború, aminek kitörése megakadályozta a visszacsatolt területek teljes újjárendezését. A háború vége felé egyre erősödött a bizonytalanság érzése a helyi lakosság körében. A sokat emlegetett szovjet és ateista uralom közeledte szinte megbénította az egyházi életet is, a félelem és a kétségbeesés pánikszerűen terjedt.

A szovjet csapatok bevonulását követően egy olyan új rend vette kezdetét, amire az ateista politika volt jellemző. Ez a tény előrevetítette a helyi felekezetek, köztük a KRE és az állam kapcsolatának későbbi alakulását. Már 1945 folyamán bekövetkezett az egyházi földek és iskolák államosítása, a lelkészlakások, gyüle-kezeti termek kisajátítása, tehát az egyházellenes intézkedések nem sokat várat-tak magukra. Az egyházi ügyekkel az ungvári egyházügyi titkárság foglalkozott, amit kezdetben egy rutén, majd pedig egy ukrán állami képviselő irányított, aki a kijevi kultuszminisztériumtól kapta az utasításokat,⁸ s akit a presbiteri jegy-zőkönyvek, egyházi körlevelek a kormány képviselőjeként, meghatalmazottjaként emlegetnek.⁹ Azonban 1946 végéig az állam részéről nem volt semmilyen hivatalos intézkedés az egyházi élet tekintetében. Az egyház működése nem volt még az új hatalmi berendezkedés törvényei szerint szabályozva.¹⁰

Közben az egyházon belül folytatta tevékenységét a Keleti Baráti Kör, amit ebben az időben kb. a lelkészek fele támogatott, vagy annak tagja volt. Azonban a hivatalos egyházi vezetőség¹¹ most már határozottan elutasította a mozgalmat.¹² A Máramaros-Ugocsai Egyházmegyei Tanács például 1947. március 28-án hozott határozatában elítélte a Baráti Kör tevékenységét, s azt bomlasztónak minősítette: *„Egyházmegyei tanácsunk addig is, míg más módozat nem áll rendelkezésére, elítéli az ún. „baráti kör”-nek egyházmegyéink területén való bomlasztó tevékenységét...*

⁴ Horkay B., 1998, 25.

⁵ Uo.

⁶ Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtételek az elmúlt időkről.* Patent Kiadó, Ungvár, 2000. 54.

⁷ Uo.

⁸ Peyer-Müller, F., 1995, 391.

⁹ Kárpátaljai Református Egyházi Levéltár (KREL), Búcsú. I. fond, 10. C.

¹⁰ Horkay B., 1998, 118.

¹¹ A szovjet csapatok bevonulását követően évekig nem volt püspöke a KRE-nek, a három egyházmegye esperese alkotta az egyházi vezetést.

¹² Horkay B., 1998, 127.

Tevékenységükkel az egyházhoz hú hívek közé vertek éket megkülönböztető elnevezéseikkel. ...Egyházunkon belől új szekta létesítésére törekszenek, anélkül, hogy erkölcsi kötelességüknek tartanák nyíltan, őszintén kimondani az elszakadást egyházunk testétől a félrevezetett „hivőkkel” együtt.¹³ Történt mindez annak dacára, hogy a „baráti körös” lelkészek voltak azok, akik felvállalták e zavaros időkben a belmisszió szolgálatát, valamint szorgalmazták a hivatalos egyházi vezetőség, azaz a püspök megválasztását és az egyházközségek regisztrálását. Többek között ők voltak azok is, akik leszavazták, hogy a Kárpátaljai Református Egyházat beolvasszák a Moszkvai Baptista Egyházba.

Az egyházközségek regisztrálása el is kezdődött 1947. szeptember folyamán az állam utasításai szerint, de egy idő után félbeszakadt. A folyamat azért maradt abba, mert tárgyalások zajlottak ugyanebben az időben a Moszkvai Baptista Egyház, a Református Egyház és az állam között. Ugyanis dr. Ravasz László, akkori dunamelléki püspök levéllel fordult az amerikai baptista szövetség vezetőjéhez, dr. Newtonhoz, melyben közbenjárását kérte, hogy az oroszországi baptisták nyújtsanak erkölcsi és lelki támogatást a Kárpátaljára szakadt magyar református egyháznak. Össze is hívták a református lelkészeket 1947 nyarán Bátyúba egy megbeszélésre. A reformátusok részéről a szószóló Gencsy Béla volt, a baptistákat Mocsarko lelkész képviselte, aki a tolmács szerepét is vállalta. A moszkvai baptistákat két személy, Ivanov és Andrejev képviselte.¹⁴ A lelkészkonferencián kiderült: a Moszkvai Baptista Egyház valójában magába kívánja olvasztani a helyi reformátusokat, még hozzá hatósági támogatással. A református lelkészek többsége, a Baráti Kör tagjai egyöntetűen úgy vélték, hogy ez káros lenne a reformátusság részére, ugyanis az Unión belüli baptisták, az ortodox tengerhez viszonyított kis létszámuk miatt bárkit befogadtak maguk közé, így fennállt az a veszély, hogy a reformátusok nemcsak önállóságukat veszítik el az egyesüléssel, hanem előbb-utóbb tanaik tisztaságát is.¹⁵ Emiatt lemondtak az egyesülésről, vállalva, hogy egyedül birkóznak meg a regisztrálással.

Mindkét fél, az állam és az egyház is fontosnak tartotta a KRE egyházfőjének megválasztását,¹⁶ még ha talán más-más cél is vezérelte őket. A kormány meghatalmazottja szorgalmazta, hogy szabályszerűen megválasztott területi megbízott, sztársij kerüljön az egyházkerület élére. Ezért 1947 januárjában egyházi részről meg is tették ez ügyben a szükséges lépéseket, és lelkészi értekezletet hívtak össze a felmerülő kérdések megbeszélésével kapcsolatban. Ennek eredményeként 1947. január 22-én a gyülekezetek számára az esperesek körlevelet küldtek a választások elrendeléséről. A választások, amit sok helyütt püspökválasztásként értelmeztek – habár ekkor még nem volt tisztázva, hogy a területi megbízotti tiszttség alatt ugyanazt lehet-e érteni –, január vége, február eleje folyamán lezajlottak. A február 12-én eszközölt szavazatbontás eredményeként az esperesek által is ajánlott Györke István beregújfalui lelkipásztor, egyházmegyei főjegyző-tanácsbíró lett megválasztva területi megbízottá, Pázsit József tivadarfalvai helyettes-lelkész pedig titkárrá. Az azonban még mindig nem volt tisztázva, hogy a területi megbízott rendelkezik-e a teljes püspöki jogkörrel, vagy csak a KRE képviselője az

¹³ Esperesi Körlevél, 1947, KREL, Bücsü. I. fond, 10. C.

¹⁴ Peyer-Müller, F., 1995, 400.

¹⁵ GULÁCSY L., 2000, 57.

¹⁶ KREL, Bücsü. I. fond, 10. C.

állammal folytatott tárgyalásokon. Györke István, aki a Baráti Kör tagja volt, így nem volt hajlandó elvállalni ezt a tisztséget. Bary Gyula szerint ez az állam számára is kedvező volt, mivel nem láttak benne számukra kedvező tárgyalópartnert.¹⁷ Ebből kifolyólag jelezték a Bary Gyulával való tárgyalási szándékukat, s e célból Ungvárra rendelték. A találkozó május 6-án történt, ahol felajánlották neki a területi megbízotti, azaz a sztársij tisztséget. Ő nem akarta ugyan vállalni, de hosszas gyözködés után, az egyház érdekeire való tekintettel végül mégis megtette. Ő lett az egyház hivatalos képviselője az állammal való tárgyalásokon, habár nem az egyházi törvények szerint kapta meg ezt a tisztséget¹⁸, hiszen az ő kinevezéséről az állam anélkül döntött, hogy arról előzetesen megkérdezte volna a lelkészeket vagy a híveket.

Bary Gyula szerint az állami vezetés kifejezetten kritikusan viszonyult a Baráti Körhöz: „...az úgynevezett Baráti Kör eddigi sokrétű incselkedései az államkormány által nem honoráltattak, sőt, megfelelő megbízás, felhatalmazás nélkül, a zavarosban való halászás jellegét magán viselő akciói nyilvánvalóan elejtés tárgyai lettek...”.¹⁹ Itt érdemes megemlíteni, hogy egy alkalommal, mikor négy „baráti körös” lelkész egy lelkész társukat látogatta meg az egyik ugocsai faluban székéren, hazafelé jövet egy szám nélküli teherautó szánt szándékkal beléjük ütközött. Lehűzödtak, de a székér hátsó tengelyét elkapta az autó olyannyira, hogy az elgörbült. Az autó tovább ment. Senki nem sérült meg.²⁰ Máig sem tudni, ki állt, vagy kik álltak a különös baleset mögött, de furcsa mód Romzsa Tódor görög katolikus püspök is hasonló módon szenvedett halálos balesetet.

A Keleti Baráti Körnek volt egy szűk, belső magja, amelyhez hat lelképásztor tartozott: Horkay Barna nagyszőlősi, Pázsit József munkácsi, Asszonyi István forgolányi, Simon Zsigmond asztélyi, Kovács Zoltán tiszaujlaki és Zimányi József gecsei lelkészek. A „Hatos” tagjai gyakran (hetente, néha havonta) gyűltek össze, amikor összeállították a konferenciák programját, megbeszélték az egyes közösségek dolgait stb. Tulajdonképpen a „Hatos” lett a Keleti Baráti Kör intézőbizottsága.²¹ Egy ilyen összejövetelen, amire épp Gecseben Zimányi Józsefnél került sor, merült fel bennük az a gondolat, hogy az állam, illetve Sztálin irányába is bizonyosságot kellene tenniük a hitükről. Megbeszélték, hogy mi legyen a tartalma, a mondanivalója tiltakozásuknak. Írásban azonban nem rögzítették, hanem megállapodtak abban, hogy Zimányi Józsefet és Horkay Barnát bízzák meg a további lépések megtételére. Ez meg is történt: a két lelkész hamarosan elment a beregszászi KGB-hez, ahol kérték, hogy engedélyezzenek számukra egy moszkvai kihallgatást ezügyben. Az őrnagy rezzenéstelen arccal végighallgatta őket, majd azt mondta, hogy írják le itt helyben a mondanivalójukat. Átvezették őket egy üres szobába, ahol nekifoghattak a fogalmazásnak. A lelkészek minden szót jól átgondoltak, többször is átfogalmazták mondanivalójukat.²² A beadvány szövege hozzávetőleg²³ ez volt:

¹⁷ Uo.: Bary Gyula körlevele

¹⁸ Egyházi törvények szerint is jogosult lett volna a KRE élére állni, mint rangidős esperes. Lásd: 1947-ben írott körlevelét, amelyben erre hivatkozik. KREL, Búcsú. I. fond, 10. C.

¹⁹ Területi megbízotti Körlevél, 1947, KREL, Búcsú. I. fond, 10. C.

²⁰ Horkay B., 1998, 110.

²¹ Horkay B., 1998, 113. és Zimányi J., 2006, 81.

²² Zimányi J., 2006, 88-89.

²³ Abból kifolyólag, hogy többször is átfogalmazták a mondanivalójukat, a későbbiekben már csak a szöveg tartalmára emlékeztek mindketten.

„Hatalmas Sztálin! – Isten a német fasizmust sok orosz és más nép fiainak vérével törte le. Te a győzelem dicsőségét is magadnak tulajdonítottad. Mindenben Isten helyére helyezted magad. Hatalmas búzamezők mellett nagy táblákon hirdette a dicsekvő felírás: Isten nélkül és imádság nélkül, de műtrágyával és traktorral!²⁴ Ezért az Úr meg fog alázni, mint Nabukodonozort. Saját fiaid fognak megvetni téged. – Amíg időd van, szállj magadba, adj dicsőséget a felséges Istennek! Ez népednek is javára lesz. A gögös Belsazar egy éjszaka birodalmával elveszett. – Zimányi József, Horkay Barna”.²⁵

Az őrnagy, miután átvette a levelet, csak annyit mondott, hogy holnap menjenek fel Ungvárra, és ezt ismételjék el a területi vallásügyi meghatalmazottnak is. Másnap tehát a két lelkész felkereste Agafonov területi vallásügyi meghatalmazottat, aki meghallgatta őket, és mondandójukat nagyon érdekesnek találta. Nem íratott le velük semmit, és hazaengedte őket.²⁶ Ezen a lelkészek nagyon csodálkoztak, hisz fel voltak készülve akár a halálos ítéletre is. Akkor ugyan még nem ismerték a KGB módszereit, de a „Hatos” tagjai megegyeztek abban, hogy egyikőjük sem szól feleségének a levélről: ha később faggatnák őket, ne tudják rájuk fogni a bűnrészességet. Ez az elővigyázatosság később nagyon hasznosnak bizonyult.

Hosszú ideig nem történt semmiféle válaszlépés a kezdeményezésre. Arra, hogy a levél meddig jutott el, csak találgatások vannak,²⁷ de hogy nem feledkeztek meg róla, az biztos. Ugyanis 1947 szeptemberében az ungvári területi vallási meghatalmazott hívatta Simon Zsigmondot Ungvárra, s közölte vele, hogy megszüntette, betiltotta a Baráti Kört.²⁸ És ezzel nem ért véget a történet: október 17-én letartóztatták Horkay Barnát és Zimányi Józsefet, s a következő két év folyamán még nyolc lelkészt: 1948-ban Simon Zsigmondot, Fekete Gyulát, 1949-ben pedig Pázsit Józsefet, Györke Istvánt, Asszonyi Istvánt, Huszti Bélát, Kovács Zoltánt és Gulácsy Lajost.²⁹ Ennek voltak előjelei: 1947–1948-ban minden egyes lelkész megkapta az államtól a működési engedélyt, az ún. regisztrációt, csak a Baráti Körhöz tartozó lelkészek nem. Kovács Zoltán így emlékszik vissza erre: „Ez az eljárás nem hagyott kétséget bennünk afelől, hogy nem működhetünk tovább, mint lelkészek, de arra nem gondoltunk, hogy láger lesz a vége.”³⁰

Az említett lelkészek mindegyikét perbe fogták. A vád ellenük: szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása, az ifjúság félrevezetése és egyéb koholt vádak.³¹ Az eljárás során valamennyien bűnösnek találtattak, s 25 évi rabságra ítéltettek a sztálini légerek valamelyikébe. Csak a Sztálin halála után meghirdetett amnesztia idején, 1956-ban térhettek haza a fogságból.³²

²⁴ 1945 tavaszán, mialatt Zimányi József Mezőgecsében volt lelkész, a kommunisták a szépen zöldellő búzatáblák szélére két nagy táblát helyeztek ki a következő feliratokkal: „Isten nélkül és imádság nélkül” és „De traktorral és foszfáttal.”

²⁵ Horkay B., 1998, 117.

²⁶ Zimányi J., 2006, 89. és HORKAY B., 1998, 117.

²⁷ Zimányi József szerint a levelet felküldték Moszkvába, Berijához, aki azt válaszolta, hogy le kell tartóztatni az illetőket, mert megsértették Sztálint.

²⁸ Horkay B., 1998, 152.

²⁹ Gulácsy L., 2000, 59., Kovács Z., 1990, 18.

³⁰ Kovács Z., 1990, 18.

³¹ Gulácsy L., 2000, 14.

³² Horkay B., 1998, 192-196. és GULÁCSY L., 2000, 60.

IRODALOM

- Botlik József (2000). *Egestas Subcarpathica*. Hatodik Sip Alapítvány, Budapest.
- Gulácsy Lajos (2000) *A Kárpátaljai Református Egyház történelme 1944–1990 közt*. In.: Radvánszky Ferenc (2000). *Kárpátaljai Református Templomok*. Ungvár–Beregszász
- Gulácsy Lajos (2000). *Mélységből a magasba. Bizonyágtételek az elmúlt időkről*. Ungvár, Patent Kiadó.
- Horkay Barna (1998). *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány.
- Kovács Zoltán (1990). *Bilincsen is békességben Istennel*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- Molnár József–Molnár D. István (2005). *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász.
- Móricz Kálmán (2001). *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Sip Alapítvány, Budapest.
- Peyer–Müller, F. (1994). *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, Budapest.
- Zimányi József (2006). *Tűzoszloppal a jéghegyek között*. Éjféli Kiáltás Misszió, Budapest.

Források jegyzéke

- Kárpátaljai Református Egyházi Levéltár, Bücsű. I. fond, 10. C.
- Tiszakeresztúri Református Egyház Presbitériumi Jegyzőkönyve, 1944–1991.
- Tiszaújfalvi Református Egyház Presbitériumi Jegyzőkönyve, 1944–1948.
- Tivadarfalvai Református Egyház Presbitériumi Jegyzőkönyve, 1940–1958.
- Verbóci Református Egyház Presbitériumi Jegyzőkönyve, 1929–1948.

Egyházi felekezetek Tiszakeresztúrbán

Rezümé Tiszakeresztúr, annak ellenére, hogy vallásilag nem homogén, az itt élő felekezetek között nem volt soha semmilyen ellentét. A településnek jelenleg csak egy temploma van, amely a református hívek tulajdonát képezi. A többi két felekezethez tartozók (právoszláv, görög és római katolikus) a szomszédos községekbe járnak vallásuk gyakorlása céljából. A katolikus hívek összefogása révén 2009-ben megkezdik templomuknak az építését. Végeredményként megállapíthatjuk, hogy bár a történelem vihara többször érintette a települést és az itt élő híveket, ennek ellenére mindig megőrizték hitüket és vallásukat.

Резюме Незважаючи на те, що віросповідання у селі не єдина, між релігійними групами ніколи ніяка протиріччя, суперничість не було. У населеному пункті всього одна церква, яка знаходиться у власності реформатів. Населення другої релігійної групи зміцнюють віру у близьких селах. У 2009 році греко-католики об'єдналися з римо-католицькими та розпочали будову нової церкви. Можемо зробити висновки, що за минулий час бурхливої історії прихильники зберегли віру та релігію.

Tiszakeresztúr Kárpátalja nyugati szélén, ezen belül a Nagyszőlősi járásban terül el. Légvonalban mintegy 2 kilométerre az ukrán–magyar államhatártól. A község négy magyar és egy ukrán településsel határos, ennek következtében a magyar nyelvhatár területét alkotja. Északkeletről az ukránok (ruszinok) által lakott Puskinovo (Újverbóc), délkeletről Karácsfalva és Tiszaújlak, délről Csetfalva, míg északnyugatról Sárosoroszi határolja. A falu összterülete 1791,7 hektár, ebből 391,4 hektárt foglal el a beépített terület.¹

A járási központtól (Nagyszőlős) 15 kilométerre terül el. Beregszász irányából bekötőúttal kapcsolódik az Ungvár–Munkács–Beregszász–Nagyszőlős–Técső–Rahó országúthoz. Puskinovón át megközelíthetjük Salánkot, majd Feketepatakot és Verbóc érintésével elérjük Mátyfalvát. A legközelebbi vasútállomás 4 kilométerre Tiszaújlakon van.

Tiszakeresztúr 927 fős, többségében még magyarul beszélő település². Az itt élők három nagy egyházi felekezetnek a tagjai: református, katolikus (görög, római), právoszláv. A településnek ennek ellenére csak egy temploma van, amely a református hívek tulajdonát képezi. A többi két felekezethez tartozók a szomszédos községekbe járnak vallásuk gyakorlása céljából. Magyar településről lévén szó, munkánk további részében a református és katolikus egyház történetét szeretném bemutatni, hogyan is alakult múltjuk a történelem viharában.

Református egyház

A református egyház történetéről kevés adatunk van, mivel a falu ősi temploma 1870-ben leégett, illetve a szovjet hadsereg „felszabadítása” után minden

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt történelem-földrajz szakos hallgatója.

¹ Проект становлення нових меж (змін) населених пунктів с. Перехрестя, Карачин розд. 2004 р. Рішення обл. ради 14 сесії 4-го скликання Закарпатської обласної ради 10. 01. 2005. №469 „Про населених пунктів Виноградівського району.”

² Molnár–Molnár D., 2005, 8. o.

egyházi iratot be kellett szolgáltatni. Ezek az iratok a mai napig sem kerültek vissza az egyház tulajdonába. Ezért nehézkes egyházunk történetének feldolgozása.

A hiányos feljegyzésből a következők maradtak fenn az egyhárról: 1550-ben Keresztúron 102 kalangyás búza és 32 kalangyás zabasztag volt, ami a falu jelentőségét bizonyítja. 1553-ban a Plebanusnak 14 kalangyát, az asztagrakóknak 4 kalangya búzát adtak. 1565-ben 12 terméssel, 10 pénzzel adózó család élt itt. A gyülekezet lélekszáma 125-130 lélek lehetett. Így szinte természetes, hogy mint a szomszédos Újhely filiálisa, leányegyháza tűnik fel 1576-ban. Ekkor már kétségtelenül a reformáció szellemében fogadja el az anyaegyház Tiszaújhely prédikátorának, Gyarmati Ambrusnak a tanítását. 1577-ben Kathona Pál bíró vezetése alatt 44 családnak volt dézsmálható vetése, 6 család csak sarlópénzt fizetett, fejenként 6 dénárt. Az gabonadézsmá 87 kalangya és 28 kéve volt. Ebből Beregi Gergelynek, az anyaegyház prédikátorának 10,5 kalangya és 15 kéve gabona jutott. A gyülekezet lélekszáma 1565 óta szaporodott, mert 1577-ben mintegy 250 főre tehető. 1582-ben Kovács György és 59 vetéssel rendelkező család lakott itt. 97,5 kalangya búzadézsmát adtak a császárnak és ebből a papnak jutott 15 kalangya.³

Tiszakeresztúr 1621-ben már anyaegyház volt. Tiszaújlaki András „pastor Ecclesiae Keresztur” 6 kalangya és 3 kéve octáva felvételt igazolta nyugtájával. 1626-ban Bökényi János igazolta a keresztúri dézsmából való járandóság felvételét és fizette meg a mater eklézsia után járó 1 forint szószékpénzt. Utolsó adat róla az, hogy 1659-ben prédikátor volt.⁴ A század végén a beregi egyházmegye gyülekezetei között van. 1728-ban szintén ott találjuk, lelkipásztora Szatthmári István.

1825. július 26-án Budai Ézsaiás debreceni püspök generális vizitációt (látogatást) tesz Tiszakeresztúrbán. Sajnos az adatok hiánya miatt nem derült fény a látogatás eredményére.⁵ 1848-ban, mikor kitört az országban a forradalom és szabadságharc, a Tiszakeresztúri Református Egyház tagjai a szabadságharc dicsőségére egy harangot adományoztak. A harang beolvasztásra került, melyből egy ágyút készítettek a továbbiakban.⁶

1870-ben a templom leégett, csak a falak maradtak meg, minden belső berendezés a tűz martaléka lett és megsemmisült. Így a több száz éves iratanyag is odaveszett. Adatközlőm szerint a tüzet Bay nagyságos úrnak a juhásza okozta. Ugyanis a juhász rendszeresen lopta urának a juhait, s hogy a nagyságos úr meg ne tudja, az ellenségei felbérelték a juhászt, hogy gyűjtsa fel az akolt, így az ellopt juhokkal nem kell elszámolni. Egy vasárnap a juhász felgyújtotta az akolt, de a tűz ekkor áterjedt a szomszédos épületekre és így a falu nagy része teljesen leégett. Ekkor égett le a falu egyetlen temploma is. Ezt követően a település egy ideig templom nélkül maradt, az istentiszteleteket egy szobában tartották.⁷ Ebben az időben a település lelkipásztora Deák Mihály, aki több mint 50 évig állt az egyház élén.⁸ Még ebben az évben sikerül a templomot újjáépíteni, melyhez nagyban hozzájárultak Nagyidai Ferencnek és feleségének, Bay Máriának az adományai. 1872-ben a megolvadt harang maradványaiból Tar Lajos kertjében újra öntötték a nagyharangot a gyülekezet költségén. A munkálatokat Cserelyi Lajos

³ P. Szalay-Küllös, 1999, 230. o.

⁴ Uo. 230. o.

⁵ Szántó, 2006, 80. o.

⁶ Szántó, 2006, 80. o.

⁷ Balogh Gáspár (adatközlő)

⁸ P. Szalay-Küllös, 1999, 230. o.

végezte. A harang felső részén felirat is olvasható: „ÖNTÖTTE CSERELYI LAJOS. A TISZAKERESZTÚRI REF EGYHÁZ ÖNTETTE SAJÁT KÖLTSÉGÉN 1872. MÁR-CIUSA”

Az egyház indítja el Tiszakeresztúrtban az oktatást, ugyanis az oktatás céljára egy 1878-ban épült 680 cm hosszú, 640 cm széles és 300 cm magas, 43 m² nagyságú tantermet és egy tanítói állomást tartott fenn a hitközség 1899-ig, midőn azt bezűntette, épületét a községnek díjtalan használatra bocsátotta, s hozzájárult a községi jellegű népiskola felállításához. A hitközség által fenntartott népiskola egyike volt a megyebeli iskolák legjobbjaiknak.⁹

1922-ben maghalt a község lelkipásztora, Deák Mihály. Őt követte Csok József, aki 1922–1939 között teljesített szolgálatot a településen. Az új lelkész nem engedte meg, hogy Komlóssy Antal és neje, Holovics Berta korán elhunyt katolikus gyermekeik emlékére meghúzzák a harangot. Ekkor Komlóssy Antal elhatározta, hogy készíttet egy másik harangot. Az új harangot 1927-ben Kisgejőcön öntötték. Hazaszállítása Tiszaújlakról ünnepélyes körülmények között történt, amikor elhelyezték a mai helyén, a toronyban. A harang felső részét gyöngysor, díszes sáv és felirat díszíti: „ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJŐCÖN 1927”. Alatta virágfüzér és a következő felirat olvasható: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÖNTÖTTE KOMLÓSSY ANTAL ÉS NEJE HOLOVICS BERTA KORÁN ELHALT ANTAL ÉS ILONA GYERMEKEIK EMLÉKÉRE 1927 ÉVBEN INGYEN MINDENKINEK VALLÁSKÜLÖNBSÉG NÉLKÜL”. Így a településnek a mai napig két harangja van, és mindenkinek meghúzzák vallási hovatartozásától függetlenül.¹⁰

A templom mai formáját 1921-ben nyerte el. 1914-ben kezdték meg ugyan a torony átépítését, de az első világháború kitörése miatt abbamaradt az építkezés. Csak 1921-ben tudták befejezni véglegesen a templom átépítését. Ekkor a tornyot beépítették a hajóba. A toronysisak sokszögű hegyes gúla alakú. Hajója síkmeny-nyezetű, ívelt ablakokkal mindkét oldalán. A karzat festett faoszlopokra helyezett, világos színekkel festett, az úrvacsora jelképeivel (két kehely szőlőfürtökkel, kalász és tányéron kenyér) díszített, közepén a kőtábla. A mennyezet kazettáit Nagyvidai Ferenc készítette.¹¹

A csehszlovák érában a templom tölgyfapalánkkal volt körbekerítve. Magyarországhoz való visszacsatolást követően a tölgyfapalánkot felcserélik egyszerű drótkerítéssel (a drótkerítésen még ma is látható annak a kis táblának egy része, melyre a város és a gyár neve van feltüntetve, ahol a drótkerítés készült).¹²

1939-ben Csok József lelkipásztort haragosai a magyar vezetőségnél beárulták cseh pártossága miatt, ekkor házi őrizetbe vették. Nagy nehézségek árán sikerült tisztáznia magát, de ekkora már áthelyezték Dobronyba. Dobronyból a szovjetek 1946-ban Szibériába deportálták. Innét majd csak 1953-ban szabadult és tért haza 7 évi fogság után.¹³

Csok József áthelyezését követően a település lelkipásztora a királyházi származású dr. Sárkány Lajos lett. Fél évig állt a Tiszakeresztúri Református Egyház élén. Őt követte Forgón Pál (1939–1942), akinek a kezdeményezésére a magyar katonák ingyen megtisztították a templom épületét. Forgón Pál tiszteletes után a község lelkipásztora Orgoványi György (1942–1946) lett.¹⁴

⁹ Aczél, 1908, 118. o.

¹⁰ Balogh Gáspár (adatközlő)

¹¹ Szántó, 2006, 80. o.

¹² Gerendely István (adatközlő)

¹³ Gerendely István (adatközlő)

¹⁴ Radvánszky, 2000, 91. o.

Miután Magyarország vesztesként kerül ki a II. világháborúból, és Kárpát-alját a hatalmas Szovjet Birodalomhoz csatolják, megkezdődik az egyházellenes politika. Ekkor a szovjet vezetőség be akarja zárni a település egyetlen templomát. Ennek ürügyeként magas adót vetett ki a hitközségre és abban reménykedett, hogy a kis lélekszámú település képtelen lesz a magas adó befizetésére. A hívek ekkor adományokkal próbálták az egyházat a bezárástól megmenteni. Az összegyűjtését egyházi személyek végezték, házról házra járva este, titokban. Az adományokból sikerült kifizetni a gyülekezetnek az adót, ezzel megmentve a templomot a bezárástól. Az egyház ellen irányuló szigorú intézkedéseknek meg is lettek az eredményei, mindez ahhoz vezetett, hogy mindent (konfirmálás, hittanórák) titokban kellett végezni.¹⁵

Orgoványi Györgyöt 1946-ban Szolyvára vitték a szovjet katonák, de még ebben az évben haza is engedték. Hazatérése után félt egy esetleges újabb deportálástól és titokban Magyarországra szökött. Magyarországra szökését követően az egyház élére Szabó Bélát nevezték ki, aki mintegy 10 évig teljesített szolgálatot (1946–1956). Őt követte 1956–1967 között Csok József, akit újra visszahelyeztek a település egyházának az élére. Ekkor már idős és beteges volt. Tiszakeresztúron kívül még Csetfalván és Tiszaújlakon is szolgálatot teljesített, ahova minden egyes alkalomkor gyalog ment ki.¹⁶

Szabó Elemér mindössze csak két hónapig látta el a lelkipásztori feladatát. Őt követte Horkay Barna (1967–1973), aki Nagyszőlősről járt be, de szolgálatot teljesített még Mátyfalván, Verbőcön, Feketepatakon és Nagyszőlősön is. Horkay Barna lelkipásztort a salánki származású Lajos Mihály (1973–1998) követte. Ő Salánkról járt be lelkipásztori feladatait ellátni. 1998-ban a Tiszakeresztúri Református Egyház élére kinevezték a fertősalmási származású Tegze Lórántot (1998–2001). Tiszakeresztúr mellett még Tiszaújhely lelkipásztora volt. 2000-ben a Tiszakeresztúri Református Egyház egy nagyobb összegű pénzádományt kapott Hollandiából. Az új lelkész a pénzüsszeggel nem tudott maradéktalanul elszámolni, ezért menesztették az egyház éléről. Jelenleg csak Tiszaújhelyben és Salánkon teljesít szolgálatot. Tegze Lóránt után a település lelkipásztora Lőrinczné Fábrián Éva lett (2001–2002). Bartha Attila 2002–2003 között volt a lelkésze a községnek. Őt Hunyadi Attila követte, de mindössze néhány hónapig látta el a rábizott feladatot. Helyét a beregújfalui Molnár Zsolt foglalta el (2003–2006). Tiszakeresztúron kívül Verbőcön látott még el szolgálatot. 2006 februárjától a falu lelkipásztora Sipos József.¹⁷

2007 tavaszán a templom melletti földterületet megvásárolta az egyház, és még ebben az évben hozzákezdtek egy parókia építéséhez.

Az egyház féltett kincsei közül kiemelném a két legrégebbi és legértékesebb tárgyat:

Kókuszserleg

Ezüst, aranyozva, öntött, domborított díszítéssel, kókuszdió kupával. Domború, erősen tagolt talpú, váza alakú nádusza öntött tagokkal kapcsolódik a kupa aljához, illetve a kupakosárhoz, amely három sávban fogja körül a kókuszdiót, felül kissé kihajló szájpereccel. Díszítése: a talpon levelek, gyümölcsök, kagylók,

¹⁵ Balogh Gáspár (adatközlő)

¹⁶ Balogh Gáspár (adatközlő)

¹⁷ Gerendely István (adatközlő)

felette hólyagok és női fejek, felettük fekvő nőalak, madarak. A náduszon női fejek, a kupakosár palmettadisztes, a szélén felirat: „Ajándékozta e pohárt a T kereszturi Sz. Ecclesianak Szerencsi H. Gerson Ao 1738.”

Alján: „SZER X GER”. Készült: XVII. század. Talpátm.: 8,8 cm. Szájátm.: 7,3 cm. m.: 24,6 cm.

Tál

Ezüst, aranyozva, vésett felirattal. Sima, egyenes peremű, lapos öblű, a peremén felirattal: „A KERESZTURI REFORMATATA SZENT ECCLESIA SZÁMÁRA ISTENHEZ VALÓ BUZGOSÁGÁBÓL 1743 SZERENCSEI HAJNAL GERSON CSINÁLTATTA”. Készült: 1743. Átm.: 18,4 cm.

Tiszakeresztúri Református Egyház lelkipásztorainak névsora.¹⁸

Vári Mihály 1670–1672
 Gyöppös Gergely 1766–1767
 Vásárhelyi P. Sámuel 1767–1771
 Ratkó István 1771–1775
 Turóczy István (assessor) 1775–1786
 Ajtai Mihály 1786–1790
 Kiss János (assessor) 1790–1791
 Molnár Albert 1791–1793
 Kovács Sámuel 1793–1794
 Csengeri Pál 1794–1795
 Kovács Sámuel 1795–1798
 Vincze István 1798–1802
 Szathmári Pál 1802–1809
 Lőrinczi Mózes 1809–1810
 Kun Mihály 1810–1816
 Galgóczi László 1816–1823
 Benkó János 1823–1824
 Tordi Gerson 1824–1828
 Ifj. Gönczi Dániel 1839–1854
 Bencsik József 1854–?
 Gonda J. ?–?
 Deák Mihály 1870–1922
 Csok József 1922–1939
 Dr. Sárkány Lajos fél évig
 Forgon Pál 1939–1942
 Orgoványi György 1942–1946
 MolnSzabó Béla 1946–1956
 Csok József 1956–1967
 Szabó Elemér kb. két hónapig
 Horkay Barna 1967–1973
 Lajos Mihály 1973–1998
 Tegze Lóránt 1998–2001
 Lőrinczné Fábián Éva 2001–2002
 Bartha Attila 2002–2003

¹⁸ Zágonyi Á. K., 2005. 176. o., Szántó, 2006. 80. o.

Hunyadi Attila néhány hónapig
Molnár Zsolt 2003–2006. január
Sipos József 2006. február–

Katolikus egyház

Ugocsa vármegye területén lévő falvakban már az első királyaink ideje óta erős katolikus hitélet uralkodott. Ugyanis ez a terület hosszú időn át a királyi család számára kedvelt pihenő, illetve vadászterület volt. A XVI. századbeli hitújítást megelőzően ebben a vármegyében még 17 plébánia létezett.¹⁹

Már III. Béla és II. Endre királyok elrendelték, hogy az ugocsai falvak az egyházi tizedet az egri püspököknek adományozzák. IV. László király pedig a tizedet az erdélyi püspökre ruházta át. A XIV. század elején szedett pápai tized jegyzékének tanúsága szerint Tiszakeresztúr és a szomszédos falvak akkoron az erdélyi püspökség joghatósága alatt álltak. A XVI. századra változás történik a hovartartozással kapcsolatban, ugyanis erre az időre Tiszakeresztúr visszakerült az egri püspökség alá, de ugyanakkor a nagyváradi püspök is jogot támaszt iránta. 1459-ben Tiszakeresztúr és a szomszédos falvak az egri püspökséghez tartoztak.²⁰

Fráter György, nagyváradi püspök 1551-ben az ugocsai főesperességet, köztük Tiszakeresztúrt is a maga egyházmegyéjéhez csatolta, s csak 1687-ben került vissza ismét az egri püspökséghez.

Tiszakeresztúrbán és a szomszédos falvakban a katolicizmus a XVI. századbeli hitújítás hatalmas előrenyomulásától szenvedett szinte teljes pusztulást. Ugyanis a hitújítás következtében ezen a területen található összes római katolikus templomokat és plébániákat elfoglalták. A Tiszakeresztúrbán lévő kis templomot átalakították a református szertartásoknak megfelelően, a lakosság áttért az új vallásra. A szomszédos Tiszaújlakon található plébánia hitújítás következtében 1556-ban teljesen megszűnt, s csak 1735-ben állították vissza. A hitéleten kívül a polgári élet fejlődésére hátráltató volt a vidéken a tatárok pusztítás, valamint a hosszas beháborúk.²¹

Assisi Szent Ferenc rendjének szerzetesei, miután zárdájukat szintén feldúlták, 1669-ben elszántan kezdték a katolicizmust ezen a vidéken élesztgetni. Elszánt munkájuk következtében a katolicizmus a XVIII. században fokozatosan életnek indult Tiszakeresztúrbán, de főként a szomszédos falvakban.

A nagyszámban élő reformátusok körében fel sem merült annak a lehetősége, hogy az egykor elvett templomot visszaadják a katolikus híveknek. Az itt élő római katolikus lakosság ezt követően a Tiszaújlaki Katolikus Egyházhöz tartozott.

A tiszaújlaki plébánia a hitújítást következtében 1556-ban megszűnt, majd 1735-ben állították vissza. 1788-ban felépítették a római katolikus templomot, Szent Ilona tiszteletére fel is szentelték. A templom barokk stílusban épült, egyhajós, szentélye egyenes záródású, a hajótól kissé keskenyebb. A hajó hosszfalait belülről falpillérek tagolják. A templomhajót három mezőben boltívek közötti keresztboltozat fedi, a szentély és az előtér szintén keresztboltozatos.

¹⁹ Szatmári Római Katolikus Püspökség jubileumi emlékkönyve, 1904, 35. o.

²⁰ Uo. 35. o.

²¹ Uo. 35. o.

Ablakai íves záródásúak. Négyszintes tornya a XIX. század első felében épült klasszicista stílusban.²² Ekkor nyerte el a templom a mai formáját is.

Tiszaújlakon a görög és a római katolikus hívek száma mindig jelentős volt. 1851-es adatok alapján lakossága 1437 fő, ebből 721 volt a római katolikusok, s 418 pedig a görög katolikus híveknek a száma. Ugyanebben az évben Tiszakeresztúr lakossága 539 fő, de az itt élő katolikusok száma igen csekély (14 római katolikus, 47 görög katolikus).²³

Adatközlőm szerint Tiszakeresztúrtban nem volt soha ellentét a különféle felekezetekhez tartozók között. A településen élő katolikusok a szomszédos Tiszaújlakra jártak templomba, halálesetkor az ott szolgálatot teljesítő lelkipásztor jött temetni.

Az 1900-as években mindkét településen (Tiszaújlakon, Tiszakeresztúrtban) növekedett a görög és a római katolikus híveknek a száma. Tiszaújlakon ekkor 771 római katolikus, s 467 görög katolikus volt. Tiszakeresztúrtban mindkét felekezethez tartozó hívek száma növekedett, de számuk ennek ellenére is jócskán alulmaradt a reformátusokénál (54 római katolikus, 69 görög katolikus, 423 református).²⁴

Miután Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, az új hatalom képviselői nem vezettek be semmilyen korlátozó intézkedéseket a különféle vallásúak számára, mindenkinek megengedték saját hitének a gyakorlását.

Megszokott dolog volt Tiszakeresztúrtban, hogy a fiatal ifjak a szomszédos katolikus többségű falvakban kerestek feleséget. Adatközlőm szerint többször előfordult olyan eset, amikor a helyi református egyház vezetői úgy döntöttek, hogy a különféle vallású személyeket nem házasítják össze. Sőt arra is volt példa, hogy az egyik felet „kiharangozták” a Tiszakeresztúrti Református Egyházból csak azért, mert az egy katolikus lányt akart elvenni feleségül. A „kiharangozás” azt jelentette, hogy kizárták a református egyháztagok soraiból. Ezek a személyek legtöbbször átkeresztelkedtek egy másik vallásra.²⁵

1945 után nemcsak Kárpátalja városaiban, hanem Tiszaújlakon és a szomszédos falvakban is érezhető volt az a politika, mely célirányosan az egyházak ellen irányult. Megtiltottak minden addig engedélyezett vallási összejövetelt. A Tiszaújlakon lelkipásztori szolgálatot teljesítő Árvay Dezsőt 1945-ben hazáárulónak és a Szovjetunió ellenségének nyilvánították, s munkatáborba vitték Kelet-Ukrajna területére. A fogságból 1950 végén szabadult. Hazatérését követően újból lelkipásztori feladatot látott el. 1967-ben halt meg, s a helyi katolikus temetőben temették el.²⁶

Adatközlőm elmondása szerint a szovjet vezetés megtiltotta a papoknak az anyakönyvek vezetését, de titokban mégis írták azokat. Nem volt szabad a gyerekeknek hittanórákra járni, az újszülött csecsemőket titokban tudták csak a szülők megkeresztelni. A szolgálatot teljesítő papok nem vehettek fel maguk mellé papnövendékeket. Egyedül csak a szentmisét és a temetések végzését engedélyezték a szolgálatot teljesítő papok számára.²⁷

²² Deschmann, 1990, 148–149. o

²³ Szabó, 1994, 26. o.

²⁴ Uo. 26. o.

²⁵ Balogh Gáspár (adatközlő)

²⁶ Pödör Antal (adatközlő)

²⁷ Pödör Antal (adatközlő)

Tiszakeresztúrban élő katolikus hívek ezen intézkedések ellenére is titokban jártatták a gyermekeiket hittanórákra, az újszülött csecsemőket pedig megkeresztelték.

A rendszerváltást követően mindenki szabadon gyakorolhatta vallását. Továbbra sem oldódott meg azonban a településen élők számára, hogy helyben gyakorolhassák saját hitüket. Templom hiányában a szomszédos településekre jártak be vasárnaponként és egyházi ünnepekkor. Ez az állapot, csak a 2008-as év elején kezdett megváltozni látszani. Ekkor ugyanis a faluban élő görög és római katolikus hívek úgy döntöttek, hogy egy templomnak az építésébe kezdenek. Még ezen év júniusában került sor az első görög katolikus szertartású liturgiára az iskola egyik osztályában. Ezt követően minden egyes vasárnap tartanak görög katolikus szentmisét, római katolikus szentmisére havonta egyszer kerül sor, melyet maga a püspökötya, Majnek Antal végez. A hívek adakozásának köszönhetően 2009 áprilisában megkezdik a katolikus templom építésének a munkálatait.

Véleményem szerint komoly nehézségekkel kell majd szembenéznie az elkövetkező néhány éven belül a református egyháznak, hogy megőrizhesse híveinek a számát. Egyre nagyobb elégedetlenségnek ad hangot az egyházadók évente történő emelése, amit még fokoznak a parókia építésére előírt pénzadományok. A 2009-es évre megállapított egyházadó 60 griveny/fő, plusz minden református személy köteles 50 grivennyel támogatni a parókia mielőbbi felépítését.

Ezzel szemben a katolikus (görög, római) egyháznál az egyházadó a 2009-es évre 50 griveny/család és nincs meghatározva az a pénzösszeg, amivel minden katolikus hitet gyakorló személy köteles támogatni a templom építését.

Végeredményként megállapíthatjuk, hogy mind a református, mind a katolikus egyházat történelme folyamán sok megpróbáltatás és nehézség érte, amelynek köszönhetően még szorosabban összekovácsolódott a falu lakossága.

IRODALOM

- Aczél, 1908.: ACZEL LÁSZLÓ: *Ugocsa vármegye népoktatásügye*. Budapest, 1908.
- Deschmann, 1990.: Deschmann Alajos: *Kárpátalja műemlékei*. Budapest. 1990.
- Molnár-Molnár D, 2005.,; Molnár József-Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
- P. Szalay-Küllös, 1999.,; P. Szalay Emőke-Küllös Imre: *Magyar Református Egyházak javainak tára. I. Máramaros- Ugocsa Egyházmegye*. Budapest, 1999.
- Radvánszky, 2000.,; Radvánszky Ferenc: *Kárpátaljai református templomok*. Tárogató Kiadó. Ungvár-Beregszász, 2000.
- Szabó, 1994.,; Szabó István: *Ugocsa megye. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia*. Budapest, 1994.
- Szántó, 2006.,; Szántó János: *Kárpátaljai Református Egyház gyülekezetei*. Beregszász, 2006.
- Szatmári Római Katolikus Püspökség jubileumi emlékkönyve 1804–1904. Szatmár, 1904.
- Zágoni Á. Károly: *A Nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Sorozatszerk: Nagy Ferenc. Kiadja: a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza, 2005.
- Проект становлення нових меж (змін) населених пунктів с. Перехрестя, Кара чин розд. 2004 р. Рішення обл. ради 14 сесії 4-го скликання Закарпатської обласної ради 10. 01. 2005. №469 „Про населених пунктів Виноградівського району.”

Adatközlők:

Balogh Gáspár, 1919–2006, *Tiszakeresztúrban született (a helyi kolhozban dolgozott, 1955–1965 között a Tiszakeresztúri Református Egyház presbitere)*.

Gerendely István, 1920–2005, *Tiszakeresztúrban született (építészként dolgozott, 1970–1980 között a Tiszakeresztúri Református Egyház presbitere)*.

Pödör Antal, 1949-ben született *Tiszakeresztúrban (Tiszaujlaki Katolikus Egyház tanácsának a tagja)*.

DANCS GYÖRGY*

Az 1831-es kolerajárvány és Perényi szerepe az ellene folyó harcban

Rezümé Magyarország határainál 1830-ban megjelent a kolera. Először járta be Európát a kolerajárvány. A betegség keletről érkezett, a lengyel-orosz háború következtében pedig bejutott Galiciába is. Egy Ugocsa vármegyei közgyűlésből kiderült, hogy a betegség már 1830. március 15-én reális veszélyt jelentett. Perényi Zsigmond ekkor a Helytartótanács szolgálatában állt. Mivel jól ismerte e vidéket, ezért őt nevezték ki királyi biztosnak, hogy állítsa meg a járvány terjedését. A betegség kivizsgálásakor az is kiderült, hogy a tiszai söt szállító hajósok által kerülhetett be a betegség Ugocsa vármegyébe. Beszűntették a megyék között az átjárást, de végül ez sem szabott gátat a járvány terjedésének.

Резюме В 1830 році на територіях Угорщини наявилася епідемія холери. Перше „тройшла всю Європу” ця хвороба. Вона прийшла з сходу, в зв’язку з польсько-російською війною потрапила і в Галицію. На засіданні в регіоні Угоча оголосили, що холера вже 15 березня 1830 року виступає серйозною загрозою. Перені Жігмонд в цей час стояв на чолі „Урядової Ради”. Добре знаючи ці краї, він став королівським урядовцем, щоб зробити дії проти цієї епідемії. При дослідженні хвороби, виявили, що її завезли в краї моряки, які постачали сюди сіль. Заборонили прохід з одного регіону в інший, але ці дії не зупинили смертельну хворобу.

A kolerajárvány megjelenése Európában és Magyarországon

Az 1830-as évben felkelések történtek szerte Európában. Francia, itáliai, lengyel területeken forradalmi hullám söpört végig, amely Magyarországot elkerülte. Nem a Monarchia által olyannyira rettegett forradalmi hullám érte el hazánkat, hanem egy váratlanul felbukkanó, Ázsiából érkező ismeretlen kór. Nem sokkal az országgyűlés feloszlata után, 1830. december végén, megjelent határainkon a kolera.¹

Először járta be kolerajárvány a történelem folyamán Európát. E szörnyű betegség hazája India. A Gangesz torkolatánál, Bengálban ősidők óta szedte áldozatait. Világrészeket bejáró járvánnyá a közlekedés, a tengeri hajózás nagyfokú fejlődése nyomán válhatott.² A kolera elleni küzdelem nagy lökést adott az európai közegészségügyi reformoknak a tizenkilencedik században. A kolera Észak-Amerikát és Európát először az 1830-as években érte el. Először Bengálban alakult ki járvány, különösen azokon az útvonalakon, amelyeken a zarándokok a Gangesz alsó folyásához mentek. A brit katonák terjesztették tovább a betegséget 1816-tól, először a szárazföldön, úton Nepál és Afganisztán felé, majd hajókon utazva vitték el a betegséget Ceylonba, Indonéziába, Kínába és Japánba. 1831-re a kolerajárvány elérte Mekkát, majd a muzulmán zarándokok tovább terjesztették a kórokozókat. Kilenc évvel később a Brit Parlament egyik bizottsága, amelyet a városok egészségügyi helyzetének vizsgálatára hoztak létre, kimondta, hogy kapcsolat tételvezhető fel a rossz higiéniai körülmények, a rossz szellőzés, a csatornázás és a megfelelő vízellátás hiánya, valamint a fertőző betegségek – tífusz, kolera, tüdővész – terjedése között. A *The Times* folyóirat megjegyzi, hogy „a betegség volt a legjobb közegészségügyi reformer, amely nem nézett el semmiféle hibát és nem bocsátott meg semmilyen tévedést”.³

* A Karácsonfalvai Sztójka Sándor Görög Katolikus Liceum történelem-földrajz szakos tanára.

¹ Tilkovszky Lóránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Budapest, 1955, 42. o.

² Uo.

³http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/205_f.htm Markham, Adam: *A Brief History of Pollution* (London, Earthscan, 1994) Az 1. fejezet fordítása. Készítette: dr. Adorjáné Farkas Magdolna.

A kolera a gyomor és bélrendszer *vibro cholerae* nevű baktérium okozta fertőzése, amely fertőzött ivóvízzel juthat a leginkább a szervezetbe.

Tünetei: hirtelen támadó, bőséges, vizes hasmenés, ami miatt a szervezet annyi vizet veszít, hogy működése felborul és 24–28 óra alatt beállhat a halál. Egyéb tünete lehet még a hirtelen fellépő heves hányás is. Kezelésénél fontos a bőséges folyadékbevitel, hogy a beteg kiszáradását meg lehessen előzni.⁴

A karavánok magukkal hurcolták a kórokozó baktériumokat Oroszországba. 1830 szeptemberében elérte Moszkvát. A lengyel–orosz háború elősegítette a járvány betörését Lengyelországba.⁵ A csapatmozgások következtében év végére átterjedt a Habsburg Birodalom területére, Galiciára is.⁶

Perényi Zsigmond helytartótanácsi működése alatt ütött ki a kolerajárvány. Ebben az időben nem igazán ismerték még ezt a betegséget, ezért gyakran csak „pestises nyavalyaként” említik. A történelem tehát csak az 1830-as év végére teszi a koleraveszély kezdetét, azonban az Ugocsa megyei Nagyszőlősiön tartott közgyűlésből megtudhatjuk, hogy a „pestises nyavalya” már 1830 márciusában veszélyeztette Magyarország területét.⁷

A pestis betegség megjelenését ekkor teljes bizonyossággal kizárhatjuk. Erre valószínűleg azért utalnak, mert nem ismerték a betegséget. 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében felállították az egészségre ügyelő küldöttséget. A kiküldöttség első feladata a Galiciát és Bereg vármegyét összekötő utak számbavétele volt.⁸

A galíciai–magyar határt csak 1830. december 28-án zárták le.⁹ 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt 31 gyalogkatonára kiküldetett a határszélre; ezekből egy káplár 15 legénnyel Verbiáson, egy másik öt legénnyel a Beszkiden, ugyanennyi Timsoron és Bilaszlovicán tartózkodott.¹⁰ A feladatuk a rend fenntartása, a határzárak felügyelete volt.

Tilkovszky Lóránt szerint 1831. május 29-én Magyarország területén megjelent a kolera.¹¹ Tilkovszky itt valószínűleg a mai Magyarország területét vette figyelembe.

1831. március 29-én viszont a bécsi kormány már feloldotta a határzárakat. A döntés hátterében az állhatott, hogy a kolera terjedése megtorpanni látszott, valamint a Habsburg Birodalomhoz tartozó itáliai területeken kirobbanó felkelések leveréséhez minden nélkülözhető ezredre szükség volt.¹² Az osztrák kormány – a járványveszély súlyosságának fel nem ismerésével, a katonák áthelyezésével, a határzár feloldásával – súlyos következményekkel járó hibát követett el.

1831. július elején viszont újabb zárvonalt felállításáról kellett gondoskodni a Berettyó–Zagyva–Hernád mentén. A kör azonban tovább terjedt. A zárvonalt Hatvan–Vác–Esztergom irányába kiegészítették.¹³

A kolera az újabb és újabb zárvonaltak ellenére rohamosan terjedt. Július közepén elérte az ország belső területeit. Július 14-től Pesten is jelentkeztek

⁴ <http://www.fszek.hu/index.nfo?tPath=/>. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár/ Kalendárium/ Kolera.

⁵ U.o.

⁶ *19. századi magyar történelem (1790-1918)*.i.m., 203.

⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.524., 1.lap.

⁸ U.o.

⁹ Tilkovszky Lóránt i.m., 42. o.

¹⁰ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográphiája. II. köt., Ungvár, 1881, 169. o.

¹¹ Tilkovszky Lóránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Budapest, 1955, 42. o.

¹² *Magyarország története 1790–1848*. Főszerk.: Mérei Gyula. Akadémia Kiadó, Bp., V. /2. köt., 1980, 647. o.

¹³ *Magyarország története 1790–1848*: i.m., 647. o.

a járványos megbetegedések. A hirre Bécs, Ausztria és Magyarország között július 15-én felállították a katonai kordonvonalat.¹⁴ A járvány terjedésének azonban, mint tudjuk, ez sem szabott gátat. Nem kímélte sem Bécset, sem Nyugat-Európát, sem pedig Észak-Amerikát. A kolerajárvány 1831–1832 folyamán végigpusztította a világot. Magyarországon 465 ezren betegedtek meg, a halálos áldozatok száma pedig elérte a 250 ezret.¹⁵

Az 1831-es kolerajárvány áldozata lett Kazinczy Ferenc író is. 1831. augusztus 20-án Széphalomról Mocsáry Antal nógrádi főszolgabíróhoz és íróhoz írt utolsó levelében számolt be a járványról és életének utolsó napjairól:

„Én még élek, és hazám népe; de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát. Iszonyú ezeket hallani is. Sietek tudatni veled, mint vagyunk, noha már beléunhatam a távoli lakóknak beszélni oly igen sok ízben...”

1831-ben tehát először jelent meg kolera Magyarország területén. A XIX. század folyamán még 3 alkalommal pusztított kolerajárvány az országban: 1849-ben, 1854–55-ben és 1872–73-ban.¹⁶

A járvány Ugocsa vármegyében

A kolera-veszély kezdetét csak az 1830-as év végére teszi ugyan a történelem, de elgondolkozásra adhat okot egy Nagyszőlősön tartott közgyűlés kivonata Egry János aljegyző tollából. Ebből megtudhatjuk, hogy a „pestises nyavalya” – így is nevezték a betegséget – már 1830 márciusában veszélyeztette Magyarország és Ugocsa megye területét.¹⁷

Ez még nem is lenne önmagában olyan érdekes, viszont az már igen, hogy ezt a közgyűlést 1830. március 15-én tartották meg. A kolera tehát már nagyon korán fenyegette az országot, és Ugocsa vármegyét. Korábban, mint azt sokan gondolták.

Beregszászban a veszély miatt már június 2-án vészbizottságot szerveztek. A megyéket már ekkor is lezárták.¹⁸ A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár anyagából megtudhatjuk, hogy a betegség már júniusban elérte az akkori Magyarország területét. Ekkor azonnal visszaállították a határzárát, de ez már későinek bizonyult.

A betegség először Tiszaújlakon mutatkozott meg 1831 júniusában. A helységbe a sót szállító tiszai hajósok hurcolták be a betegséget. A hajósokat őrizetbe vették. Orvosokat rendeltek a helyszínre, hogy vizsgálják ki őket és elrendelték egy ún. vesztglő ház felépítését, melyet a betegek kezelésére használtak, s egyszerre egy karantént is jelentett.¹⁹

A betegség terjedésének megállítása – mint láthatjuk – nem kevés akadályba ütközött és cseppet sem bizonyult könnyű feladatnak. Perényi ekkor a Helytartótanács tagja volt, s mivel ő jól ismerte ezt a vidéket, egyszerű döntésnek bizonyult, hogy ezzel a nehéz problémával ő fog tudni a legjobban megbirkózni. Ő érkezett ide, mint Királyi Biztos, hogy irányítása alatt megfékezzék a járványt.

¹⁴ Tilkovszky Lóránt i.m., 43. o.

¹⁵ 19. századi magyar történelem (1790–1918). i.m., 203. o.

¹⁶ Fazekas Csaba: *Kolerajárvány Magyarországon*. História, 1994, 8. sz., 15.

¹⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.524., 1.lap.

¹⁸ Keresztyén Balázs i.m., 47.

¹⁹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2. lap.

A járvány terjedésének megakadályozására Tiszaújhelyen összeült a kiküldöttség. A királyi biztos június 25-én érkezett ide. A letartóztatott kormányosok között napról napra terjedt a betegség, sőt június 26-án a városba jövő katonák közül egy meg is halt. Ezért a királyi biztos Újhelyi József alszolgabíró biztos felügyelete alatt elrendelte a helység elzárását. Azoknak a személyeknek a fizetését, akik ezt végezték Lelovich Antal táblabíró felügyelete alá bízták. Az elzárás miatt a lakosok szűkölködtek az élelemben, ezért az alispán elrendelte, hogy Újfalu kamarájából adjanak két hétre való élelmet nekik. A falu helyzetéről, a betegség terjedéséről így tájékoztat a helységben lévő polgári biztos:

„...az orvosok által naponként küldeni tartozott táblás feljegyzést meg nem kaphattuk, ki tetszik, hogy a mai napig mintegy 18 kormányos betegedett meg, 8 pedig az epekórság nyavalyájába meghalt, de az újlaki lakosok közzül tsak a folyó hódnap 2ik napján meghalálozott kenyérsütőt leánya vétetett ezen nyavalya gyanúja alá, kiről is az hallatszott, hogy tengeri szőlőt, epret össze évén s reá vizet később iván nyavalyája s halála ezen mértéktelenségből következett. (De az egész város lakosai mind a mai napig egészségesnek találtattak).”²⁰

A kormányosok között kiűtött betegség felől az alispán Vétsey Miklós urat, Szatmár megye főispáni hivatala helytartóját azonnal értesítette, melynek következtében a megyét Szatmár vármegyétől teljes mértékben elzárták. Az első kordont június második felében állították fel, amellyel kísérletet tettek Máramaros, Ugocsa, Bereg megye elszigetelésére. A kísérlet haszталannak bizonyult.²¹ Az elzárás hatalmas bonyodalmat okozott, mert minden nemű kereskedelmi, gazdasági viszony megszűnt a megyék és a helységek között. Így azok normális boldogulását szinte teljes mértékben ellehetetlenítette. A járvány ideje alatt megtiltották a vásárokat és mindenféle gyülekezést, a nagyobb istentiszteleteket, a harangozást. A postán érkező leveleket átylukasztották, megfűstölték és csak azután osztották szét.

A legtöbb településen helyi lakosok nem betegedtek meg, ez pedig okot adhatott arra, hogy a blokádot feloldják. Szatmár megye első alispánja arról értesítette Ugocsa megye első alispánját, hogy a megye Egri és Sárköz helységek vidékére nevezett polgári biztosnak utasítást adott, hogy amennyiben a lakosok élelem vásárlása végett kívánják elhagyni helységüket, akkor az alispán útlevele (az alispán által kiállított igazolás, amellyel szabadon lehetett közlekedni) mellett szabadon és akadály nélkül átengedjék.²²

A betegség terjedése azonban nem mindenhol volt olyan csekély, mint pl. Tiszaújhelyben, sőt! Sokkal nagyobb bonyodalmat okozott más településen, pl. Bökény helységben, ahol is a lakosok között ütötte fel a fejét a betegség és a helységet azonnali hatállyal lezárták (június 26), amelyet M. László járási szolgabíró intézett.²³

A veszélyes járvány kiűtésének oka – a bent tartózkodó polgári biztos kérdészködéséből megtudhatjuk – az Újlakon gyanúba keveredett kormányosokkal történt érintkezésessel lehet összeköttetésben. Egy érdekes eset is történt a helységben, melyről a polgári biztos így számolt be:

„A nevezett asszony egyiknek szájából a pipát kivette és belőlle a dohányt, mely asszonynak mind betegségébe, mind halála után temetésekor a lakosok közül

²⁰ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2. lap.

²¹ Magyarország története 1790–1848 i.m., 647.

²² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2. lap.

²³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 3. lap.

megjelenvén a veszedelmes mirigy elterjedett, annyira hogy az ben lévő orvos táblás feljegyzése szerint kettő gyógyult meg 13 pedig meghalt a lakosok közül kik többnyire a veszedelmes nyavalyáról voltak gyanúsak.”²⁴

Az akkori helyzetről jól tájékoztat az a levél, amelyet Perényi Ugocsa megye alispánjához intézett. Ebből megtudhatjuk, hogy Tiszaújlak esetében egyetért azzal, hogy a település elzárását fel lehet oldani, természetesen minden nemű óvintézkedés fejében. Tiszaújhely esetében viszont felhívja a figyelmet, hogy a pék háza – ahol több megbetegedés is történt – és a betegségben gyanús személyek felől szoros vigyázat szükséges. A helyben lévő polgári biztos és az ott tevékenykedő orvosoknak a legnagyobb felelősségben kell eljárnia, mivel példák támasztják alá, hogy mi történik, ha az óvintézkedéseket nem végzik el kellőképpen.²⁵ Úgy látta, hogy azok a járvány által sújtott települések is (Bökény, Szászfalu, Feketeardó, Nagyszőlős) mentesek lehetnek az elzárás alól, ahol is minden óvintézkedést megtettek. Különösen felhívta a figyelmet, hogy azokat a házakat, szakaszokat, melyek környékén a betegség felütötte a fejét, szorosan el kell zárni. Ha nem volt szükséges az egész település lezárása, akkor engedélyezte, hogy csak azok a részek vagy szakaszok legyenek elzárva, amelyek veszélyeztetve vannak. Ez egy kompromisszumos megoldás volt, hogy ne bénuljon meg teljesen az élet a településen, viszont a betegség terjedésének is gátat szabjanak. Azokat a helyeket, házakat, ahol betegekre vigyázók, sírásók tartózkodtak, és azok közül akár egy is megbetegedett, akkor a rendszabások szerint kell eljárni és a tisztítást teljesítőként ismét 20 napi elzárást kell végrehajtani. Ezeket Perényi utasításai szerint a helyben lévő biztosnak és orvosnak kell biztosítani. Felhívja a figyelmet, hogy a példák mutatják, ha nem a megfelelőképpen járnak el, akkor a betegség terjedése felerősödik. Meghagyta azt is, hogy az elzárt részek határai közötti ellátást itt is a megfelelő elővigyázatosság mellett meg kell tartani.²⁶

Rosszallását fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy nem azonnal történik meg a betegek elkülönítése az egészségesektől. Ez pedig az egyik fő oka a betegség további terjedésének. Nemtetszését fejezte ki az iránt, hogy az orvosok nem egy előre meghatározott táblázatos rendszerben teszik meg jelentésüket a betegekről. Ez nagyon jó meglátás volt a részéről, mert egy jól átlátható jelentésben könnyebb megvizsgálni a hasonlóságokat és az eltéréseket. A betegség terjedésének is könnyebb gátat szabni, ha első kézből normális információt kapnak a betegekről.

Mint láthatjuk, Perényi igen komoly hangot ütött meg a megyével, a járvány terjedésének megakadályozásában dolgozókkal és magával az alispánnal is. Ezt kellett tennie, ha valamilyen célt akart elérni az ügyben. Mindezek mellett fel is szólította az alispánt, hogy a kért intézkedéseket azonnali hatállyal tegye meg.

Az elzárásról szóló utasítások nagyon szigorú betartást követeltek meg. Minden egyes házat, ahol kolerába esett betegekkel foglalkozók, felvigyázók, ápolók, sírásók tartózkodtak és azok közül akár egy is beteg lett, azonnal karanténba kellett zárni. Tisztítást kellett végrehajtani, amit szintén szigorú rendszabályok szerint kellett elvégezni. Az elzárás nemcsak a betegekre volt érvényes, hanem azokra is, akik a tisztítást végezték. Az idő, amit elkülönítve kellett eltölteni 30 nap volt.²⁷

Máramaros vármegyében egy 1831. június 29-i küldöttségi levélre a polgári biztos Nagyszőlősről július 1-jén válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy

²⁴ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 3. lap.

²⁵ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 36. lap.

²⁶ Uo.

²⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 36. lap.

a betegséget kihirdették. Ha a betegségtől mentes területekről valaki be szeretett volna jutni ezekre a területekre, útlevéllal megtehetette azt, a fertőzött részekről azonban szigorúan meg volt tiltva a beutazás. A polgári biztos jelentette, hogy a különböző termelvények csak különleges alispáni engedéllyel szállíthatóak ki. Két községet említ, amelyekben a betegség felütötte a fejét. Tiszaújlakban a kormányosok közt volt fertőzött, valamint egy katona meghalt. Bökény helységben öregebb emberek haláloztak el feltűnően sokan, akik között a betegség tünetét ki lehetett mutatni.

Perényi a megyéket szorosan elzáratta egymástól. A megyék között való járást sokkal szigorúbban ellenőriztette, mint a megyén belülit. Ezt támasztja alá Újhelyi József által jegyzett levél, amelyet báró Vétsey Miklós alispáni helytartóhoz küldtek egyfajta magyarázatként a helyzet felől:

„... a két megye közgyűlésére nézve hivatalosan és sietve válaszolom, hogy a mi megyénket a Méltóságos Királyi Biztos ó nagysága rendelkezéseinek következtében zárattuk el, a Tiszán keresztül való járást legszorosabban eltiltván, csak az egy Máramarossal való Arasújfalusi utat hagytuk szabadon...”²⁸

Perényi igen elszántan és határozottan intézkedett. Döntéshozatalának fontosságát és súlyosságát mutatja az a levél, melyet egy polgári biztos írt 1831. július 5-én. Ebben tájékoztatja a királyi tanácsost egy sószállítmány ügyében. A polgári biztos kijelentette, hogy ameddig nem igazolják azt, hogy a szállítmány egészséges helyről származik, addig semmit sem tehet. Perényi ezt szigorúan meghagyta a biztosoknak. A továbbszállítás nem történhet meg, míg ezt nem igazolják, vagy pedig Perényi más utasítást nem ad. Egy Királyi Biztos utasításai ebben a helyzetben magasabb rangot képviseltek, mint akár a főispánoké.

Perényi azt tapasztalta, hogy a betegség kiütése alkalmával elmulasztották rendesen kivizsgálni, hogy honnan kapták el a betegek a betegséget. Rosszallását fejezte ki az iránt, hogy nem történik meg a betegek azonnali izolálása és ezt tartja a betegségterjedés fő okának. Ez valóban nagyon fontos lehetett a betegség terjedésében és ezt Perényi nagyszerűen észre is vette. Nemcsak úgy kapható el a betegség egy másik embertől, ha már azon látszanak a betegség tünetei. Ráadásul, ha már látszanak a tünetek és még mindig nincs elkülönítve, az súlyos hibának számít. Természetesen itt nagy problémát jelentett, hogy nem rendelkezett a megfelelő személyzettel a helyzetet kezelő szerv. Perényi kijelentésére alapozva megállapítható, hogy a betegség terjedésének minden bizonnyal ez volt a fő oka.

A Magyar Királyi Helytartó Tanácstól Perényi egy olyan utasítást kapott július 12-én, mely szerint a Tiszaújlakon kiütött járvány okait és eredetét szorosabban ki kell vizsgálni. Erről pedig jelentést kell tenni. Perényi megkérte az alispánt, hogy Tiszaújlak felszabadulásának bekövetkeztével hívjon ide egy járásbeli szolgabíró, és az ottani polgári biztos és esküdt segítségével a még elzárás alatt lévő hajósokat még szorosabban ki kell kérdezni. Erre a célra összeállított egy kérdőívet. A kikérdezések a polgári biztosok irányítása alatt folytak.²⁹

A kikérdezett 62 hajós válaszaiból sokat megtudhattak a betegség kialakulásának körülményeiről a hatóságok és maga Perényi Zsigmond királyi biztos is. A válaszok összefoglalásként vannak feljegyezve, azt nem tudhatjuk, milyen eltérések lehettek azokban.³⁰

²⁸ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 24.lap.

²⁹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 36.lap.

³⁰ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 4.lap.

Ezek a hajósok nem láttak semmi különöset, senki sem halt meg a helységükben, ahol élnek és közöttük sem történt haláleset. Tudomásuk szerint a helységükben nem járt lengyelországi zsidó. Hallották, hogy valahol voltak ilyen emberek, de arról nem volt tudomásuk, hogy náluk jártak volna. Mivel nem jártak zsidók náluk, így nem is tudtak vásárolni tőlük semmit. Különböző dolgokat Debrecenbe vásároltak átutazásuk során. Miután három hétre eljöttek Taracközre, nem jártak haza és hozzájuk sem járt senki. Csupán az eltelt három hét után mentek élelemért. Azonban ekkor sem hallottak semmit arról, hogy jött-e a helységükbe lengyelországi zsidó vagy más idegen. Nem hallottak hirtelen halálozásokról, s közöttük sem történt hasonló, betegség sem. Azt állították, mindig vittek magukkal élelmet, s mindig főztek maguknak, nem éheztek. Nem panaszkodtak az időjárásra sem, azt mondták, hideg sem volt, egy kis eső esett, de nem volt vészes.

Saját bevallásuk szerint nem vettek fel utast, s ilyet más hajósoktól sem hallottak. Útjuk során nem ment hozzájuk idegen, megjegyzi, ezt nem is tehették volna meg, mert a kontrások nem engedik az idegeneket a söt szállítók közelébe. Egészen addig, míg a vári porondon nem kötöttek ki, nem volt köztük beteg.

Véleményük szerint említést érdemelt, hogy Csetfalván bementek meginni egy áldomást, amikor két zsidó asszonyon látták, hogy rosszul vannak. Ők távol voltak az eseménytől és később elindulva már jobban voltak ezek az asszonyok.

Élelemben elmondásuk szerint útjuk során nem volt hiány. Újlakon viszont majd két hét után kaptak élelmet, kenyeret és szalonnát. Ez alatt a két hét alatt sokat éheztek és úgy szereztek ennivalót, hogy zálogba adták dolgaikat.

A hajósok maguk sem látták át a helyzetet, nem tudták mitől történhetnek a megbetegedések. Magukról is elmondták, hogy többen folyamatosan betegek és holtak között voltak, mégsem betegedtek meg. A vári porondon egy helység állt rendelkezésre a betegek, egészségesek, sőt a holtak részére is. Felhozzák Sztanászkoj Iván esetét, aki miután zajlottak a megbetegedések, elvonult a közeletről a tutaján lévő kis konyhájába, mégis megbetegedett és abba bele is halt. Az éhezést sem tudták megnevezni, mint a betegség szerintük legfőbb okát, mert sokan voltak még, akik éheztek és mégsem lettek betegek.

Bevallották, hogy ittak a Tisza vizéből, de semmi rosszat nem tapasztaltak rajta. Meg kell jegyezni, az 1830-as években tiszta vízű volt a Tisza, mégis nyílt vízként bármi belekerülhetett. Tudva azt, hogy a betegségnek a fertőzött ivóvíz lehet az egyik legfőbb okozója, akár ez is okozhatta a betegség kiütését. Halat állításuk szerint nem fogyasztottak. Nincs alapunk megkérdőjelezni a hajósok állítását, mégis nehezen elképzelhető, hogy egy hajós több héten keresztül nem fogyaszt halat, amikor olyan kézenfekvő lenne.

A hajósok kikérdezéséből valószínűleg okosabb lett Perényi és a Helytartótanács is, mégis a kérdőjelek halmaza csupán szűkebb lett. A hajósok állításairól sem mondható el, hogy nem túrnek ellentmondást.

A letartóztatott kormányosok a 21 napi elzárás után követelték eltávozásukat, nem érdekelve őket semmifajta veszedelem. Újhelyi József tiszaujlaki polgári biztos kérte Ugocsa megye alispánját, hogy engedje meg ezeknek az embereknek a ruhájuk kitisztítását és bebocsátását, mivel ő értük felelősséget nem vállal.³¹

³¹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 7. lap.

A különböző vidékek közötti ki- és bejárást leginkább a hajósok gyakorolták, ezért sok problémát jelentett ezeknek az embereknek a megengedése, már csak azért is, mert igen kemény kötésű emberek voltak és a törvény fölött érezték magukat. A helyi hatósági emberek pedig nem voltak olyan számban, hogy gond nélkül elbánhattak volna velük. Gyakran a hajósok jó akaratán múlott, hogy be-tartották-e a törvényt vagy nem.

A beérkező hajósokat megvizsgálták orvosok, és csak miután egészségesnek találták őket, azután kaptak bebocsátást. Ez is csak felsőbb utasításra történhetett meg, addig őrizet alatt tartották őket.³²

A hajósok elzárását a hatóságok igen komolyan vették. Gyakran előfordult, hogy a megítelt 21 napon túl is fogva tartották az elzárt embereket. Tiszaújlakon 1831. július 23-án az alispánhoz fordulnak olyan kéréssel, hogy engedjék őket szabadon, mivel a meghatározott napokat már letöltötték. Panaszuk volt afelől, hogy már elfogyott a pénzük. A ruháik is leszakadtak róluk, mivel nem hoztak magukkal, nem gondolták, hogy elzárás alá fognak kerülni. Az otthoni munkájukat sem tudják végezni, miközben egészségesen fogva tartják őket. Attól is tartottak (joggal), hogy pontosan az elzárás amiatt fognak megbetegedni (ha nem is kolerába), mivel semmit nem csinálhattak, az élelmük is nagyon kevés volt és igen csak legyengültek erőnlétileg.³³

Ugyancsak e hajósok ügyében intézett levelet az alispánhoz Újhelyi József polgári biztos. A hajósok mellé áll és ő is kéri a szabadon engedésüket. Kérelmét azzal indokolta, hogy az ellátásukat a kamarának kell állnia, amelynek folytatása már a lehetetlenség határát súrolta. A sürgősséget érzékelhetjük a levél hangvitelében.³⁴

A hatóságok az információ szűkében voltak. Azzal pedig nemcsak a hajósok szolgálhattak, ezért az egyszerű lakosokhoz is kérdőpontokat intéztek: „Mit tapasztalt arról, akik a Tisza parton történt letartóztatások, vagy pedig a veszteglő házakba történő bezárások ideje alatt megbetegedtek, meghaltak, vagy meggyógyultak? Mit tud a tanú arról, hogy miként kaphatta el a betegséget Don Miguel katona? Kapcsolatba került-e a kormányosokkal, vagy járt-e abban a házban, ahol a beteg kormányosokat bezárták? Mit tud a tanú arról, hogy a tiszaujlaki pék legény, az asszony és a szolgáló miként kaphatta el a ragadós „nyavalyát”; Utoljára, mondjon el mindent a tanú, amit csak tud a betegségről, vagy látott, vagy hallott.”³⁵

Ezek a kérdőpontok is sejtetik valamelyest, hogy a betegség teljesen ismeretlen volt. Kijelenthetjük, hogy maga Perényi Zsigmond sem tudta pontosan, mivel áll szemben. Annyi volt biztos, hogy egy betegség, amely halálos kimenetelű és gyorsan terjed. A kérdőpontokból látszik, hogy azt sem tudták, milyen módon fertőződhet meg valaki. Ezért tűnt ésszerűnek, hogy lezárták a határokat, és ésszerűtlenségnek, amikor később feloldották azt.

Igazán nem tudták, hogy mit lehetne tenni a betegség ellen direkt módon. Az intézkedések nagyrészt a megelőzésekre összpontosultak. Az orvosoknak adott utasításban felhívják a figyelmet, hogy a legnagyobb felelősséggel járjanak el a kolerajárvány által veszélyeztetett területeken. Az utasításokat – hogy mire kell különösképpen figyelni – külön pontokba szedték.³⁶

³² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 18.lap.

³³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 40.lap.

³⁴ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 45.lap.

³⁵ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 4.lap.

³⁶ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 10.lap.

A helyszínen a betegekkel és a halottakkal való bánásmódot, eljárást a következő utasítások szerint kellett végrehajtani:

Különösen kellett figyelni arra, hogy a kolerás helyen az elzárás alá kerülteknek legyen hová menniük és a házát, amelyben lakott, be kellett zárni. Aki a betegség alá került, annak azonnal kórházba kellett mennie, jobban mondva kórházba kellett vinni, annak aki ezért felelős volt. A beteggel akár életében, akár halála után aki kapcsolatba került, szintén elzárás alá kell venni. A betegek mellé betegápolókat rendeltek, valamint sírásókat is fogadtak. A kiürített házak tisztításának polgári biztos vigyázata alatt kellett történnie, mely tisztítást végző személyeknek bővebb felvilágosítást a helyszínen lévő gyógyszerész adott. A halottakat egy pár órával haláluk után el kellett temetni, ezt is a megadott instrukciók szerint. A méz helyett, klórmeszet kellett használni. A halottat még külön temetőbe is vitték, és itt egy halottra egy fél fontnyi meszet szórtak.³⁷

Ezekből az utasításokból is szintén kitűnik, hogy mindenfajta megelőző, mondhatni rutin eljárások mellett nagyon sok kérdés merült fel a betegséggel kapcsolatban. Az orvosok gyakorlatilag a legtöbb esetben a tüneteket kezelték. Az orvostudomány ekkor még nem ismerte a betegség kórokozó baktériumát, így a megfelelő gyógymódok sem voltak ismeretesek. A kórokozót, a koleravibriót csak 1884-ben fedezte fel Koch. A koleravibriók az ürülék útján, igen változatos módokon terjednek. Leggyakrabban a víz segíti elő terjedését. A kórokozónak a fertőzött táplálékkal vagy itallal a bélbe jutása okozhatja a betegséget.³⁸

A bizottság a járvány által fertőzöttek házát kiürítette és lezáratta, s csak hosszú idő múlva – rúddal betörték az ablakait és csak 24 óra szellőztetés után – lehetett kinyitni. A házak a kitisztítás közepette gyakran megsérültek, amelyekbe visszaköltözni rögtön nem lehetett. A házak rendbehozatalát felbérelt munkások végezték, napi 30-40 forintért (krajcárért).³⁹

A járvány idején hozott intézkedések oly mértékben kihatottak a népesség életére, hogy azok adóikat sem tudták fizetni. Ennél még fontosabb azonban, hogy sok helyen az élelmezéssel is gondok adódtak. A hatóságok részéről gyakran tartózkodtak rendfenntartó erők a különböző helységeekben, amelyet a helybéli lakosoknak kellett ellátniuk.⁴⁰

Ugyan – szerencséjére a lakosságnak – nem télen ütötte fel a fejét a betegség, de tüzelőfa-ellátással is problémák adódtak, ugyancsak a lezárások miatt.⁴¹

A helységekre kirendelt polgári biztosoknak nem volt könnyű a feladata. A települések közötti átjárás tiltása, és az adminisztrációs munka sok energiát és időt igényelt. Gyakran előfordult, hogy nem tudták ellátni feladatukat. Így történt például a péterfalvai polgári biztossal, Papp Károllyal, aki a kötelességeit nem tudta hátramaradás nélkül teljesíteni, és mellé ki kellett rendelni egy segédet, aki a strázsákra (őrökre) fog felügyelni.⁴²

A lakosság körében nem egyszer akadtak olyan emberek, akik elégedetlenkedésüket fejezték ki a hatóságok tevékenysége felől. Tiszaújlakon egy Szilágyi József nevű nemes ember azzal vádolta a hatóságokat és az itt tevékenykedő orvost, hogy beeresztik a városba azokat az embereket, akik bár nem betegek, de a betegséget hordozhatják és így veszélynek teszik ki a lakosokat. Utólag nem

³⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 10. lap.

³⁸ TILKOVSKY LÓRÁNT: i.m 51.

³⁹ KTÁL: F. 60, Op. 4., od.zb. 698., 1. lap.

⁴⁰ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.547., 1. lap.

⁴¹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 33. lap.

⁴² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 21. lap.

tudhatjuk, mennyire volt ez a vád megalapozott, de annyi bizonyos, hogy ezt nem engedhették meg, mert akkor káosz üthetett volna ki. A rendet fenn kellett tartani, ezért a helyi orvos és a főhadnagy úgy döntöttek, hogy ezt a nemes embert megvertetik. Ez is bizonyítja, hogy igencsak problémás volt ebben az időszakban a rend felügyelete.⁴³

Június 28-án Újhelyi József, tiszaujlaki polgári biztos már úgy tájékoztat, hogy egy ember se betegedett meg azon napon, és a betegek közül sem halt meg egy sem.⁴⁴ Úgy tűnt, a betegség visszavonulóban van.

Az elkerített területek határszéleinél problémát jelentett a fontos levélküldemények átadása is. Mivel nem lehetett egyik területről a másikra egyszerűen átjárni, ezért a határoknál külön levélvivők álltak, akik átvették a leveleket és továbbították azokat. Azért is volt ez fontos, mivel a polgári biztosok, orvosok így tettek jelentéseket a lezárt területek helyzetéről. Így értesült Perényi Zsigmond is többek között az éppen aktuális eseményekről, az elzárt területeken uralkodó helyzetről. Ha ez nem működött gondmentesen, nem reagálhatták le az eseményeket megfelelőképpen, s a veszély még nagyobbá válhatott.⁴⁵

Előfordult, hogy maga a település, vagy annak nevében főszolgabírója vagy polgári biztosa kérte a helység elzárását. Hasonlóképpen tett Farkas György július 25-én. Az alispán úrnak tett jelentésében megemlíti, hogy a kolerában meghalt betegeket az orvosi utasítás szerint temették el, kettő beteg maradt. Kérte az alispán urat, hogy parancsolatával a járvány által súlytott Péterfalvától Tivadarfalvát zárassa el, hogy a fertőzés tovább ne terjedjen.⁴⁶

Perényi igen elszántan és határozottan intézkedett a járvány megállítása érdekében. Az életnek azonban tovább kellett mennie és ennek megszervezése jelentette a legnagyobb munkát a megyék vezetése és Perényi Zsigmond királyi biztos számára is. A só nagyon fontos gazdasági szerepet töltött be ebben az időben. A kitermelését még helyben el lehetett végezni, de a határlezárások miatt a szállítása már nagy problémát jelentett. Ezt a problémát muszáj volt megoldani valahogy, ha tetszett, ha nem. A sószállítmányok útjába még a kolerajárvány sem tudott akadályt gördíteni. Perényi a kiküldöttségnek ad utasítást a felől, hogy a sóvágóknak (a só kitermelésével foglalkozó emberek) Husztról szekereken Nagyszőlősig, majd onnan gyalog Mátyfalvára kell menniük. Másnap Nagyszőlősről szekereken kenyeret szállítsanak Mátyfalváról – Oroszin és Benén keresztül – Muzsalyig, onnan pedig a további rendelkezések helyére. Felhívja a kiküldöttség figyelmét a sószállítmány felvigyázatára és a 96 főből álló sóvágók ellátására élelemmel. Bereg megye kiküldöttségének azonnal tudósítást kellett adni, amint megérkeztek a sóvágók Mátyfalvára.⁴⁷

Perényi különösen felhívta a figyelmet, hogy a fent említett rendszabályokat teljes mértékben és pontos eljárással be kell tartani, hogy a betegség ne terjedhessen tovább. A gabonaellátás kérdésében egy nagyon okos döntést hozott. Addig, míg az aratás elérkezik, a megrendelt 1000 köböl gabonát Markotsán bíró úr által vétették meg Szatmár megyétől. Ebből a mennyiségből 400 köbölt a bezárt területekre kellett vinni, a többit pedig Nagyszőlősön heti vásárt tartva, meghatározott áron kellett áruba bocsátani. Ez azért volt fontos, hogy ne kezdjenek üzérkedni az élelemmel ilyen megszorult helyzetben, mivel előfordulhatott volna, hogy valaki

⁴³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 19. lap.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 27. lap.

⁴⁶ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 42. lap.

⁴⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 53. lap.

felvásárolja az egészset és magas áron adja majd el az éhező lakosságnak. Ennek a lebonyolítására és ellenőrzésére egy hozzáértő tisztet kellett állítani, amelynek a kinevezésével a kiküldöttséget bízta meg.⁴⁸

A határlezárások sokszor nagy bonyodalmat okoztak, mivel ezek a határok nem követték a megyék, falvak, birtokok határát. Ezért előfordult, hogy lakosság közül sokan el lettek rekesztve a saját földjüktől, ezzel ellehetetlenülve a megélhetésben. Az elzárások nem tettek különbséget nemes és egyszerű emberek között sem. Ilyenkor panasszal éltek a kárt szenvedett emberek. Hol jóváhagyták panaszait, hol pedig nem.

Gyakran előfordult a határlezárások megsértése. A lakosok néha önhatalmúlag jártak egyik településről a másikba. Egy ilyen esetről tesz említést egy jelentés Perényi Bertalannak, Ugocsa megye alispánjának egy Túr Terebesi lakosról, aki oda-vissza szökdösött Túr Terebes és Bökény között.⁴⁹ Hasonló eseteket jelentettek Péterfalva, Gyula és Szászfalu helységekből is.⁵⁰

Tiszaújlakon bezárt házak feloldásának az utolsó halálesettől számított (július 12) határideje lejárt. Újhelyi József polgári biztos kérte az alispántól a felszabadítás engedélyezését. Hasonlóképpen járt el a sírásók dolgában is, akik már hosszú ideje nem temettek kolerában elhunytat, így őket szabadon eresztették, béreiket megtett munkájukért meg kellett, hogy kapják.⁵¹ A házak feloldási jóváhagyásának kritériuma a tökéletes kitisztítás volt.⁵²

A betegeket el kellett különíteni és meg kellett oldani az ellátásukat, a rájuk való ügyelést. Ezt egy orvos nem tudta végrehajtani, ezért sokszor jól jött, amikor önként ajánlkoztak fel ilyen nemes munkára. Ezek az orvosok és betegápolók nagyon nehéz körülmények között dolgoztak. Sokszor nem volt gyógyszerük, kifogytak a különböző kellékekből. Ezek pótlása nagy gondot okozott, közel sem ment gördülékenyen. Mindezek mellett az orvosoknak állandó jelleggel jelentést is kellett adniuk, amelyhez gyakran még a papír sem volt beszerezhető.

A betegség terjedésében fontos szerepet szántak az azonnali izolációnak. Amint kiderült valakiről, hogy beteg, azonnal megvizsgálták és elzárták a vele közvetlen kapcsolatba álló embereket is. A legtöbb ember napi munkájából tartotta el magát és családját. Ezek után azonban már nem dolgozhattak, így az élelemmel való ellátásuk nagy problémát jelentett a polgári biztosoknak. Ez általános jelenség volt, helyben legtöbbször nem is tudták megoldani. Így rendszeresen az alispán, vagy maga Perényi Zsigmond utasítását kérve és kapva jártak el. Ha helyben nem volt megoldható, akkor állami pénzen vették leginkább valamely más megyétől az élelmiszert, amely kevésbé, vagy pedig egyáltalán nem állt a járvány fenyegedése alatt és gazdaságilag is jobb helyzetben volt.⁵³

Augusztusban már enyhülőben volt a betegség terjedése. Perényi azonban Máramarosszigetről írt levelében még arról ad tudomást Ugocsa megyének, hogy Szatmár megyében terjed a betegség. A Pest megyéből Ugocsába rendelt orvosok közül át kellett helyezni egy-két orvost és sebészt Szatmár megyébe. Döntését azzal indokolta, hogy egyenlőtlenül vannak elosztva az orvosok a lakosság és a betegek számának arányához viszonyítva.⁵⁴

⁴⁸ U.o.

⁴⁹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 71. lap.

⁵⁰ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 72–73. lap.

⁵¹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 74. lap.

⁵² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 75. lap.

⁵³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 104. lap.

⁵⁴ KTÁL: F. 674, Op. 6., od.zb.771., 1. lap.

2009. április 29.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében képzőművészeti tárlat megnyitójára került sor, ahol a 2009-es rahói Hollósy Simon Alkotótáborban készült munkákat tekinthették meg az érdeklődők.

(Fotó: Kacsur Gusztáv, *Kárpátalja*)

A felszíni és a felszín alatti vizek nitráatterhelése Makkosjánosi községben és környékén

Rezümé Kutatásunk során Makkosjánosi község felszíni és felszín alatti vizeinek nitrát terhelését vizsgáltuk 2005. december és 2007. április közötti időszak folyamán. A közel 70 elvégzett vízmintha elemzése azt mutatja, hogy a falu kútjaiban a nitrátkoncentráció túlnyomó részt meghaladja az érvényben lévő egészségügyi határértéket. A kutak átlagos nitráttartalma: 102,9 mg/l, amely már szennyezett víznek számít. A szennyeződés valószínűsíthető okai: az állattenyésztésből származó szerves trágya tárolása, a szennyvíz közvetlenül a vízelvezető csatornába, árokba való engedése, a rosszul szigetelt emésztőgödörök kutakhoz való közelsége. A felszíni vizek (Vérke-csatorna, patakok, kanálisok) átlagos nitrátkoncentrációja nem számottevő.

Резюме У роботі висвітлені результати вивчення концентрацій іонів нітратів поверхневих та підземних вод села Яноші та прилеглих територій. Дослідження проведенні за період від грудня 2005-го до квітня 2007-го року, обстежені близько 70 проб. Колодязі на території села у переважній більшості забруднені нітратами. Загальний вміст нітрат-іонів у пробах з колодязів становив: 102,9 мг/л, що перевищує діючі санітарно-гігієнічні норми. Високий вміст нітратів у підземних водах села, на наш погляд пояснюється наступними обставинами: близькість до колодязів погано ізольованих ям стічних вод та складів гною, безпосереднє вилітання каналізаційних вод до каналу. Природні води (канал Верке, струмки, канали) села нітратами не забруднені.

A környezeti elemek nitrátszennyeződése a múlt század 80-as éveiben került a kutatás és a közvélemény figyelmének középpontjába. A probléma gyökereit alapvetően az azt megelőző évtizedek növénytermesztési gyakorlatára, az indokolatlanul nagymértékű és sokszor helytelen műtrágya felhasználásra vezették vissza. A részletes és kiterjedt vizsgálatok során azonban bizonyítást nyert, hogy a probléma lényegesen szerteágazóbb és a környezet nitrát terhelésében sokkal inkább az állattenyésztés iparosításával egyre nagyobb mennyiségben keletkező hígtrágya és a közművesítéssel szükségszerűen együtt járó szennyvizek nem megfelelő elhelyezése hibáztatható.

A nitrátelektrodok elterjedése jelentősen megkönnyítette a mérések kivitelezését. Részben ennek köszönhetően az elmúlt évtizedekben a kutatóintézetek, a különböző szakszolgálatok nagyon sok mintát analizáltak nitráttartalomra. Ezek a vizsgáltak főleg az élelmiszerként elfogyasztott zöldségekre terjedtek ki (Журавлева–Цапков, 1983). A felszíni és a felszín alatti vizek vizsgálatára meglátásunk szerint nem fektettek elég nagy hangsúlyt. A vizek nitrátszennyezését elemző szakkikkek feltárják a szennyeződés kialakulásának lehetséges okait, befolyásoló tényezőit, de a számszerű adatok általában hiányoznak.

Kutatásunk során megvizsgáltuk Makkosjánosi és környéke felszíni és felszín alatti vizeinek nitráatterhelését, szennyezettség esetén pedig elemeztük annak lehetséges okait.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Biológia Tanszékének tanára.

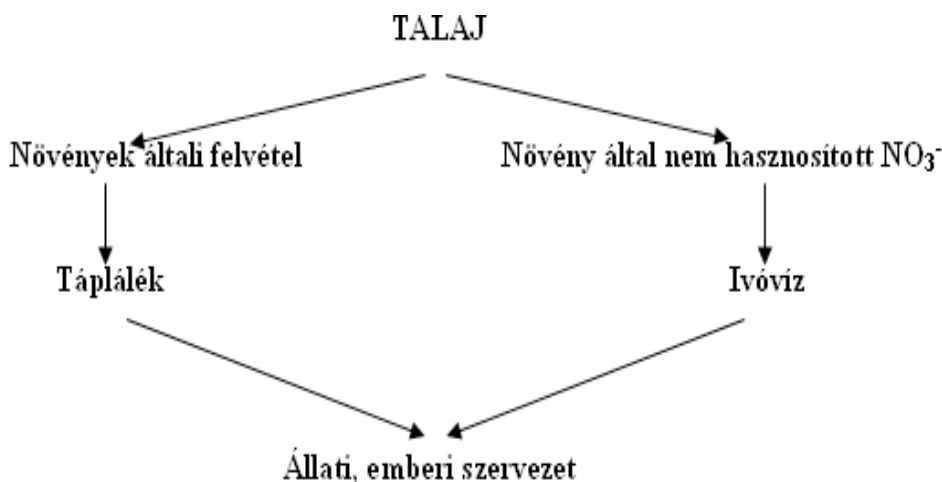
** A Volodimir Hanatyuk Ternopili Állami Pedagógiai Egyetem 5. évfolyamos hallgatója.

A vizek nitráatterhelésének okai és következményei

A nitrát-ion – NO_3^- – a salétromsav anionja. Megtalálható a talajban, a természetes vizekben, fontos növényi tápanyag, az élet alapját képező fehérjék nitrogénforrása. Az élő szervezetek számára szükséges mennyiséget a természetes körforgás biztosítja (Springall et al, 1991). A nitrát-ionnak a környezetünkben való nagyobb mértékű megjelenése az antropogén tevékenység során következhet be.

Jelentős nitráatterhelés esetén a talajban, az élővizekben és az élő szervezetekben súlyos károk jelentkezhetnek. A nitrátkoncentráció-növekedés a felszíni vizekben mesterséges vagy gyorsított eutrofizációhoz vezet, melynek eredményeképpen, pl. a tavak előregedése néhány évtized alatt bekövetkezik, szemben az akár több ezer évig tartó természetes folyamatokkal. (Moser–Pálmai, 1999). A komolyabb mértékű gyorsított eutrofizáció veszélyezteti a természetes felszíni vizek felhasználását ivóvíz, sport és horgászat, üdülés, öntözés és egyéb célokra.

A talaj felszínére kijutatott trágyából (hígtrágya, műtrágya) – ha sem a növények, sem a mikroorganizmusok nem építik be a szervezetükbe, vagy nem megy végbe denitrifikáció – a nitrát-ionok a talaj mélyebb rétegeibe mosódnak és a talajvízhez is eljuthatnak (Jakab, 1997). Az ilyen vizeknek ivóvízként való felhasználása során a nitrát bekerülhet az emberi szervezetbe (1. ábra).

1. ábra. A nitrát élő szervezetekbe való bekerülése

A környezeti elemek nitráttal való elszennyeződése elleni fő védekezési lehetőség a megelőzés: a nitrogénműtrágyák felhasználásának optimalizálása a talajtulajdonságok és a növényi igények figyelembevételével, a hígtrágyák és a szennyvizek alkalmas módon történő elhelyezése, kezelése.

Az egészségügyi minisztérium (Міністерство охорони здоров'я України) ДСанПіН 383 határozata alapján Ukrajnában az ivóvíz nitráttartalmának megengedett határértéke 45 mg/l (ДСанПіН 383. Вода питна, 1996). Az Európai

Unióban az 1991. dec. 12-i keltű 91/676/EGK számú nitrát irányelv értelmében a talajvizek megengedhető nitráttartalmát 50 mg/l-ben határozzák meg (Európai Parlament és a Tanács 91/676/EGK nitrát irányelve).

Számos orvos azonban ezt az értéket túl magasnak tartja, különösen a csecsemők és kisgyermekek számára, és literenkénti 25 milligrammos maximumértéket javasol.

Anyag és módszer

A vízmintákat Makkosjánosi község különböző pontjain és a hozzá tartozó külső területeken vételeztük. Szempont volt, hogy a mintavételezési helyek jól lefedjék a területet és különböző vízforrások, felszíni és felszín alatti vizek egyaránt reprezentálva legyenek. A méréseket 2005. december–2007. április közötti időszak folyamán végeztük.

A laboratóriumi elemzésre szánt mintákat tiszta, a mintavétel előtt előbb desztillált vízzel kimosott, majd a vizsgált vízzel többször átöblített palackokba gyűjtöttük. A palackokat a beazonosítás végett felcímkéztük, továbbá feltüntettük a víz eredetét (fúrás, kút, patak, kanális). A vizsgálatot minden esetben a mintavételt követően 24 órán belül elvégeztük. A gyors analízis azért indokolt, mert a vízben lévő baktériumok táplálék- és energiaforrásként felhasználhatják a nitrátot.

A vízmintából a meghatározáshoz 40 cm³-t mértünk be és hozzáadtunk 10 cm³ 1%-os timsóoldatot. A nitrátion-koncentráció mérésére ion-szelektív elektrodát használtunk, amit pV-150 MŰ típusú, kifejezetten a nitrát-ionok mérésére kifejlesztett készülékhez csatlakoztattunk.

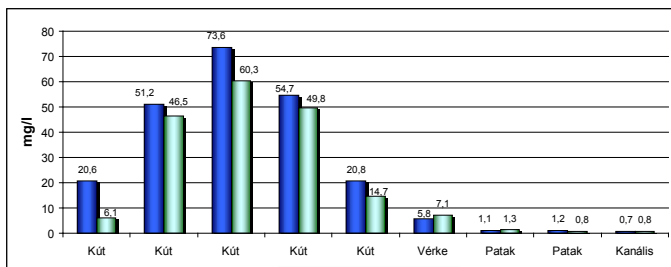
Az adatokból a Surfer 7.0 számítógépes program segítségével térképet szerkesztettünk. A felszín alatti vizek nitráatterhelésének területi megoszlását izovonalak segítségével ábrázoltuk.

Eredmények

A vizsgálatokat a Kárpátaljai Agráripari Termelési Intézet talajtani és agrokémiai laboratóriumában végeztük. Az első méréseket 2005 decemberében hajtottuk végre. A méréseket 2006 áprilisában megismételtük. A mintákat Makkosjánosi közelében lévő patakokból, a nyugati határában folyó Vérke-csatornából és a község több kútjából vettük.

A 2005. decemberi és a 2006. áprilisi vízvizsgálatok eredményei

A vizsgált minták nitráttartalma lényegesen különböztek egymástól. A legmagasabb értékek a kutakban jelentkeztek, ahol több esetben is a nitráttartalom meghaladta a tűrhető vízminőségi kategória által engedélyezett határértéket (2. ábra). A kutak átlagos nitrát (NO₃⁻) tartalma 2005 decemberében: 44,2 mg/l, míg 2006 áprilisában: 35,6 mg/l volt.

2. ábra. A 2005 decemberében és a 2006 áprilisában elvégzett vizsgálatok eredményei

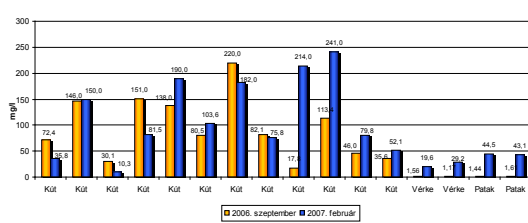
A Vérke-csatornában és a kisebb patakokban, amelyek mind a mellékfolyói, az értékek jóval alacsonyabb szinten voltak. A vízgyűjtő területét a község környezetében nagyrészt legelők, kisebb részben pedig mezőgazdasági hasznosítás alatt álló földek alkotják, amelyeken növénytermesztés folyik. Ezek mind magántulajdonban lévő területek. Az itt áthaladó vízfolyásokba a nitrát csak a szerves trágya és/vagy a műtrágya felhasználásból kerülhet, mivel a község beépített részeitől távolabbra esnek. A felszíni vízfolyások átlagos nitrát (NO_3^-) tartalma: 2005 decemberében: 2,2 mg/l, 2006 áprilisában: 2,5 mg/l.

Megfigyelhető, hogy az esetek többségében télen magasabb értékeket (25,5 mg/l) mértünk, mint tavasszal (18,9 mg/l).

A téli magasabb értékek elsősorban a hőmérséklet csökkenésével párhuzamosan gyengülő mikrobiológiai tevékenységre, másodsorban a téli időszakban, szintén az alacsony hőmérséklet miatt fellépő lassúbb talajvízmozgásra vezethetők vissza (Vermes, 2001).

A 2006. szeptemberi és a 2007. februári vízvizsgálatok eredményei

Az előző mérések eredményei azt mutatták, hogy a különböző szennyező forrásokból eredő nitráatterhelés a háztáji kutakban jelentkezik leginkább. A következő vizsgálatnál ezért a község kutjai vizének a vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt és a vert, illetve fűrt kutakból vételezett minták számát növeltük. A 2006. szeptemberi és a 2007. februári mérések során szintén a kutakban jelentkeztek a magas értékek (3. ábra).

3. ábra. A 2006 szeptemberében és a 2007 februárjában elvégzett vizsgálatok eredményei

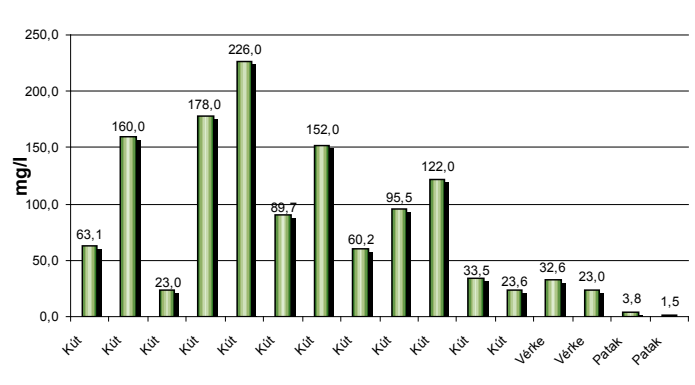
A kutak átlagos nitráttartalma (NO_3^-) szeptemberben: 94,4 mg/l, februárban: 118,0 mg/l. A vízfolyások vizeinek nitrátszintje továbbra is alacsony volt. Ezekben az átlagos nitráttartalom (NO_3^-) szeptemberben: 1,4 mg/l. Februárban viszont a mérések a felszíni vizekben is magasabb értékeket (átlagosan: 34,1 mg/l) mutattak, bár még mindig a megengedett határérték (50 mg/l) alatt. Az elmúlt két év alatt végzett vizsgálatok egyértelműen azt igazolták, hogy a téli hónapokban a nitráttartalom mindig magasabb, mint a melegebb hónapokban. Szeptemberben a kutak és a természetes felszíni vizek átlagos nitráttartalma – 71,2 mg/l, míg februárban ez az érték 97,0 mg/l.

A 2007. áprilisi vízvizsgálatok eredményei

A 2007. áprilisi mérések eredményei alapján ismét a háztáji kutak vizeiben mértünk sokszor kimagasló nitrátértéket (4. ábra). A kutak átlagos nitrát (NO_3^-) tartalma áprilisban: 102,2 mg/l.

A felszíni vizek nitráttartalmában kisebb ingadozások figyelhetők meg, de még mindig az elfogadható határérték alatt. A vízfolyások átlagos nitrát (NO_3^-) tartalma 15,2 mg/l.

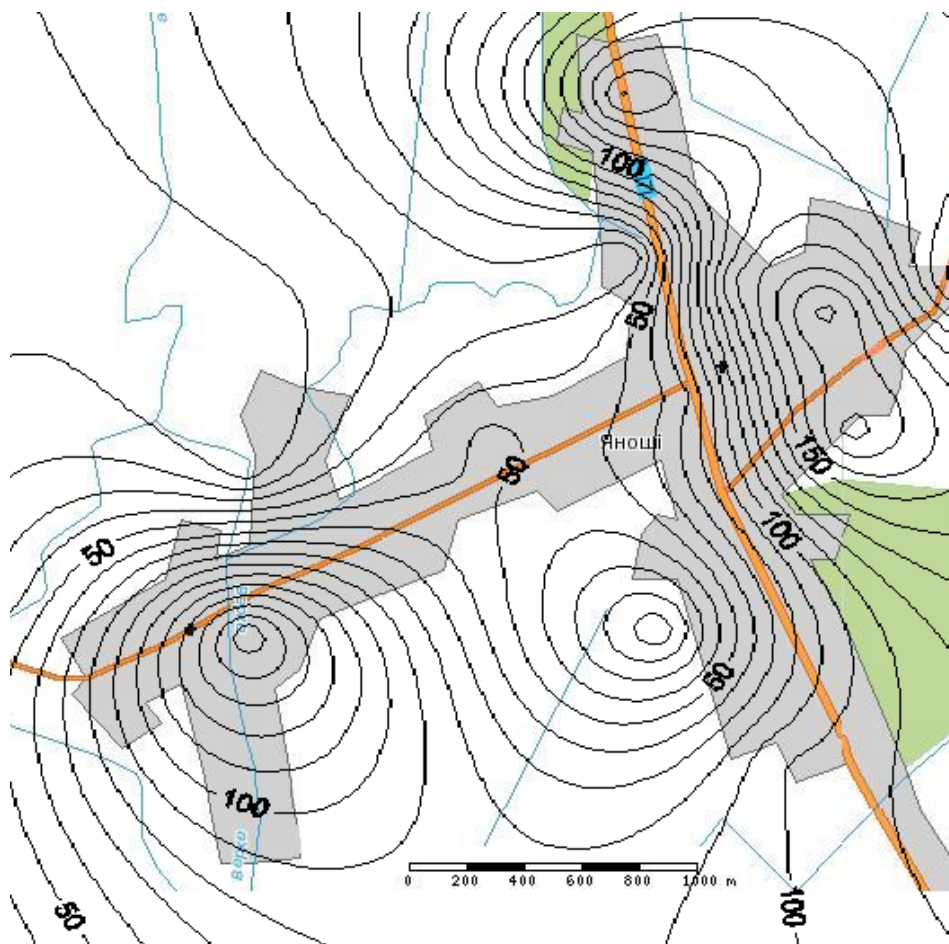
Ahogy az eddigi mérések már bizonyították, a téli (február) értékekhez képest átlagosan most is csökkent a nitrátszint a vizekben. A kutak és a természetes felszíni vizek nitráttartalma átlagosan 80,5 mg/l volt.

4. ábra. A 2007. áprilisában elvégzett vizsgálatok eredményei

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a község természetes vízfolyásai (Vérke-csatorna, patakok, kanálisok) nincsenek kitéve jelentős nitrát szennyezésnek. Az általunk a vizsgálatba bevont vízfolyások mind mezőgazdasági hasznosítás alatt álló területeken folynak. Ennek ellenére a műtrágyázásból vagy szerves trágya felhasználásból származtatható nitrátfelhalmozódás a vizekben nem jelentkezik. A felszíni vizek nitráttartalma a vizsgált időszak alatt (2005. december – 2007. április) – 10,1 mg/l, ami jó víznek számít.

A két év során elvégzett vizsgálatok átlageredményeit térképen is ábrázoltuk (5. ábra). Az izovonalak a felszín alatti vizek nitráttelhelésének területi megoszlását mutatják a községben és környékén.

5. ábra. A felszín alatti vizek nitráatterhelésének területi megoszlása

(az izovolakon elhelyezett számok a vizek nitrátkoncentrációját jelölik, mg/l-ben kifejezve)

A legnagyobb a felszín alatti vizek nitráatterhelése a falu legsűrűbben lakott részén. A háztáji kutak vizei túlnyomó részben nitráttal terheltek. Vizsgálataink során arra a következtetésre jutottunk, amit az adatok térképi ábrázolása is megerősít, hogy a község kutvizeinek nitrátszennyezettsége a következő okokra vezethető vissza: az állattenyésztésből származó szerves trágya tárolása, a szennyvíz közvetlenül a vízelvezető csatornába, árokba való engedése, a rosszul szigetelt emésztőgödörök kutakhoz való közelsége. Ezek az okok mind az emberi tevékenység és az emberi gondatlanság egyenes következményei. A kutak átlagos nitráttartalma: 102,9 mg/l, amely már szennyezett víznek számít. Egyes esetekben a kutak vizeiben mért nitráttartalom a megengedett mennyiség négyszeresét is meghaladta, ami erősen szennyezett víznek számít. Különösen veszélyes ez a csecsemőkre és az idősebb emberek nézve.

IRODALOM

- Európai Parlament és a Tanács 1991. dec. 12-i keltű 91/676/EGK számú nitrát irányelve a felszín alatti vizek szennyezés és állapotromlás elleni védelméről.
- Jakab Sámuel: A talaj és a környezet. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 1997
- Moser Miklós, Pálmai György: A környezetvédelem alapjai. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 1999
- Springall Helen, Job David, Jackson Edward, Townsend Sue: Nitrate. Environment and Health. Field Studies Council, Shrewsbury, 1991.
- Vermes László: Vizgazdálkodás. Mezőgazdasági, kertész-, tájépítész-, és erdőmérnök hallgatók részére. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 2001
- ДСанПіН 383. Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання. Наказ МОЗ №383 від 23.12.96. Зареєстровано в міністерствіюстиції України 15 квітня 1997 р. за №136/1940.
- Журавлева В.Ф., Цапков М.М.: Токсичность нитратов и нитритов. Гигиена и санитария, 1983.

2009. június 3.

A Nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség közös szervezésében az Ünnepi Könyvhét alkalmából író-olvasó találkozóra került sor Jókai Annával.

(Fotó: Kacsur Gusztáv, *Kárpátalja*)

РАЦ А.Й.*

Закарпатські обсидіани: міфи та реальність

Резюме Кáрпáтáлжá а рáеolитикум корáи сзáкaszáтóл kezdve lakott vidék. Az emberek munkatevékenységének nyomai nem hiányoznak egyetlen történelmi korszakból sem. Az ember első használati eszközei kőből készültek, а mai Kárpátalja területe pedig nyersanyagok szempontjából – а változatos geológiai felépítésének köszönhetően – rendkívül gazdagnak számít. Az ősember egyik legkedveltebb könyersanyaga az obszidián. А геológiai és régészeti szakirodalmi leírások szerint az obszidián több helyen is megtalálható а Vihorlát-Gutini vulkáni hegyvonulat, az Oas (Avas)-hegység és а Beregszászi-dombvidék területén. Az obszidián magok, törmelék, tömb és bomba formájában írják le, előfordulásuk legtöbbször а perlitekkel együtt történik. А геológiai és régészeti szakirodalmi adatok összevetéséből kiderül, hogy а leírt obszidiánok közül egyedül а Rakasz-Kisrákóc környékiek (Velikij Sollesz-gerinc /Nagyszőlősi-hegység/) vannak jelen mindkét tudomány képviselőinek munkáiban. А Kárpát-medencében eddig összesen három obszidián-típust sikerült elkülöníteni, amelyeket az őskor mesterei kőszkőzkészítésre használtak fel. А szlovákiai (kárpáti I) és а magyarországi (kárpáti II) után а rakaszi obszidiánt а kárpáti III csoportba sorolták be. А cikk első része az obszidiánok szakirodalmi leírásának összegyűjtését tűzte ki célul, а jövőben а második rész а leírt obszidiánlelőhelyek terepi ellenőrzésének eredményeit ismertetné.

Резюме Сучасна територія Закарпаття один із найдавніше заселених регіонів Центральної Європи. Перші люди на цих теренах з'явилися у ранньому палеоліті, але залишки матеріальної культури можна прослідити протягом всіх наступних епох. Територія Закарпаття з точки зору сировинних джерел мала величезний потенціал, поскільки завдяки неогенового вулканізму тут утворився цілий ряд кам'яних порід, які піддаються обробці. Одним із таких якісних сировин являється обсидіан. За даними спеціальної геологічної літератури обсидіани широко розповсюджені вздовж Вигорлат-Гутинського пасма, хребта Оаш та Берегівського горбогір'я. У більшості випадків ця порода залягає разом із перлітами. Розглянувши перелік геологічних місцезнаходжень можна зробити висновок, що із описаних обсидіанів майстри кам'яного віку користувалися тільки вулканічним склом хребта Великий Шоллес. Цей обсидіан використовували в переважній більшості у сировинному регіоні Рокосово – Малий Раковець. Інші обсидіани – описані геологами – на археологічних місцезнаходженнях не згадуються. У першій частині статті розглядаємо дані спеціальної літератури, тобто описуємо обсидіани, які згадуються у працях геологів та археологів. У майбутньому – друга частина статті – за даними польових робіт намагається виявити справжні геологічні місцезнаходження цієї високоякісної сировини кам'яного віку.

Сучасна територія Закарпаття один із найдавніше заселених регіонів Центральної Європи. Перші люди на цих теренах з'явилися у ранньому палеоліті, але залишки матеріальної культури можна прослідити протягом всіх наступних епох. Один із факторів вибору тимчасового місця проживання у палеоліті був наявність якісної сировини для виготовлення кам'яних знарядь праці. Територія Закарпаття у цьому аспекті мала величезний потенціал, поскільки завдяки неогенового вулканізму тут утворився цілий ряд кам'яних порід, які піддаються обробці. Первісні люди були першими, хто досліджували різні властивості цих порід. З отриманих даних вони намагалися вибрати найбільш якісну, міцну і стійку сировину для виготовлення своїх знарядь. Одним із таких якісних сировин являється обсидіан, який в Європі має декілька геологічних місцезнаходжень, в тому числі тільки в Карпатському басейні знаємо три його типи. На Закарпатті завдяки кислого вулканізму Карпат з'явилися умови виникнення обсидіанів.

У першій частині статті розглядаємо дані спеціальної літератури, тобто описуємо обсидіани, які згадуються у працях геологів та археологів.

* Асистент Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ м. Берегово. Аспірант Наукового Університету ім. Етвеша Лоранда, м. Будапешт

У майбутньому – друга частина статті – за даними польових робіт намагається виявити справжні геологічні місцезнаходження цієї високоякісної сировини кам'яного віку.

Закарпатські обсидіани в спеціальній геологічній літературі

Обсидіани, перлітові обсидіани та ядра обсидіанів на території Закарпаття у спеціальній літературі описуються вздовж Вигорлат-Гутинського пасма, хребта Оаш та Берегівського горбогір'я. Нижче подається перелік місцезнаходжень і короткий опис породи.

Район міста Перечин (Вигорлат-Гутинське пасмо)

В 5 км на захід від міста Перечин (ключ Сировий) знаходиться дайка ріодациту. Порода на контакті стає майже чорною, дістає вигляд обсидіана. (Малеєв Е.Ф. 1964)

Район села Середнє (Вигорлат-Гутинське пасмо)

У районі села Середнє знаходяться гори, які складені андезитодацитами. На контакті з ріодацитами збільшується кількість скла, при цьому основна маса поступово переходить у вітрофірову структуру. Ріодацит стає чорним і переходить в обсидіан, деколи з перлітовою структурою. Основна маса повністю складається із прозрачного жовтуватого скла без мікролітів. (Малеєв Е.Ф. 1964)

Спітківська С.М. і др. (1969) у районі села описують дацитовий купол, у якому порода з сірим кольором на контакті переходить у вітрофірову структуру, у деяких місцях утворюється чорний обсидіан з перлітовою структурою.

Район сіл Герцівці та Крите (Вигорлат-Гутинське пасмо)

Бобрієвич О.П. (1952) у районі сіл Герцівці та Феделешовце (Крите) описує три різновидності ріолітових обсидіанів (породу рожевого кольору, чорне скло з сферолітами, чорне скло з флюїдальною текстурою). У статті подається повний петрографічний опис породи першого типу, яка має порфірову структуру і завдяки малій кількості вкраплеників порода визначена як обсидіан. Хімічний аналіз вказує на ріолітовий склад, але кількість води вища ($-H_2O - 1,31\%$ та $+H_2O - 1,08\%$), ніж у звичайних обсидіанах (до 1%).

Соболев В.С. і др. (1955) у північно-західному напрямку від р. Латориця, поблизу с. Феделешовце (Крите) описують сферолітові обсидіани. Порода має чорний смоляний колір, в основі знаходяться світлі кульки з діаметром до 3 мм. При вивітренні порода стає світло-сірою, а сфероліти випадають з основної маси. Авторами подається петрографічний опис та кількість SiO_2 (70,32%), тобто порода має ріолітовий склад.

Наседкін В.В. (1963) у перлітах с. Герцівці згадує про скловаті породи та про обсидіанові ядра з вмістом води 0,4-0,5%.

Район села Ільківці (Вигорлат-Гутинське пасмо)

Поблизу села у товщах ріолітових туфів трапляються уламки ріолітів, які дуже часто скловаті, типу обсидіанів. Показник заломлення скла 1,495. Туфи залягались у водному басейні. (Соболев В.С. і др. 1955)

Район сіл Щасливе та Мікулівці (Вигорлат-Гутинське пасмо)

Солонінко І.С. (1969) при описі вулканічних стекол Вигорлат-Гутинського пасма у перлітах сіл Щасливе та Мікулівці згадує про обсидіанові ядра

розміром 2 мм, а деколи 4-5 мм. Ядра мають ізометричний вигляд. Показник заломлення обсидіанів 1,493.

Хребет Великий Шоллес (Вигорлат-Гутинське пасмо)

Соболев В.С. і др. (1955) у межах хребта Великий Шоллес, у ріолітових масивах описують чорні, смолисті обсидіани, які трапляються тільки в делювії. У цьому місці описуються всі переходи від чистого скла до сферолітових видів. У корінному заляганні обсидіани вивітрені, макроскопічно подібні до пемзи. У книзі поданий петрографічний, мікроскопічний опис породи, фотографія шліфу під поляризаційним мікроскопом та хімічний аналіз (ріолітовий обсидіан).

Залесский В.І. (1960) у звіті про результати пошуків перлітів та вулканічних туфів поблизу с. Рокосово (Хустський район) описує бомби обсидіанів, які знаходяться у ріолітових туфах. Найбільші бомби в діаметрі досягають 1-1,5 м.

Наседкін В.В. (1963) у своїй монографії про вулканічні скла детально описує обсидіани з території Рокосівського купола. Тут поширені темно-сірі обсидіани з типічним раковистим зломом, поверхність яких гідротермально змінена. У роботі подається петрографічний опис та хімічний аналіз породи. Обсидіан має ріолітовий склад, показник заломлення скла 1,482.

Малеєв Е.Ф. (1964) у ріолітовій екструзії хребта виділяє чорний обсидіан з раковистим зломом та подає їхній хімічний склад.

Горбачевська О.Н. (1969) у межах хребта Великий Шоллес описує породи Мало-Раковецького купола. У відкладах гарячих лавин, які після виникнення спускались в озеро, трапляються брили обсидіану.

Ткачук Л.Г. і др. (1977), посилаючись на дані Горбачевської О.Н. (Соболев В.С. і др. 1955), уламки і брили обсидіанів описують в агломератових туфах. Розміри уламків часто досягають кількох десятків сантиметрів.

Солонінко І.С. і Тимофеева Н.М. (1981), при звіті про промислове значення перлітів Закарпаття, обсидіани згадують тільки на території хребта Великий Шоллес.

Район села Крива (хребет Оаш)

У монографії Даниловича Л.Г. (1963) описується ріолітовий обсидіан поблизу села Крива (Хустський район) у верхів'ї потоку Черепеш. Порода залягає у туфобрекчії, яка має потужність 35 метрів. Автор подає хімічний аналіз уламка ріолітового обсидіану.

Район села Косино (Берегівське горбогір'я)

Поблизу села Фішкін М.Ю. (1954) описує купол, який складений брекчійованим ріолітом. У кар'єрах можна спостерігати брекчійовану зону, нижня частина якої складається з уламків ріоліту та обсидіану, які зцементовані алунітизованим та опалітизованим матеріалом.

Гора Керек (Берегівське горбогір'я)

Гора знаходиться на східній околиці м. Берегово, де за даними Фішкіна М.Ю. (1954) при розробці нижньої частини купола розкрили брекчію, яка складається з уламків та брил обсидіану, змішаних із незначною кількістю попелового матеріалу.

Гора Хаєш (Берегівське горбогір'я)

Фішкін М.Ю. (1954) при описанні порід гори Хаєш вказує на те, що на контакті з літовітрокластичними туфами ріоліти часто скловаті. Самі туфи містять велику кількість уламків чорного обсидіану розміром від 2 см до 0,8 м у поперечнику.

Спітковська С.М. і др. (1969) поблизу села Мужієво на горі Хасш згадують тефобрекції з брилами ріолітів та чорних обсидіанових стекол. Дані породи розвинуті у верхній частині розрзу.

Гора Пелікан (Берегівське горбогір'я)

Радзівіл А.Я. і др. (1978) у кар'єрі г. Пелікан (поблизу с. Мужієво) описують бомби і лапіллі обсидіанів, а також уламки цих порід в агломератовому туфі. Дані породи описуються не на поверхні, а на глибині 22-25 м.

У східній стіні перлітового кар'єру під ліпаритами описуються чорні і зеленуваті перліти обсидіанового вигляду. Вулканічне скло нерідко має смугасту текстуру. (Спитковская С.М. и др. 1969)

Крім вищезгаданих місцезнаходжень у роботі Мерліча Б.В. і Спітковської С.М. (1974) подається абсолютний вік двох зразків обсидіанів, але опис порід відсутній. Вік ріолітового обсидіану г. Довгої (м. Берегово) $12,5 \pm 1,2$ млн років, уламка ріолітового обсидіану з агломератового туфу г. Керек (Мужієво) $15,3 \pm 2,7$ млн років.

Закарпатські обсидіани в спеціальній археологічній літературі

Обсидіани закарпатського походження у палеоліті та мезоліті використовувались як місцева та регіональна сировина.

У спеціальній археологічній літературі із вищеописаних обсидіанів згадується тільки рокосівський тип. Вулканічне скло хребта Великий Шоллес використовували майстри на рокосівських та малораковецьких поселеннях протягом раннього, середнього та пізнього палеоліту. Петрунь В.Ф. (1972) та Рижов С.М. (1999, 2003) при описі рокосівських та малораковецьких місцезнаходжень – крім археологічних питань – займаються також проблемою сировини. За даними авторів, переважну більшість артефактів виготовляли з місцевого, рокосівського обсидіану.

На мезолітичному поселенні Кам'яниця I та V Мацкевий Л.Г. і Рибачок Є.П. (1984) описують обсидіанові вироби, сировина яких походить із району р. Боржави, г. Гостра та г. Товста (хребет Великий Шоллес). Автори також згадують про вироби з вулканічного скла основного складу на місцезнаходженні Кам'яниця I. За даними авторів, порода буроватого кольору місцями переходить у хлоропал (унгварит), а в геологічному середовищі аналоги її можна знайти в кар'єрі поблизу с. Тур'я Пасіка.

Про вироби із закарпатського обсидіану пишуть Балагурі Е.А. і Котигорошко В.П. (1975) на поселенні доби неоліту поблизу с. Хмільник. За їхніми даними, у майстерні поселення кам'яні знаряддя праці виготовлялися з місцевого, закарпатського обсидіану. Про геологічне джерело сировини не згадують.

Дискусія

За даними спеціальної геологічної літератури обсидіани широко розповсюджені вздовж Вигорлат-Гутинського пасма, хребта Оаш та

Берегівського горбогір'я. У більшості випадків ця порода залягає разом із перлітами. Розглянувши передік геологічних місцезнаходжень можна зробити висновок, що із описаних обсидіанів майстри кам'яного віку користувалися тільки вулканічним склом хребта Великий Шоллес. Цей обсидіан використовували в переважній більшості у сировинному регіоні Рокосово – Малий Раковець. (Rácz 2008) Інші обсидіани – описані геологами – на археологічних місцезнаходженнях не згадуються.

Обсидіани Карпатського басейну за номенклатурою Тейлора Р.Е. (1976) назвали «карпатськими». Тип карпатський I у геологічних умовах знаходиться на території Словачії (Прешовські гори), а карпатський II – в Угорщині (Токайські гори). (Biró K. T. 1981, 2004) Тип карпатський III був введений Розанією К.Н. і др. (2008) після детального хімічного дослідження зразків із рокосівського обсидіану.

За даними спеціальної літератури із вищезгаданих обсидіанів тільки останній – рокосівський – можна назвати «реальним». Всі інші на даний момент являються «міфологічними», їх наявність можливо підтвердити тільки після польових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

- BIRÓ K. T. (2004): A kárpáti obszidiánok: legenda és valóság. Archeometriai Műhely. 1/1 – 3-8 pp.
- BIRÓ K. T. (1981): A Kárpát medencei obszidiánok vizsgálata. Archaeologiai Értesítő. Budapest, 108 – 196-205 pp.
- RÁCZ B. (2008): Pattintott kőeszköz-nyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. Archeometriai Műhely. 2008/2 – 47-54 pp.
- ROSANIA C. N. et al. (2008): Revisiting Carpathian obsidian. Antiquity Vol 82 Issue 318
- TAYLOR R. E. ed. (1976): Advances in Obsidian Glass Studies: Archaeological and Geochemical Perspectives. Park Ridge, NJ: Noyes Press. 1.
- БАЛАГУРИ Э.А., КОТИГОРОШКО В.Г. (1975): Работы закарпатской экспедиции. In: Археологические открытия 1974 года. Наука, Москва – 256 с.
- БОБРИЕВИЧ А.П. (1952): К минералогии липаритовых обсидианов района Герцовце-Феделешовце в Закарпатье. Минералогический сборник №6, Львов – С. 225-228.
- ГОРБАЧЕВСКАЯ О.Н. (1969): Липариты хребта Великий Шоллес в Закарпатье. В кн.: Вулканизм и формирование минеральных месторождений в альпийской геосинклинальной зоне. Изд-во Львовск. ун-та – С. 42-43.
- ДАНИЛОВИЧ Л.Г. (1963): Геолого-петрографічна характеристика вулканічного комплексу хребта Оаш. Видавництво АН УРСР, Київ – 96 с.
- ЗАЛЕССКИЙ В.И. (1960): Отчет Закарпатской геолого-разведочной экспедиции о результатах геологопоисковых работ на перлиты и вулканические туфы, проведенных в 1958-1959 гг. в Закарпатской области УССР. Киев – 146 с.
- МАЛЕЕВ Е.Ф. (1964): Неогеновый вулканизм Закарпатья. Наука, Москва – 252 с.
- МАЦЬКЕВОЙ Л.Г., РЫБАЧЕК Е.П. (1984): Вулканические стекла в мезолите УССР. In: 3rd Seminar in Petroarcheology. Plovidv – С. 168-175.
- МЕРЛИЧ Б.В., СПИТКОВСКАЯ С.М. (1974): Глубинные разломы, неогеновый магматизм и оруднение Закарпатья. Ред. Резвой Д.П. Проблемы тектоники и магматизма глубинных разломов. Том 2. Вища Школа, Львов – 176 с.
- НАСЕДКИН В.В. (1963): Водосодержащие вулканические стекла кислого состава, их генезис и изменение. Тр. ИГЕМ АН СССР, вып.98 – 310 с.
- Петрунь В.Ф. (1972): Леваллуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблема сырья. Видавництво Наукова Думка, Київ, С. 86-92.
- РАДЗИВИЛЛ А.Я. и др. (1978): Тектоно-магматические структуры Береговского холмогорья (Закарпатье). Препринт Ин-та геологических наук АН УССР, Киев – 56 с.
- РИЖОВ С.М. (2003): Стоянка Малий Раковець IV на Закарпатті. In: Варіабельність середнього палеоліту України. Шлях, Київ – С. 191-206.
- РЫЖОВ С.М. (1999): Некоторые аспекты обработки камня на мустьерской стоянке М.Раковець IV Закарпатье. Vita Antiqua 1 – С. 3-17.
- СОБОЛЕВ В.С. и др. (1955): Петрография неогеновых вулканических и гипабиссальных пород Советских Карпат. Изд-во АН УССР, Киев – 248 с.
- СОЛОНИНКО И.С. (1969): Вулканические водосодержащие стекла северо-западной части Выгорлат-Гутинской вулканической гряды Закарпатья. В кн.: Закономерности формирования и размещения месторождений вулканического стекла. Наука, Москва – С. 59-62.

- СОЛОНЕНКО И.С. и ТИМОФЕЕВА Н.М. (1981): Прогнозная и промышленная оценка перлитов Закарпатья и их использование. В кн.: Перлиты. Наука, Москва – С. 132-136.
- СПИТКОВСКАЯ С.М. и др. (1969): Вулканические образования Закарпатья. Издательство Львовского Университета – 56 с.
- ТКАЧУК Л.Г. (1977): Пирокластические породы Украины. Наукова думка, Киев – 156 с.
- ФИШКИН М.Ю. (1954): О липаритовых куполах Береговского района Закарпатской области. Бюллетень вулканологической станции №23. Издательство АН СССР, Москва – С. 54-62.

Топографічна карта Закарпаття (1:700 000) із місцями, де описуються обсидіани

- 1 – Район міста Перечин, 2 – район села Середне, 3 – район сіл Герцівці та Крите, 4 – район села Ільківці, 5 – район сіл Щасливе та Мікулівці, 6 – хребет Великий Шоллес, 7 – район села Крива, 8 – район села Косино, 9 – гора Керек, 10 – гора Хаєш, 11 – гора Пелікан, 12 – район села Тур'я Пасіка, 13 – район села Хмільник, 14 - гора Довга; Б. г. – Березівське горбогір'я.

PATAKI GÁBOR*

Kárpátalja logisztikai szerepköre és fejlődési stratégiái

Rezümé A tanulmányom témája Kárpátalja logisztikai szerepköre és fejlődési stratégiái. A célkitűzésem az volt, hogy a szülőhelyem makrológisztikai pozícióját bemutassam, összpontosítva a megye határ menti térségére, majd a helyzetfeltárást követően, a célkitűzések által irányt, a stratégiaalkotás által pedig változási módszereket mutassak be. Az elemzések és az értékelés döntő részének megírása 2008 tavaszán valósult meg. Jelen kiadásban az előzőekben leírtakat – a magas fajtsúlyú gazdasági változások tükrében – felülbíráltam, valamint új információkkal egészítettem ki. A vizsgálatomat a szakirodalmi alapok lefektetésével kezdtem, amit két fő részben tárgyaltam: (1) Bemutattam, milyen okai és motivációs alapjai vannak a logisztikai központok elterjedésének. Ezen belül először definiáltam azokat a szakmai terminusokat, amelyek a témával szoros kapcsolatban vannak, majd a kiváltó okokat ismerttettem és végül a gyakorlati elemzésnél használt modellt, a logisztikai térszerkezet-vizsgálat elméleti alapjait fektettem le. Ezt követően (2) bemutattam a nemzetközi logisztikai tendenciákat, ezeknek a befolyásoló tényezőit. Az elemzés, a tanulmányom jelenlegi szűkített változatában Csap és térsége pozíciójára terjed ki. Ennek az elemzésnek négy összetevője van: a terület közlekedéslógisztikai infrastruktúrájának a jellemzése, a logisztikai szolgáltatások iránti igény és kínálat felmérése, valamint a logisztikai térség külső környezetének bemutatása. A külső környezet strukturált jellemzésére több módszert is használtam. A vállalatok által nem kontrollálható (tehát külső adottságként fellépő) környezeti sajátosságokat vettem sorra, amit kiegészítettem a PESTEL-elemzés néhány elemével (politikai, gazdasági, szociális, technológiai, jogi sajátosságok). Az utolsó egységben a tanulmány rendszerbe foglalásaként kijelöltem a problémás területeket (problémafa) és hozzá rendeltem a lehetséges megoldási irányokat (célfa). A vizsgálatom során sok mindenre kitértem, viszont a téma nagysága, súlya megkívánja, hogy további kutatások, elemzések segítségével továbbfejlesztésre kerüljön Kárpátalja gazdaságának a logisztikai szerepköre. Több tekintetben is bizonytalan statisztikákra, néha hipotetikus feltevésekre kellett alapoznom. Célravezető lenne további empirikus elemzéseket végezni (kérdőíves felmérések, részletesebb információfeldolgozás stb.). Igen kevés gazdasági kutatás volt a múltban, főleg a magyarság oldaláról nézve alacsony a tudományos megalapozottság. Fontosnak látom a jövőben több tanulmány megjelentetését a témában.

Резюме Темою дослідження було «Логістична роль і стратегія розвитку Закарпаття». Тема цієї роботи: представити макрологістичну позицію рідного села, звернувши важливу увагу на прикордонські території, а також визначити напрям та методи змінів стратегій. Значна частина аналізу та оцінювання була написана навесні 2008 року. У даному виданні я тільки переробив нариснич на основі помітних економічних змін, а також доповнив новими інформаціями. Дослідження складалося із двох розділів. У першому представив причини і основу мотивації розповсюдження логістичних центрів, а саме, визначив терміни, які тісно пов'язані з темою. Потім написав про причини і, на решті модель, яка використовувалась у практичному аналізі, а також теоритичні основи логістичного матеріально-тезнічного дослідження. А також представлення міжнародні логістичні тенденції та вплив цих факторів. У донаму виданні дослідження розширювалось тільки на позиції міста Чопа та його колишніх територій. Цей аналіз складався з чотирьох компонентів: характеристика тратспортно-логістичної інфраструктури території, дослідження попиту і пропозиції логістичних послуг, а також представлено зовнішнє середовище логістичних просторів. При характеристиці зовнішнього середовища використані різні методи. Переглянув екологічних особливостей, які підприємства не можуть контролювати, а також ці дані доповнені з елементами аналізу PESTEL (структура проблеми) та їх можливих наслідків розв'язку (структура мети). При даній прці я дослідживав багато факторів, але розмір і значення теми вимагають подальшого дослідження, за допомогою аналізів дослідити економію та логістичну роль Закарпаття. У багатьох випадках були використані визначні статистики, а іноді й гіпотези. Було б корисним виконувати подальші емпіричні аналізи (опитування, детальне оцінювання інформації). До цих пір було дуже мало економічних досліджень, особливо низькі наукові основи про угорське становище. На мою думку важливе те, щоб було б видано більше наукових праць по даній темі.

А tanulmány központi témája **Kárpátalja logisztikai szerepkörének meghatározása** és a **térség fejlődési stratégiáinak kijelölése**. Mivel egy térszerkezetvizsgálat kellő kifejtettséggel – még ha speciálisan csak a logisztika területéről van is megközelítve – igen bő alapanyagot biztosítana, így ezt a munkát fókuszáltam

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, közgazdász.

a **Csapi Logisztikai Központ** vizsgálatára. A kiemelését több szempontból is célszerűnek tartottam:

Kárpátalja logisztikai potenciálja ezen a területen a legkézenfekvőbb.

Egy összetett, mélyreható elemzést akkor lehet jól megvalósítani, ha szűkítem a vizsgált terület terjedelmét és párhuzamosan mélyítem annak kifejtettségét.

A határ menti zóna abból a szempontból is kiemelten fontos volt a számomra, hogy Kárpátaljának erre a térségére jellemző leginkább a magyar nemzetiségűek magas aránya.

A témaválasztás aktualitását egyrészt az előzőekben kifejtett térszerkezeti sajátosságok generálják (logisztikai szerepkör). Továbbá fontosnak tartom azt is, hogy előhozzuk minél több fórumon, publikációban és előadásanyagban a perifériára szorult régióknak a társadalmi-gazdasági problematikáját. Erről azért célszerű beszélnünk, mert ezáltal mód nyílhat arra, hogy kijelöljünk fejlődési utakat. Meglátásom az, hogy a nemzeti megmaradásunk legfontosabb lehetősége a gazdasági önállóságban és -fejlődésben gyökeredzik. Ezért kell tudatosan fejleszteni azokat a helyi lehetőségeket, amelyek kiemelkedésünket biztosíthatják.

A geológiai adottságaink (vasúti nyomtáv váltás, több országgal való határzóna, „nyugat-kelet kapuja” pozíció, V. számú közlekedési folyosó) determinálják a logisztikai szolgáltatások kibontakozását és ezeket a szolgáltatásokat követő termelési szektor fellendülését.

A témafeldolgozás *adatgyűjtési módszere* két fő részből állt. *Egyrészt* szakirodalmi kutatást végeztem a téma szakmai ismeretanyagának bemutatása céljából. *Másrészt* különböző források felhasználásával (hivatalok, logisztikai szolgáltató cégek felkutatása és személyes megkeresése, internetes források használata) gyűjtöttem az adatokat. Itt emelem ki, hogy a PACOBO Ltd. logisztikai szolgáltató vállalat vezérigazgatójával, Palkó Lászlóval készítettem egy mélyinterjút.

1. Logisztikai szolgáltatások meghatározása

Mielőtt rátérnék a logisztikai központ definiálására, nézzük meg, hogy maga a logisztika kifejezés mit is takar.

A **logisztika**: energia, információ, személy és különösen anyag (nyers, félkész-, késztermék) egyes rendszereken belüli és rendszerek közötti áramlásának tervezése, szabályozása, megvalósítása és kontrollja, amelynek célja az áramlási folyamatokhoz járuló optimális összköltség és a legmagasabb szolgáltatási minőség elérése.

Fontos szerep jut az időnek, ugyanis a termékeknek, szolgáltatásoknak és információknak a megfelelő időben kell rendelkezésre állni, a megfelelő helyen, a szükségleteknek megfelelő mennyiségi és minőségi paraméterek betartásával.

Érzékelhető a megfogalmazásból is, hogy a logisztikai tevékenység igen sokrétű; kialakulását, a gazdasági életben való előretörését nagyban elősegítette az információs technológia forradalma, ugyanis a modern telekommunikációs eszközök (internet, vonalkódrendszerek, műholdas helymeghatározás stb.) megjelenésével igen erős támogatással bírt a hatékony logisztika megvalósulása.

Jelen tanulmány gyakorlati középpontjában a Csapi Logisztikai Központ áll. Épp ezért, most bemutatom a kérdéskör elméleti megalapozását és a vizsgálat körülményeit.

Logisztikai központok és szolgáltatások jellemzése

A logisztikai központok típus, jellemző szerinti definiálását Halászné (1998) alapján dolgoztam fel. Ennek megfelelően a logisztikai központoknak két altípusa létezik:

- áruforgalmi központok
- logisztikai szolgáltató központ.

„Az áruforgalmi központ speciális, csomópont-orientált logisztikai üzemek: olyan logisztikai csatlakozóközpontok, ahol az áruáramláshoz kapcsolódó logisztikai funkciók ellátására megtalálható a funkcióvégző vállalkozók legtöbbszörje.” (Halászné 1998, 138. o.) A kulcsszó a szolgáltatások koncentrálása, ami által az innováció a minőségben ölthet testet. A minőségi többletet az adja, hogy a különböző vállalatok, intézmények együttműködése intenzívebb, s ezáltal differenciált szolgáltatásokat biztosító létesítményeket kötnek össze (pl. logisztikai vállalkozók raktárai, jelentősebb fuvarozók központi raktárai, elosztó és átrakó raktárak a gyűjtő forgalomban, kombinált forgalom kezelése, járműpark, egyéb speciális szolgáltatások).

Miben jelentenek mást a logisztikai szolgáltató központok? Jelentőségük a minőségi többletben van, azaz ugyanazok a funkciói, mint az áruforgalmi központoknak, azonban a „logisztikai szolgáltató központoknál nem az átrakás funkció dominál, hanem az, hogy a központ a régió gazdaságának integráns része” (Halászné 1998 143. o.).

Sok esetben azonban nehéz különválasztani a két funkciót. Az átrakóközpont szolgáltatásainak bővülése azt eredményezi, hogy jellemzően inkább logisztikai szolgáltató centrumnak minősíthető.

Mindkét típusú egységben alapszolgáltatási tevékenységnek minősülnek a szállítmányozás, árufogadás, kommissiózás, kiszállítás, kombinált forgalom szolgáltatásai, illetve raktározás (az itt felsoroltak az árutulajdonosok számára végzett szolgáltatásoknak minősülnek), továbbá a szolgáltatást végzőknek nyújtott szolgáltatások közé tartoznak az általános, azaz szuprastrukturális szolgáltatások (ilyenek az őrzés, üzemeltetés, hulladékszállítás, biztosítás, szociális létesítmények stb.). A harmadik csoport a nemzetközi áruáramlás szempontjait vizsgálja, s ezek alapján beszélhetünk a nemzetközi konténerforgalomban a konténerkezelés, kooperációs, együttműködő tevékenységek, menedzselés a nemzetközi partnerekkel, illetve a nemzetközi kombinált forgalom alaptevékenységeiről (átrakási, fel- és leadási feladatok stb.).

Ezeket a szolgáltatásokat megtartva, a logisztikai szolgáltató központoknak további funkciói vannak:

Vegyes ágazati struktúrából ide vonzza a vállalatokat, vállalkozásokat. Jellemző, hogy a kis, tökeszegény vállalkozások is megjelenhetnek kihasználva a centrum infrastruktúrális, szolgáltatási adottságait. Legfőbb jellemző, hogy a legtöbb gazdasági ágból megjelennek a képviselők, jobb esetben ágazaton belüli versenyt generálva.

A logisztikai szolgáltató komplexum lehetőséget nyújt *multifunkcionális tevékenységek* végzésére (nincs elzárva, mint egy átrakó telephely, a külső gazdasági élettől).

A központ bizonyos *marketing funkciókat is átvállal* (pl. teljes rendeléslebonyolítás, piackutatás, eladásösztönzés), rendelkezésre áll a *centrum informatikai infrastruktúrája*, továbbá jelen vannak különféle *pénzintézetek* is.

A továbbiakban a fogalmi keretek, ismeretek teljesebbé tétele céljából különböző

irodalmak felhasználásával bemutatom azokat a logisztikai szakkifejezéseket, terminusokat, amelyek dolgozatom folyamán az elemző részeiben előfordulnak.

Logisztikai szolgáltatók. A különböző szakirodalmi meghatározásokat szintetizálva (Bokor 2005., 32. o.) a következő definíciót állította össze: „**a logisztikai szolgáltató olyan vállalat, illetve vállalkozás, amely integrált logisztikai szolgáltatásokat nyújt a tőle szervezetileg elkülönülő megbízók részére, akikkel jellemzően kooperatív, hosszabb távra szóló üzleti kapcsolatot épít ki**”.

A 80-as években bontakozott ki, jellemzően a jelentős üzleti pozíciókkal bíró fuvarozó, szállítványozó, raktározó vállalatoknál. A 90-es évek hoztak nagyobb áttörést, amikor olyan piaci szereplők léptek be és váltak logisztikai szolgáltatóká, akik eredetileg nem végeztek „tradicionális” szállítási-logisztikai tevékenységet (információs, pénzügyi, tanácsadási szektorokból érkeztek).

Ugyancsak Bokor (2005) tanulmánya hivatkozik különböző európai felmérésekre, amelyek többek között a logisztikai szolgáltatók legfőbb tevékenységeit csoportosítják megnyilvánulási gyakoriságuk alapján (1. táblázat).

1. táblázat. Európai logisztikai szolgáltatók tevékenységének megoszlása

Logisztikai szolgáltatási tevékenység	Megoszlás, %
Raktározás, készletgazdálkodás	28
Szállítványozás, vámközvetítés	26
Hozzáadott értékű kiegészítő tevékenység	21
Szállításszervezés, szállítás	20
Pénzügyi tevékenység	4
Egyéb tevékenység	1

Forrás: Bokor (2005.)

Látható, hogy bár jelentős részben az alapfunkciók dominálnak (raktározás, szállítványozás 28-26%), de majdnem ilyen hányadban kapnak szerepet pl. a hozzáadott értékű kiegészítő tevékenységek (21%) is.

Szállítványozás, fuvarozás. „**A szállítványozók a szállítványozási szerződés keretében saját nevükben, megbízóik számlájára vállalják, hogy megszervezik a szerződésben lévő utasítás szerint az árueljuttatást, kiválasztják az ahhoz szükséges vállalkozókat (fuvarozó, közbelső speditőr, rakodó stb.), és megkötik a fuvarozási és egyéb szerződéseket, valamint ellátják az árueljuttatáshoz szükséges egyéb teendőket.**” (Halászné 1998, 109. o.). Jellemzően a szállítványozást nagyobb útvonalaknál, főleg nemzetközi kereskedelemben alkalmazzák. A szállítványozó (speditőr) az a szervező, aki menedzseli az árueljuttatási folyamatot. Ezeknek a cégeknek kimagaslóak a fuvarpiaci és árupiaci ismeretei, kapcsolatrendszere, know-how-ja. Feladata, hogy a legmegfelelőbb útvonalat, csomagolási, raktározási módokat, a leginkább költséghatékony technikai megoldásokat, alvállalkozókat vonjon be a szállítványozási folyamatba.

„**A fuvarozók fuvarozási szerződés keretében arra vállalkoznak, hogy az árut meghatározott feladási helyről a meghatározott rendeltetési helyre díj ellenében továbbítsák. A fuvarozó fő tevékenysége a helyváltogatás.**” (Halászné 1998, 114. o.) A fő tevékenység napjainkban a versenyhelyzeti szorításban természetes módon kiegészül több, az árueljuttatás minőségi szintjét növelő egyéb szolgáltatással: raktározás, okmánykezelés stb.

Bár a szállítmányozás és a fuvarozás sok mindenben átfedi egymást – jellemző, hogy ezeket a kifejezéseket összekeverve helytelenül használják –, mégis a leglényegesebb különbség a két szolgáltatás között a **felelősségvállalás**. „A határidőtúllépésből származó károkért a szállítmányozó ún. vétkes (alanyi) felelőség alapján, az általános szabályok szerint (azaz a teljes kárért, még az elmaradt vagyoni előnyért is) felel, míg a fuvarozói felelőség vétlen (tárgyi), azaz a késedelem tartamához mért, legfeljebb azonban a fuvardíjnak megfelelő összegű kötbért köteles megfizetni.” (Halászné 1998, 115. o.)

Kombinált fuvarozás. Halászné (1998, 120. o.) megfogalmazásában „a kombinált vagy multimodális fuvarozás egy egységes szerződés keretében két vagy több fuvarozási ág fuvareszközeinek igénybevételeivel megvalósuló fuvarozási folyamatot jelent.”

Az egyik logisztikai portál pedig a következőképpen definiálja ezt a tevékenységet: „az áru a szállítási távolság nagyobb részét környezetbarát vízi vagy vasúti szállítóeszközön teszi meg, az elő- és utófuvarozás rövidebb szakaszai pedig közúti járművel történnek”. (www.logsped.hu)

Ez utóbbi – kiegészítve az előző meghatározást – arra is utal, hogy a kombinált fuvarozásnak *környezetvédelmi aspektusa* is van. Ez abban nyilvánul meg, hogy a közúti fuvareszközöket hajón illetve vasúton szállítják tovább nagyobb távolságok esetében, ezzel csökkentve a közúti forgalom által okozott légszennyezettséget, forgalmi externáliákat.

A közelmúltban – és valószínűleg a jövő tendenciája is az lesz – az Európai Unióban a legnagyobb fejlődést a kombinált szállítási módok érték el. Berényi (www.kti.hu) szerint ennek okát három tényezőre lehet visszavezetni:

- közúti szállítások korlátozására, esetenkénti bizonytalanságára
- a szállítási, átrakási technológiák „fuvaroztató-barátabbá” válására
- az éleződő versenyre.

2. Csap és térsége logisztikai jelentősége

A továbbiakban a Csapi Logisztikai Központ tágan vett környezetét mutatom be (Csap városa illetve a határmenti területek), majd – a szakirodalmi áttekintésben ismertetett *logisztikai térszerkezet-vizsgálat* elméletét átültetve a gyakorlatba – egy több szempontú elemzést végzek.

2.1. A térség bemutatása

Először is definiálnám, hogy a továbbiakban mit értek térség alatt. A tanulmányom fókuszában a **Csapi Logisztikai Központ** áll. Így a legfontosabb összefüggések feltárását Csap városának és vonzáskörzetének szentelem.

Csap városa

Csap (ukránul Чор) Ukrajna legnyugatibb pontjában fekszik, az ukrán-magyar-szlovák hármashatárban, 24 km-re Ungvártól a Latorca és a Tisza között. 1957-től városi rangú, 2003-tól pedig járási jogú város. Területe 6,19 km², 8765 fő él jelenleg a városban (2007), ami azt jelenti, hogy a népsűrűsége 1415,9 fő/km².

Lakossága 2000-ig folyamatosan növekedett, ekkor meghaladta a 10 ezer főt, majd ezt követően csökkenő tendenciát mutat.

A településről az első írásos emlékek a XIII. századból maradtak ránk (nevének említése – Chop – először 1281-ből való; Kiss, 1988). A XVI. századi tatárjárást követően majdnem kihalt a település.

Mindig is jó volt a hely közlekedés-földrajzi pozíciója. Bár beleesett a hegyvidéki és alföldi régió közötti áruforgalmi irányba, a XX. század előtt nem foglalt el csomóponti helyet. A későbbiekben felértékelődött a térség „fok” szerepe: ez alatt azt értjük, hogy „az északnak tartó Tisza viszonylag hirtelen délnek fordul, így tőle északra kényelmes áthaladás kínálkozik (ez lett később a Kassa–Sátoraljaújhely–Csap–Királyháza–Máramarossziget vasútvonal) és ez a fok-szerepkör értékelte föl először Csap pozícióját.” (Fleisher 1999).

Csapon 1869-ben nyílik meg az első postahivatal, s ezt követően néhány éven belül két irányból is bekerül a vasúti hálózatba (Kassa–Sátoraljaújhely–Csap–Királyháza–Máramarossziget, és a Nyíregyháza–Kisvárdá–(Záhony)–Csap–Ungvár vasútvonalak). Ekkora tehát már fontos csomóponti helyé vált ez a terület. Ez a pozíció – számos elemző szerint – az egyik oka volt annak, hogy Kárpátalját az első világháború után Csehszlovákiához csatolták: szükség volt arra, hogy Románia és Csehszlovákia között közvetlen vasúti összeköttetés legyen (Botlik-Dupka, 1993., 23. o.).

A pozícióváltásban jelentős esemény volt az 1920-at követő határrendezés, amikor is Fleisher (1999, 5. o.) szerint két fő jellemző határozza meg a térség közlekedés-földrajzi pozícióját: egyrészt a politikai határok és adminisztratív beavatkozások változtatják meg a kapcsolatrendszereket, másrészt az építés-technikai lehetőségek fejlődése nyomán a szárazföldi közlekedés függetlenedik a korábban korlátokat állító természeti feltételektől (ugyanis erősen lápos vidéknek számított a csapi terület).

Jelentős változás volt, amikor 1945 után Kárpátalja szovjet uralom alá került és ekkor kezdődött a vasúthálózat átépítése széles nyomtávúra. Ez a nemzetközi áruszállítás szempontjából hibás hadipolitikai döntés végül Csap és Záhony közlekedés-földrajzi pozíciójának megerősödéséhez vezetett.

Csap gazdaságát nyilvánvalóan a logisztikai szerepköre határozza meg leginkább. Ez a gazdasági potenciálja már a jelenlegi helyzetben is magasabb jóléti kategóriába sorolja. Például a 2007-es megyei statisztikák szerint a Csapon dolgozók keresték a legmagasabb átlagjövedelmet Kárpátalján, 35 százalékkal meghaladva a megyei átlagjövedelmet (1540,65 UAH, míg a megyei átlag 1143 UAH).

2.2. Logisztikai térszerkezet-vizsgálat

Az alábbiakban – nagyrészt Keller (2006) tanulmányára alapozva – a logisztikai szolgáltatások kialakításával kapcsolatos módszertani alapokat kívánom felvázolni. Ehhez szükséges a logisztikai térségek többszempontú, ún. multikritériumos értékelése, tipizálása.

A logisztikai térségeket alapvetően négy szempont alapján célszerű vizsgálni (1. ábra):

1. ábra. Logisztikai térségek vizsgálata

Forrás: Önálló szerkesztés, Keller (2006) tanulmány alapján

2.2.1. Közlekedéslogisztikai infrastrukturális ellátottság

Közúti infrastruktúra

Ukrajna és azon belül Kárpátalja közlekedéslogisztikai infrastruktúrája nagy minőségi változékonyságot mutat. Vannak jól kiépített főútvonalak, viszont a terület jelentős részét közepesen rossz, illetve igen hiányos úthálózat borítja.

Országos szinten a fő és regionális úthálózat 16,3 ezer km (ennek a minősége többnyire megfelelő), a helyi, vidéki utak pedig 153,1 ezer km hosszúságú hálózatot ölelnek fel (minőségi szempontból inkább alatta van a kívánatosnak) (Klympush 2006).

Ukrajna területén 8 főút halad át. Ezek közül az egyik a *Csap – Kijev vonal*, amely 840,2 km hosszúságú és minőségileg viszonylag jó kategóriába sorolható. A közlekedési infrastruktúra áhított javításának ez az első jelentősebb gyümölcse, amely nagy jelentőségű Kárpátalja közlekedési infrastruktúráját tekintve. Az Európai Fejlesztési Bank (EBRD) által finanszírozott projektnek köszönhetően ma már legalább egy viszonylag jó minőségű gyorsforgalmi út van Kárpátalján (Kárpátalján jelentős területen 2×2 sávú kiépítettség, a hegyvidéken két sávú szűkített vonal a jellemző.)

Ukrajna közlekedéslogisztikai előnye a szomszédos országokhoz képest (mint pl. Magyarország) abban nyilvánul meg, hogy a nyugat-keleti illetve észak-déli kereskedelmi áramlatok az ország területi kiterjedtségéből, földrajzi pozíciójából kifolyólag több helyen is átszelik az országot. Tehát megkerülhetetlen térséggé vált az egyre intenzívebb kereskedelem szempontjából.

A fejlesztési tervek szerint Ukrajnában halad át a III., az V. és a IX. közlekedési folyosó a. és c. vonala.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Csap–Kijev gyorsforgalmi út minőségi paraméterei megfelelőek Kárpátalja vonatkozásában is. Viszont mi a helyzet a megye többi közúti infrastruktúrájával? A jelenlegi helyzetről megállapítható, hogy a közutak állapota elhanyagolt, különösen rossz a helyzet a periférikus határzónában. Ennek több oka is van:

- forráshiány és a meglévő források aránytalan redisztribúciója (politikai, lobbik)
- a vasúti forgalom csökkenésével a közutat terheli a forgalom jelentős része
- az utak tervezéskori kapacitása nem áll arányban a megnövekedett forgalommal (kapacitásbeli hiányosságok).

Vasúti infrastruktúra

Kárpátalján a vasutak minősége az elmúlt évek során jelentősen romlott. A kiépített vasúti szállítóképesség a mai kihasználtsági szint többszörösére képes.

Jellemző az ukrán vasúttársaságra, mint állami tulajdonban lévő monopóliumra, hogy rendkívül rugalmatlan, a piaci versenyhez alkalmazkodó logisztikai szolgáltató vállalatok nehezen tudnak hatékony partneri kapcsolatot kiépíteni vele. A kapacitások kihasználatlansága abban is megnyilvánul, hogy a tulajdonban lévő eszközök (gépek, berendezések) nagy része kihasználatlanul holt teherként, eszközkötési tényezőként fekszik a vasúttársaság egyes telepein. Viszont más területen (pl. az áru szállításhoz szükséges vagonoknál) jelentős hiányok tapasztalhatóak, aminek következtében sok esetben napokig várakoznak külföldről a csapi állomásra érkező szállítmányok.

Hiába van tehát Kárpátaljának stratégia előnye – földrajzi fekvéséből, több országgal való határhelyzetéből, a nyomtávvtás szükségyszerű árumegállítási kényszerűségéből –, ha ezek az előnyök a közlekedési szektor rugalmatlan, korszerűtlen, rossz menedzsmentstratégiájából kifolyólag elpárolognak.

Vízi közlekedés lehetőségei

Itt szeretném megemlíteni még a multimodális közlekedési lehetőségek egy másik változatát: a *vízi közlekedést*. A térség szempontjából ez a *Tisza*, mint áruszállításból releváns vízi út merülhet fel. Itt azonban sok ellentmondással találkozunk szembe magunkat.

Először is Kárpátalja vonatkozásában, mint megyén belüli szállítási útvonal, nehezen jöhet szóba (a Felső-Tisza-vidéken az erős sodrás, alacsony vízmélység (stb.) miatt). Viszont mivel a magyarországi szakasz után (Vásárosnamény térsége) visszakanyarodik és a Záhony–Csap logisztikai térségen is áthalad, így lehetőséget teremt arra, hogy szállítási kapacitást lehessen rajta megvalósítani. Viszont közlekedéslogisztikai szempontokat vizsgálva több okból kifolyólag is bizonytalan a használata, s ezért üzleti szempontból kockázatos: befolyásolja a Tiszalöki vízlépcső üzemelése, a vízjárás minőségét pedig a Bodrog az alsó szakaszon, a mederszélesedés folytán a vízmélység folyamatosan csökken, nagy a hordalék-lerakódás, rossz jéglevezetési lehetőség.

Határátkelők

A nemzetközi kereskedelem szemszögéből vizsgálva a közlekedéslogisztikai infrastruktúrát, fontos figyelembe venni a határátkelők helyzetét is. Problémát jelent a magyar–ukrán határátkelők szűk keresztmetszete (de a többi határszakaszra is érvényes ez a megállapítás), a logisztikai és egyéb szolgáltatások alacsony színvonala (vasút, kamionterminál), valamint a hosszú várakozási idő.

A híradásokból is folyamatosan értesülhetünk arról, hogy a Záhony–Csap közötti határátkelőnek a kapacitásbeli problémái odáig vezetnek, hogy jobb esetben több órát, sokszor azonban napokat várnak a kamionok a határon való átjutásra.

Magyar–ukrán viszonylatban öt határátkelőhely működik: *Csap–Záhony*, *Harangláb–Lónya*, *Asztély–Beregsurány*, *Kaszony–Barabás*, *Tiszaújlak–Tiszabecs*.

2.2.2. Logisztikai szolgáltatások iránti igény

A logisztikai térszerkezet elemzésének egy másik fontos aspektusa az, hogy megvizsgáljuk, létezik-e a vizsgált térségben a logisztikai szolgáltatások iránt releváns kereslet. E keresletet két irányból definiálom:

Belső kereslet: A logisztikai térség övezetében (Kárpátalja nyugati területe) van-e kellő termelőkapacitás, ami igényt teremthet export-import árumozgásra; milyen termelővállalatok honosodtak meg ebben a térségben; milyen változások, tendenciák várhatóak a belső ipari szerkezetet illetően.

Külső kereslet: Milyen tranzitlehetőségekre nyílik mód a térség potenciálját kihasználva; milyen tendenciák várhatóak ezen a területen.

Logisztikai szolgáltatások belső igényei

A helyzetelemzési részben Kárpátalja gazdasági szerkezetét vizsgálva rámutattam arra, hogy a kívánatos szint alatt van megyénkben az ipar súlya. Viszont ez az általános megállapítás nem egyértelműen igaz a régió egyes területeire. Ugyanis az egykori Különleges Gazdasági Övezet (amelynek körülményeit a következő fejezetben vizsgálom) területe jó befektetői légkört teremtett és több multinacionális cég is beruházásokat eszközölt itt. A következő cégek vannak jelen: a Fischer, a Flextronics, a Henkel, a Jabil, a LEGO, a Leoni, a Yazaki, a Volkswagen (Skoda), az Audi, az Eurocar stb. Erősen jellemző Kárpátalja gazdaságára a *bérmunka konstrukció*. Ez a munkaerő alacsony bérszínvonalából adódik. Többnyire félkész termékek behozatala után továbbmegmunkálásra kerül sor, s ezt a terméket a FÁK piacán értékesítik illetve Nyugat-Európába exportálják (pl. Flextronics, kisebb textilipari vállalkozások stb.).

A termelő vállalatok telephely választási döntésében domináns megfontolás a logisztikailag hatékony hely kijelölése. Így vásárolt 3,5 hektáros telephelyet 2001-ben a Daewoo Tiszasalamon település határában az ukrán–magyar–szlovák határátkelők centrumában, illetve itt alakult ki egy ipari park, amelyben komoly szerepet tölt be az Eurocar Zrt. is.

Jelentős még a logisztikai szolgáltatások iránti igény Ungvár városa és vonzáskörzetében (ukrán–szlovák határ). Ezeken a területeken jelentős fejlődésnek indult az építőipar. Ez is belső igényt támaszt, aminek következtében a fuvarozás, szállítmányozás magas szolgáltatási produktumot ért el.

Viszont e frekvenciált helyeken túl Kárpátalja más vidékein az ipari szint alacsony és így a logisztikai kereslet is csekély. Ennek fő okai az infrastrukturális hiányosságok, a logisztikai kínálat alacsony szintje, a társadalmi és politikai tényezők.

Logisztikai szolgáltatások külső kereslete

Kárpátalja és azon belül a Csapi Logisztikai Központ szempontjából a nemzetközi áruáramlásban betöltött funkció, az ún. „kapu” szerepkör kihasználása és a jövőben a hatékonyabb megvalósítás kínál igazán jelentős fejlődési lehetőségeket.

Természetesen hibás felfogás lenne az, ha csak a tranzitforgalmat kívánánk lefölözni és nem vennénk figyelembe az árumegállításhoz kapcsolódó hozzáadott értékeket. Viszont nem mellékes jövedelemszerző és gazdaságélénkítő hatása lehet a nemzetközi kereskedelem régiókon keresztül történő áramlásának.

Minden gazdasági elemző az ázsiai lehetőségek potenciális nagyságát méltatja és Kínán, illetve az egyéb feltörekvő kis-ázsiai országokon kívül – mint mondják – az erősödő orosz gazdaságot is figyelemmel kell kísérni. Bár Észak-Európa irányában a II. számú folyosó elkerülési lehetőséget biztosít Fehéroroszországnál, ill. a III. korridor által is elkerüli a forgalom Kárpátalját (igaz ez utóbbi Ukrainán halad át, Lemberg-nél lépve át a lengyel–ukrán határt), viszont a Dél-Európába tartó kereskedelmi utak a Csap–Záhony (Magyarország) illetve a Csap–Ágcsernyő (Szlovákia) útvonalon tud végighaladni. Tehát attól függetlenül, hogy Záhonyon keresztül a magyarországi utat választják vagy pedig az V. folyosó szlovákiai ágát, mindkét variáció azt eredményezi, hogy logisztikai szolgáltatás iránti kereslet lép fel a Csapi Logisztikai Központ és logisztikai térség területén.

A következő fejezetben az igények kielégítésére szolgáló kínálati oldalt vizsgálom meg.

2.2.3. Logisztikai szolgáltatások kínálata a térségben

A térség logisztikai szerkezetét vizsgálva az infrastrukturális szempontokon túl az is fontos kérdés, hogy a vállalatszerkezet mint a kínálat megtestesítője, milyen sajátosságokkal bír.

Az alábbiakban röviden ismertetek néhány kárpátaljai logisztikai szolgáltató vállalatot.

PACOBO Kft.

A PACOBO Kft. egy nemzetközi szinten elismert, minőségileg megbízható és pontos logisztikai szolgáltatásokat nyújtó magánvállalat. 1991-ben jött létre, „Ukrajna első magánvállalkozása volt ezen a tevékenységi területen. Az elsődleges feladatunk az volt, hogy az akkoriban alig működő, a volt Szovjetunió vasútjain megszervezzük az áruk szállítását” – mondta el Palkó László igazgató a vele készült mélyinterjúban.

A kezdeti nehézségek után, 1996-ban normalizálódott a cég helyzete, mikor beindították Csap területén az első privát átrakó terminált. A területe ekkor még csak 7 500 m² volt, ami mára 14 hektáros logisztikai központtá nőtte ki magát.

Nagyon kedvező a telephely közlekedés-logisztikai paramétere: a csapi vasúti állomás azon területén található, amely 1 km-re fekszik a magyar (Záhony) és 1,5 km-re a szlovák (Ágcsernyő) határtól, valamint a tervezett V. közlekedési folyosó Záhonyi ága is ezen a térségen halad át.

A logisztikai központ szolgáltatásai:

- **Átrakás:** széles (1 520 mm) nyomtávú vagonokból a normál (1 435 mm) nyomtávú vagonokba, valamint ez a folyamat fordítva; továbbá a szállítás és a szállítóeszköz típusától függően vagonból vagonba, vagonból kamionra, kamionból vagonba történik az átrakás;
- **Folyékonygáz átfejtő terminál**
- **Raktározás:** 3 500 m² területen van vámmentes raktározási terület;
- **Szállítás és fuvarozás;**

- **Vámszolgáltatások;**
- **Csomagolás és árukezelés** (élelmiszeripari termékek esetében fertőtlenítés, csiráztatás);
- **Fuvarlevélváltás:** SzMGSz-CÍM vagy CÍM-SzMGSz;

A vállalat külső cégeket vont be az átrakás *minőségi ellenőrzésére* (SGS, Mertkontrol, Cargobserver).

A logisztikai központ 2003-tól működik. Az 1 435 mm-es nyomtávú vágányok hossza 1 900 m, az 1 520 mm-es vágányoké pedig 2 100 m. A fedett vagonokba rakott árukat 150 m-es fedett rámpán szállítják. Az áruk mozgatása kézi és gépi targoncákkal történik. A pórén szállított áruk átrakása egy 40 t-s vasúti bakdaru és egy 50 t-s autódaru segítségével zajlik. Az ömlesztett áruk (kukorica, búza, maláta) átrakását a cég saját tervezésben és kivitelezésben előállított két speciális elevátor segítségével bonyolítja. Fedett raktárban 68 vagonnyi árut, a külső területen pedig 174 vagonnyi árut tudnak raktározni.

A vállalat képes a multimodalitásra és ebből kifolyólag a kombinált fuvarozás szervezésére.

Azonban *változékony* a vasúti áruszállítás kapacitása. Nagy a megrendelések szórása, ami abból adódik, hogy a vállalat megrendelői között nagy a fluktuáció (alacsony vevői lojalitás a szállítványozó cégek irányába). A szállított mennyiség *11–35 ezer t/hó között mozog*.

A Logisztikai Központ átlagos *napi kapacitása*: 18 fedett vagon, 14 nyitott vagon, 24 vagon ömlesztett áru. Az áru milyenségétől függően a kapacitás változékonyt mutatja az, hogy pl. a 2007-es évben volt olyan időszak, hogy az átrakási teljesítmény, hol 110 t/nap, hol 2 400 t/nap volt.

A **raktárkapacitása** 3 500 m², aminek kihasználtsága igen változó. Ennek nagysága a fentiekben ismertetett megrendelési változékonyt adódik.

A **vámszolgáltatások** terén nehézséget jelent a gazdasági régiók (EU–FÁK) közötti különbség a vámügyintézés vonatkozásában. Nincs egységes vámhid érvényben. Ez megnöveli az adminisztratív költségeket és gátolja a rugalmas áruáramlás folyamatát. Gondot okoz, hogy az ügyfelek vámkódjai nem a megfelelő szabvány szerint sorolják be a termékeket és ez a vámolásnál hátráltató tényező.

TERMINAL-KARPATI Kft.

A logisztikai szolgáltató vállalat székhelye Csap városában van, a logisztikai terminál pedig Bátyúnál található. Az átrakódásra kialakított csarnokot a dupla sínpárnak köszönhetően egyformán megközelíthetik mind a normál, mind a széles nyomtávú szerelvények. A terminál mellett található az irodalétesítmények, valamint egy motel. Az Ukrán Vasút által 10 hónapos rekordidő alatt létesített vasúti terminál a legnagyobb Kárpátalján. A beruházást 2003 őszén adták át. A projektbe összesen 5,560 millió USD tőkét fektettek az alapítók.

Jelentős a létesítmény áteresztőképessége, hiszen egyidejűleg 110 tehervagon be- és kirakására van mód. A terminál kialakítása lehetővé teszi a kombinált átrakódási lehetőségeket is – kamionokról tehervagonokba vagy fordítva. Ugyancsak lehetőség van szállítványok hosszú idejű tárolására a terminál raktárában.

NYUGAT-UKRAJNAI LOGISZTIKAI KÖZPONT

A logisztikai központ 2000-ben alakult három logisztikai szolgáltatásokat végző cég közreműködésével. Ez a csoportosulás nem számít jogi személynek,

hanem egy olyan egyesület, ami a „**határmenti szállítási infrastruktúra és az export, import és tranzit áruk technológiai kezelésének fejlesztése, valamint az 5-ik nemzetközi közlekedési folyosó funkcionálásához szükséges mechanizmusnak bővítése érdekében való közös erőmegfeszítés céljából volt létrehozva**” (A nyugat-ukrán szállítmányozási portál, www.interport.com.ua). A következő cégek a tagjai a logisztikai centrumnak: Zakarpatinterport Zrt., Variant Logistik Kft. és a Magistral LTD. Most nézzük meg a Zakarpatinterport Zrt. és a Variant Logistik Kft. cégeket részletesebben.

Zakarpatinterport Zrt.

A logisztikai szolgáltatásokat végző céget 1996-ben elnöki rendelet alapján létesítették. Az állami vállalat létrehozásának célja a határmenti szállítási infrastruktúra fejlesztése. Társalapítók különféle kereskedelmi és szállítási szervezetek voltak, továbbá Kárpátaljai Megyei Önkormányzat és az Ukrán Állami Vagyon Alap.

A „Zakarpatinterport” Zrt. két terminállal rendelkezik, melyek a következő paraméterekkel rendelkeznek:

terminál: 305 m hosszú fedett raktár, 900 m² közvámraktár (átmeneti raktározás), 3,5 tonna teherbírású targoncák, 6 tonna teherbírású emelődaru, a maximális kapacitása 500 ezer tonna évente.

terminál (tűlméretes áruk kezelésére alkalmas): 480 m hosszú nyitott rakodó, 220 m² közvámraktár, két fedett raktár 504 m² és 672 m², 2,5 tonna teherbírású targonca, két emelődaru, 32,5 és 50 tonna teherbírású, a maximális kapacitása 556 ezer tonna évente.

Variant Logistic Kft.

A céget 2001-ben alapították abból a célból, hogy Záhony–Csap csomóponton átrakodási és raktárszolgáltatásokat bővítse és a szolgáltatás színvonalát emelje. A vállalat anyagi és technikai bázisa, különböző vámrendszerben működő terminálok és raktárak, dolgozói hozzáértés biztosítja a vasúti és intermodális szállítások magas színvonalú értékesítését.

A cég egy terminállal rendelkezik, két kilométerre az ukrán–magyar határtól. A következő kapacitások jellemzik: 103 m rakodó, konténer és különböző áruk átrakására alkalmas terület (max. 32 tonna), elektromechanikus 1435 és 1520 nyomtávú vagonmérleg (max. 120 tonna), 566 m² közvámraktár, 1021 m² átmeneti vámkezelési raktár, 32,5 tonna teherbírású emelődaru, 2,5 tonna teherbírású targonca, ömlesztett áruk részére alkalmas átrakó berendezés (kapacitás 100 tonna/óra).

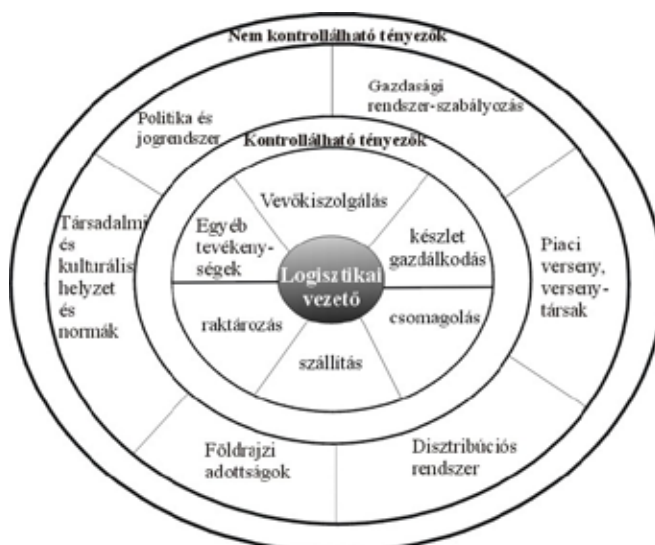
A közelmúltban a tulajdonlás terén változás történt a két vállalat viszonylatában, ugyanis az Állami Vagyonkezelő Alap ötmillió UAH-ért értékesítette a Zakarpatinterport Zrt. 26,79 százalékos részvénycsomagját, mely vagyonrészt a Variant Logistik Kft. vett meg.

2.2.4. A logisztikai térség külső környezete

Nemzetközi logisztikára ható tényezők

A nemzetközi logisztikát befolyásoló tényezőket természetes módon régiók és országok vizsgálatában kell szemügyre venni. A továbbiakban *Lambert–Stock* (1993), valamint *Halászné* (1998) osztályozási rendszere alapján mutatom be ezeket a tényezőket, hogy ezáltal kiindulópontot adjak a logisztikai tendenciák megértéséhez.

„A logisztikai menedzsmentnek általában ún. kontrollálható és nem kontrollálható külpiaci tényezőkkel kell számolnia. A **nem kontrollálható** tényezők közé sorolhatók: a külföldi piacok politikai és jogi rendszerei, a meglévő gazdasági rendszerek és gazdasági szabályozás, a piaci verseny mértéke és a versenytársak, a hozzáférhető disztribúciós rendszer és technológiája, a földrajzi adottságok, valamint a szociális és kulturális helyzet és normák. (...) A **kontrollálható** elemek közé sorolható a vevőkiszolgálás színvonala, a készletállomány, a csomagolás, a szállítás, a raktározás.” (Halászné 1998, 171. o.). A kontrollálható és nem kontrollálható elemeket az 2. ábra foglalja össze.

2. ábra. A nemzetközi logisztikai folyamatok kontrollálható és nem kontrollálható tényezői

Forrás: Lambert–Stock (1993)

A kontrollálható elemekkel a továbbiakban nem kívánok foglalkozni, mivel dolgozatom témájával nincs szoros összefüggésben. Ezek ugyanis a vállalatok belső logisztikai menedzsmentjének a hatáskörébe tartozó tényezőknek minősülnek, s a makrológisztikai elemzéshez szorosan nem kapcsolódnak.

Viszont nézzük meg, milyen jellemzőkkel bírnak a külső tényezők, a nem kontrollálható hatások, amelyek befolyásolják a vállalkozások gazdálkodását és így a logisztikai rendszert.

A megfelelő elemző, értékelő módszerek segítségével (pl. *SWOT-analízis*, *PESTEL-elemzés*, *iparágelemzés*, *Porter 5 erő*, *valamint Grov 6 erő modelljei*) segítenek a környezet feltérképezésében és a tendenciák kutatásában. Az így gyűjtött ismeretek alapján meg lehet határozni a nemzetközi logisztika alapvető céljait befolyásoló döntéseket.

Ezeket a döntéseket a piac és a kormányzat, a régióra érvényes aktuális feladatmegosztási helyzet alapján hozza meg. Ezentúl a természeti környezet hatásai, a társadalmi normák és szokások is befolyásoló erővel bírnak.

A döntés meghozatalához a megfelelő döntés-előkészítés szükséges. Hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban a fent említett elemző módszerek? Tekintsük át a rövidített tanulmányra való tekintettel ezek közül most csak a PESTEL-elemzés módszerét.

PESTEL-elemzés. Ez a formula szintén egy angol mozaikszókból ered és célja a makrokörnyezet megértése. A *politikai (Political)* a kormányzat stabilitását, adózási politikát, kereskedelmi szabályzást (stb.) mérlegeli; a *gazdasági (Economic)* a makroökonomiai tendenciákat vizsgálja (GDP trendje, ciklusok, infláció, munkanélküliség stb.); a *társadalmi-kulturális (Social)* a demográfiai trendeket, szociológiai, pszichológiai helyzetet és változásokat elemzi, a *technológiai (Technological)* a K+F, az innováció és annak rugalmas átvételét vizsgálja, a *jogi (Legal)* a gazdaságot szabályzó jogi hátteret elemzi. Az vizsgálat célja, hogy megértsük a változások főbb hajtóerejét, a makrokörnyezet hatásait iparáganként és vállalatonként, továbbá tudjuk a jövőbeli változtatásokat előre jelezni és ezek együttes hatását feltérképezni.

Ennek a két módszernek a segítségével most nézzük meg Kárpátalja és a Csapi Logisztikai Központ külső környezeti hatásait.

Politikai, jogi rendszer

Nem véletlenül kezdem elemzésemet ezzel a területtel. A térség kockázatát leginkább a politikai bizonytalanság, a jogi rendszer ellentmondásai, a szabályozás átfogó következetességének a hiánya, a bürokrácia elhatalmasodásai és kicsinyes öncélú visszasságai mind-mind negatív hatást gyakorolnak a térség társadalmi-gazdasági megítélésére. Ezek a tényezők rontják a befektetői hajlandóságot, a rugalmas gazdaságszervezést és ebből kifolyólag a magánszféra versenyképes működését.

Tipikus példa erre a **Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet (KKGÖ)** körül kibontakozott politikai-gazdasági vita.

A törvény, ami szabályozta a vállalkozásbarát, adózási kedvezményeket adó lokális kiterjedésű övezetet 1999 januárjában lépett érvénybe Ukrajnában. A szabályozás azoknak a befektetőknek ajánlott fel 15 éves futamidővel kedvezményeket, akik minimum 250 ezer USD beruházást hajtanak végre Csap térségében, az ungvári vasúti csomóponton, valamint a munkácsi volt hadirepülő körzetében (ez a terület jelenleg igen elavult állapotban van, a rendszerváltás óta parlagon hever, kihasználása máig nem megoldott). Egy másik alternatíva pedig 30 éves futamidejű kedvezményeket ígért azok számára, akik egy millió USD-t fektetnek be. Azonban a 2004-es politikai változások hiteltelenné tették az ilyenfajta beruházás-ösztönzést, ugyanis az új kormány első rendeletei között felfüggesztette az adókedvezmények megadását a KKGÖ-ben. Pedig pont ebben az évben például az országos 176 USD/fő beruházási mutatóhoz képest Kárpátalján 195 USD/fő volt (Dupka 2005, 18. o.).

Makrogazdasági környezet

A makrogazdasági környezet is fontos befolyásoló tényező a logisztikai térszerkezet kialakulásában. Jelenleg a leginkább elbizonytalanító erővel a jelentős árszínvonal-emelkedés bír. Az infláció 2007-ben 14,5, 2008-ban pedig 25 százalék volt, az idei előrejelzések pedig – ellentétben a környező országok keresletcsökkenés okozta deflációs tendenciához képest – ugyancsak egy kétszámjegyű

(remélhetőleg 20% alatti) magas fogyasztói árdrágulást jeleznek elő. A vállalkozási környezet nehezen tud alkalmazkodni ilyen mértékű árváltozáshoz, ami további kockázati forrássá válhat (nőnek a hitelkamatok, ami fordított arányban van a beruházási hajlandósággal).

Az adózási rendszer viszonylag pozitívabb mérleget mutat. A vállalatok nyereségadója egykulcsos, az adózás előtti nyereség 25 százalék. A hozzáadottértékadó (ÁFA) 20 százalékos, ugyancsak egykulcsos. Az állami bevételek 30-45 százalékát képezi. A munkaadót terhelő járulékok az alkalmazottak után összesítve 35,2 százalékot tesz ki.

Az államháztartás rendszere pénzügyi válság után viszont katasztrofális helyzetbe került. Az államcsőd fenyegetettsége a legmagasabb a környezetünkben.

Összességében elmondható, hogy az adózási rendszer arányaiban nem terhel meg jelentősen a gazdasági szférát. Ez abból a megfontolásból született, hogy Ukrajnában jelentős hagyományai vannak az adómegkerülésnek, és így a magasabb adóterhek tovább növelték volna fekete- és szürkegazdaság súlyát. Viszont a gazdaság egyéb területei kilátástalan helyzetbe kerültek, s nem kizárt, hogy az adósságteher ledolgozását a vállalkozókon és a lakosságon keresztül kívánják megvalósítani, amire a gazdasági válság időszakában igen kevés esély kínálkozik.

Piaci verseny

Egy további külső tényező a piaci verseny és a versenytársak helyzete. Abban az esetben van kis befolyása egy adott vállalatnak, ha jelentős a verseny az adott iparágban. Jelen esetben – mivel a vizsgált térségben jelentős versenyről nem beszélhetünk – így igazából nem sorolható ez a tényező a nem kontrollálható elemek közé.

Jelenleg oligopolista helyzetről beszélhetünk, néhány vállalkozás van jelen a logisztikai szolgáltató piacon, akik között jellemző az árverseny. Azonban kicsi a valószínűsége annak, hogy új versenytársak lépjenek be a szektorba. *Belépési korlátok* lehetnek: a meglévő vállalatok földrajzi pozíciói, szakmai tapasztalat, disztribúciós csatornák lefedettsége.

Társadalmi normák

A külső, nem kontrollálható tényezők között szerepel a társadalmi-szociális helyzet, a kulturális normák is. Az elmúlt évtizedek ideológiája a közép-kelet európai társadalmak emberéből nagymértékben kiirtotta az önálló, felelősségteljes kezdeményezőkézséget, ami az alacsony vállalkozói hajlandóságban ölt testet. További negatív norma a korrupció olyan szintű köztudatban való meghonosodása, ami azt eredményezi, hogy a társadalomban elfogadott szükséges rosszként tartják számon. Viszont pozitív jellemző, hogy az emberek nincsenek elkényelmesedve, ami kitartásukban és a célok elérésére törekvő elszántságban nyilvánul meg.

Technológiai, innovációs hatások

Egy régió, ország, gazdasági térség fejlődésének nagyon fontos mozgatórugója a technológiai változások és az innováció. *Samuelson-Nordhaus* (2000, 510–511 o.) a technológiai változásokat mint egyfajta gazdasági kibocsátást említi. Rávilágít az endogén technológiai változás elméletére, ami azt hivatott feltérképezni, hogy „*a technológiai változások különböző irányai a magánszektor piaci erőfeszítéseivel, az állami politikai döntésekkel és a nonprofit intézmények tevékenységeivel*” milyen összefüggésben vannak.

3. Logisztikai fejlődési lehetőségek Kárpátalja határ menti övezetében

Probléma- és célmeghatározás, illetve megoldási stratégiák kijelölése

A probléma- és célmeghatározást két ábra segítségével rendszerezetten mutatom be. A 3. ábra Kárpátalja és a logisztikai térség problémás területeit csoportosítja. Az elemzés végső kimenete az, hogy jelen pillanatban (2008) a gazdaság korszerűtlen szerkezetű és alacsony a jövedelmezőségi szintje. Ennek okát három fő problémakörbe rendeztem: *infrastrukturális hiányosságok, rossz gazdaságpolitika és jogi szabályozási rendszer, illetve a foglalkoztatási szerkezetben lévő anomáliák.*

Az **infrastrukturális hiányosságok**at két fő részre osztottam: (1) közlekedés-logisztikai hiányosságok és (2) alacsony a térségben a (belső) beruházási aktivitás.

A közlekedéslogisztikánál olyan problémák vannak, mint a közúti és a vasúti technológia elavultsága, a határátkelők alacsony kapacitása és a fejletlen településszerkezet.

Az *belső gazdaság alacsony beruházási aktivitása* mögött egyrészt a helyi lakosság, a vállalkozások alacsony jövedelmei/jövedelmezősége húzódik (ebből következően csekély a megtakarítási hajlandóság). Gyenge a térségben a *vállalkozói hajlam*, ami összefüggésben van a gyenge iparszerkezettel. Alig beszélhetünk önálló kutató, fejlesztő tevékenységről, ami nem segíti elő a térség innovációs kiugrását. Jellemző probléma az is, hogy nagy területen, a népesség jelentős része foglalkozik *korszerűtlen, elaprózott mezőgazdasági tevékenységgel.*

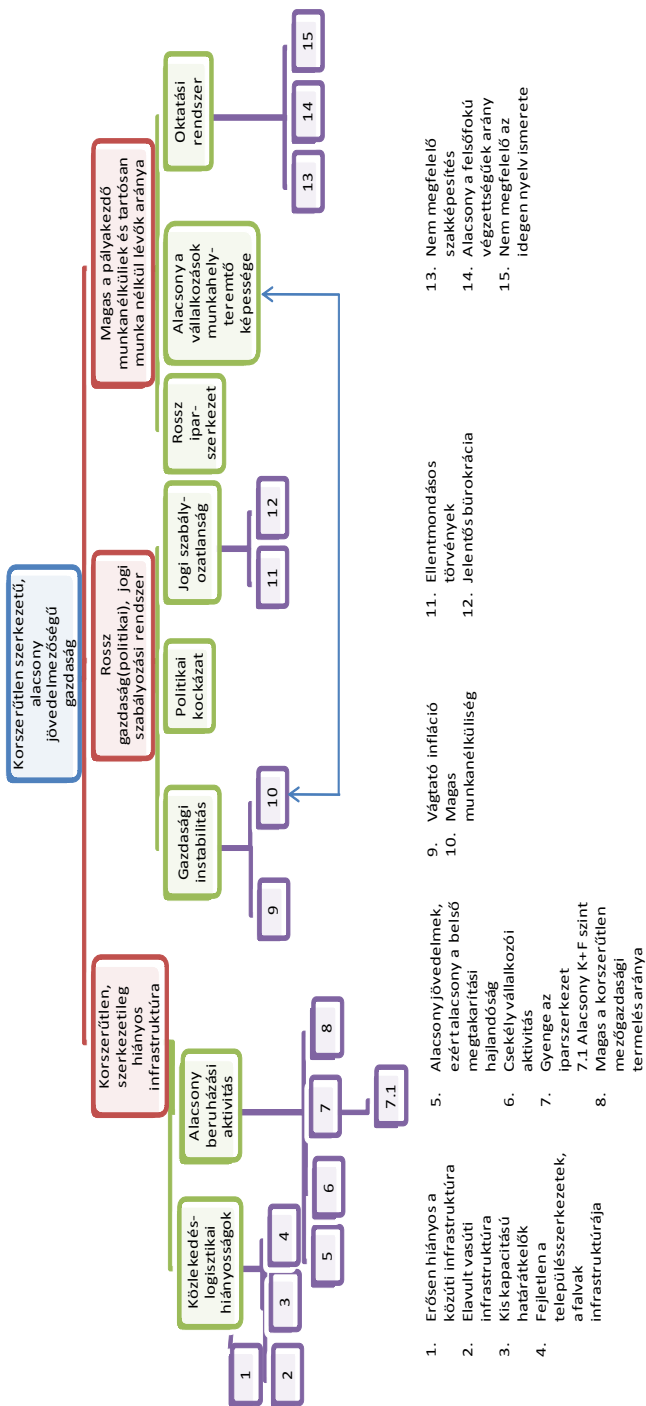
A *gazdasági szabályzással* a problémák a kiszámíthatatlan törvényhozás és politikai rendszer, a gazdaság instabilitása (pl. vágtató infláció), valamint a jogi szabályozatlanság és ebből fakadóan a bürokrácia útvesztői jelentősen hátráltatják a gazdaság vérkeringését.

A *foglalkoztatási szerkezettel* is gondok vannak. Az iparszerkezet nem szinkronizál az oktatással. Ez legfőbbképpen abban nyilvánul meg, hogy a vállalkozásoknak nincs munkahelyteremtő képessége. A másik oldalról viszont a humán erőforrás képzése is sok kívánnivalót hagy maga után: nem kellően van jelen a szakképzés, valamint a felsőfokú képzettségűek aránya is csekély; továbbá az idegen nyelv (a magyarok esetében az államnyelv) ismerete is gyenge.

Miután meghatároztuk a problémás területeket, most jelöljük ki a **kívánatos célt**, amit a fejlődés érdekében el szeretnénk érni (4. ábra).

Kárpátaljára összpontosítva a legfontosabb célként a **gazdaság teljesítőképességének a növelését** jelöltem meg. A problémákhoz idomulva ezt is három területen lehet vizsgálni: (1) **infrastruktúrafejlesztés**, (2) **humán erőforrás hatékonyságának a növelése**, (3) **makrogazdasági stabil környezet megteremtése**.

Az *infrastruktúra* és általában a *technológia fejlődése* olyan gazdasági körülmények között, ahol alacsony a lakosság jövedelme, megtakarításai, valamint csekély a K+F nagysága, itt a *külföldi tőke beáramlása* – véleményem szerint – rendkívül fontos. Meglátásom az, hogy a kormányzatnak vissza kell állítania a *szabad gazdasági övezet* és ezáltal *adókedvezményekben* részesíteni a nagy tőkét befektető, magas foglalkoztatást biztosító vállalkozásokat. Valamint le kell építeni a *protekcionista gazdaságpolitikát* (vámmentes övezetek visszaállítása, csökkenteni a vámterheket és behozatali korlátozásokat). Azonban a pénzügyi válság okozta források beszűkülése növelte a problémát és a cél elérése az eddigőtől is

3. ábra. Problémafa
Forrás: Saját szerkesztés

bizonytalanabbá vált. Nem szabad mégsem elfeledkeznünk arról, hogy a nemzetközi beruházásokat megvalósító vállalatok a válság következtében az eddiginél még több figyelmet fordítanak a költséghatékony termelésre. Tehát, ha a fogyasztás újra elindul a világban és ezután a termelés is felfut, akkor ezt a lehetőséget megragadva a régióknak ide kell vonzania a külföldi beruházásokat.

Fontos cél a *vállalkozások megerősítése*. Akkor van esélyünk a logisztika területén a hozzáadott érték megteremtésére, ha kellően szervezett, versenyképes vállalkozó szerkezet alakul ki. 2009-ben a megyénk egyik legnagyobb gazdasági problematikája az, hogy a termelés és a szolgáltatások jóformán lenullázták magukat. Ez abból következett, hogy az utóbbi időben a kereskedelmi és termelési potenciálunk jóformán csak a külföldi beruházások bérmunka kihasználásán alapultak. Tehát nincs saját iparunk, a helyi piac, valamint az állam által megvalósított beruházásaink, s ez teljesen kiszolgáltatottá tett minket a külső keresletről, aminek a beszükülése a jelenlegi igen súlyos krízishez vezetett (lásd a salamoni Eurocar, illetve más hasonló külföldi illetékességű termelő vállalatok esetét).

Mindehhez viszont a vállalkozó kedv megerősödésére van szükség. Azonban ennek érdekében szükség van a bürokrácia elhatalmasodásának megfékezésére, valamint következetes gazdaságsszabályzásra, a politikai korrupció csökkentésére. Ez utóbbi tényező rövidtávon való változására igen kevés az esély. Egy egészséges generációváltásra lenne szükség, ami a múlt rendszer és az átmeneti időszak káros beidegződéseit felszámolná. Azonban mindenképpen segítene a mostani helyzeten a szakmai hozzáértés magas szintre hozása, ami a hatékonyabb oktatásszervezéssel megvalósítható. Fontos lenne az elhivatást érző helyi diákok nagyobb számú külföldi képzése (pl. cserediák-programok), ami segítene a nyugati helyes minták importálásában.

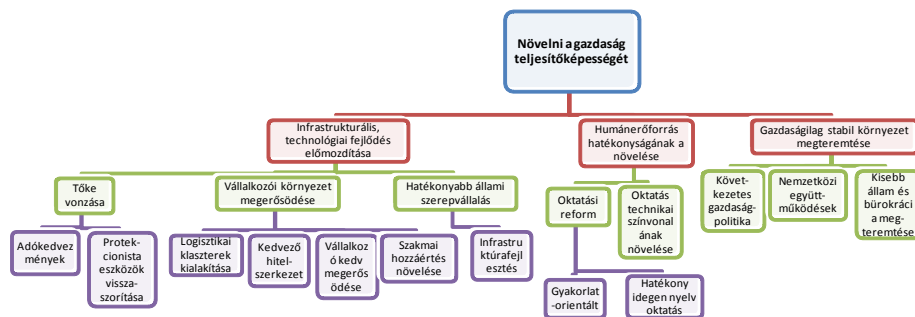
A vállalkozások megerősödésének egy másik stratégiai lehetőségeként érdeemes lehet a *klaszterekben* való gondolkodás.

A klaszter nem más, mint egy iparághoz tartozó független vállalatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, hasonló vagy ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani (Dankó, 2004.).

A klaszterekre az „*együttműködő verseny*” jellemző (*cooperative competition*). A klaszterek fontos célja, hogy a lokális területen működő vállalatoknak előnye származzon az együttműködésből. Két fő részre bonthatjuk az előnyszerzést: a *vállalatok működési hatékonyságát növeli*, valamint *stratégiai versenyelőny megszerzésére* ösztönzi a hozzá tartozó vállalatokat. A működési hatékonyságnövekedés a tevékenység-kihelyezésből (outsourcing) fakad a méretgazdaságosság előnyeit kihasználva. Továbbá a beszállítók versenye alacsonyabb inputköltségeket generál, a kiegészítő termékek előállítói a közös tevékenységeiket megoszthatják, továbbá közös K+F tevékenységet végezhetnek (stb.).

Véleményem szerint a csapi logisztikai térség vállalatainak megerősödéséhez fontos lépés lehetne a klaszterekben való gondolkodás. A célterületek második csoportja a *humán erőforrás hatékonyságának a serkentése*. Ezen a területen – meglátásom szerint – gyakorlatorientált oktatási reformra, az idegen nyelvek ismeretének növelésére lenne szükség, mellőzve a ma tapasztalható diszkriminatív változásokat (pl. a magyarság oktatásában). Továbbá az oktatás infrastruktúrafejlesztése is célszerű lenne.

A harmadik célterület a *stabil gazdasági környezet megteremtése*. Ez a terület azonban túlmutat az általam vizsgált térség hatóterén, hiszen először is itt az ország makrogazdasági mutatóit kellene egyensúlyba hozni (infláció, GDP-növekedés). Mégis jelentős szerepe lehet a térségünk vezetésének a helyi bürokrácia és korrupció visszaszorításában, a helyi gazdaságpolitika következetes megvalósításában.

4. ábra. Célfa

Forrás: Saját szerkesztés

4. Következtetések és javaslatok

Mivel a tanulmányomban az adott helyeken folyamatosan vontam le következtetéseket, megállapításokat, így most röviden, a legfontosabb gondolatokat szeretném ismertetni.

A tanulmányt Kárpátalja bemutatásával kezdtem. A megyéről alkotott kép igen változatos. Több tekintetben igen jók az adottságai (földrajzi fekvés, logisztikai potenciál, olcsó munkaerő stb.), viszont jó néhány olyan stratégiai hiányosság is megtalálható, ami a lehetőségek optimális kihasználását nagymértékben szűkítik.

Viszonylag sűrűn lakott területről beszélünk, ami a történelem folyamán mesterséges szétválasztásból következően erősen tagolt területet alkot. Nemzeti-ségi kérdésként merül fel, hogy jóformán csak az igen fejletlen falusi területeken élnek jelentősebb arányban magyarok és a fejlettebb városi térségben (Ungvár, Munkács) csak csekély számban vannak. Ez a politikai és gazdasági döntéshozatalból történő kiszorulást eredményez(het)i.

A humánerőforrás képzettsége sem mondható jónak. Szignifikánsan eltér (magasabb) azoknak az aránya, akik csupán középfokú végzettséggel rendelkeznek (kevesen szereznek szakközépiskolai végzettséget). Meglátásom szerint gyakorlat-orientált oktatási rendszerre lenne szükség. Fejlesztve a képzés eszköz-elátottságát olyan humánkibocsátást kell elérni, amelyből merítve a vállalatoknak nem kell alulról építkezve a munkaerő képzettségi színvonalát minőségessé tenni, hanem a kezdő munkavállalók is magas szakmai felkészültséggel már munkába állásuk idejékor is hatékony erőforrások lehetnek a cégeknek.

További negatívum, hogy igen alacsonyak a jövedelmek. Ebből az is következik, hogy gyenge a megtakarítási hajlandóság és így a belső gazdaság dinamizálásának fejlesztési feltételei igen elenyészőek. Ezért szerintem ösztönözni kell a térségbe beáramló külföldi működő tőkét, amihez jó alapot szolgáltatna, ha visszaállítanák a Különleges Gazdasági Övezet intézményét.

Több strukturális gondja is van a gazdaságnak, ami hátráltatja a regionális fejlődést is (magas árszínvonal-emelkedés, instabil gazdaságpolitika, nagy kockázat miatt magasak a hitelek stb.).

Csap térsége valamivel jobb helyzetet mutat, mint a megyei átlag (magasabbak a jövedelmek, több vállalkozás, nagyobb iparszerkezet van jelen). Sajnos, ez csak Ungvár és Csap, valamint Munkács körzetére igaz és többi határzóna alacsony infrastrukturális fejlettsége, periférikus helyzete igen rossz szintet produkál.

Azonban ez a pozitív különbségtétel igen instabil lábakon áll. Ugyanis ez a régió a bérmunkán és a külkereskedelmi kapacitáson alapszik. Viszont, a válságban tapasztalni lehet, hogy a külső kereslet erőteljes visszaesése leginkább ezt a régiót sújtotta (autógyárak, egyéb ipari egységek bezárása, a munkanélküliség magas szintű megnövekedése). Tehát ami egy oldalról előny, az egy másik gazdasági szituációban jelentős hátrányt okozhat.

A logisztikai szolgáltatások kínálata a Csapi Logisztikai Központnál viszonylag jónak mondhatók. Az oligopolisztikus verseny a vállalatokból folyamatos fejlődést, racionalizálást, minőségi javulást kényszerít ki, ami pozitív hatással van a társág gazdaságára is. Azonban igen alacsony a termelői szféra alvállalkozó szerkezete és így a helyi hozzáadott érték megteremtése komoly nehézségekbe ütközik. A fentiekben említettem, hogy a klaszterek meghonosítása a térségben elősegíthetné a vállalkozások megerősödését, az ellátásilánc szakadások és szűk keresztmetszetek nélküli megvalósítását.

Összefoglalva: Kárpátalja gazdasági fejlettsége jelenleg csekély, de a logisztikai szerepkörét kihasználva jó lehetőségei vannak a fejlődésre. Ha a fentiekben felvázolt szűk keresztmetszeteket sikerülne kivédeni, akkor a logisztika mint kitérési lehetőség fontos bázisává válhat régióink felemelkedésének.

IRODALOM

- A nyugat-ukrán szállítmányozási portál (2008): *Bemutakozás*. <http://www.interport.com.ua/russ/about%20us/hu.html>, <http://www.interport.com.ua/russ/mownostj/hu.html>, a letöltés dátuma: 2008.04.15.
- Botlik József-Dupka György (1991): *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum–Univerzum, Budapest–Szeged, 23. o.
- Chikán Attila (2002.): *Vállalatgazdaságtan*, Aula Kiadó, Budapest.
- Cservényák Ildikó (2007): *Kinek éri meg a logisztikai központ?* Gazdasági Tükör, http://www.mavcargo.hu/hu/altalanos_hirek/erositeni_kelet_kapuja.html, Megjelent: 2007.06.18.; a letöltés dátuma: 2008.02.25.
- Dr. Berényi János: Az áruszállítás regionális változásai. <http://www.kti.hu/downloads/trendek/arusz.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.02.26
- Dr. Bokor Zoltán (2005): *Az intermodális logisztikai szolgáltatások helyzetének értékelése, fejlesztési lehetőségeinek feltárása*. BME OMIKK Logisztika, 10. k. 3. sz. 2005. május–június. 32–35. o.

- Dr. Dankó László (2004): *Kárpátok Beszállítói Klaszter. Beszállítói hálózat (klaszter) kialakítása a hármashatármenti térségben*. ME Nemzetközi Marketing Tanszék, Sátoraljaújhely.
- Dupka György (2005): *Kárpátaljai magyarlakta települések gazdaságfejlesztési koncepciója*. Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ, Ungvár.
- Fleischer Tamás (1999): *A Záhonyi Régió közlekedési helyzetelemzése, jövőképe, összhangban térségi és nemzetközi szerepével*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Halászné Sipos Erzsébet (1998): *Logisztika. Szolgáltatások, versenyképesség*. Logisztikai Fejlesztési Központ, Magyar Világ Kiadó, Budapest; 109., 114-115., 120., 138., 143., 171., 191. o.
- Keller Gábor (2006): *Logisztikai szolgáltatások térszerkezetének kategorizálása*, http://www.logisztika-portal.hu/hirek_logisztikai_szolgáltatások_terszerkezetének_kategorizalasa.html; a letöltés dátuma: 2008.02.21.
- Kiss Lajos (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Klympush, M. (2006): *Az ukrán közúthálózat fejlesztése, kapcsolódása az V. és V.a. korridorokhoz; Közlekedéslogisztikai fejlesztés Záhony–Csap térségében konferencia, 2006. március 2-3.*; http://www.kiut.hu/konf2006030203/nap1_15.htm; letöltés dátuma: 2008.04.11.
- Kombinált fuvarozás, www.logsped.hu/kombi, a letöltés dátuma: 2008.02.25.
- Lambert, D.M. – Stock, J.R. (1993): *Strategic Logistics Management*. Richard Irwin Inc.
- Samuelson, P.A. – Nordhaus, W.D. (2000): *Közgazdaságtan*, KJK-Kerszöv, 50., 503. 510-511. old.
- Süli-Zakar István (1999): *Adalékok Északkelet-Magyarország változó regionális állapotához*. Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában, Miskolc.

**A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
ESEMÉNYNAPTÁRA
a 2008/2009. tanév I. félévére**

Dátum	A program címe
2009. 02. 16.	A. P. Csehov: Három nővér – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 02. 18.	A főiskola ukrán szakos hallgatóinak irodalmi műsora az ukrán nyelvi nap tiszteletére.
2009. 02. 20.	„Európai uniós agrártapasztalatok átadása” (10 éves a beregszászi kertészmérnöki képzés) – konferencia a képzésben részt vett tanárok, diákok, mezőgazdasági szakemberek részvételével.
2009. 02. 20.	Mezőgazdasági könyvkiállítás – a Budapesti Mezőgazdasági Könyvhónap határon túli rendezvénye.
2009. 02. 22.	Ny.V. Gogol: Háztűznéző – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 02. 23.	M. Cervantes: Don Quijote – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 02. 26.	A Magyar Köztársaság Beregszászi Konzulátusa és a főiskola közös szervezésében farsangi rendezvényre került sor.
2009. 02. 27.	V. Tudományos Diákköri Konferencia.
2009. 03. 04.	Szigligeti E.: <i>Liliomfi</i> – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 03. 05.	„8 KONCERT – 8 ORSZÁG – EGY NEMZET” – jótékonyági koncert Agócs Gergely (Felvidék) és a Magyar Tekerőzenekar közreműködésével.
2009. 03. 06.	„Tartsd meg azért népedet” – magyar költők énekelt versei Dinnyés József gitáros énekes előadása.
2009. 03. 06.	Örkény István: Tóthék – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 03. 07.	Becsei Zsolt, Európai Parlamenti képviselő kisebbségi jogokról előadást tartott a főiskolán.
2009. 03. 16.	Riadj, magyar! Március 15-i megemlékezés a főiskolán.
2009. 03. 19.	STIEFEL EUROCART KFT tanszer és taneszköz bemutatója a főiskolán.
2009. 03-24-28.	Rákóczi Napok – 2009
2009. 03. 24.	A Rákóczi Napok megnyitója. Tiszteletábra-avatás Népművészeti kiállítás megnyitója
2009. 03. 25.	Felsőoktatási intézmények V. nemzetközi kórustalálkozója
2009. 03. 27.	„Nyelv, azonosság-tudat és anyanyelvi nevelés a XXI. században” – nemzetközi tudományos konferencia
2009. 03. 28.	IV. Öregdiák-találkozó
2009. 03. 28.	A. P. Csehov: Egyfelvonásosok – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.
2009. 03. 30.	Borisz Paszternak: Doktor Zsivago – színházi előadássorozat a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében.

2009. 04. 03.	Erfán Ferenc festőművész jubileumi tárlatának megnyitója.
2009. 04. 06.	Hagyományos húsvétváró ünnepség a főiskolán.
2009. 04. 08.	A Könyv Utóélete Kárpátalján. Békés Pál és Mészáros Sándor irodalmi délutánja.
2009. 04. 08.	Kultúrák egyesülésének ünnepe. Tarasz Sevcsenkónak és Petőfi Sándornak szentelt irodalmi-kulturális ünnepség a főiskolán.
2009. 04. 14.	Irodalmi emlékműsor a magyar költészet napja alkalmából.
2009. 04. 15.	Író-olvasó találkozó az <i>Agria</i> folyóirat munkatársaival.
2009. 04. 22-23.	VII. Magyar nyelvi helyesírási verseny.
2009. 04. 29.	Rendkívüli irodalom óra. Mezey Katalin, Oláh János és Falusi Márton irodalmi délutánja.
2009. 04. 29.	A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében képzőművészeti tárlat megnyitójára került sor, ahol a 2009-es rahói Hollósy Simon Alkotótáborban készült munkákat tekinthették meg az érdeklődők.
2009. 05. 07.	„És ki az a Pál” – Debreczeni Tibor Csokonai-díjas előadóművész önálló estje.
2009. 05. 11.	Brit és amerikai irodalmi Nobel-díjasok estje a főiskolán.
2009. 05. 19.	A Külügyminisztérium és a Magyar Kultúra Alapítvány <i>Kultúrák közötti párbeszéd európai éve</i> elnevezésű közös karikatúra-pályázatán nyertes, legsikeresebb alkotásokból összeválogatott kiállítás megnyitója.
2009. 05. 28.	Forrai Kristóf a Visegrádi Alap igazgatója <i>Visegrádi Alap – Kihívások és pályázati lehetőségek</i> címmel tartott előadást a főiskolán.
2009. 06. 03.	A Nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség közös szervezésében az Ünnepi Könyvhét alkalmából író-olvasó találkozóra került sor Jókai Annával.
2009. 06. 05.	Turák Angéla festőművész jubileumi tárlatának megnyitója a főiskolán.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

k
i
a
d
v
á
n
y
a
i
b
ó
l

Fábián Márta, Hires Emőke

KÖRNYEZETISZAK TIBOR

TERMÉSZETI ÉRTÉKEINK

Kárpátalja védett növényei, gombái és állatai

Pallay Ferenc

Hálózati kiszolgáló kialakítása oktatási intézményben
GNU/Linux operációs rendszeren

Українська мова

2 клас

Мартиняк К.Є.

